Skiriama Lietuvos mokslų akademijos
70-mečiui

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Valdemaras Razumas, LMA NARYS (PIRMININKAS)
Domas Kaunas, LMA NARYS (PIRMININKO PAVADUOTOJAS)
Asta Paškevičienė, LMA LEIDYBOS SKYRIAUS VADOVĖ (ATS. SEKRETORĖ)
Viktorija Daujotytė-Pakerienė, LMA NARĖ
Eugenijus Jovaiša, LMA NARYS
Algirdas Juozas Motuzas, LMA NARYS
Virginija Valuckienė, LMA FOTOGRAFĖ
Vytautas Puronas, BUVĘS LMA MOKSLO ORGANIZACINIO SKYRIAUS VADOVAS

PATVIRTINTA
LMA prezidiumo nutarimu 2011 10 27

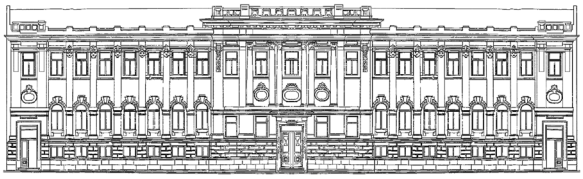

AKADEMIJA IR AKADEMIKAI atsiminimuose

Sudarė Domas Kaunas

LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJA
VILNIUS 2013

UDK 061.12(474.5)(092); 061.12(474.5)(091)
Ak-05

Nuoširdi padėka
šios knygos rėmėjams

UAB „AIM GROUP BALTIC"

Knyga išleista bendradarbiaujant
su Lietuvos banku

© Domas Kaunas, sudarymas, 2013
© Valdemaras Razumas, pratarmė, 2013
© Miglė Datkūnaitė, apipavidalinimas, 2013
© LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJA, 2013

ISBN 978-9986-08-054-1

Turinys

Pratarmė. VALDEMARAS RAZUMAS 8

APIE AKADEMIJĄ

1. Akademija karo meto kronikoje (Ištrauka iš prof. Zenono Ivinskio dienoraščio). PARENGĖ VALERIJA PAŠKAUSKIENĖ 13
2. Žiupsnis prisiminimų žvelgiant pro Istorijos instituto ir bibliotekos langus. JUOZAS MARCINKEVIČIUS 23
3. Lietuvos mokslų akademijos vingiai. JURAS POŽELA 47
4. Iš prisiminimų apie Lietuvos mokslų akademijos raidą. VYTAUTAS PURONAS 55

HUMANITARINIAI IR SOCIALINIAI MOKSLAI

5. Metai, prabėgę Akademijoje. ANTANAS BURAČAS 79
6. Vytautas Mažiulis. GUIDO MICHELINI 97
7. Vanda Zaborskaitė – pozityvo asmuo. VIKTORIJA DAUJOTYTĖ 105
8. Akademikas Juozas Jurginis. VYTAUTAS MERKYS 117
9. Pirmą ir paskutinę tarnystę prisiminus (Saujelė prisiminimų apie akademiką Kostą Korsaką). ALGIRDAS SABALIAUSKAS 129

10. Keletas atsiminimų apie akademikus Eduardą Vilką, Aleksandrą Čyrą ir Raimundą Rajecką. ALEKSANDRAS VASILIAUSKAS 137

BIOMEDICINOS MOKSLAI

11. Medikai – Lietuvos mokslų akademijos nariai. VYTAUTAS BASYS 159

12. Keletas puslapių apie tėvą Vytautą Girdzijauską. AUDRONĖ GIRDZIJAUSKAITĖ 175

13. Akademikas Juozas Dalinkevičius. ALGIMANTAS GRIGELIS 199

14. Toks buvo akademikas Pranciškus Baltrus Šivickis. IRENA EITMINAVIČIŪTĖ 211

15. Akademikas J. Kriščiūnas – bitininkystės pradininkas Lietuvoje. ALGIRDAS SKIRKEVIČIUS 221

16. Imunologijos institutas 1990–2009 metais. VYTAS ANTANAS TAMOŠIŪNAS 229

17. Tikras žmogus, mokslininkas, vadovas (Prisiminimai apie ilgametį Lietuvos mokslų akademijos narį prof. Juozą Virbicką). MEČISLOVAS ŽALAKEVIČIUS 249

ŽEMĖS ŪKIO MOKSLAI

18. Profesorius Juozas Tonkūnas. LEONAS KADŽIULIS 263

19. Šeši dešimtmečiai su Mokslų akademija (Nuo laboranto iki akademiko). LEONARDAS KAIRIŪKŠTIS 271

20. Profesoriaus Viktoro Ruokio asmenybė knygose ir žmonių atsiminimuose. ALGIRDAS JUOZAS MOTUZAS 303
21. Selekcininkas Jonas Bulavas. ALGIRDAS SLIESARAVIČIUS 319
22. Akademikas Petras Šalčius ir jo veikla. MINDAUGAS STRUKČINSKAS 329
23. Akademikas Juozas Lazauskas. VERONIKA VASILIAUSKIENĖ 339

FIZINIAI IR TECHNOLOGIJOS MOKSLAI

24. Akademiką A. Čyrą prisimenant. RIMANTAS KAČIANAUSKAS 349
25. Adolfas Jucys – atomo teorijos kūrėjas ir mokslo organizatorius. ROMUALDAS KARAZIJA 359
26. Mūsų profesorius. EGLĖ MAKARIŪNIENĖ 373
27. Skaičiavimo mašinos – mokslui (Pirmosios Lietuvoje mašinos moksliniams tyrimams penkiasdešimtmetį sutinkant). LAIMUTIS TELKSNYS 383
28. Povilas Brazdžiūnas – eksperimentinės fizikos pradininkas Lietuvoje. ALGIRDAS ŠILEIKA 391

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ 407

Pratarmė

Akademija kilo, augo ir subrendo sudėtingu bei lemtingu, kartais ir Lietuvos ateičiai ypač svarbiu metu. Kaip šią akimirką neprisiminti Seimo pirmininkės Irenos Degutienės sveikinimo žodžių, ištartų Akademijai ir akademikų bendruomenei 70-mečio sukakties proga: *Šiandien norėčiau labiausiai pasidžiaugti ir nuoširdžiausiai visiems Jums padėkoti už tai, kad žodžių junginyje „Lietuvos mokslų akademija“ svarbiausias visada buvo ir šiandien lieka pirmasis žodis. Šalia profesinės veiklos, šalia mokslo projektų, dažnai išeinančių už šalies ribų ir sutelkiančių tarptautines pajėgas, Jums visada buvo labai svarbu tai, kad atstovaujate Lietuvos mokslui, Lietuvos valstybei, kad dirbate Lietuvos dabarčiai ir ateičiai. Laikydamasi šito orientyro, Lietuvos mokslų akademija tapo ir yra ne tik galingas mokslo žinių centras, bet ir iškilus humanitarinės bei tautinės kultūros židinys.* Prasmingas įvykis skatino minėtai sukakčiai suteikti atminimo ženklų dėmenį. Jais tapo iškilminga Akademijos bendruomenės sesija, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos parengta paroda, sukurto filmo „Lietuvos mokslų akademija – 70“ premjera, žinomiems ir jauniesiems mokslininkams įteikti laureatų apdovanojimai, partnerių – savų ir užsienio šalių – sveikinimai. Tylos minute pagerbėme Akademijos kūrėjus ir puoselėtojus. Tarp jų – patys žymiausi Lietuvos mokslininkai.

Akademijos tradicija yra sukaktis pažymėti knygomis. Jos apie mokslininkų gyvenimus, atiduotus mokslui, darbus, mokinius, kolegas, pėdsakus šalies istorijoje. Tokių knygų jau išleista ne viena. Skaitytojo rankose esanti knyga „Akademija ir akademikai atsiminimuose“ yra lyg ir bandymas mintimis

apibendrinti regimąją mokslo praeitį: dar netolimą, apčiuopiamą, gana jautrią. Užduotį galėjome atlikti tik sutelktomis jėgomis – tiek akademikų, tiek akademikus iš arti pažinojusių kitų mokslininkų. Stengėmės atspindėti ir Akademijos, kaip institucijos, ir svarbiausių mokslo krypčių kūrėjų gyvenimo bei veiklos bendruosius bruožus, nesigilindami į biografijos detales. Knygoje pasakojama, kaip gimė ir rutuliojosi idėjos, davė mokslo vaisių, užleido vietą naujovėms ir tapo istorija. Joje pateikiami asmenybių portretai, gyvenimo kelio ypatumai, jų darbai, pripažinimas ir nesėkmės, mokslo ryšiai ir tų ryšių grąža. Ši knyga gali būti laikoma ir mokslo laboratorijos pažinimo prieangiu. Pasakojimus lydi mokslo istorijai svarbūs duomenys, platesniajai visuomenei – žinios apie mokslą ir mokslininkams nutikusius įdomius įvykius. Rašyta atvirai, be nutylėjimų, tačiau ne apie viską, bet daugiausia apie tai, kas mokslą daro mokslu, o kūrėją – mokslininku.

Knyga nebūtų išvydusi dienos šviesos be autorių ir rengėjų darnos. Ji sujungė daugiau kaip trijų dešimčių suinteresuotų kūrėjų kolektyvą, o darbas truko apie porą metų. Svarbi misija teko dailininkei, suteikusiai knygai rūbą, ir finansiniams rėmėjams, paklojusiems materialinį pagrindą – tarytum kelionės vizą sklaidai. Visiems nuoširdžiai dėkojame. Dabar mūsų knyga jau kelyje pas skaitytojus. Linkime jai palankaus likimo, o tiems, kurie ją atsivers, vilčių išsipildymo.

Prof. Valdemaras Razumas
Lietuvos mokslų akademijos prezidentas

APIE AKADEMIJĄ

1. Akademija karo meto kronikoje
(Ištrauka iš prof. Zenono Ivinskio dienoraščio)

PARENGĖ VALERIJA PAŠKAUSKIENĖ

Kažkieno rūpestinga ranka (greičiausiai ilgametės LMA archyvo vedėjos Teresės Mickūnytės) į karo metų dokumentų bylą įdėjo keleto lapų dienoraščio kopiją. Atidžiau patyrinėjus matyti, kad tai – LMA tikrojo nario Zenono Ivinskio dienoraščio, kurį jis daug metų rašė, ištrauka. Šiandien nebūtina pateikti, ką yra nuveikęs Zenonas Ivinskis[1]. Jis pagrįstai laikomas XX a. Lietuvos istorijos mokslo klasiku.

Zenonas Ivinskis
LMA archyvo nuotr. V. Valuckienės fotoreprodukcija

[1] **Zenonas Ivinskis** (1908–1971) – Lietuvos istorikas, Vytauto Didžiojo universiteto ir Vilniaus universiteto profesorius, Lietuvos katalikų mokslo akademijos ir Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys, 1944 m. pasitraukė į Vakarus.

1941 metais, vokiečiams užėmus Lietuvą, Mokslų akademija nebuvo uždaryta. MA vadovai ir darbuotojai, patikėję galimybe dirbti okupuotame krašte, kreipėsi į Laikinąją Vyriausybę ir jos atstovybę Vilniuje, prašydami išsaugoti Mokslų akademiją ir leisti jai veikti. Sutikimas buvo gautas su tam tikromis išlygomis: reikėjo pertvarkyti MA Statutą, atleisti žydų tautybės asmenis, pakeisti vadovybę. Taigi okupacijos metais Lietuvos Švietimo reikalų valdytojo Vilniuje įsakymu 1941 m. rugpjūčio 9 d. MA prezidiumas ir visi akademijos nariai buvo paskelbti kaip netekę savo pareigų. Šiuo įsakymu taip pat buvo paskirti 8 tikrieji nariai: Mykolas Biržiška, Vladas Jurgutis, Augustinas Janulaitis, Zenonas Ivinskis, Vincas Mykolaitis-Putinas, Albinas Rimka, Antanas Salys ir Stasys Šalkauskis. Kadangi Akademijai buvo leista turėti 18 tikrųjų narių, kiti nariai buvo renkami iki 1942 m. gruodžio. Jų narystę dar tvirtindavo švietimo tarėjas. Mokslų akademijos nariais tapo mokslininkai Juozas Dalinkevičius, Konstantinas Jablonskis, Tadas Ivanauskas, Juozas Matulis, Pranciškus Baltrus Šivickis, Kazys Vasiliauskas, Petras Šalčius. MA tikruoju nariu išrinktas Vincas Krėvė-Mickevičius[2] buvo patvirtintas tik po jo viešo pareiškimo, smerkiančio SSRS politiką Lietuvos atžvilgiu. Kai kurie nariai, išrinkti MA visuotiniuose susirinkimuose, okupacinės valdžios nebuvo patvirtinti.

Naujajame Statute MA vadovai buvo pavadinti pirmininkais. Pirmuoju pirmininku tapęs Mykolas Biržiška[3] šias pareigas ėjo 1941 m. rugpjūčio–gruodžio mėnesiais. Vėliau, iki 1942 m. gegužės 6 d., kol oficialiai nebuvo patvirtintas išrinktasis Vladas Jurgutis[4], Lietuvos mokslų akademijos pirmininko pareigas ėjo Zenonas Ivinskis. To meto prof. Z. Ivinskio užrašai atspindi slogias aplinkybes okupuotame krašte ir kaip pasiaukojamai dirbo Lietuvos šviesuomenė – moks-

---

2 **Vincas Krėvė-Mickevičius** (1882–1954) – pirmasis Lietuvos MA prezidentas, rašytojas, politinis veikėjas, 1944 m. pasitraukė į Vakarus.

3 **Mykolas Biržiška** (1882–1962) – Lietuvos literatūros istorikas, nepriklausomybės akto signataras. 1939–1944 m. – Vilniaus universiteto profesorius ir rektorius, LMA tikrasis narys, 1944 m. pasitraukė į Vakarus.

4 **Vladas Jurgutis** (1885–1966) – ekonomikos mokslų daktaras, profesorius, Lietuvos banko organizatorius, nuo 1941 m. – LMA tikrasis narys, nuo 1942 m. – LMA prezidentas. 1943 m. kartu su kitais 46 Lietuvos inteligentais už vokiečių valdžios politikos kritiką buvo išvežtas į Štuthofo koncentracijos stovyklą.

lininkai, gydytojai, visuomenės veikėjai, stengdamiesi, kad okupacinio režimo potvarkiai darytų kuo mažesnę žalą kraštui. Prof. Z. Ivinskis labai išgyveno ir dėl MA reikalų. Dienoraščio puslapiuose jis aprašo ir sudėtingus MA pirmininko rinkimus, įvykusius 1942 m. sausio 13 d. MA pirmininku išrinkto profesoriaus Vlado Jurgučio ilgai nepatvirtino Švietimo valdyba. Jo pirmininkavimo metai (iki 1943 m. kovo mėn., t. y. iki išvežant į Štuthofo koncentracijos stovyklą) buvo labai reikšmingi tuo sunkiu laikotarpiu palaikant Mokslų akademijos gyvybingumą.

Sausio 12 d. (pirmad[ienis]) Atsikėliau labai anksti ir išvažiavau į Vilnių. Į Kauno gelež[inkelio] stotį atėjau dar prieš 5 val. ryto, bet traukinys išėjo tik aštuntą ryto, o Vilniuje buvome tik pusiau antros. Vilniuje išbuvau iki sausio 14 d. (treč[iadienio]). Čia turėjau Ekon[omikos] m[okslų] f[akulte]to posėdį, buvau su reikalais švietimo valdyboje, o svarbiausia skaičiau 8 val. (iš viso) Lietuvos ūkio istorijos ir visuomenės ūkio istorijos. Nors un[iversite]te patalpos gana šaltos – ir skaityti reikia su paltu, – bet į mano paskaitas prisirinko pakankamai žmonių, net perdaug kaip Vilniuje – iki 40–50.

Liūdniausias dalykas – tai buvo antrad[ienį] vakare (I. 13) Akademijos posėdis, kur rinkome pirmininką. 9-nis kartus balsavome ir vis atsisakinėjo visi. Kategoriškai, nors du kartu išrinktas, atsisakė Putinas[5], užsigavo Jurgutis ir pareiškė nebenorįs būti kandidatu. Atsisakė išrinkti Matulis [6], Rimka [7]. Nuotaika buvo biauri. Galų gale rinkimus atidėjome iki I. 26.

Sausio 15 d. (ketvirtadienis), Germanto[8] paieškotas, buvau audiencijoje pas

---

5 **Vincas Mykolaitis-Putinas** (1893–1967) – rašytojas, poetas, nuo 1940 m. – LMA tikrasis narys.

6 **Juozas Matulis** (1899–1993) – fizikas, chemikas, ilgametis Lietuvos mokslų akademijos prezidentas.

7 **Albinas Rimka** (1886–1944) – ekonomikos mokslų daktaras, statistikas, VDU profesorius, LMA tikrasis narys.

8 **Pranas Germantas** (tikroji pavardė Meškauskas) (1903–1945) – Lietuvos visuomenės veikėjas, kalbininkas, daktaras, 1941–1943 m. paskirtas Švietimo vadybos generaliniu tarėju, 1943 m. kovo 16 d. buvo suimtas gestapo, kai kartu su dauguma generalinių tarėjų pasipriešino nacių sumanytai mobilizacijai į lietuvių SS legioną. Įkalintas Štuthofo koncentracijos stovykloje, joje ir mirė.

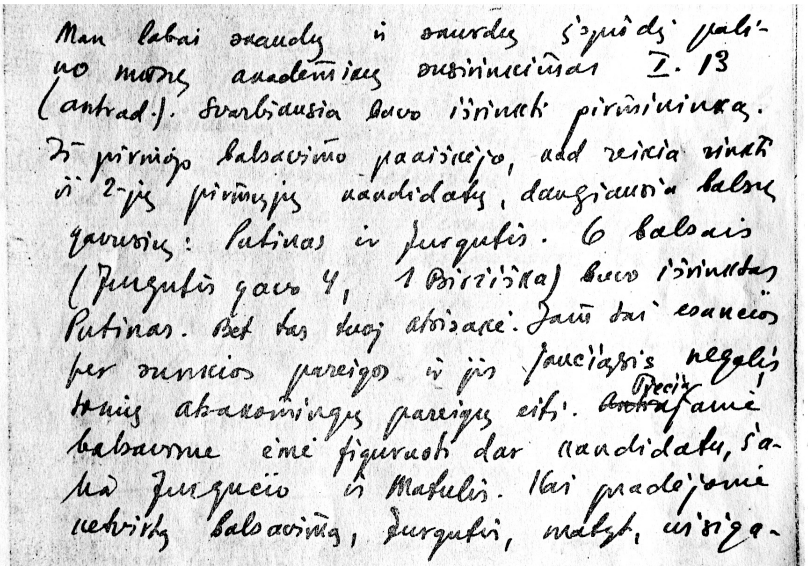

Man labai sunku ir sunku šįsmėdį pali-
no mūsų akademinius susirinkimus I. 13
(antrad.). Svarbiausia buvo išrinkti pirmininką.
Iš pirmojo balsavimo paaiškėjo, kad reikia rinkti
iš 2-jų pirmųjų kandidatų, daugiausia balsų
gavusių: Putinas ir Jurgutis. 6 balsais
(Jurgutis gavo 4, 1 Paršiūnas) buvo išrinktas
Putinas. Bet tas tuoj atsisakė. Jau tai kaneiros
per sunkios pareigos ir jis jauciąsis negalįs
tinkamai atsakomingos pareigos eiti. Precis
Ambrazevičiaus
balsavime ėmė figuruoti dar kandidatu, šalia
Jurgučio ir Mažulis. Kai pradėjome
rinkti balsavimą, Jurgutis, matyt, užsiga-

Z. Ivinskio dienoraščio rankraščio ištrauka (1)
LMA archyvo nuotr. V. Valuckienės fotoreprodukcija

jį valstybės teatre. O ten mudu sutarėva, kad I. 16 (penkt[adienį]) susitiksim ir nueisim pas Ambrazevičių [9].

Sausio 26 d. (pirmadienis) Jau nuo pat 5 val. ryto kartu su Dr. Raulinaičiu [10] laukiu Kauno gelež[inkelio] stotyje traukinio ir vis dar nesiseka išvažiuoti. Dabar jau rodo 10^{05}. Vadinasi, išsėdėjome jau ištisas 5 valandas. Ta proga noriu kai ką fiksuoti.

I. 16 (penkt[adienis) Dr. Germantas ir aš, susitikę ant Kanto ir Koningstrasse gatvės kampo, nuėjome pas J. Ambrazevičių. Kadangi Ambrazevičius man buvo davęs savo kambario raktą (jis pats turėjo paskaitą), kurį laiką su Germantu buvome vienu du. Su Germantu (prie kavos ir vyno) dalinomės įspūdžiais apie švietimą, nacionalistus, gestapą ir kt. Germantas daug pasakojo,

[9] **Juozas Ambrazevičius-Brazaitis** (1903–1974) – literatūros tyrėjas, profesorius, antinacistinės ir antisovietinės rezistencijos dalyvis, visuomenės veikėjas, Laikinosios Vyriausybės vadovas, 1944 m. pasitraukė į Vakarus.

[10] **Pranas Viktoras Raulinaitis** (1895–1969) – profesorius, teisininkas, žurnalistas, kultūros ir politikos veikėjas, 1944 m. pasitraukė į Vakarus.

kaip gudriai reikia ginti lietuvių švietimo reikalus prieš vokiečių gestapo ir Dr. Schneideraičio[11] užmačias. Pav[yzdžiui], Generalkomisariato žmonės norėjo, kad būtų verbuojami darbo tarnybai ir studentai. Tuo reikalu un[iversite]te turėjo būti mitingas. Bet Germantas įrodė, kad paprasto darbininko [darbui], kurį gali dirbti ir beraštis, imti brangiai kainuojančius ar kainavusius studentus, neužsimoka. Juk technikai ir gydytojai taip pat labai reikalingi. Iš visų Germanto, palyginti, nuoširdžių pasakojimų ir pasisakymų buvo matyti, kad jis vokiečių karo pralaimėjimo atveju (o dėl to jis neabejoja), nori turėti draugų – patikėtinių, kurie jį gelbėtų. Toliau jo kalbos rodo, kad vokiečiai iš tikro turi noro greitu laiku mus suvirškinti, vokietinti. Germantas tačiau gudriai įrodinėja: „Kam laužti per jėgą – geriau lenkti (biegen). O karą laimėjus visa kita bus galima padaryti." Šitokiais ir kitokiais manevrais – jeigu tikėti tuo, ką jis mudviem su J. Ambrazevičiu kelintą kartą pasakojo – stengiasi nukreipti vokiečių tendencijas.

Dr. Germantas įsitikinęs – ir tuo neabejoja – kad nė 1942 m. vasarą nepaimsią Maskvos. Galutinai karo tendencijos išryškėsiančios šį rudenį, t. y. rugsėjo mėnesį.

Germantas pažįsta vokiečių ir jų gestapo tendencijas ir žino, kaip prieš jas reikia pastatyti lietuvių interesus. Gestapo jį laiko savo žmogumi, yra jis SS Untersturmführer, turi gen[erolo] Stahlecker[12] pažymėjimą. Bet kai ir jis mato, kaip kartais gestapistai pašneka, kur reikėtų dingti karo pralaimėjimo atveju (pav. bėgti į Šveicariją), ir jam kailis dreba. Turi jis dar du draugu Dr. Alminą[13] ir Vyt[autą] Alantą[14].

Būdamas Vilniuje I. 13. (antrad[ienį]) buvau nuėjęs pas Dr. Scholzą[15].

---

11 **Schneideraitis** – asmens nepavyko nustatyti.

12 **Franz Walter Stahlecker** – Reicho specialiųjų dalinių Rytų kraštui vadas, SS generolas.

13 **Kazimieras Alminas** (iki 1939 m. Alminauskis) (1904–1986) – kalbininkas, lietuvių kalbos vardyno rinkėjas bei tyrėjas, profesorius. 1944 m. pasitraukė į Vakarus.

14 **Vytautas Alantas** (iki 1937 m. Vytautas Benjaminas Jakševičius) (1902–1990) – Lietuvos prozininkas, dramaturgas, poetas, publicistas, žurnalistas. 1941–1944 m. – Vilniaus dramos teatro direktorius. Vienas žymiausių tautininkų kultūrinės politikos ideologų. 1944 m. pasitraukė į Vakarus.

15 **Scholz** – asmens nepavyko nustatyti.

Kalbėjau įvairiais klausimais. Jam įrodinėjau, kad reikia paleisti Prapuolenį Leoną[16]. Tikinau, kad bažnyčių uždarymas yra didelė propaganda prieš vokiečius, nes nė bolševikai nebuvo bažnyčių uždarę. Jis man kai ką reikšmingo irgi pasakė. Kai aš paklausiau apie mūsų krašto ateitį, Scholz pareiškė: „Ostland padėtis truks, kiek aš galiu spėti – žinoma viską spręs Fiureris – dar dvejus metus. O paskui Jūs (lietuviai) būsite Reicho piliečiai, nes Ostlandas, išskyrus tik Baltgudiją ir Ukrainą (tiedu kraštai turės „Sonderstellung"), bus įjungti į Reichą."

Scholzas labai įdomavosi, ar mūsų krašto jaunuoliai stos į darbo tarnybą. Tada aš jam nieko tikslaus negalėjau pasakyti, bet labai suabejojau. Dabar girdėjau iš Fledžinskio[17], kuriam I. 24 d. taisiau memorandumą dėl „Lietūkio", „Maisto" ir „Pienocentro" likvidavimo, kad esą pas mus užsirašę jau 900. Ir iš Estijos atvažiavusio esto (jau trečią kartą), su kuriuo Fledžinskis šiek tiek išsikalbėjo, girdėjo, kad Estijoje tėsą užsirašę vos 30. Pas mus gi, kaip Fledžinskis sakė, ypač Marijampolės apskr[ityje] leidžiami sąmoningai gandai, kad tie, kurie neužsirašys į Arbeitsdienstą, būsią pavasarį mobilizuoti ir siunčiami į rytų frontą.

Dėl universiteto Scholzas pareiškė: kai aš jam įrodinėjau un[iversite]tų, kaip būtinumą lietuvių kultūrinės autonomijos, kad iš un[iversite]to (lietuvių) eisiančios tendencijos, tai būsiąs židinys idėjų ir samprotavimų, kurie nėra vokiečiams nepriimtini.

Šiaip dar apie šį bei tą kalbėjome. Iš visų Scholzo išvedžiojimų ryškėjo jo vokiškos ir lietuvių patriotui labai nepriimtinos tendencijos.

Man labai skaudų ir skurdų įspūdį paliko mūsų akademikų susirinkimas I. 13 (antrad[ienį]). Svarbiausia buvo išrinkti pirmininką. Iš pirmojo balsa-

---

16 **Leonas Prapuolenis** (1913–1972) – ekonomistas, Lietuvos politinis ir visuomenės veikėjas, 1941 m. birželio sukilimo vadas. Vokiečiams uždraudus LAF'ą, 1941 m. rudenį suimtas ir uždarytas Dachau koncentracijos stovykloje; 1942 m. išlaisvintas iš lagerio ir perduotas policijos priežiūrai Miunchene be teisės gyventi Lietuvoje.

17 **Jonas Fledžinskis** (1885–1965) – kooperatininkas, tuo metu – Žemės ūkio rūmų pirmininkas.

V. Krėvė-Mickevičius (kairėje) ir Z. Ivinskis
LMA archyvo nuotr. V. Valuckienės fotoreprodukcija

vimo paaiškėjo, kad reikia rinkti iš 2-jų pirmųjų kandidatų, daugiausia balsų gavusių: Putinas ir Jurgutis 6 balsais (Jurgutis gavo 4, 1 Biržiška) buvo išrinktas Putinas. Bet tas tuoj atsisakė. Jam tai esančios per sunkios pareigos ir jis jaučiąsis negalįs tokių atsakingų pareigų eiti. Trečiajame balsavime ėmė figūruoti dar kandidatu, šalia Jurgučio ir Matulis. Kai pradėjome ketvirtą balsavimą, Jurgutis, matyt, užsigavęs, kad ne jis iš karto išrinktas, pagaliau pareiškė, kad jis nesutinka būti renkamas. Girdi, Akademiją reikėsią stipriai ginti prieš vokiečius. Gal kiti labiau sugebėsią*. „Aš nenoriu būti Akademijos duobkasiu". Tas, žinoma, įnešė savotišką disonansą ir visiems paliko kartumo jausmą 1) dėl Ak[ademi]jos ateities netikrumo ir 2) dėl savotiško Jurgučio laikymosi. Išrinktas buvo, rodos, 5-riais balsais Matulis. Bet tas tuoj atsisakė

* Tuose žodžiuose, žinoma, buvo ironija, nes niekas taip stipriai nerašo memor[andumų] prieš vok[iečių] zivilverw[altungo = civilinės valdžios] metodus, kaip Jurgutis. – *Z. Ivinskio paaiškinimas.*

ir motyvavo, kad, girdi, pirmininkas turįs būti iš plačiausiai pasireiškusio skyriaus, būtent, humanitarinio.

Prasidėjo ilgos ir pesimistiškos kalbos, kas daryti. Reikšta įvairiausios nuomonės. Nutarta dar balsuoti. Penktuoju ir šeštuoju balsavimu išrinktas Rimka. Bet ir tas atsisako: „Pernai metą (tarybiniais metais) buvau perdaug eksponuotas. Todėl pir[minin]ku būti negaliu." Krizė. Reikšta nuomonė, kad prašyti tarėją paskirti pir[minin]ką. Siūlyta atidėti ir kt. Pagaliau, po daug kalbų ir ginčų nutarta, niekas išrinktas neturi teisės atsisakyti. Trys kartai balsavimo. Matosi nėra reikiamos daugumos. Pagaliau 9-tuoju iš eilės balsavimu išrinktas Putinas. Bet jis vėl atsisako. O kai mes jo atsisakymo nelabai norime priimti, jis pareiškia: „Pone Pirmininke (į Biržišką kreipdamasis), rytoj atnešiu pareiškimą, kuriuo išstoju iš Akademijos narių." Neskanu ir kažkaip nejauku. Po ilgų kalbų – nutarta posėdį, t. y. pirmininko rinkimus, atidėti į I. 26 d., t. y. į šią dieną; į tą posėdį dabar taip nesėkmingai ir važiuoju. Jau 11:30, o mes sėdime Kauno stotyje. Žinoma, į posėdį jau nebenuvažiuosiu.

I. 20 d. (antrad[ienį]) turėjau fak[ulte]to posėdį, kuriame pirmą kartą dalyvavo Vacl[ovas] Biržiška[18]. Nors Biržiškų „klanas", anot daugelio jau apardytas, tačiau Vacl[lovas] B[iržiška] pusėtinai jautėsi ir prie fak[ulte]to reguliamino daug kalbėjo. Po posėdžio mudu su J. Ambrazevičiu nuėjova pas Dekaną (med[iką]) Meškauską[19] „ant žuvies". Vakaro įdomybė buvo gyd[ytojo] Venciaus[20] pasakojimas. Jis turi daug ryšių su spekuliantais ir pasakojo įvairiausių dalykų. Spekuliantai, kurie – paklausti ką veikia – atsako, kuriame naująją Europą" – turi daug žinių ir ryšių. Pav[yzdžiui] Vencius tiksliai žino: patriotiškai nusiteikę lenkai supirkinėja būsimajai Lenkijai rusų auksines dešimtrubles, tuo būdu norėdami padėti sudaryti aukso fondą. Ne vienas lenkas laiko savo garbe, kad ir už 3000 su viršum rublių nupirkti vieną „imperijolą". Varšuvoje

---

18 **Vaclovas Biržiška** (1884–1956) – kultūros istorikas, politinis veikėjas, teisininkas, profesorius, LMA tikrasis narys, 1944 m. pasitraukė į Vakarus.

19 **Juozas Meškauskas** (1906–2010) – gydytojas, Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, Lietuvos ir JAV lietuvių visuomenės veikėjas, 1944 m. pasitraukė į Vakarus.

20 **Ksaveras Vencius** (1906–1945) – vienas iš Lietuvos aktyvistų fronto (LAF) narių, Laikinosios Vyriausybės sveikatos ministras.

veikianti lenkų organizacija duodanti tam pinigų. Toks supirkinėjimas esąs persimetęs ir į Kauną. Visokių gandų gandelių – smulkmenų smulkmenėlių patiria Vencius iš tokių spekuliantų.

Šiuo metu atėjo į traukinį du vokiečiai „Zugwache“, patikrino dokumentus ir pasirodė, kad daugelis važiuoja pasenusiais dokumentais. O blogiau, kai atėjo „Transportfuhrer“ ir ėmė kratyti gana žiauriai, ar kas neveža mėsos. Papuoliau ir aš.

2. Žiupsnis prisiminimų žvelgiant pro Istorijos instituto ir bibliotekos langus

JUOZAS MARCINKEVIČIUS

Kai buvau Vilniaus universiteto pirmakursis, eidamas T. Vrublevskio gatve visada su pagarba ir rimtimi žvelgdavau į įspūdingą Lietuvos mokslų akademijos pastatą, kuriame buvo ir akademijos biblioteka. Tik vėliau sužinojau, kad Mokslų akademija 1941 m. sausio 16 d. buvo įkurta ir savo veiklą pradėjo valstybinėje Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių bibliotekoje, kuri įėjo į jos sudėtį. Užeiti į impozantišką pastatą nedrįsau, manydamas, kad jame turi teisę lankytis tik žmonės su mokslo vardais ir laipsniais, kaip šventieji su aureolėmis virš galvų.

Būdamas antrame kurse ir rašydamas kursinį darbą pas prof. B. Dundulį, universiteto bibliotekoje neradau reikiamos knygos. Profesorius patarė nueiti į Lietuvos mokslų akademijos biblioteką ir ten paieškoti. Jis pasakė, kad ta biblioteka gali naudotis ir studentai. Atsirado proga pirmą kartą atverti (man pasirodė, labai sunkiai atidaromas) Lietuvos mokslų akademijos ir jos bibliotekos duris.

Pastato vidus, ypač vestibiulis, man pasirodė labai didingas ir iškilmingas – impozantiškos kolonos, įspūdingi laiptai, ant kurių žaidė pro langą krintantys saulės spinduliai. Tiesa, tuo metu langas dar nebuvo papuoštas vitražu. Visa vestibiulio erdvė žmogų nuteikė rimčiai ir susikaupimui. Todėl visai nenuostabu, jog vėliau, man jau dirbant bibliotekoje, vieną vasaros

Bibliotekos vaizdas

dieną pro atidarytas pagrindines duris į vidų užėjo iš kaimo atvykusi moteris. Išvydusi lange vitražą, kolonas, skulptūras ji pagalvojo, kad tai bažnyčia. Vestibiulyje suklupusi ant kelių pradėjo melstis. Tik bibliotekos darbuotojai pasakius, kad čia ne bažnyčia, pamaldi moteris atsistojo, bet dar ilgokai dairėsi po patalpą.

Susigaudyti bibliotekos katalogų sistemoje man padėjo A. Janulevičiūtė-Žvironienė. Greitai buvo surasta ir užsakyta reikalinga knyga. Bendroji skaitykla skyrėsi nuo universiteto bibliotekos. Čia kiekvienas skaitytojas dėmesį galėjo sutelkti vien į skaitomą literatūrą, jų neblaškė kitų skaitytojų žvilgsniai, nes stalas buvo atitvertas pertvara. Nuo to karto vis dažniau kaip skaitytojas pradėjau lankytis Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, kurios patalpose iki 1958 m. buvo įsikūręs ir Lietuvos mokslų akademijos prezidiumas, Reikalų valdyba ir kiti prezidiumo padaliniai.

1957 m. baigiau universitetą ir jaunųjų specialistų skirstymo komisijos buvau paskirtas į Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institutą. Jo direktorius tuo metu buvo prof. J. Žiugžda, iš kurio parengtos *Lietuvių kalbos gramatikos*

pokario metais vidurinėse mokyklose mokėmės gimtosios kalbos. Universitete jis buvo SSRS istorijos katedros vedėju, paskutiniame kurse mums dėstęs specialų XIX a. Lietuvos istorijos kursą, daugiau dėmesio skirdamas 1863 m. sukilimui, lietuvių nacionaliniam ir darbininkų judėjimui. Tai buvo senyvas, sunkios eisenos vyras, tarpukario metais dirbęs įvairiose Marijampolės ir Kauno mokyklose, o 1940 m. prasidėjus Lietuvos sovietizacijai, savo kraštiečio rašytojo A. Venclovos, sovietinės vyriausybės švietimo liaudies komisaro, kvietimu tapęs jo pavaduotoju. Žinojau ir tai, kad karo metais J. Žiugžda buvo pasitraukęs į Maskvą, o po karo kurį laiką M. Gedvilo vyriausybėje ėjo švietimo ministro pareigas. Atkūrus Lietuvos mokslų akademiją, 1946 m. buvo paskirtas jos viceprezidentu. Jis kuravo MA visuomenės mokslų institutus ir biblioteką. J. Žiugžda buvo vienas iš nedaugelio akademikų, kurie priklausė dar 1907 m. J. Basanavičiaus įkurtai Lietuvių mokslo draugijai Vilniuje. Be to, tarp akademikų buvo ir Marijampolės gimnaziją baigę buvę J. Žiugždos mokiniai K. Bieliukas ir K. Baršauskas, o kita buvusi jo mokinė M. Navikaitė-Meškauskienė partinėje nomenklatūroje užėmė gana aukštas pareigas. Mokiniai dažniausiai jaučia dėkingumą savo buvusiems mokytojams, nors pasitaiko ir kitokių atvejų. K. Baršauskas ir K. Bieliukas buvo palankūs savo buvusiam gimnazijos mokytojui. Nežinia, ar J. Žiugždos, ar kieno kito siūlymu K. Bieliukas tapo MA prezidiumo akademiku sekretoriumi.

Prof. J. Žiugžda daugiausia laiko praleisdavo Mokslų akademijos prezidiume, o Istorijos institute dalyvaudavo įvairiuose susirinkimuose ir posėdžiuose planuojant būsimus darbus ir aptariant parašytus veikalus ar rengiamus spaudai dokumentų rinkinius. Istorijos instituto teoriniam seminarui vadovavo direktoriaus pavaduotojas J. Jurginis – labai komunikabilus ir populiarus ne tik tarp jaunųjų istorikų, bet ir plačiai visuomenei gerai žinomas žmogus. Kadangi jis neturėjo tiek pareigų, kiek instituto direktorius J. Žiugžda, todėl daugelį instituto reikalų, ypač tų, kurių nereikėjo derinti su direktoriumi, operatyviai sprendė J. Jurginis.

Mane po kurio laiko išrinko profsąjungos komiteto pirmininku, todėl tekdavo dalyvauti svarstant kai kuriuos klausimus instituto administracijoje. Prisimenu, 1963 m. viename iš tokių pasitarimų buvo svarstomas į aspirantūrą

stojančių kandidatų klausimas. Instituto direktoriaus pavedimu tam klausimui paruošti buvo sudaryta komisija, į kurią, be instituto administracijos, įėjo ir visuomeninių organizacijų vadovai. Posėdžiui klausimą rengusi komisija rekomendavo į aspirantūrą priimti visus egzaminus išlaikiusius kandidatus. Instituto direktorius J. Žiugžda atkreipė dėmesį į A. Daniliausko kandidatūrą. Jis paaiškino, kad A. Daniliausko tėvas po 1926 m. valstybės perversmo Lietuvos Vyriausybėje ėjo Švietimo ministerijos departamento direktoriaus pareigas, o iš mokytojo pareigų jį atleidęs pats J. Žiugžda. Taip pat pasakė, kad A. Daniliauskas šį faktą žino, nes vakar buvo užėjęs pas instituto direktorių, atsiprašė už tėvą ir prašėsi priimamas į aspirantūrą. Instituto direktoriaus pavaduotojas J. Jurginis pasisakė už tai, kad A. Daniliauskas būtų priimtas, nes vaikai už tėvų padarytas klaidas negalį atsakyti. Komisija taip pat pritarė J. Jurginio nuomonei. Galiausiai A. Daniliauskas į aspirantūrą buvo priimtas. Man susidarė įspūdis, kad J. Žiugžda šiuo svarstymu stengėsi apsidrausti nuo galimų valdžios priekaištų, jog į aspirantūrą priima buvusių tautininkų, Vyriausybės narių ir politinių kalinių vaikus.

J. Žiugžda, kaip ir nemažai kitų senosios kartos inteligentų, gerai suprato Č. Darvino išsakytą mintį, kad gamtoje išlieka ne stipriausios ir net ne protingiausios rūšys, o tos, kurios geriausiai prisitaiko prie pokyčių. Iš tiesų, nemažai sovietinėje santvarkoje žmonių, norėdami išlikti, stengėsi prisitaikyti prie naujų gyvenimo aplinkybių.

Tuo metu Mokslų akademijos įvairių institutų mokslinius bendradarbius jungė jau nuo pirmųjų pokario metų akademijos pusrūsyje pradėjusi veikti valgykla. Ten pietaudavo ne tik bibliotekos, prezidiumo ir Reikalų valdybos darbuotojai, bet ir Istorijos, Lietuvių kalbos ir literatūros, Chemijos, Ekonomikos bei kitų institutų bendradarbiai. Į MA bendruosius susirinkimus jaunesnieji moksliniai bendradarbiai pradėti kviesti tik nuo 1958 m., kai prezidiumas gavo dabartinius rūmus Gedimino pr. 3. Iki to laiko Mokslų akademijos posėdžių salė buvo antro aukšto patalpoje, kurioje, prezidiumui išsikėlus iš bibliotekos patalpų, buvo įrengta periodikos skaitykla, dabar pertvarkyta į humanitarinių ir socialinių mokslų skaityklą. Kadangi tuo metu įstaigoms, tarp jų ir Mokslų akademijai, partijos Centro komiteto, miesto ar

rajono komiteto komanda kartais skubiai liepdavo surengti susirinkimą ir pritarti vienai ar kitai propagandinei akcijai, Mokslų akademijos prezidiumo ir Reikalų valdybos darbuotojų susirinkimai vykdavo minėtoje salėje. Joje dažnai likdavo nemažai laisvų kėdžių, o į susirinkimą atvykdavo vos vienas kitas valdžios atstovas. Kad neatrodytų, jog susirinkime dalyvauja mažai žmonių, būdavo liepiama tuščias vietas užimti tame pačiame pastate buvusios bibliotekos darbuotojams. Susirinkimai paprastai baigdavosi, kaip spaudoje buvo rašoma, vieningai pritarus išmintingai partijos ir vyriausybės politikai, nors ne vienas tokiuose susirinkimuose dalyvavęs mokslo darbuotojas giliai širdyje ne tik abejojo, bet ir nepritarė viešai skelbiamai „išmintingai" politikai.

Man pradėjus dirbti Mokslų akademijoje, kiekvienos jos įstaigos darbuotojams buvo privaloma registruoti atėjimą ir išėjimą iš darbo specialioje knygoje. Joje kiekvieną dieną reikėjo pažymėti atvykimo į darbą ir išvykimo iš jo laiką. Tą patį reikėjo daryti su reikalais išeinant į vieną ar kitą įstaigą. Sukvietęs į pasitarimą MA įstaigų vadovus, jų pavaduotojus ir profsąjungų pirmininkus, prezidentas J. Matulis aptarė bendruosius institutų ir įstaigų darbo tvarkos klausimus ir pasiūlė atsisakyti atvykimo ir išvykimo iš darbo registracijos knygos, kurią pavadino gėdos knyga. Panaikinus tas privalomo pasirašymo knygas darbo drausmė nė kiek nepablogėjo. Po kelerių metų darbo drausmę sumanė tikrinti MA veikusi liaudies kontrolės grupė. Jos nariai, pasiskirstę po institutus ir įstaigas, nuo ankstaus ryto turėjo tikrinti, ar darbuotojai laiku ateina į darbą. Akademijos vyriausiasis mokslinis sekretorius K. Meškauskas žinojo, kad tokių darbo drausmės pažeidimų MA bibliotekoje beveik nėra, todėl tikrintojai joje nepasirodė. Sužinoję tokią MA vadovybės nuomonę, išsakytą akademiko K. Meškausko, bibliotekos darbuotojai pasijuto labai pamaloninti.

Tuo metu Istorijos instituto moksliniai bendradarbiai buvo priskirti prie vieno ar kito darbo. Vienas iš pagrindinių Istorijos instituto uždavinių buvo parašyti akademinę Lietuvos istoriją, vadovaujantis marksistine pasaulėžiūra. Numatyta parengti ir išleisti tris tos istorijos tomus, kurie chronologiškai apimtų Lietuvos istoriją nuo seniausių laikų iki Antrojo pasaulinio karo pradžios. Pirmojo istorijos tomo rengimas gana ilgokai užtruko.

J. Žiugžda, vyriausiasis rengiamo veikalo redaktorius, jautė, kad stalininio režimo sąlygomis išleista istorija gali sulaukti tokios kritikos, po kurios istorijos rengėjai patirtų skaudžių pasekmių, todėl, stengiantis apsidrausti nuo galimų nemalonumų, parengtas pirmojo istorijos tomo tekstas buvo išspausdintas kaip būsimo veikalo maketas, o jam aptarti buvo sukviestas gausus būrys istorikų iš Maskvos ir kaimyninių respublikų. Maketui buvo iš esmės pritarta, rekomendavus atsižvelgti į svarstyme išsakytas pastabas. Lietuvos istorijos I tomas išėjo 1957 m., praėjus keleriems metams po J. Stalino mirties ir Sovietų Sąjungoje vykstant chruščioviniam atšilimui, todėl jis valdžios (o ne visuomenės) buvo sutiktas palankiai, o autorių kolektyvas apdovanotas valstybine premija.

Man buvo pavesta dalyvauti rengiant Lietuvos SSR istorijos šaltinių IV tomą ir domėtis Vilniaus krašto 1920–1939 m. istorija. Šį tomą rengėme kartu su A. Gaigalaite, kuri buvo istorijos mokslų kandidatė ir man vadovavo. Ji rinko dokumentus ir medžiagą leidiniui, apimančiam laikotarpį nuo 1926 m. valstybės perversmo iki 1940 m., o man teko 1920–1926 m. laikotarpis. Su mūsų atrinktais dokumentais susipažindavo prof. J. Žiugžda, kuris kaip tomo redaktorius vienus dokumentus palikdavo, kitus atmesdavo, o dar kai kurių kitų liepdavo paieškoti. Mes, žinoma, nurodymus vykdėme. Tiesa, kartais A. Gaigalaitė išsakydavo nuomonę, kad žmonės vieną ar kitą skelbiamą dokumentą vertins labai kritiškai. Prof. J. Žiugžda į tai atšaudavo, jog jis labai jautrus kritikai iš kairės, bet abejingas dešiniųjų kritikai. Komentuodamas vieną ar kitą istorinį įvykį, prof. J. Žiugžda prisimindavo kai kurias su tuo įvykiu susijusias aplinkybes, dalyvavimą jame ir savo išgyvenimus. Iš jo komentarų sužinojau, jog jis po 1926 m. Seimo rinkimų, kuriuos laimėjo valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų partijos, ne tik mokytojavo, bet ir būdamas socialdemokratu redagavo valdžios oficiozą – laikraštį *Lietuva*.

Viename iš pokalbių prof. J. Žiugžda papasakojo, kaip pokario metais apie jį buvo surinkta vadinamoji kompromituojamoji medžiaga, kad jį būtų galima represuoti. Saugumas žinojo, kad J. Žiugžda nepriklausomoje Lietuvoje priklausė Lietuvos socialdemokratų partijai, o jo brolis pokario metais buvo išvežtas į Sibirą. Represuoti buvo numatytas ir kalbininkas prof. J. Balčikonis.

Represijas vykdantys pareigūnai su kaltinamąja medžiaga supažindino LKP pirmąjį sekretorių A. Sniečkų ir paprašė jo pritarimo J. Žiugždą ir J. Balčikonį suimti. A. Sniečkus liepė dar palaukti, nes jis šį klausimą turįs aptarti Maskvoje.

Apie represinių organų ketinimus A. Sniečkus informavo prof. J. Žiugždą ir pasakė, kad vyksiąs į Maskvą ir tuo klausimu kalbėsiąs su M. Suslovu. Prof. J. Žiugždos būsena tomis dienomis buvusi kaip žmogaus, sėdinčio ant žarijų. Po kelių dienų A. Sniečkus paskambino J. Žiugždai iš Maskvos, vengdamas ką nors smulkiau aiškinti, pasiteiravo apie rengiamą Lietuvos istorijos leidinį ir lyg tarp kitko pasakė, kad kalbėjęs su Michailu Andriejevičiumi Suslovu, kuris leidęs J. Žiugždai ir J. Balčikoniui dirbti toliau. Po šios žinios profesoriui tarsi akmuo nuo širdies nusiritęs.

Sugrįžęs iš Maskvos A. Sniečkus susitiko su prof. J. Žiugžda ir smulkiau papasakojo apie jo pokalbį su M. Suslovu. A. Sniečkus nepritarė numatytoms represijoms prieš prof. J. Žiugždą ir prof. J. Balčikonį ir savo nepritarimą motyvavo tuo, kad, minėtus profesorius pasodinus į kalėjimą, lietuviai emigrantai JAV ir kitose Vakarų šalyse sukels savo spaudoje triukšmą, tvirtindami, jog komunistinei valdžiai Lietuvoje senieji inteligentai neįtinka. Pokario metais sudaryto VKP (b) biuro Lietuvos SSR pirmininkas M. Suslovas prisiminė prof. J. Žiugždą ir apie jį daugiau komentarų neprašė. Prof. J. Balčikonį A. Sniečkus apibūdino kaip vieną žymiausių lietuvių kalbos specialistų, Pirmojo pasaulinio karo metais buvusį A. Sniečkaus mokytoją, dirbusį Voroneže prisiglaudusioje lietuvių gimnazijoje. M. Suslovas, išklausęs A. Sniečkų, pasakė, kad profesoriai J. Žiugžda ir J. Balčikonis galį dirbti toliau, drauge pašalinama jiems iškilusi represijų grėsmė. Žinoma, po šio įvykio prof. J. Žiugžda tapo dar labiau atsidavęs LKP CK ir jo pirmajam sekretoriui A. Sniečkui.

Nepaisant Mokslų akademijos, kaip ir visų tuomet Lietuvoje veikusių įstaigų, paklusnumo valdžiai, kai kurie ypač kairuoliškai nusiteikę veikėjai akademijai ne kartą priekaištavo. Antai L. Pušinis Mokslų akademiją yra pavadinęs Nojaus laivu, kuriame esą visų žvėrių po porą. Vartodamas žvėrių įvaizdį, jis turėjo galvoje tai, kad MA dirbo keletas mokslininkų, kurie

tarpukariu priklausė socialdemokratų, valstiečių liaudininkų ir kitoms partijoms.

1963 m. pabaigoje viceprezidentas J. Žiugžda manęs paklausė, ar nesutikčiau tapti MA bibliotekos direktoriumi. Tos pareigos jau pusę metų buvo laisvos, kai po bibliotekos darbuotojos skundo Centro komitetui į pensiją buvo išleistas S. Brašiškis, direktoriumi išdirbęs beveik trylika metų. Aš, žinoma, sutikau, ir viceprezidentas kaip kandidatą į tas pareigas mane pristatė prezidentui J. Matuliui. Su juo pokalbis buvo trumpas. Iš J. Matulio supratau, kad jis pritaria siūlymui skirti mane bibliotekos direktoriumi. Nors paskyrimui dar turėjo pritarti prezidiumas, tačiau prezidentas J. Matulis man, kaip būsimam direktoriui, jau išsakė kai kuriuos patarimus. Visų pirma jis liepė palaikyti draugiškus santykius su SSRS ir sąjunginių respublikų bibliotekine taryba, veikusia prie SSRS mokslų akademijos Maskvoje ir kontroliavusia Rusijos ir visų sąjunginių respublikų mokslų akademijų bibliotekų darbą, taip pat su SSRS mokslų akademijos Knygų skyriumi, kuris skirstė mokslų akademijų bibliotekoms pinigines lėšas naujiems užsienio moksliniams leidiniams įsigyti. Prezidentas J. Matulis trumpai apibūdino ir bibliotekos darbuotojų kolektyvą, pažymėdamas, kad bibliotekoje dirba nemažai katalikiškos orientacijos, bet gana aukštos kvalifikacijos darbuotojų. Ypač teigiamai jis atsiliepė apie direktoriaus pavaduotoją A. Ivaškevičių ir buvusią MA prezidiumo darbuotoją V. Petrauskienę. Be to, patarė kaip žirgų vadeliotojui visada laikyti vadžias tvirtai įtemptas.

Lietuvos mokslų akademijos prezidiumo posėdyje svarstant klausimą apie mano paskyrimą prezidento siūlymui prieštaraujančių nebuvo, ir gavau jo pasirašytą įsakymą, jog nuo 1964 m. sausio 1 d. esu skiriamas Lietuvos MA centrinės bibliotekos direktoriumi. Joje tuo metu dirbo iš viso 88 darbuotojai. Nemaža jų dalis atliko administracinį ūkinį darbą: tai buhalteriai, rūbininkai, katilinės kūrikai, naktiniai sargai ir valytojos. Beje, visų pareigybių darbuotojai MA įstaigose rekomenduojant jų vadovams buvo priimami ir atleidžiami prezidento įsakymu, todėl jis nemažai laiko gaišdavo pasirašinėdamas ne tik vyresniųjų ir jaunesniųjų mokslinių bendradarbių, bet ir valytojų, kūrikų, sargų ir kitų ūkinių darbuotojų priėmimo ar atleidimo įsakymus. Po kelerių

Lietuvos mokslų akademijos prezidento J. Poželos (centre) apsilankymas bibliotekoje, 1987 m. gruodžio 10 d.

metų ta tvarka buvo pakeista ir į dalį institutuose bei įstaigose buvusių pareigybių darbuotojus galėjo priimti ir atleisti tų įstaigų vadovai.

Tačiau bibliotekos direktorius negalėjo savo įsakymu priimti pavaduotojo, mokslinio sekretoriaus ir skyriaus vedėjo – juos skyrė MA prezidentas. Biblioteka tik pateikdavo į minėtas pareigas prašomų skirti darbuotojų tarpininkavimo dokumentus, kurie būtinai pereidavo MA prezidiumo Kadrų skyriaus kontrolę. Antai Kadrų skyrius neleido į Rankraščių skyriaus vedėjo pareigas skirti kompetentingo istoriko R. Jaso, nes jo tėvas, dirbęs geležinkelio stoties viršininku, karo pabaigoje pasitraukė į JAV, o mama pokario metais buvo ištremta į Sibirą.

Kitas mėginimas į Rankraščių skyriaus vedėjo pareigas paskirti „dėmėtos“ biografijos žmogų pavyko. Tai atsitiko 1987 m. Bibliotekoje jau nuo 1958 m. labai pareigingai ir kruopščiai dirbo D. Labanauskienė. Jai ne kartą siūliau užimti ne vieno skyriaus vedėjo pareigas, tačiau ji jų vis atsisakydavo, motyvuodama tuo, jog nori dirbti tik Rankraščių skyriuje. Kai atsilaisvino šio skyriaus vedėjo pareigos, primygtinai jas užimti pasiūliau D. Labanauskienei. Neturėdama argumentų atmesti mano pasiūlymo, ji prisipažino, kad 1941 m. per pirmąjį masinį trėmimą su tėvais buvo išvežta į

Sibirą, iš kur nelegaliai su mama jai pavyko sugrįžti 1947 m. Žinodama, kad išaiškėjus jos biografijoje nuslėptiems faktams tektų kentėti ne tik jai, bet ir tiems žmonėms, kurie ją į aukštesnes pareigas rekomenduoja, ji ir vengia priimti mano siūlymą. Perspėjęs ją, kad apie tai daugiau niekam nesakytų, ir paėmęs jos prašymą, jį tiesiogiai įteikiau MA prezidentui J. Poželai, kuris po pokalbio su manimi užrašė rezoliuciją, skiriančią D. Labanauskienę Rankraščių skyriaus vedėja.

Pagrindinis Lietuvos MA bibliotekos uždavinys buvo padėti MA įstaigoms atlikti mokslinius tyrimus, aprūpinti jas moksline ir informacine literatūra, teikti metodinę paramą MA institutų bibliotekoms, taip pat vykdyti knygotyros, bibliografijos ir bibliotekininkystės mokslinius tyrimus. Šie uždaviniai buvo įtvirtinti bibliotekos nuostatuose. Pildyti biblioteką naujausiais to meto leidiniais buvo nesudėtinga, nes ji gaudavo ne tik Lietuvoje, bet ir Sąjungoje leidžiamos tam tikrų mokslo šakų literatūros privalomąjį egzempliorių – minėtiems leidiniams įsigyti bibliotekai MA prezidiumas skirdavo reikiamą finansavimą, todėl bibliotekos fondai kiekvienais metais buvo papildomi dešimtimis tūkstančių leidinių. Pagrindinį srautą sudarė SSRS rusų kalba išleidžiamų knygų ir žurnalų privalomi egzemplioriai, o leidiniai lietuvių kalba buvo mažuma.

Daug senosios literatūros ir rankraščių biblioteka įsigijo nupirkusi ne vieno mokslininko ar kultūros veikėjo biblioteką. Taip į MA biblioteką pateko profesorių M. Romerio, I. Jonyno, P. Pakarklio, K. Jablonskio, kultūros veikėjo P. Karazijos ir kitų asmenų bibliotekų leidiniai. Malonu prisiminti, jog ne vienas mokslo ir kultūros darbuotojas padovanojo bibliotekai savo knygų arba rankraščių kolekcijas.

MA biblioteka savo fondus reikšmingai papildė 1978 m., kai iš MA bibliotekos Leningrade gavo lituanistikai vertingus XIX ir XX a. pradžioje Rusijoje, JAV ir Rytprūsiuose leistus lietuviškus laikraščius ir žurnalus. Iš viso buvo gauti 77 leidiniai, kurie sudarė 272 komplektus. Iš minėtos bibliotekos 1983 m. buvo gauta S. Daukanto *Istorija žemaitiška*, parašyta XIX a. pradžioje ir turinti 1004 p. rankraštį, o 1986 m., tarpininkaujami Lietuvos MA prezidento J. Poželos, gavome buvusios Peterburgo dvasinės akademijos

disertacijų rinkinį, kurį sudarė 1817–1915 m. toje akademijoje ginti lietuvių literatūros klasikų M. Valančiaus, A. Baranausko, Maironio ir kitų autorių disertaciniai darbai.

Svarbus bibliotekos fondų papildymo šaltinis buvo knygų mainai. Keistis MA ir kitų respublikos mokslo įstaigų leidiniais Sovietų Sąjungoje nebuvo didesnių sunkumų, o štai knygų mainai su užsienio šalių bibliotekomis ir mokslo įstaigomis buvo gana riboti. Iki 1955 m. visos Sovietų Sąjungos MA bibliotekos, išskyrus SSRS MA biblioteką Leningrade, negalėjo savarankiškai keistis leidiniais net ir su sovietinio bloko, vadinamųjų liaudies demokratijos šalių, bibliotekomis, jau nekalbant apie Vakarų šalių bibliotekas. Todėl Lietuvos MA biblioteka, norėdama pasiųsti vieną ar kitą leidinį, turėdavo tai atlikti per SSRS MA biblioteką Leningrade. Tik prasidėjus vadinamajam N. Chruščiovo atšilimo laikotarpiui (nuo 1956 m.) biblioteka tiesiogiai, be SSRS MA bibliotekos tarpininkavimo, galėjo keistis moksline literatūra ir su Vakarų šalių mokslo įstaigomis. Nuo to laiko knygų mainai su užsieniu tapo veiksminga užsienio literatūros komplektavimo priemone, tačiau kiekvienas naujas bibliotekos mainų partneris turėjo būti apsvarstytas Lietuvos MA prezidiumo posėdyje ir tik jam pritarus bibliotekai buvo leidžiama su juo keistis literatūra. Tiesa, neprisimenu nė vieno atvejo, kad MA prezidiumas būtų nepritaręs tokiam bibliotekos prašymui. Tik nuo 1985 m. kovo 1 d. bibliotekai buvo suteikta teisė tiesiogiai susirašinėti su užsienio įstaigomis knygų mainų klausimais. Iki Lietuvai atgaunant nepriklausomybę, Lietuvos MA biblioteka jau turėjo apie 700 užsienio šalių literatūros mainų partnerių.

Norint, kad biblioteka sėkmingai funkcionuotų, jos darbuotojams reikėjo rūpintis ne tik nuolatiniu jos fondų gausinimu, bet ir išsaugojimu. Kartą MA prezidentas J. Matulis man papasakojo, kaip 1945 m. iš bibliotekos direktoriaus pareigų buvo atleistas P. Vaičiūnas. Jį atleido už tai, kad su jo žinia iš Lietuvos MA bibliotekos į tuo metu Kaune buvusią Respublikinę biblioteką buvo mėginta išvežti kai kurias ypač vertingas MA bibliotekos knygas ir kitą medžiagą. Bibliotekos direktorius P. Vaičiūnas ir kai kurie kiti mokslo ir kultūros žmonės abejojo, ar Vilnius priklausys Lietuvai, todėl patriotinių jausmų vedini sumanė pačias vertingiausias knygas ir kitus raštijos paminklus

slapta perkelti į Kauną. Tai sužinojęs MA prezidentas J. Matulis ėmėsi skubių priemonių, kad knygas išvežantis sunkvežimis būtų sugrąžintas. Kalbėdamas su prezidentu bibliotekos direktorius P. Vaičiūnas nesijautė dėl to esąs kaltas ir net emocingai, iškėlęs kumščius, grasino, kad J. Matulis neilgai ponaus ir kad jam bus tinkamai atkeršyta. P. Vaičiūnas iš pareigų buvo atleistas, o vietoj jo bibliotekos direktoriumi buvo paskirtas iki tol pavaduotojo pareigas ėjęs J. Jurginis.

Kiti MA prezidiumo nariai taip pat ryžtingai kovojo su biblioteką mėginusiais „iškomplektuoti" asmenimis. O kad tokių mėginimų būta, liudija į Respublikinę biblioteką patekę vertingi Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos, kuri taip pat įėjo į MA bibliotekos sudėtį, pergamentai ir vienas kitas inkunabulas. Į tuomečio Partijos istorijos instituto fondus pateko per stalinines represijas Maskvoje sušaudyto R. Rasiko rankraštiniai dokumentai, iki tol buvę MA bibliotekos spec. fonde. Tuose dokumentuose buvo 1920 m. liepos mėn. vykusių taikos derybų tarp Lietuvos ir Rusijos delegacijų protokoliniai užrašai. MA viceprezidentui J. Žiugždai spec. fondo vedėjo M. Barono paprašius R. Rasiko rankraščių, šis atsakė, kad juos perdavė Partijos istorijos institutui. Dėl tokio poelgio M. Baronas tuoj pat buvo atleistas iš pareigų, o prieš išeidamas lyg netyčia išmetė iš rankų rašomąją mašinėlę, kuri nepataisomai sudužo. Be to, spec. fondo vedėjas M. Baronas artimai bendravo su Vilniaus universiteto istorijos dėstytoju D. Fainkauzu, pas kurį taip pat buvo atsidūręs vienas kitas leidinys iš MA bibliotekos fondo.

Grėsmingas buvo ir Archyvų valdybos viršininko E. Rozausko mėginimas 1966 m. iš MA bibliotekos Rankraščių skyriaus paimti Vilniui vaduoti sąjungos, Lietuvių šv. Kazimiero draugijos, Šv. Zitos draugijos, Draugijos Vilniaus kraštui remti, Vilniaus lietuvių studentų sąjungos, Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo pagalbai teikti bei Farmaceutų sąjungos archyvinius dokumentus, kurie Archyvų valdybos revizorių aktu buvo priskirti prie slaptos archyvinės medžiagos, todėl turėjo būti perkelti į Centrinį valstybės archyvą. Tuo metu bibliotekos Komplektavimo skyriaus vedėja dirbo Š. Gailevičienė, kurios vyras ėjo vidaus reikalų ministro pareigas. Žinodamas Š. Gailevičie-

nės žmogiškumą (ji savo skyriaus darbuotojos F. Karevičienės vyrui padėjo grįžti iš lagerio į Lietuvą) ir jos ryšius (Š. Gailevičienė buvo gerai pažįstama su Archyvų valdybos viršininku E. Rozausku), paprašiau jos, kad iš bibliotekos nebūtų paimti kai kurie rankraščių fondai. Š. Gailevičienė šią misiją atliko gerai, bibliotekos fondai buvo išsaugoti.

Dirbdamas bibliotekoje įsitikinau, kad joje darbuojasi kompetentingi ir sumanūs žmonės. Todėl atsiradus progai pareikšdavau bendradarbiams padėkas, o kitus, pritarus visuomeninėms organizacijoms (tokia buvo tvarka), pristatydavau nusipelniusių kultūros veikėjų vardams ir garbės raštams. Kai kas į tuos apdovanojimus žiūrėdavo abejingai, o kiti jausdavo pasitenkinimą, kad jų darbas vertinamas ir pripažįstamas. Tiesa, ne visi pristatytieji nusipelniusio kultūros darbuotojo vardą gavo. Ypač buvau susikrimtęs, kai jo negavo ilgametės darbuotojos K. Čepienė ir E. Dičiuvienė. Dėl jų akademijos partiniame komitete mudviem su D. Sklėriūte teko išklausyti priekaištų, kad pristatėme apdovanojimui pačias blogiausias ir religinių prietarų neatsikračiusias darbuotojas.

Lietuvos MA centrinei bibliotekai pavydėjo kitos respublikos bibliotekos, nes ji jau nuo 1949 m. gaudavo lėšų užsienio šalių mokslinei literatūrai įsigyti. Tai buvo daugiausia Vakarų šalių moksliniai žurnalai, kuriais visų pirma naudojosi MA institutų moksliniai darbuotojai. MA centrinė biblioteka surinkdavo iš institutų paraiškas jų pageidaujamiems užsakyti užsienio žurnalams. Kokie žurnalai neviršijant skirto lėšų limito bus užsakyti, nuspręsdavo prezidentas J. Matulis, kuris kartais savo nuožiūra tą sąrašą dar papildydavo.

Kadangi dauguma užsakomų užsienio leidinių buvo gamtos ir technikos mokslų krypties, todėl dažniausiai jie pasiekdavo biblioteką be specialių apribojimų ir jais galėjo naudotis visi bibliotekos skaitytojai. Tačiau vienas kitas žurnalo numeris ar leidinys sovietų cenzūros (Glavlito) būdavo pažymėtas vienu ar dviem šešiakampiais ir patekdavo į spec. fondą – juos galėjo skaityti tik iš instituto direktoriaus tarpininkavimo raštą gavę asmenys. Skaityti bibliotekos spec. fonde saugomus lietuvių emigrantų leidinius galėjo skaitytojai, gavę MA prezidiumo leidimą, kurį tam tikrą laiką pasirašydavo

MA viceprezidentas J. Žiugžda, vėliau Visuomenės mokslų skyriaus akademikai sekretoriai V. Niunka ir J. Macevičius.

Didžiausias Lietuvos bibliotekas, turinčias spec. fondus, nuolat kontroliavo Glavlito atstovai. Jie į bibliotekas atvykdavo apie tai net neinformavę jų administracijos. Kartais tikrindavo ir visiems skaitytojams skirtus katalogus, norėdavo įsitikinti, ar juose nėra cenzūros uždraustų spaudinių, kurie turėtų būti saugomi spec. fonduose. Be to, Glavlito atstovai kontroliavo ir tikrino, ar bibliotekos nepažeidžia nustatytos riboto naudojimosi leidiniais tvarkos.

Lietuvos MA bibliotekai didesnių nemalonumų iš Glavlito pavykdavo išvengti, ypač kai bibliotekas pradėjo tikrinti Glavlito atstovas A. Vailionis. Kadangi kartu su juo studijavome universitete ir ketverius metus gyvenome viename bendrabučio kambaryje, jis MA bibliotekai kiaulysčių nedarė, priešingai, paprašytas netrukdė iš užsienio siųstis lietuvių emigrantų leidinių.

Bibliotekos reikalai ne kartą buvo aptariami Visuomenės mokslų skyriuje, kuriam, man pradėjus dirbti bibliotekoje, vadovavo akademikas K. Korsakas (vėliau V. Niunka ir J. Macevičius). Nors kartais būdavo labai oficialus ir kalbėdavo tarsi nuo pjedestalo, jis visada laikėsi duoto žodžio ir pritardavo argumentuotiems prašymams.

Tuo teko įsitikinti, kai pertvarkant bibliotekų darbuotojų etatus ilgametį bibliotekininką P. Razmuką pasiūliau skirti vyriausiuoju bibliotekininku. P. Razmukas, mano nuomone, buvo to nusipelnęs: jo dėka neįkainojamos vertės Lietuvių mokslo draugijoje sukaupti muziejiniai ir archyviniai lobiai buvo išsaugoti nuo išgrobstymo, kai Lenkijos valdžia 1938 m. uždarė Lietuvių mokslo draugiją, o karo metais, P. Razmukas, kęsdamas nepriteklius, kaip akies vyzdį saugojo jam šventą J. Basanavičiaus palikimą. K. Korsakas pasakė, kad jis dėl P. Razmuko katalikiškų pažiūrų turįs pastabų iš kai kurių institucijų, tačiau mano prašymą pažadėjo patenkinti. Ir iš tikrųjų P. Razmukas gavo vyriausiojo bibliotekininko etatą. Sužinojęs iš instituto bibliotekos vedėjo J. Vosyliaus, kad man dėl jo pareigų teko tarpininkauti, P. Razmukas visą likusį gyvenimą kiekvienų katalikiškų ir kitų švenčių išvakarėse telefonu mane sveikindavo ir dėkodavo už šią geradarystę.

Bibliotekos direktorius J. Marcinkevičius (centre) su bibliotekininku P. Razmuku ir jo dukra, 1994 m. spalio 20 d.

Vėliau K. Korsaką Visuomenės mokslų skyriuje pakeitė V. Niunka. Jis priklausė tai kategorijai žmonių, kurie dar savo jaunystėje buvo patikėję viena iš politinių doktrinų, deklaravusia siekį sukurti žemėje rojų, tačiau praktiškai įgyvendinant tokią idėją vietoj rojaus daugelis žmonių patyrė pragarą. Jis matė ir išgyveno ne vieno savo bendražygio karjeros sušvytėjimą ir jos sutemas. Prof. E. Meškauskas, tuometinis Vilniaus universiteto prorektorius, man yra tvirtinęs, jog Vilniaus universiteto lietuvinimui toną davė būtent V. Niunka. Dėl to nukentėjo ne tik jis, bet ir VU rektorius J. Bulavas: šis neteko universiteto rektoriaus pareigų ir buvo pašalintas iš partijos, o V. Niunka turėjo atsisveikinti su CK sekretoriaus pareigomis.

Kai akademikas sekretorius V. Niunka vadovavo Visuomenės mokslų skyriui, biblioteka buvo įpareigota parengti lietuvių emigrantų literatūros, išleistos pokario metais Vakarų šalyse, bibliografijos rodyklę. Tam darbui rengti V. Niunka išrūpino du bibliografų etatus.

Sovietiniais metais tarp mokslo žmonių dėl užimamų pareigų ir oficialaus pripažinimo kildavo nesutarimų, pykčių. Daugeliui kėlė nuostabą, kodėl pokario metais prie MA atkūrimo daug prisidėjusiam 1945–1946 m.

MA organizacinio komiteto generaliniam sekretoriui J. Bulavui neatsirado vietos tarp MA narių – jis MA nariu korespondentu buvo išrinktas tik 1953 m. Būdamas universiteto rektoriumi, J. Bulavas dėl šios nuoskaudos ar dėl kitų priežasčių spaudoje pareiškė kritinių pastabų dėl MA veiklos. Tai, žinoma, MA vadovų negalėjo džiuginti, todėl, kai J. Bulavas buvo atleistas iš universiteto ir siūlomas priimti į MA, jos vadovai tuo pasiūlymu nebuvo patenkinti. Viceprezidentas J. Žiugžda nemėgo J. Bulavo dar ir dėl to, kadangi šis vieno viešo parengto spaudai Lietuvos istorijos vadovėlio rankraščio svarstymo metu aštriai kritikavo jį, o J. Bulavo žodžiai, kad pagal vadovėlį „Lietuvos valstiečių padėtis nuo seniausių laikų nuolatos blogėjo, todėl sektų išvada, kad į socializmą jie atėjo su vienais triusikais (trumpikėmis)“, sukėlė susirinkusiųjų juoką. Kaip yra pasakojęs MA viceprezidentas J. Žiugžda, jis prieš savo atostogas dėl J. Bulavo priėmimo paklausęs Visuomenės mokslų skyriaus akademiko K. Korsako nuomonės. Šis kategoriškai pareiškė, kad J. Bulavas galės būti įdarbintas MA tik per jo lavoną. Grįžęs iš atostogų J. Žiugžda sužinojo, kad J. Bulavas jau dirba MA. Vėliau, norėdamas pasijuokti iš akademiko sekretoriaus, J. Žiugžda jam paskambino ir paklausė, ar šis dar gyvas, nes J. Bulavas jau dirba MA Ekonomikos instituto vyresniuoju moksliniu bendradarbiu. Šiai ir kitoms to meto žmonių likimus nulėmusioms situacijoms apibūdinti labai tiktų romėnų sentencija *Roma locuta, causa finita* (Roma tarė ir klausimą baigė). Tik tuometinėje Lietuvoje Romą atitiko Lietuvos KP CK.

Sparčiai didėjant bibliotekos knygų fondams, senuosiuose Tiškevičių rūmuose jiems ėmė labai trūkti vietos. Knygos pradėtos dėti krūvomis, jomis buvo užpildyti darbo kambariai. Nors 1958 m. MA prezidiumui ir Reikalų valdybai išsikėlus į kitus rūmus biblioteka galėjo kurį laiką lengviau atsikvėpti, tačiau knygoms laikyti ir toliau katastrofiškai stigo vietos. Keliant tą klausimą MA prezidiume, buvo gautas pažadas pastatyti bibliotekai naują knygų saugyklą. Tačiau Mokslų akademijoje patalpų trūko ir naujai susikūrusiems bei sparčiai augantiems institutams, todėl, žinoma, jie stengėsi proteguoti savas statybas ir sykiu bibliotekos saugyklos statybą nustumti vėlesniam laikui. Prezidentas J. Matulis, matydamas tokią padėtį, viename iš prezidiumo posėdžių

pasiūlė nustatyti tvarką, pagal kurią buvo numatyta ir bibliotekos saugyklos statyba. Laikantis tos tvarkos, 1975 m. buvo pastatyta keturių aukštų saugykla, kurios bendras plotas 5600 kv. m.

Norint pradėti naudotis naująja knygų saugykla, į ją reikėjo perkelti dalį knygų fondų iš senojo pastato. Tam būtų reikėję kuriam laikui uždaryti biblioteką ir neaptarnauti skaitytojų, nes visi darbuotojai nuo ryto iki vakaro būtų užsiėmę knygų perkėlimu. Siekiant, kad biblioteka normaliai veiktų ir skaitytojai būtų aptarnaujami, paprašyta MA prezidiumo paramos. Jis įpareigojo MA institutus, kad jų darbuotojai kurį laiką pagelbėtų bibliotekai. Su dėkingumu prisimenu, kaip geranoriškai MA institutų bendradarbiai kartu su bibliotekos darbuotojais ne vieną dieną dalyvavo knygų perkėlimo talkose.

MA biblioteka, siekdama gerinti MA institutų darbuotojų bibliografinį ir informacinį aptarnavimą, pasiūlė MA prezidiumui leisti reorganizuoti institutų bibliotekas į centrinės bibliotekos filialus, kurie galėtų operatyviau naudotis jos fondais: daugiau instituto profilį atitinkančios literatūros kaupti filiale, o instituto bendradarbių užsakomus leidinius kiekvieną savaitę iš centrinės bibliotekos fondų pristatyti į filialą. Tokiam siūlymui MA posėdyje pritaręs prezidentas J. Matulis pasisakė prieš kai kurių institutų direktorių nenorą reorganizuoti institutų bibliotekas į centrinės bibliotekos filialus. Pirmasis MA centrinės bibliotekos filialas buvo įkurtas 1965 m. Chemijos, o vėliau tais pačiais metais Teorinės fizikos ir astronomijos institute. Palaipsniui ir kitų institutų vadovams įsitikinus didesniu centrinės bibliotekos filialų veiklos efektyvumu, jie įkurti devyniuose MA institutuose. Jų fondus centralizuotai komplektavo centrinė biblioteka, ji taip pat vykdė knygų mainus, atlikdavo tarptautinio tarpbibliotekinio abonemento funkcijas, kartu su filialų darbuotojais rengė instituto profilį atitinkančius bibliografinius leidinius, organizuodavo jubiliejines mokslo darbuotojų parodas.

Kad pagerintų darbo sąlygas ir padarytų biblioteką jaukesnę, MA prezidiumas skyrė lėšų, ir 1980–1983 m. bibliotekoje vyko kapitalinis remontas. Biblioteka, be kita ko, pasipuošė įspūdingu dailininko B. Bružo vitražu, tačiau kai kurie tuometės valdžios adoratoriai, tarp jų ir iš bibliotekos atleistas M. Baronas, pareiškė nepasitenkinimą šiuo didžiajame MA bibliotekos

laiptinės lange įrengtu vitražu. Jame buvo įkūnyta mano pasiūlyta idėja – pavaizduoti Lietuvos mokslo raidą nuo pirmosios lietuviškos knygos, išleistos 1547 m., iki 1907 m. įkurtos Lietuvių mokslo draugijos ir jos tradicijas perėmusios Lietuvos mokslų akademijos. Dailininkas B. Bružas konsultavosi su istoriku A. Tyla, kuris parinko vitražui tekstus bei pasiūlė jame pavaizduoti žymius Lietuvių mokslo draugijos veikėjus iš spaudoje paskelbtos to meto fotografijos. Šis atvaizdas ir užkliuvo MA nedraugams. Susitikę su manimi jie priekaištavo, kad vitraže pavaizduotas A. Smetona, kuris taip pat buvo Lietuvių mokslo draugijos nariu. Priekaištą norint apsaugoti sukurtą meno kūrinį teko paneigti tvirtinant, kad vitraže pavaizduotas ne A. Smetona, bet S. Matulaitis. Tokio paaiškinimo pakako, priekaištai dėl vitražo liovėsi.

MA biblioteka savo fonduose ne tik kaupė naująją literatūrą, rankraščius ir kitą medžiagą, aptarnavo skaitytojus, bet ir rengė, leido bibliografinius bei kitus vertingus darbus. Ypač paminėtini *Prūsų kalbos paminklai* (parengė V. Mažiulis, 1966), K. Sirvydo *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas* (parengė K. Pakalka, 1979), V. Kisarausko *Lietuvos knygų ženklai* (1984), K. Jablonskio, R. Jaso *Raganų teismai Lietuvoje* (1987) ir kt.

MA centrinės bibliotekos administracijai teko patirti nemažai nemalonumų 1967–1968 m. išleidus E. Laucevičiaus knygą *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.* Jos autorius knygą pradėjo rengti dar 1942 m., paskatintas prof. K. Jablonskio. Tai buvo vartoto Lietuvoje popieriaus vandenženklių atlasas, kurio tikslas buvo supažindinti mokslinių bibliotekų, archyvų bei rankraštynų darbuotojus ir kultūros istorikus su popieriaus gamybos technika bei istorija, pateikti mūsų kraštui būdingus vandenženklius, o svarbiausia – padėti paleografams surasti ieškomą vandenženklį, pagal jį nustatyti dirbtuvės geografinę vietą ir apytikrę popieriaus pagaminimo datą. Vienas svarbiausių vandenženklių tyrinėjimo tikslų buvo knygų bei rankraščių, kuriuose nepažymėti išleidimo bei parašymo metai, datos nustatymas.

Šią knygą E. Laucevičius baigė 1965 m. pabaigoje. Tais laikais, išskyrus vieną kitą išimtį, panašaus pobūdžio knygą buvo galima išleisti tik tada, jeigu jos leidybą finansavo kuri nors įstaiga. Tam tikrų vilčių suteikė Knygų rūmų direktorius A. Ulpis, kuris žadėjo E. Laucevičiaus darbą išleisti, kai Knygų

rūmai išleis lietuvių nacionalinės bibliografijos I tomą (jis išėjo tik 1969 m., vadinasi, būtų reikėję laukti dar apie 5 metus).

Vis dėlto A. Ulpio garantijos nebuvo labai tvirtos, ir E. Laucevičius manęs paprašė, kad jo knygą išleistų MA centrinė biblioteka. Prašė išspausdinti labai kukliai, rotaprintu, kad būtų prieinama bent rankraštynų, archyvų ir bibliotekų darbuotojams. Buvo ir dar vienas labai rimtas prašymo motyvas – pasirodo, jam prieš kelerius metus atlikta operacija: įtarus onkologinę ligą, pašalintas vienas inkstas, todėl E. Laucevičiaus noras buvo dar gyvam esant išvysti savo darbą išleistą.

Bibliotekai pasiūlius E. Laucevičiaus knyga buvo įtraukta į MA leidybos planus. Siekiant, kad knygos leidimas turėtų daugiau rėmėjų pačioje MA, kreiptasi į Gamtos mokslų ir technikos istorijos komisijos prie Lietuvos MA prezidiumo pirmininką akademiką P. Slavėną, kad šis sutiktų, jog leidžiama knyga turėtų ne tik bibliotekos, bet ir minėtos komisijos ženklą. Akademikas P. Slavėnas bibliotekos pasiūlytai idėjai pritarė, ir minima knyga be didesnių kliūčių buvo įtraukta į Lietuvos MA 1967 m. leidybos planą. Tačiau dar reikėjo gauti Sovietų Sąjungos MA redakcinės leidybinės tarybos pritarimą. Paprastai į Maskvą ginti Lietuvos MA leidybos plano vykdavo MA prezidentas J. Matulis ir Lietuvos MA redakcinės leidybinės tarybos mokslinis sekretorius V. Petrauskas. Kad mūsų planuojama išleisti knyga Maskvoje neužkliūtų ir nebūtų išbraukta, pasirūpinome ne tik Lietuvos, bet ir Rusijos mokslininkų teigiamais atsiliepimais. Iš Rusijos atsiliepimą parašė SSRS MA narys korespondentas, Visuomenės mokslų Volgino bibliotekos direktorius V. Šumkovas, ir knygos leidimui buvo pritarta.

E. Laucevičiaus knygą sudarė dvi dalys. 1967 m. pabaigoje pirmiausia išėjo antroji knygos dalis – vandenženklių atlasas, ir tik po kelių mėnesių išspausdinta pirmoji dalis – popieriaus ir vandenženklių Lietuvoje monografija. Knyga pradėta platinti 1968 m. pradžioje, gavus abu jos tomus.

Netrukus Lietuvos ir užsienio spaudoje pasirodė pirmosios palankios išleisto veikalo recenzijos, tačiau dėl knygos išleidimo virš Lietuvos MA bibliotekos pradėjo kauptis ir tamsūs debesys. Juos sukėlė vadinamojo respublikos šeimininko, oficialiai LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus

skambutis tuomečiam Spaudos komiteto pirmininkui F. Bieliauskui. Šis buvo išbartas, kam išleido knygą, kuriai prireikė tiek daug popieriaus, kai jo trūksta net mokykliniams vadovėliams. Pokalbis baigėsi tuo, jog A. Sniečkus neatsisveikinęs numetė telefono ragelį. Apsimetęs naivuoliu, F. Bieliauskas paskambino A. Sniečkui ir apgailestavo, kad kažkaip netikėtai išsijungęs telefonas. A. Sniečkus antrąkart telefono ragelio jau nemetė, bet priekaištus dėl knygos leidimo pakartojo. Spaudos komiteto pirmininkas, gavęs pylos nuo A. Sniečkaus, tuoj pat (mat įstaigos buvo visai šalia) atėjo pas mane į MA biblioteką. Reikia pabrėžti, jog toje gana nervingoje situacijoje F. Bieliauskas laikėsi santūriai ir korektiškai. Jis nepriekaištavo bibliotekai už išleistą knygą, tik išsakė nuomonę, jog ji galėjo būti gerokai kuklesnė, o dabar išėjusi labai puošni, labai gero popieriaus, todėl kai kam užkliūvanti.

Pokalbyje su F. Bieliausku prisiminėme ir kitą prieš kelerius metus Istorijos instituto išleistą akademiko K. Jablonskio parengtą dokumentų publikaciją– knygą *Prūsų valdžios gromatos ir pagraudenimai lietuviams valstiečiams*, kuri taip pat kai kurių valdžios vyrų buvo sutikta nepalankiai, o tuometis Istorijos instituto direktoriaus pavaduotojas akademikas J. Jurginis turėjo aiškintis Liaudies kontrolės komitete, kam išleido tiek daug popieriaus sunaudojusią knygą.

Dėl E. Laucevičiaus knygos MA bibliotekai aiškintis Liaudies kontrolės komitete nereikėjo, tačiau visai nelauktai 1968 m. pradžioje tikrinti bibliotekos finansinės ūkinės veiklos atvyko didelę darbo patirtį turintis revizorius B. Daukšys. Labiausiai jam užkliuvo E. Laucevičiaus knyga. Tikrinimo akte buvo pažymėta, kad biblioteka, pažeisdama MA leidybos planą, beveik du kartus viršijo plane numatytą knygos apimtį, 200 egzempliorių padidino jos tiražą ir tokiu būdu neteisėtai panaudojo 13 tūkstančių rublių. Be to, knygos autoriui neteisėtai veltui išdavė penkiasdešimt egzempliorių, kurių vertė 425 rubliai.

Pagal revizijos aktą parengtame nutarimo projekte buvo siūloma: „Už leidinių išleidimo tematinio plano nesilaikymą ir ryšium su tuo savavališką 13 tūkstančių rublių išleidimą Centrinės bibliotekos direktoriui J. Marcinkevičiui pareikšti papeikimą, vyr. buhalterę A. Silinytę įspėti.“ Siūloma sankcija buvo ypač skaudi, nes sudarant 1969 m. sąmatą buvo numatyta neskirti bibliotekai

lėšų leidiniams išleisti, o už neteisėtai išduotus 50 egzempliorių turėjo būti atsiskaityta, todėl MA prezidiumo posėdyje svarstomas revizorių parengtas nutarimo projektas sukėlė nemažą įtampą.

Žinoma, šis „nusikaltimas“ buvo padarytas sąmoningai, nes išleisti tokios apimties veikalą leidimo nedavė nė viena redakcinė leidybinė taryba – maksimali knygos apimtis turėjo neviršyti 80 autorinių lankų. Tačiau jeigu tokios leidinio apimties būtų paisoma, knygos rankraščiui būtų buvusi padaryta didžiulė žala, nes į leidinį būtų nepatekęs daugiau negu trečdalis vandenženklių ir būtų gerokai mažesnė tekstinė knygos dalis. Todėl sąmoningai buvo surizikuota ir išleistas visos apimties knygos rankraštis. Aišku, kad toks atviras paaiškinimas būtų sukėlęs dar didesnį revizorių įtūžį, tad naiviai teko aiškinti, kad esą *Minties* leidykla iš pradžių negalėjo nustatyti, kiek vandenženklių tilps viename puslapyje, todėl ir viršyta leidinio apimtis. Tiesa, tokiu aiškinimu vargu ar kas nors patikėjo.

Gerokai lengviau ir drąsiau buvo aiškinti, kodėl už dyką E. Laucevičiui išdavėme 50 jo knygos egzempliorių. Pagrindinis argumentas buvo tas, jog autorius savo parašytą knygą atidavė išleisti bibliotekai iš jos nereikalaudamas honoraro, nors knygą rengdamas ir turėjo nemažai išlaidų. Ypač revizorius užgavo mano išsakytas paaiškinimas, kad išduoti E. Laucevičiui 50 knygų leido MA vyriausiasis mokslinis sekretorius akademikas K. Meškauskas. Po tokios argumentacijos vienas iš revizorių neištvėrė ir trenkė kumščiu į stalą, pavadinęs bibliotekos vadovus „žulikais“, apgavusiais akademiką K. Meškauską. Panašiai sureagavo ir bibliotekos direktoriaus pavaduotojas A. Ivaškevičius. Įsiliepsnojusias aistras nuramino prezidentas J. Matulis. Biblioteką posėdyje karštai parėmė akademikas K. Korsakas, o palankaus neutralumo laikėsi akademikas P. Slavėnas ir kiti MA prezidiumo nariai.

Prezidentas savo baigiamajame žodyje svarstomuoju klausimu parengtą nutarimo projektą gerokai sušvelnino – bibliotekos direktorius ir buhalterė buvo tik įspėti.

Tos pačios dienos pavakarę, po šio nelabai malonaus posėdžio, teko lankytis pas E. Laucevičių jo namuose Žvėryne. Sužinojęs apie įvykusio posėdžio rezultatus malonus namo šeimininkas tik atsiduso ir pasakė: „Tai

turi nemalonumų dėl manęs?“ Į tai atsakiau, kad tai jokie nemalonumai, tik įspėjimas, kuris užsimirš, o knyga pasiliks.

E. Laucevičiaus veikalas Sovietų Sąjungos ir užsienio spaudoje ir toliau susilaukdavo nemažai teigiamų atsiliepimų. Vėliau E. Laucevičiaus darbu susidomėjo SSRS MA archeografinė komisija, kurios vyresnioji mokslo darbuotoja J. Andriušaitytė išvertė veikalo pirmąjį tomą į rusų kalbą, ir jis buvo išleistas. O 1969 m. rugsėjo pabaigoje Lietuvos MA biblioteką pasiekė maloni žinia iš Italijos, kad Bolonijos universitetas ir Italijos mokslų akademija tarptautinėje mokslų akademijų ir universitetų mokslo leidinių bienalėje už veikalą *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*, kaip didelį kultūrinį įnašą į popieriaus pramonės istoriją Rytų Europoje, jo autorių E. Laucevičių apdovanojo Bolonijos prekybos rūmų premija – aukso medaliu.

Apie tai informavau MA prezidentą J. Matulį. Jis tuo buvo patenkintas ir paaiškino, kad ne MA iniciatyva man teko už knygos leidybą patirti nemalonumų. Tą įvykį po daugelio metų jis ir vėl priminė man lankantis jo namuose Žvėryne. Vaišindamas kava ir tauriuoju gėrimu, prezidentas su nuoskauda kalbėjo, kad, atgavus Lietuvai nepriklausomybę, griaunamas jo didelę amžiaus dalį kurtas MA institutų ir įstaigų tinklas, ir lyg nuramindamas mane pridūrė, kad, jo nuomone, akademijos biblioteka išliks. Išlydėdamas prie kiemo vartelių mane pabučiavo ir paprašė, kad jo nepamirščiau. Tai buvo paskutiniai mano išgirsti prezidento J. Matulio žodžiai. Praėjus kelioms savaitėms šis garbingas žmogus ir žymiausias Lietuvos mokslo organizatorius iškeliavo Anapilin.

Pradėjęs dirbti MA bibliotekoje išsamiau susipažinau su jos, kaip vienos iš didžiausių bibliotekų, kadaise turėjusios Valstybinės Vrublevskių bibliotekos vardą, istorija. 1939 m. Lietuvai atgavus Vilnių, Valstybinė Vrublevskių biblioteka tapo A. Smetonos lituanistikos instituto centrine biblioteka, o 1941 m. įkūrus Lietuvos MA – jos biblioteka, tačiau jau be Vrublevskių vardo.

Tiesa, dar 1940 m. keičiant kai kurių gatvių pavadinimus įvairių tautų vilniečių siūlymu tuometei Arsenalo gatvei buvo suteiktas Tado Vrublevskio vardas, tačiau Vrublevskių pavardė iš bibliotekos pavadinimo išnyko.

J. Marcinkevičius su T. Vrublevskio įsūnio dukra D. Sadkovska konferencijoje, 1995 m. lapkričio 29 d.

Tai buvo skaudus smūgis T. Vrublevskio siekiui bibliotekos pavadinime pagerbiant tėvų Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių atminimą įamžinti jų pavardę.

Tad pasikeitus aplinkybėms ir 1998 m. artėjant T. Vrublevskio gimimo 140 metų jubiliejui buvo kreiptasi raštu į Lietuvos MA prezidiumą, kad MA bibliotekai būtų suteiktas Vrublevskių vardas. Tuometis MA prezidentas B. Juodka šį prašymą vertino palankiai ir jį rėmė, tačiau MA prezidiumo posėdyje jam nebuvo pritarta: išsakyta nuomonė, dėl ko nereikėtų tenkinti prašymo – mat T. Vrublevskis niekada negyveno dabartiniame MA bibliotekos pastate, be to, bibliotekos knygų ir rankraščių fondai, palyginus juos su buvusiais Vrublevskių bibliotekoje, didesni kelias dešimtis kartų. Matydamas, kad prašymui nepritariama, B. Juodka pasiūlė, kad bent vienai MA bibliotekos iš skaityklų būtų suteiktas T. Vrublevskio vardas. Tokiam siūlymui pritarta.

Kitą dieną vienas iš posėdžio dalyvių užėjo į biblioteką ir manęs paklausė, ar aš kartais nesąs lenkas, kad taip atkakliai ginu lenko T. Vrublevskio atminimo įamžinimą bibliotekoje. Atsakiau lotyniškai: „Lithuanus sum ab inicio et usque ad finem“ (Lietuvis esu nuo pradžių ir toks išliksiu iki pabaigos).

Dėl Tado Vrublevskio pasakiau tik tiek, jog jis save laikė paskutiniu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiu, kuriam buvo brangūs visi toje valstybėje gyvenusių įvairių tautų žmonės ir kuriuos jis gynė nuo įvairių valdžių politinių persekiojimų teismuose, panaudodamas savo teisinę erudiciją ir advokato talentą.

Nors bibliotekos prašymas nebuvo patenkintas, bet leidimas jo vardu pavadinti retų spaudinių ir rankraščių skaityklą buvo žingsnelis pirmyn siekiant sugrąžinti bibliotekai Vrublevskių vardą.

Pagaliau 2009 m. MA prezidiume iškėlus šį klausimą prezidentas V. Razumas, profesorius D. Kaunas ir kiti prezidiumo nariai pritarė, kad MA bibliotekos pavadinime būtų įrašyta Vrublevskių pavardė. Tų pačių metų gruodžio 1 d. Juridinių asmenų registrų centre buvo įregistruoti naujieji MA bibliotekos nuostatai, kuriais buvo įteisintas naujas jos pavadinimas. Nuo tos dienos ji oficialiai vadinasi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka.

Nors prisiminimų fragmentus pavadinau žvilgsniu pro Istorijos instituto ir MA bibliotekos langus, tačiau gyvenimas nestovi vietoje, ir aš dabar Lietuvos mokslų akademijos ir jos pirmosios mokslinės laboratorijos – bibliotekos – gyvenimu domiuosi jau iš Vilniaus pakraščio – Justiniškių.

3. Lietuvos mokslų akademijos vingiai

JURAS POŽELA

Visais laikais mokslas ir jo kokybės lygis rodė valstybės veidą ir vietą tarp kitų civilizuotų šalių. Savo atsiminimuose norėčiau priminti, kad Mokslų akademijos ir akademikų veiklos dėka Lietuvoje yra sukurtas aukštos kokybės mokslas. Šiandien, kai naikinami „nenaudingi" akademiniai mokslai, kai iš švietimo stumiamas mokslas, norėtųsi keliais pavyzdžiais parodyti, kad Lietuva turi turtingą nacionalinį mokslinį palikimą ir kūrybiškus šiuolaikinio mokslo kolektyvus.

Akademinių mokslų reikšmė Lietuvai

Lietuvos mokslų akademija susikūrė augant mokslo plėtros poreikiui, kai mokslas tapo svarbiausiu XX a. antrosios pusės civilizacijos vystymosi veiksniu, rodančiu nacionalinių valstybių suverenumo lygį.

Bazinis Lietuvos valstybingumo pagrindas yra lietuvių kalba ir turtingas istorinis palikimas, todėl turbūt neatsitiktinai LMA gimė Lituanistikos instituto bazėje. Pirmieji akademiniai institutai buvo Lietuvių kalbos ir literatūros bei Istorijos institutai, o pirmaisiais MA akademikais tapo mokslininkai, tuo metu jau turėję svarių humanitarinių mokslų pasiekimų: V. Krėvė-Mickevičius, M. Biržiška, P. Skardžius. Sunkiais pokario metais moksliniai tiriamieji lituanistikos darbai sulaukė visiško valstybės palaikymo, o Lietuvių kalbos institutas tapo didžiausiu pasaulyje kalbotyros centru.

Iš kairės: L. Sauka, Z. Zinkevičius, A. Kudzys, A. Gaižutis

Sovietų okupacijos metais atlikti aukšto lygio kalbotyros ir istorijos tyrimai, apibrėžę lietuvių kalbos vietą tarp indoeuropiečių ir slavų kalbų ir istorines lietuvių nacionalinės kultūros ribas. Čia svarus indėlis tenka akademikų kalbotyrininkų ir literatūrologų Z. Zinkevičiaus, J. Balčikonio, V. Mykolaičio-Putino, K. Korsako, V. Mažiulio, L. Saukos bei istorikų J. Jurginio, V. Merkio, E. Gudavičiaus moksliniams darbams. Galbūt todėl ir šiandien lituanistikos mokslas yra aukšto lygio, atitinkantis šiuolaikinių mokslinių tyrimų reikalavimus ir įtvirtinantis Lietuvos valstybingumą.

Lietuva negalėjo likti nuošaly ir nuo didžiulio tiksliųjų bei gamtos mokslų tyrimų apimties ir kokybės augimo. Nauji mokslo laimėjimai XX a. antroje pusėje praturtino procesų, vykstančių fizikoje, chemijoje ir biologijoje, suvokimą ir pakeitė mūsų būties kokybę. Mokslas tapo svarbiausiu šiuolaikinės valstybės vystymosi veiksniu. Tikslieji ir gamtos mokslai peržengė universitetų ribas ir tai tapo audringos LMA plėtros priežastimi.

Fizikos ir matematikos, chemijos ir technologijos, biologijos mokslai 1945 metais dar neturėjo eksperimentinės bazės ir pakankamo skaičiaus aukštos kompetencijos mokslininkų, kurie atitiktų visame pasaulyje sparčiai

Iš kairės: J. Baldauskas, L. Kairiūkštis, J. Matulis

augantį poreikį vykdyti tiksliųjų ir gamtos mokslų tyrimus. Štai 1948 metais visi tikrieji MA nariai ir 7 iš 32 mokslo daktarų dirbo Mokslų akademijoje kaip antraeilininkai. Bet jau 1980 metais akademinėse įstaigose dirbo apie 50 mokslo daktarų ir 650 mokslo kandidatų. Į Nepriklausomybę akademija atėjo turėdama penkis fizikos ir matematikos, keturis chemijos bei biologijos mokslų institutus ir šešis visuomenės mokslų institutus. Juose dirbo apie 2000 tyrėjų, 150 mokslo daktarų ir 1000 kandidatų. MA sudarė 30 akademikų ir 40 narių korespondentų. Akademinių institutų kolektyvai būrėsi apie žinomus Lietuvos mokslininkus: MA prezidentą J. Matulį, akademikus A. Jucį, P. Brazdžiūną, J. Kriščiūną, V. Lašą, P. Mažiulį, A. Purėną, P. Šivickį, T. Ivanauską. Labai svarbi, išskirtinė Lietuvos mokslų akademijos savybė (jos neturėjo jokia kita sąjunginės respublikos akademija) buvo ta, kad ji buvo grynai lietuviška įstaiga, be to – lietuvybės židinys ir atrama. Pokariu Lietuvoje reikėjo išugdyti mokslo inteligentiją, vien universitetas

Akademikai J. Požela (kairėje) ir E. Vilkas

to nebūtų pajėgęs padaryti, todėl tai, kad ta inteligentija buvo lietuviška ir nors augo sovietiniais metais, mokslininkų iš Rytų pas mus neprivažiavo, yra nemažas MA indėlis. Minėtini reikšmingi J. Matulio ir jo kolegų A. Jucio, P. Brazdžiūno, K. Korsako ir kitų, kurie kūrė akademiją ir plėtojo lietuvišką, nacionalinį mokslą, nuopelnai. Veikdami legaliai, jie buvo didesni lietuvybės gynėjai, pasipriešinimo nutautinimui organizatoriai nei tie, kurie leido pogrindžio spaudą ir ją platino.

Akademikas J. Matulis suformavo Chemijos instituto kolektyvą, akademikai A. Jucys, P. Brazdžiūnas, J. Kubilius sukūrė fizikos ir matematikos profilio institutus. Tinkamai pasirinktos fundamentinės fizikos plėtros kryptys – puslaidininkiai ir lazeriai – bei jaunų Lietuvos mokslininkų ruošimo šioms specialybės organizavimas Maskvos ir Sankt Peterburgo (Leningrado) mokslo įstaigose yra didelis akademiko P. Brazdžiūno nuopelnas.

Vertingas ir Rusijos mokslininkų indėlis ruošiant aukščiausios kvalifikacijos mokslininkus Lietuvos MA. Daugumai MA akademikų žengti į mokslo aukštumas padėjo išsilavinimas, gautas SSRS MA institutuose, Maskvos, Leningrado, Kijevo aukštosiose mokyklose, ir šių mokyklų dėstytojai, pasaulinio garso mokslininkai. SSRS MA akademikai J. Linikas, A. Kolmogorovas

V. Statulevičius

ir B. Gnedenka buvo lietuvių matematikų J. Kubiliaus, V. Statulevičiaus, B. Grigelionio mokytojai, o akademikai A. Jofė, R. Chochlovas, N. Basovas, M. Styrikovičius – Lietuvos fizikų akademikų A. Piskarsko, J. Poželos, A. Žukausko, J. Vilemo mokslo vadovai. Maskvos M. Lomonosovo universitete buvo paruoštas gausus būrys Lietuvos mokslininkų (akademikai J. Kulys, B. Juodka, F. Ivanauskas ir kt.).

Lietuvos akademikų pasiekimai tiksliuosiuose ir gamtos moksluose yra akivaizdūs. Kaip pavyzdį paminėsiu man artimų fizikos ir matematikos mokslų pasiekimus. Lietuva gali didžiuotis akademikų J. Kubiliaus, V. Statulevičiaus ir B. Grigelionio kūrybiniu įnašu į skaičių teoriją, tikimybių teoriją, matematinę statistiką, o akademikų A. Jucio ir Z. R. Rudziko – į teorinę ir matematinę fiziką.

Svarus yra akademiko A. Šileikos, mano ir didelės grupės pasaulinio lygio mokslininkų fizikų V. Bareikio, A. Matulionio, R. Katiliaus, V. Dienio, A. Matulio indėlis į revoliucinį kieto kūno fizikos progresą. Lietuvos mokslininkai tapo karštųjų elektronų sąlygotų reiškinių puslaidininkiuose tyrimų lyderiais, o šių reiškinių pagrindu sukurti greitaeigiai puslaidininkiai prietaisai sąlygojo techninį mikrobangų elektronikos progresą. Griūtiniai

diodai XX a. aštuntajame dešimtmetyje buvo sparčiausi puslaidininkiai elektroniniai prietaisai pasaulyje.

Akademikų A. Piskarsko ir J. Vaitkaus tyrimai išvedė Lietuvos mokslą į lyderių poziciją lazerių fizikos ir optoelektronikos srityse. A. Piskarsko pradėti lazerio spindulių parametrinio stiprinimo darbai tapo pagrindine lazerių fizikos mokslinių ir taikomųjų tyrimų kryptimi pasaulyje. Šis pasiekimas išplėtė mokslo galimybes ir nustatė lazerių panaudojimo efektyvumą šiandien.

Minėti fizikų darbai, taip pat dideli Lietuvos akademikų V. Kontrimavičiaus, L. Kairiūkščio, J. Kulio, F. Ivanausko, A. Merkio, V. Razumo, K. Ragulskio chemijos, biologijos ir technikos mokslų laimėjimai puošia Lietuvos mokslo istoriją. Jie rodo, kad Lietuva turi savo ryškų veidą šiuolaikiniame moksle, kad ji nėra mokslo provincija. Lietuvos mokslo pasiekimai – tai tautos turtas, jos intelektinių galimybių išraiška ir civilizuotumo rodiklis bei svarus kūrybinis įnašas į šiuolaikinės civilizacijos vystymosi procesą.

Lietuva be akademinių mokslų – šalis be ateities

Paskelbus Nepriklausomybę atsivėrė ryšiai su sparčiai besiplėtojančiu ir gerai finansuojamu akademiniu Vakarų mokslu. Užsimezgė bendradarbiavimas su daugeliu tarptautinių mokslinių kolektyvų, atliekančių aukštos kokybės šiuolaikinio mokslo darbus. Ypač pažymėtinas fizikų A. Žukausko ir J. Banio mokslinių kolektyvų kūrybinis indėlis.

Naujas galimybes vykdyti akademinius tyrimus lydėjo greitai augantys tyrimų kokybės reikalavimai ir mokslinio eksperimento technologijos brangimas. XXI a. pradžioje akademinių tyrimų poreikis, jų apimtis ir ypač finansavimas sparčiai augo visame pasaulyje, tačiau Lietuvoje sumažintas mokslo finansavimas smarkiai apribojo mokslinių tyrimų vykdymo galimybes.

Be finansavimo mažinimo, dar du veiksniai žlugdo Lietuvos mokslą (taip pat švietimą ir kultūrą) – tai politinis mokslinių tyrimų reguliavimas ir laisvos rinkos ideologija moksle bei švietime. Sovietų Sąjungos mokslo istorijoje yra žinomi du tokio politinio reguliavimo atvejai: tai T. Lysenkos „taikomųjų mokslų“ pripažinimas naudingais ir tikraisiais mokslais, naujus biologijos

mokslo (pirmiausia genetikos) pasiekimus pasmerkiant kaip klaidingus ir žalingus, ir kibernetikos paskelbimas „antiliaudiniu“ mokslu.

Panašiai elgiamasi ir dabartinėje Lietuvoje, kai akademiniai moksliniai darbai suskirstomi į fundamentinius (nenaudingus) ir duodančius pelną, todėl naudingus taikomuosius darbus. Pirmieji skelbiami nereikalingais mažai valstybei, o šių sričių mokslininkai tampa nepakeliama našta mūsų šaliai. Dar labiau mokslo žinių įgijimo poreikį (XXI a. būtinybė!) slopina Mokslo ir studijų reforma (vadinamasis švietimo sistemos humanitarinimas).

Nuleidus reikalavimų mokslo daktaro vardui kartelę sumenko mokslinių tyrimų kokybės lygis. Studentai ir jaunieji mokslininkai jau nemato poreikio ir neturi stimulo dalyvauti plėtojant šiuolaikinį mokslą, tačiau auga skaičius mokslininkų, nesugebančių savarankiškai dirbti, nematančių šiuolaikinio mokslo problemų, neturinčių mokslinio darbo intereso. Atsitraukę nuo mokslo, nesubrendę mokslininkai šiandien vyrauja ir biurokratiniame mokslo aparate, formuodami nuomonę, kad Lietuvai nereikalingas fundamentinis mokslas ir tokio mokslo problemas suprantantys žmonės.

Vienas pavyzdžių, kaip valstybė reguliuoja mokslą, buvo Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto sprendimas nutraukti stipriausių Lietuvos mokslininkų MA akademikų veiklos finansavimą. Dėl netinkamos valstybės politikos mokslininkų savivaldos centras – Mokslų akademija – praranda savo autonomiją ir paverčiama biudžetine organizacija, negalinčia turėti savo veiklai reikalingų institucijų. Savo tradicinę autonomiją praranda ir universitetai.

Vykdoma mokslo reforma, akademinių institutų likvidavimas perkeliant akademines mokslines laboratorijas į centrus, universitetų katedras ar į mokslo slėnius nebūtų kenksmingas mokslininkams, jei reformą vykdantis biurokratinis aparatas nenustotų rūpintis mokslo finansavimo didinimu. Deja, dabar jis tik mažėja. Be to, akademinių institutų panaikinimas susiaurina jaunų žmonių perspektyvą tapti mokslininkais.

Lietuvos mokslų akademija buvo sukurta kaip nacionalinio mokslo židinys, kaip mūsų kultūros, švietimo ir lietuvybės sargas. Kaip nacionalinė vertybė ji reikalinga ir dabarties Lietuvai.

Deja, mūsų „praktiški žmonės“ savo mokslinės veiklos liberalizavimo koncepcijoje neranda vietos Lietuvos mokslų akademijai ir jos akademikams. Liberalizuoti mokslo institucijas iki jų panaikinimo, įtraukti į mokslo ir švietimo valdymą „menedžerius“, neturinčius mokslinės patirties, bet su liberalia (laisvosios rinkos) ideologija – šių dienų reformos realybė, pakertanti demokratiją mokslinėje visuomenėje.

Bet ar tai neprieštarauja mūsų gyvenimo būdui?!

4. Iš prisiminimų apie Lietuvos mokslų akademijos raidą

VYTAUTAS PURONAS

Apie autorių

Vytautas Puronas gimė 1930 m. Kupiškėnas. Nuo 1945 m. pabaigos gyvena Vilniuje. Mokėsi Vilniaus 1-ojoje berniukų gimnazijoje. 1954 m. su pagyrimu baigęs Sankt Peterburgo universiteto Teisės fakultetą buvo priimtas jaunesniuoju moksliniu bendradarbiu į MA Istorijos ir teisės institutą. Po metų reformavus šį institutą ir panaikinus teisės specialybę, jis buvo perkeltas į Ekonomikos institutą, kur dirbo apie 30 metų, daugiausia vadovaujamą darbą. Nuo 1987 iki 2005 m. vadovavo Mokslų akademijos Mokslų organizaciniam skyriui. Pagal vykdytą darbą ir pareigas V. Puronas buvo daugelio įvykių liudininkas ir dalyvis. Dar vidurinėje mokykloje apie MA praeitį yra girdėjęs iš mokyklos suolo draugo tėvo akad. Dz. Budrio. Be to, apie MA problemas žinojo ir iš savo tėvo, dirbusio Etnologijos, vėliau – Etnografijos ir archeologijos muziejuje. Dar moksleivį tėvas jį pasiimdavo atlikti kai kurių MA darbų (pavyzdžiui, atrinkti ir parvežti knygų, padėti atlikti žemės ūkio darbus eksperimentiniuose ūkiuose ir pan.). Daug žinių yra gavęs iš buvusiųjų bendradarbių ir gerų pažįstamų MA narių: J. Bulavo, K. Jablonskio, J. Jurginio, P. Pakarklio, profesorių K. Daukšos, P. Šalčiaus bei buvusio instituto direktoriaus, žinomo kultūrologo P. Bugailiškio pasakojimų. Ekonomikos institute apie akademijos reikalus pasakojo akad. K. Meškauskas. Daug bendravo ir su MA prezidentais J. Matuliu, J. Požela ir B. Juodka.

Suprantama, kad visi prisiminimai turi subjektyvumo. Be to, geriau prisimenami neigiami dalykai. Turint tai galvoje ir reikia vertinti pateikiamą rašinį.

Būti ar nebūti?

Visiškai aišku, kad lietuvių mokslininkų ilgamečių siekių išsipildymas – Mokslų akademijos (toliau – Lietuvos mokslų akademija, akademija, Lietuvos MA, MA) įsteigimas 1941 m. – kartu buvo ir sovietinės valdžios politinis bei propagandinis aktas. Ketvirtosios Sovietų Sąjungoje nacionalinės Mokslų akademijos organizavimą sutrukdė karas ir hitlerinė okupacija. Labai sunku buvo okupacinei valdžiai įrodyti, kad šis sovietinis kūrinys yra apolitiškas, tarnauja tik tautos interesams, o kai kuriais tyrimais gali pasitarnauti ir karo ekonomikai. Atlikus kai kuriuos egzekucinius reikalavimus (atleisti iš darbo žydų tautybės asmenis) bei perrašius Statutą, Lietuvos mokslų akademijai buvo leista veikti okupacinio komisariato generaliniam patarėjui prižiūrint. Šiuo periodu daugiausiai pasidarbavo kalbininkai, jau turėję tam tikrą įdirbį, ir geologai, žvalgę naujus naudingųjų iškasenų telkinius. Pastarųjų darbus tam tikru mastu finansavo okupacinė valdžia. Hitlerinės okupacijos periodu formavosi ir kai kurių kitų MA įstaigų užuomazgos.

Visiška sumaištis prasidėjo nuo 1943 m. nutraukus algų mokėjimą ir nesant teisėto akademijos vadovo. Vokiečių kariuomenė atiminėjo geresnes įstaigos patalpas, todėl pagrindiniu uždaviniu tapo turto išsaugojimas. Be to, vis ryškiau rodėsi galimo Raudonosios armijos sugrįžimo požymiai. Šiomis aplinkybėmis kilo ir didėjo abejonės, kaip sugrįžusioji valdžia vertins įstaigos bendradarbiavimą su nacių okupantais. Raudonoji armija Vilnių užėmė 1944 m. liepos 13 d. Greitai pasirodžiusi valdžia nutylėjo akademijos veiklą hitlerinės okupacijos laikotarpiu. Kai kurie vilties spindulėliai dėl Mokslų akademijos egzistavimo pasirodė, kai buvo nurodyta nustatyti įstaigai hitlerinės okupacijos padarytą žalą, o visiškai abejonės išnyko, kai buvo sudaryta didžiulius įgaliojimus turinti Mokslų akademijos atkūrimo komisija (J. Matulis, J. Bulavas ir J. Žiugžda). Ji atkūrė ir įsteigė daug naujų akademijos įstaigų bei surengė 1-ąją sesiją.

Pabarusi į Vakarus pasitraukusius mokslininkus, ypač 1941 m. paskirtus akademijos narius, Vyriausybė patvirtino 6 buvusių narių įgaliojimus ir dar paskyrė 8 narius iš 20-ies komisijos pateiktų kandidatų. Maskvai padedant buvo surašytas ir naujas Statutas, kurį Vyriausybė patvirtino 1945 metais.

Šiame Statute, kaip ir vėliau priimtuose statutuose bei teisės aktuose, ryškėjo žinybiškumo požymiai, priklausomybė nuo partinės nomenklatūros ir centrinės akademijos Maskvoje, o vėliau ir nuo Valstybinio mokslo ir technikos komiteto (toliau – VMTK).

Įvykus sesijai pasibaigė ir Atkuriamosios komisijos įgaliojimai. Išrinktoji Mokslų akademijos valdžia su akad. J. Matuliu priešakyje toliau vykdė organizacinius pertvarkymus: stiprino jau įkurtas įstaigas ir steigė naujas. Beje, žemės ūkio, sveikatos apsaugos bei statybos mokslinės įstaigos 1956 ir 1963 metais buvo perkeltos į kitas žinybas, o tai labai susilpnino Mokslų akademijos potencialą. Tuo neva buvo siekiama, kad akademija daugiau užsiimtų teoriniais, o ne taikomaisiais darbais. Tiesa, vėlesnė finansavimo politika šiuos samprotavimus paneigė. Jeigu praėjusio šimtmečio septintojo dešimtmečio viduryje „ūkiskaitinė tematika" sudarė tik apie 6 proc. Mokslų akademijos finansavimo, tai devintojo dešimtmečio pabaigoje – jau apie pusę. Taikomuosius tyrimus toleravo ir VMTK, gana dosniai finansavęs „uždarą tematiką". Įslaptintiems ir neskelbtiniems darbams koordinuoti buvo įsteigta speciali Taikomųjų tyrimų taryba, tiesiogiai pavaldi Maskvai. Ši taryba iš esmės valdė didžiąją daugumą tyrimų. Institutai, nagrinėję VMTK palaikomą tematiką, buvo finansuojami dosniau, statėsi pastatus bei gerino kitą materialinę bazę.

Paplitus pertvarkos idėjoms, 1989 m. gruodžio 8 d. sesijoje buvo perredaguotas ir paskutinis pokario Mokslų akademijos Statutas. Jame Lietuvos SSR MA buvo pervardyta į Lietuvos mokslų akademiją ir paskelbta savarankiška moksline organizacija, nepavaldžia SSRS MA prezidiumui. Buvo ištaisytas ir visas 1980 m. Statutas. Laikantis naujų jo nuostatų buvo įsteigti, reorganizuoti arba pervardyti keli institutai (Kultūros ir meno, Teorinės fizikos ir astronomijos, Imunologijos, Geografijos, Matematikos ir informatikos, Lietuvių kalbos, Lietuvių literatūros ir tautosakos, Ekologijos ir kt.).

Mokslų akademija savo noru atsisakė žinybos statuso ir pažadėjo moksle puoselėti demokratinius principus. Naujomis sąlygomis reikėjo ir naujo teisinio pagrindo – naujo Lietuvos mokslų akademijos Statuto. Prezidiumas kartu su mokslo institutų bei įstaigų vadovais keletą kartų rinkosi, kad

aptartų akademijos likimą, tačiau jokių nutarimų nebuvo priimta. Tarp galimų veiklos formų buvo siūloma institutų asociacija su Mokslų akademija, šiuo klausimu buvo paruoštas specialus susitarimas. Institutai galėjo jungtis prie Mokslų akademijos kaip kolektyviniai nariai. Humanitarai ir socialinių mokslų atstovai, taip pat nemažai gamtos mokslų įstaigų norėjo ir toliau kokiu nors būdu likti Mokslų akademijoje. Daugelis eksperimentinių institutų, turėjusių daug kooperatyvų, per kuriuos realizavo ankstesnių metų įdirbį, vengė bet kokios papildomos priklausomybės. Prezidiume diskusijos krypo į personalinės akademijos sukūrimą. Tačiau niekas nežinojo jos veikimo būdo bei formos. Priėmus nutarimą dėl naujo Statuto parengimo buvo sudaryta keliolikos žmonių komisija, vadovaujama akad. E. Vilko. Baigiantis posėdžiui, jis paprašė mane užeiti į jo kabinetą ir be jokių įžangų pasakė, kad man, kaip teisininkui, yra labai tinkamas darbas – rengti naująjį Statutą. Be to, pridūrė, kad komisija svarstys tik parengtas Statuto dalis.

Ilgai Prezidiume buvo diskutuojama ir dėl MA narių kategorijų. Po kai kurių korektyvų šios kategorijos Statute paliktos. Statuto projekte buvo nustatyta akademikų darbingo amžiaus riba – 75 m., vadovų – 65 m. Tačiau 1990 m. svarstant parengtą projektą šios amžiaus nuostatos buvo atmestos. Priėmus Statutą visuotiniame MA narių susirinkime, bet nepatvirtinus Aukščiausioje Taryboje, per metus buvo išrinkta nemažai naujų tikrųjų narių, narių korespondentų, užsienio narių ir narių ekspertų. Taip ne tik daugiau nei dvigubai išsiplėtė Mokslų akademija, bet ir sumažėjo vidutinis jos narių amžius.

1991 m. visuotinis susirinkimas vėl balsavo už naują Statutą, nes jį reikėjo suderinti su priimtu Mokslo įstatymu bei jo nuostata dėl visų mokslo įstaigų savarankiškumo. Tačiau Statuto patvirtinimas Seime vis buvo atidedamas. Pagaliau 1993 m. jis patvirtintas nurodant įstaigos buveinę – Gedimino pr. 3. Šis Statutas buvo Lietuvos mokslų akademijos teisinis pagrindas apie 20 metų. Nors per tą laiką pasikeitė šalies gyvenimo sąlygos ir dėl to išryškėjo Statuto trūkumai, tačiau kol kas jis galioja, tik yra taisomas.

Personalinės akademijos Statuto rengimo bei priėmimo metas buvo sunkiausias MA išlikimo laikotarpis. Mokslininkų grupė, dalyvavusi Sąjūdžio veikloje, pasiskelbė Lietuvos Mokslininkų sąjunga ir visais būdais bandė

griauti MA, kaip sovietinį darinį. Jie siekė sukurti Mokslo ir menų akademiją, kurios narius renka arba deleguoja mokslo visuomenė. Spaudoje pasirodė šmeižikiškų straipsnių prieš akademiją, labiausiai nusipelniusius jos žmones, buvo trukdoma vykdyti statutines funkcijas, kviečiama rengti piketus ir kitaip demonstruoti priešiškumą Mokslų akademijai. Prieš MA narių rinkimus spaudoje pasirodė grupės žymesnių mokslininkų straipsnių, kuriuose, pasmerkę akademijos veiklą, jie atsisakė tuose rinkimuose dalyvauti. Nuožmiai puolama MA vadovybė lankėsi pas Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės vadovus, siekdama įteisinti MA šalies mokslo sistemoje. Po ilgų diskusijų pasiekta, kad Mokslo įstatyme atsirastų straipsnis apie Mokslų akademiją, ta formuluotė perkelta ir į MA Statutą. Energingi prezidento prof. B. Juodkos veiksmai sustabdė siekius panaikinti Lietuvos mokslų akademiją. Tuo laikotarpiu įsisteigė ir Katalikų mokslų akademija, į kurią MA žiūrėjo nelabai palankiai. Steigėsi ir plėtė savo veiklą kitos atskirų šakų mokslų akademijos (Informatikos, Technikos ir kt.). Jų atžvilgiu taip pat buvo laikomasi saugaus nuotolio, nors kai kurie MA nariai ir net vadovai buvo sužavėti jiems šių akademijų pasiūlytomis vadovaujamomis pareigomis.

Pažymėtina, kad praėjus tik kelioms dienoms po 1991 m. sausio 13 d. įvykių, MA prezidiumas išsiuntinėjo pasipiktinimo telegramas Sovietų Sąjungos ir Europos mokslų akademijoms. Iš daugelio jų sulaukėme ne tik palaikymo ir užuojautos, bet ir pasiūlymų aktyviau bendradarbiauti.

Šiuo sudėtingu pertvarkos periodu nebuvo labai nuosekli ir MA prezidiumo pozicija. Tas pastebima iš nenuoseklumų dėl naujojo Statuto teiginių, dėl naujos Mokslo tarybos funkcijų, dėl bendro požiūrio į žaliųjų akcijas, dėl MA aparato sistemos ardymo, dėl palaikymo bazės plėtimo, sparčiai didinant MA narių skaičių bei pasitelkiant žemės ūkio mokslus ir t. t. Pasitaikė ir kai kurių akademijos vadovų asmeninių nesutarimų su jos prezidiumo aparato darbuotojais, save pasiskelbusiais Mokslininkų sąjungos sekretoriato nariais. Vis dėlto svarbiausias 1988–1992 m. Lietuvos mokslų akademijos klausimas *Būti ar nebūti?* buvo išspręstas teigiamai.

Jau anksčiau minėjau, kad akademija turėjo žinybos statusą. Tą rodė ne tik keliolikos mokslo įstaigų, eksperimentinių bazių ir kitų mokslo objektų

valdymas ir tvarkymas, bet ir jos Statutas bei kiti teisiniai aktai, suteikę MA teisę prižiūrėti mokslo reikalus šalyje. Ypač svarbia veikla laikytinas mokslinių darbų koordinavimas. Jeigu anksčiau akademijos darbuotojams buvo leidžiama vykdyti tyrimus pagal jų pasirinktas temas, tai vėliau apribojimai griežtėjo. Reikėjo prisiderinti prie mokslo įstaigos vykdomos krypties ir problemos. To buvo reikalaujama ir iš aukštųjų mokyklų. Mokslų akademija iš esmės vadovavo Respublikinei mokslinės techninės pažangos komisijai bei jai priklausiusiai Gamtos ir visuomenės mokslų koordinavimo tarybai, o per pastarąją – probleminėms taryboms. Ji taip pat prižiūrėjo, ar racionaliai aukštosios mokyklos ir kitos mokslo įstaigos naudoja mokslinį potencialą, nagrinėdamos fundamentines problemas. Kalbama, kad nurodymai dėl tematikos buvo viena iš nesutarimo tarp tuomečio MA prezidento J. Matulio ir Vilniaus universiteto rektoriaus J. Kubiliaus priežasčių.

Patalpos ir materialinė-techninė bazė

Negalima įstaigos įsivaizduoti be patalpų, kitos materialinės-techninės bazės. Pirmiausia reikia pažymėti intelektinės bazės plėtojimą. O jos pagrindą sudaro Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. Ji, kaip akademijos įstaiga, įkurta 1941 m. Pagrindinį jos fondą sudaro Vrublevskių, evangelikų reformatų sinodo, Mokslo bičiulių draugijos, dvasinių seminarijų, kai kurių dvarų ir kitų bibliotekų rankraščiai, knygos bei įvairūs spaudiniai.

Atkūrus Mokslų akademiją, grupė darbuotojų, vadovaujamų prof. P. Pakarklio ir vieno iš bibliotekos vadovų J. Jurginio, bandė bibliotekos fondus praturtinti kariškių naikinamos Karaliaučiaus universiteto bibliotekos knygomis. Nuvažiavę ten mūsų žmonės rado biblioteką saugančius girtus karius, kurie, kad sušiltų, degino knygas krosnyje. Davę jiems naminukės mūsų darbuotojai gavo leidimą pasiimti kokių nori ir kiek nori knygų.

Atrinkus labiau su Lietuva susijusią literatūrą buvo pakrautas vagonas ir sunkvežimis. Deja, vagonas, adresuotas MA bibliotekai, Vilniuje nesustojo ir nuriedėjo iki Maskvos. Šių eilučių autoriui prieš kurį laiką pagrindinėje Maskvos bibliotekoje teko naudotis pirmojo Rytprūsių amatų ir verslo

surašymo medžiaga, susijusia su Klaipėdos kraštu, bei kita sena statistika, priklausiusia Karaliaučiaus universiteto bibliotekai. Neabejotina, kad šios knygos yra iš tuomet Vilniui pakrauto vagono. Kita literatūra, nors ir su nuotykiais, buvo sunkvežimiu sėkmingai parvežta. Pokario metais gana ilgai buvo samdomi žmonės tvarkyti iš įvairių vietų gautų bibliotekos knygų. Man žinoma, kad čia dirbo ir besislapstantys nuo tremties į Sibirą jaunuoliai.

Vėliau naujais užsakymais bei intensyviais mainais su užsienio partneriais fondai dar labiau praturtėjo. Dabar juos sudaro beveik 4 mln. saugomų vienetų. Biblioteka tapo universalia valstybinės reikšmės įstaiga. Ji turi keletą filialų MA padaliniuose, kuriuose laikoma mokslinė literatūra, reikalinga atitinkamų institutų moksliniams tyrimams.

Savo egzistavimo pradžioje Mokslų akademija labai stokojo patalpų. Nedideliuose pastatuose buvo įkurdinta po kelis institutus. Pats MA prezidiumas ir jį aptarnaujantis personalas buvo įsikūręs bibliotekoje. Prezidentas su sekretore užėmė dabartinį direktoriaus kompleksą, priešais, kitoje koridoriaus pusėje, buvo vyr. mokslinio sekretoriaus K. Bieliuko kabinetas, o šalia, dešiniau, viceprezidento J. Žiugždos kabinetas. Kiti pareigūnai ir skyriai buvo išmėtyti po pirmąjį aukštą ir rūsį. Beje, 1956 m. buvo didelis potvynis, siekęs net Katedros aikštę ir Vilnelės tiltą. Į akademiją buvo galima patekti tik valtimis iš Tilto gatvės. Tuomet buvo sunaikinta dalis MA ir jos bibliotekos turto. 1956 metais paskelbta žinia apie Vyriausybės rūmų perdavimą Mokslų akademijai nudžiugino ir įstaigos vadovybę, ir darbuotojus. Tačiau šiam procesui užtrukus, vėl buvo dairomasi į Dujų gatvės pabaigoje buvusį Revoliucijos muziejaus pastatą.

Pagaliau 1958 metais Vyriausybė perdavė akademijai dabartinius rūmus (Gedimino pr. 3) ir garažą (Totorių g. 4). Patalpos buvo neremontuotos, visur mėtėsi daugybė J. Stalino portretų. Garaže paliktas irgi labai menkas inventorius. Iš sudėtingesnių daiktų paminėčiau galąstuvą ir gręžimo stakles. Akademijos transportą tuo metu sudarė trys seni sunkvežimiai (du iš jų veždavo į ekspedicijas) ir lengvoji mašina, skirta viceprezidentui. Į gautus MA rūmus persikėlė prezidiumas, Ekonomikos, Geologijos ir geografijos institutai. Paskutinieji išsikėlė praėjusio amžiaus septintojo dešimtmečio pabaigoje,

POTVYNIO APSEMTA BIBLIOTEKA, 1956 M.

pagyvėjus institutų statybai. Visi MA rūmai atiteko prezidiumo tarnyboms. Vėliau pagausėjus statybų, jau dauguma institutų turėjo savo pastatus, eksperimentines bazes ir kt. Paskelbus institutus savarankiškomis įstaigomis, jie iš MA išėjo su visu turėtu turtu. Objektai (poilsio namai, garažai, sandėliai ir kt.), užregistruoti akademijos vardu, buvo perduoti Mokslo institutų asociacijai, kuri greitai surado būdų juos privatizuoti ir realizuoti.

Pagrindiniai MA rūmai taip pat tapo nuolatinių puolimų objektu. Čia oficialiai ir neoficialiai lankėsi įvairios komisijos, raštu arba žodžiu reikalavusios atlaisvinti patalpas. Jų pagrindiniai argumentai: toks pastatas ir tokioje vietoje akademijai neturi priklausyti, be to, pastatas statytas banko, todėl jam ir turi atitekti. Vieni reikalavo išsikelti į Verkius, Baltąją Vokę ar net Palangą, kiti siūlė keistis patalpomis, treti žadėjo pastatyti naują namą prestižiniame Vilniaus rajone. Teko daug rašyti ir įrodinėti, kad šiose patalpose sėkmingai dirbo įvairios įstaigos ir kad rūmai gauti teisėtai. Blogiausia tai, kad į šiuos ginčus per lobistus buvo įtraukti ir kai kurie LR Seimo nariai. Dėl to MA Statuto, kuriame reikėjo nurodyti įstaigos buveinės adresą, tvirtinimas ilgą laiką buvo

atidedamas. Ir tik 1993 m., kai Seime daugumą sudarė socialdemokratai ir kai jo sudėtyje buvo net 5 MA atstovai, Statutas vieno balso persvara pagaliau buvo patvirtintas. Kartu buvo baigtas ir karas dėl patalpų.

Tačiau turto reikalai tuo nesibaigė. Gavus finansavimą musulmonų kapinių teritorijoje (greta Matematikos instituto skaičiavimo centro) buvo pradėtas statyti prestižinis viešbutis atvažiuojantiems mokslininkams. Toje teritorijoje buvo ir kai kurie Puslaidininkių instituto objektai. Su musulmonais buvo sutarta, kad bus pastatytas paminklinis akmuo, primenantis, kad čia buvo kapinės, ir maža medinė mečetė. Finansavimui nutrūkus statybos liko nebaigtos. Norint jas atnaujinti, buvo ieškoma kompanionų. Šie norėjo pakeisti namo paskirtį, o tai didino išlaidas. Akademija tam neturėjo lėšų ir siūlė jos akcijomis dengti pastatytas sienas. Kompanijoms su tuo nesutikus, šiaip taip akademijos akcijas pavyko perduoti Turto bankui. Vėliau vykdyti statybos darbai, skirti MA rūmų būklei pagerinti: pakeistas stogas, dabar atliekama renovacija.

Achilo kulnas ilgai buvo ir tyrimų techninis aprūpinimas. Pradžioje buvo džiaugiamasi, kai Maskva atiduodavo iš savo laboratorijų išmetamą įrangą, nes iki tol skaičiavimams darbuotojai naudojo dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą gamintus *Feliksus*. Vėliau pasirodė ranka sukamos skaičiavimo mašinėlės *VK*, kuriose užduoties skaičiai surenkami klavišais, tačiau dėl blogos kokybės jas savo rankose daugiau laiko turėjo taisytojai negu darbuotojai. Ant kiekvieno atsakingesnio darbuotojo stalo būdavo mediniai skaičiuotuvai, aštrialiežuvių pavadinti *russische Rechmaschine* (rusiška skaičiavimo mašina). Tik gerokai vėliau, pasiekus gerų mokslo rezultatų, gauti sudėtingesni įrenginiai, tarp jų ir užsienietiški. Padalinių atsiskyrimo nuo MA laikotarpiu jos institutuose jau buvo trys elektroninės skaičiavimo mašinos – to meto inžinerinės minties viršūnė. Tuo pat metu pradėta masiškai pereiti prie asmeninių kompiuterių.

Kūrybinis bendradarbiavimas

Kūrybiniai ryšiai su užsieniu visada buvo griežtai kontroliuojami. Į visus svarbesnius renginius užsienyje paprastai važiuodavo tik centrinės akademijos atstovai. Geriausiu atveju institutuose tekdavo pasitenkinti jų pasakojimu.

Komandiruotes reikėdavo planuoti iš anksto ir gauti daugelį pritarimų. Atvykusius iš užsienio mokslininkus globodavo užsienio ryšių skyriaus atstovas ar jų paskirtas asmuo. Užsimezgė labai geri kūrybiniai ryšiai su Latvijos ir Estijos MA, kurie buvo sutvirtinti specialia sutartimi. Susitikimuose neretai buvo tariamasi, kaip suderintai pasipriešinti vieniems ar kitiems centrinės akademijos veiksmams. Atgimimo laiku ir atkūrus Nepriklausomybę daryta daug žingsnių bendradarbiavimui stiprinti. Tam tikslui įstota į keletą Europos mokslinių organizacijų, stengiamasi užmegzti gerus ryšius su Šiaurės šalimis (buvo organizuojami Baltijos ir Šiaurės šalių pasitarimai bei konferencijos), tiesa, dėl skirtingo akademijų pobūdžio labai glaudžiai bendradarbiauti nepavyko. Kūrybiniai ryšiai stiprėjo ir su Lietuvos aukštosiomis mokyklomis bei mokslo įstaigomis.

Savotiška bendradarbiavimo forma buvo mokslo dienų organizavimas rajonuose ir miestuose. Tarp rajonų neginčijamai pirmavo Kupiškio rajonas, iš kurio buvo kilęs MA prezidentas J. Matulis, o kartu su juo dar 4 tikrieji MA nariai. Tokios dienos taip pat buvo organizuojamos Utenos ir Telšių rajonuose. Tarp miestų pažymėtini Šiauliai, Panevėžys, Alytus.

MA prezidiumo delegacija Baltijos šalių MA pasitarime Rygoje, 1995 m. Iš kairės: V. Puronas, V. Kontrimavičius, B. Juodka ir A. Gaižutis

Lietuvos delegacija Baltijos ir šiaurės šalių konferencijoje Taline

Noras būti naudingiems

Lietuvos mokslų akademija visada stengėsi būti naudinga visuomenei. Ypač didelė jos darbų reikšmė kultūrai. Užtenka paminėti tokius darbus: didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* sudarymas, kitų žodynų parengimas ir išleidimas, lietuviškųjų enciklopedijų rengimo organizavimas, iškilių praeities asmenybių palikimo įvertinimas, nauji istorinių faktų tyrinėjimai, mokslinės publikacijos, tęstiniai leidiniai, informaciniai biuleteniai, paskaitos ir kt. Akademija pagrįstai siejama su tautiškumo išlaikymu. Ir tai matyti ne vien iš tyrimų ar publikacijų. Tautiškumo dvasia spinduliavo iš akademijos konferencijų ar susirinkimų, kurie visada vykdavo lietuvių kalba. Daug kartų buvau liudininku, kai aukšti Maskvos partiniai ar mokslo pareigūnai reikalavo mokslą kurti rusų kalba, neva tuomet bus geresnės perspektyvos išeiti į pasaulį. Į šiuos raginimus tuometis MA prezidentas J. Matulis visada atsikirsdavo, kad visuomenė šito nesupras. Tiesa, netrukus *Mokslo darbai* pradėjo eiti su rusiškomis santraukomis, vėliau buvo priversta ir disertacijas

rašyti rusiškai. Visais kitais atvejais Lietuvos mokslų akademijoje skambėjo lietuvių kalba. Tai buvo tik antroji akademija (kita buvo Armėnijos MA) Sovietų Sąjungoje, vartojusi tautinę kalbą.

Mokslų akademija nuolatos gaudavo užsakymų iš valdžios pasisakyti arba atlikti ekspertizę kokiu nors klausimu. Visų darbų nežinau, tačiau paminėsiu keletą, kuriuose teko dalyvauti arba apie juos girdėjau iš patikimų šaltinių. Iš aukščiausios partinės valdžios atėjo užsakymas skubiai išnagrinėti Karaliaučiaus srities prijungimo prie Lietuvos galimybes ir naudą. Buvo sudaryta komisija, kurios daugumą sudarė ekonomistai. Aš buvau pakviestas į ją talkinti formuluojant komisijos mintis rusiškai. Darbas prasidėjo nuo to, kad buvo nuspręsta sužinoti Lietuvos KP primojo sekretoriaus A. Sniečkaus nuomonę. Buvo pranešta, kad jis prisibijo Karaliaučiaus krašto prijungimo prie Lietuvos dėl labai neaiškios jo gyventojų sudėties. Tapo aišku, kad reikia sukurti Maskvai nepriimtiną pasiūlymą. Dėl to rašte buvo prašoma Lietuvai perduoti visą Kuršių neriją ir visas Kuršių marias, užliejamas pievas palei Nemuną ir pietinėje marių pusėje, taip pat Tilžės bei Ragainės miestus. Savaime aišku, kad į tokį raštą buvo atsakyta neigiamai.

Daug svarstymų buvo ir dėl vietos naftos perdirbimo kombinatui parinkimo. Pirmiausia žvilgsniai krypo į Jurbarką, nes šis miestas buvo numatomas plėsti, bet iškilo dėl to gresiančio Nemuno žemupio ir Kuršių marių užteršimo pavojus. Suradus pakankamai požeminių vandenų Mažeikiuose, Jurbarko vietovė atkrito. Kad padėtų valdžiai racionaliai išspręsti Nemuno užteršimo klausimą, Lietuvos MA viceprezidentas V. Statulevičius net atsivežė iš Maskvos ten posėdžiavusį vieną iš JAV gamtosaugininkų delegacijos vadovų Valdą Adamkų.

Didelės diskusijos vyko ir dėl jūrų perkėlos uosto Kuršių marių pradžioje. Daugelis MA specialistų tam priešinosi, siūlydami kitus variantus, tačiau Sovietų Sąjungos vicepirmininkas Geidaras Alijevas neva kumščio smūgiu į stalą visas diskusijas iškart nutraukė.

Dar prieš įkuriant Sąjūdį pradėta rengti naują Lietuvos Konstitucijos projektą. MA prezidiumui priėmus šį sprendimą, buvo sudaryta didelė komisija, vadovaujama akad. E. Vilko. Netrukus po to nešinas popieriais į mano kabinetą užėjo prof. J. Bulavas ir pasakė: „Gal padirbėsim?“ Aš paklausiau, apie kokį

darbą kalbama. Jis pasakė, kad išrinktas komisijos pirmininkas jam nurodė, jog prie Konstitucijos projekto dirbsiu ir aš. Po to svečias paprašė užrakinti kabinetą iš vidaus. Taip daug sykių dirbome po 3–4 val. Suformulavę straipsnį ieškojome įvairiausių būdų jį sukritikuoti.

Pagal rengiamą Konstituciją Lietuva turėjo būti tikros konfederacijos narė. Joje buvo akcentuojamas tautos suverenitetas bei jo prioritetas prieš sąjunginius įsipareigojimus. Sunkiau sekėsi su ekonominio savarankiškumo užtikrinimu. Mums siūlė rasti galimybių žaliavą pirkti pigiai, o gatavą produkciją parduoti pasaulinėmis kainomis. Ekonominio savarankiškumo klausimams nagrinėti buvo sukviestas pasitarimas, kuris, kaip žinoma, baigėsi Sąjūdžio iniciatyvinės grupės sudarymu.

Lietuvos MA turėjo ir palydovinių įstaigų, tiesiogiai ar netiesiogiai padėjusių įgyvendinti jos uždavinius. Be minėtų mokslo įstaigų ir bibliotekų, dar buvo Mokslininkų rūmai, leidykla, botanikos sodas, Užsienio kalbų ir Filosofijos katedros, poilsio namai, ūkinės organizacijos. Lietuvos MA buvo faktinė *Žinijos* draugijos ir Enciklopedijų leidyklos įkūrėja ir tvarkytoja. Dabar liko tik vieni rūmai, kuriuos dalijamės su Lietuvos mokslo taryba, ir Lietuvos mokslų akademijai pavaldi Vrublevskių biblioteka.

Kolektyvų augimas

Atkurtoje Lietuvos mokslų akademijoje buvo vos keletas dešimčių darbuotojų. Vėliau jų skaičius didėjo labai palengva. Praėjusio šimtmečio šeštojo dešimtmečio pradžioje jis nesiekė net 200. Nedaug šį procesą paspartino mokslininkų desantas iš Maskvos. Jie turėjo sustiprinti partines organizacijas bei padidinti mokslo laipsnį turinčių asmenų skaičių. Atvažiavusieji iš karto gavo butus ir geras tarnybines pareigas. Daugiausia jų įsitaisė humanitarinių bei socialinių mokslų srityse. Be Lietuvos MA institutų, daug jų nusėdo Vilniaus universitete. Tarp atvykusiųjų tik nedaugelis buvo tikri mokslininkai, kiti – perėjūnai. Mano stebėjimais, tik teisininkas G. Žukovas tapo pasaulinio masto kosmoso teisės žinovu. Atvažiavusiųjų padėtis susvyravo, kai 1954 m. L. Berija davė nurodymą visiems grįžti atgal. Tik dėl Lietuvos CK pirmojo sekretoriaus atsargumo šis išvykimas buvo atidėtas. Vis dėlto dauguma jų 1955–1956 m. grįžo į Maskvą.

Esant nedideliems institutams, visos sovietų įsteigtos organizacijos buvo bendros visai akademijai. Be to, bendrai vyko gamybiniai bei kiti susirinkimai, pasitarimai – matyt, dėl to MA darbuotojai vieni kitus gerai pažinojo.

Lėtą MA darbuotojų skaičiaus didėjimą iš dalies galima pateisinti ir labai blogu materialiniu aprūpinimu. Dauguma darbuotojų gaudavo mažą darbo užmokestį ir tarnautojų (moksleivių) kategorijos maisto korteles, pagal kurias buvo parduodama pagrindinio produkto – duonos – 400 g dienos norma. Dar retkarčiais parduotuvėse pavykdavo užtikti kruopų ir nesuvyniotų, sulipusių (su marmelado įdaru) karamelės luitų, kuriuos prilygindavo numatytam cukraus kiekiui. Kitų produktų pagal korteles iš esmės nebuvo galima nusipirkti. Aprūpinimas mažai pagerėjo ir panaikinus maisto kortelių sistemą.

Įsisteigę žemės ūkio srities institutai nustatyta tvarka dažniausiai įsigydavo eksperimentinius ūkius. Panaikinus maisto korteles bei kiek pakeitus paruošų sistemos tvarką, iš šių ūkių MA prezidiumo bei profsąjungų komiteto prašymu buvo gaunama pigesnių maisto produktų valgyklai. MA darbuotojai tuos ūkius vadino pagalbiniais ir nuolat važiuodavo atlikti skubių žemės ūkio darbų. Valgyklos vedėja Malvina Masiūlytė (Terleckienė) organizavo nebrangų ir sotų MA darbuotojų maitinimą. Pradžioje veikė talonų sistema, vėliau palaipsniui buvo pereinama prie kasos. Atskyrus žemės ūkio institutus nuo MA, dingo ir pagalbiniai ūkiai, tačiau mažindama savikainą valgykla vis tiek sugebėjo likti pigi ir populiari tarp MA darbuotojų.

Nuo praėjusio šimtmečio šeštojo dešimtmečio pabaigos pradėjo labai sparčiai augti eksperimentiniai institutai. Kai kurie jų turėjo daugiau nei 600 darbuotojų (Fizikinių-techninių energetikos problemų institutas, Puslaidininkių fizikos institutas). Prie šios ribos buvo Chemijos ir cheminės technologijos institutas. Apie 300 darbuotojų buvo Ekologijos, Biochemijos ir Fizikos institutuose. Lietuvos mokslų akademija buvo pasiekusi net 5,6 tūkst. darbuotojų skaičių. Suprantama, kad esant tokiai žmonių gausybei, vargu ar galėjo darbuotojai vieni kitus pažinti. Institutai ir kai kurie jų padaliniai turėjo savas organizacijas. Bendros buvo tik MA sesijos, bet į jas buvo kviečiami tik mokslo įstaigų vadovai ir vyresnieji moksliniai bendradarbiai.

Tiesa, siekiant užtikrinti vieningesnę politiką, Mokslų akademija turėjo partinės ir komjaunimo organizacijų komitetus, veikusius rajonų komitetų teisėmis, profsąjungos jungtinį komitetą ir kitų sričių jungtines vadovybes. Taigi mokslo įstaigos politinės organizacijos komitetą šefavo ir MA komitetas, ir atitinkamo rajono komitetas. MA Reikalų valdyba, palaikoma vyr. mokslinio sekretoriaus ir profsąjungos jungtinio komiteto, nustatinėjo institutų profsąjungų komitetų galimybes.

Mokslų akademijos kolektyvo šerdį sudarė MA nariai. Teko bendrauti su daugeliu jų, tačiau paminėsiu kelis pirmuosius.

Juozas Balčikonis. Labai santūrus žmogus. Mus kartais suvesdavo kelias į Antakalnį arba atgal. Pasisveikinę apie šį bei tą pašnekėdavome. Sužinojęs, iš kurio aš krašto, prašydavo išaiškinti kokį nors tarmės žodį. Kartą jis man pasakė, kad mano pavardės nelietuviškas kamienas, jis jam panašus į skandinavišką. Buvo didelis bičių mėgėjas, todėl net buvo kuriami anekdotai apie mieste laikomas jo bites.

Kazys Bieliukas. Visada draugiškas. Mėgo pasakoti apie praeitį. Nepamiršdavo priminti, kad geriausias vaistas nuo peršalimo yra raudono vyno stiklinė.

Dzidas Budrys. Pažinojau jį nuo gimnazijos šeštosios klasės, kai su jo sūnumi Rimantu susėdome į vieną suolą. Teko daug kartų būti jo namuose. Dažnai pavaišindavo. Mėgo kalbėti apie Anglijos politinės ekonomijos žvaigždes. Mokėjo gražiai pasakoti, tačiau rašė labai nedaug. Reikliai redaguodavo tekstus. Gyvai domėjosi Ekonomikos instituto veikla, nuolat buvo jo mokslinės tarybos narys.

Kostas Korsakas. Mus dažniausiai suvesdavo kelias iš darbo. Mėgo klausinėti, ką veikia instituto vadovas. Pasakodavo, kokių naujovių įvedė savo institute, kaip sekasi didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* rengimo darbai. Visada parodydavo, kad jam susitikimas buvo malonus.

Juozas Matulis. Jis pasiūlė man tapti *Akademijos darbų* sekretoriumi. Man pasakius, kad šio darbo bijau, nes keletą pastarųjų metų vartojau tik rusišką terminiją, atsakė, kad „tik kvailiai pamiršta gimtąją kalbą“. Tuo pirmasis mūsų susitikimas ir pasibaigė. Vis dėlto jis įsidėmėjo, kad aš

kupiškėnas, ir susitikęs paklausdavo, ar nuvažiuoju į Kupiškį. Susitikdavome beveik visuose Kupiškio renginiuose. Ten jis buvo labai gerbiamas. J. Matulis buvo lietuviškumo Mokslų akademijoje puoselėtojas. Be to, jis žinomas ir kaip skriaudžiamųjų globėjas: priėmė į akademiją už praeities veiklą iš aukštųjų mokyklų išvarytus asmenis, globojo ištremtų buvusių kolegų artimus gimines, priimdavo į darbą besislapstančius nuo sovietų valdžios represijų. Paskutiniais savo gyvenimo metais nuolat lankėsi akademijoje ir rūpinosi jos reikalais.

Antanas Purėnas. Jis man paskambino telefonu į namus ir paklausęs, iš kokio krašto esu, pasakė, kad jo tėvai ir jis jaunystėje turėję Purono pavardę, bet carinės Rusijos tarnautojai, išrašydami dokumentą, pavardę pakeitę. Dažnai domėjosi, ar nesame giminės. Kartą telefonu pakvietė į pasimatymą. Susitikę tęsėme pokalbį apie giminystę ir galų gale prisiminėme Lietuvos armijos majorą ir istoriką Petrą Purėną, su kuriuo giminiavosi mano tėvas ir jis. Tada tvirtai nusprendė, kad mes giminės, ir paprašė aplankyti juos Kaune. Deja, netrukus mirė, ir aš jo prašymo neįvykdžiau.

Juozas Žiugžda. Svarbiausias Mokslo akademijos ideologas. Globojo humanitarinius ir socialinius mokslus. Nors ir eidamas aukštas viceprezidento pareigas ir turėdamas komisarišką prievolę, jis buvo geras žmogus. Tiesa, daugelį piktino jo istorinės draugystės su rusais ieškojimas. Prisimenu atvejį, kai jis išsikvietė mano pažįstamą Serają Šapšalą ir pareiškė, kad šis buvęs vienu karaimų bažnyčios vadovų, todėl negali dirbti MA Lietuvių kalbos institute. Nors S. Šapšala ir užtikrino, kad atsisakė tų pareigų, vis dėlto buvo atleistas iš darbo. Po šio įvykio praėjus vos kelioms dienoms Kadrų skyrius gavo iš Maskvos patvirtinimą, kad S. Šapšalai atkuriamas mokslų daktaro laipsnis ir profesoriaus vardas. Tai labai sukrėtė viceprezidentą J. Žiugždą. Jis įsakė buvusį atleidimo įsakymą sunaikinti, lyg jo nebūtų buvę, o S. Šapšala po kurio laiko tapo vyr. moksliniu bendradarbiu.

Gerų prisiminimų išlikę ir apie MA prezidentą Jurą Poželą. Kartą man būnant jo kabinete paskambino tuometis vidaus reikalų ministras S. Lukauskas ir, kiek supratau, pareikalavo akademijos žmonių neleisti į renginį, kuriame jis žadėjo panaudoti jėgą. J. Požela atmetė jėgos panaudojimo variantą, tačiau

nieko nepasakė dėl renginio stabdymo. Renginys greitai įvyko, tačiau smurtas prieš dalyvius šį kartą nebuvo panaudotas.

Su akademikais T. Ivanausku ir P. Šivickiu nebuvau pažįstamas asmeniškai, tačiau per susirinkimus jutau kitų akademikų pagarbą šioms asmenybėms.

Teko bendrauti su daugeliu nuostabių asmenybių – Lietuvos mokslų akademijos narių. Deja, buvo sunku visus vienodai gerai pažinti, nes jie dažnai keitėsi, jų daugėjo.

Buvę ir esami Lietuvos mokslų akademijos vadovai visiškai atitiko ir atitinka šios elitinės organizacijos lygį. Per visus septyniasdešimt metų Lietuvos MA buvo gal tik vienas ar du atvejai, kai aukštas pareigas užėmė asmenys, kurie, mano nuomone, savo intelektu jų neatitiko.

Veiksniai, vieniję ir skyrę kolektyvus

Mokslų akademijos rimtąjį gyvenimą praskaidrindavo ir kitokia, su mokslu nesusijusi, veikla. Antai MA darbuotojai, pasisotinę tyrimų logika, labai mėgdavo atsipalaiduoti, klausydamiesi Venesuelos žurnalistės Jūratės Reginos

MA darbuotojų kolektyvas ir MA veiklai talkininkavę akademikai, 2003 m. V. Valuckienės nuotr.

Statkutės de Rosales pasakojimų apie lietuvių pranašumus, palyginti su kitomis Europos tautomis, arba kitų atvykėlių pamokslavimų apie susitikimų su ateiviais iš kitų pasaulių galimybę.

MA darbuotojus domino ir politiniai renginiai. Institutų žmonės net nekviesti atėjo palaikyti Sąjūdžio iniciatyvinės grupės, gausiai dalyvavo Baltijos kelyje. Susitikimui, vykusiam 1988 m. rugpjūčio 11 d., su SSKP CK sekretoriumi Aleksandru Jakovlevu buvo skirta mažoji 80 vietų MA salė. Būtent tokį skaičių kviečiamų asmenų ir surašiau. Atėjo daugiau. Įleidau. Visiems gerą įspūdį paliko tai, kad prelegentas palankiai vertino Sąjūdžio veiklą ir jo demokratizacijos programą. Didelę dalį savo kalbos A. Jakovlevas paskyrė kūrybinio bendradarbiavimo problemoms. Informacija apie jo pasakytus politinius vertinimus žaibiškai paplito mokslo įstaigose.

Daug darbuotojų susirinko išklausyti SSRS Aukščiausiosios Tarybos delegacijos samprotavimų apie sausio 13 d. įvykius. Šiame susirinkime ypač įsimintina buvo operos dainininko V. Prudnikovo kalba apie „dainuojančią Lietuvą“.

MA nepamiršo ir savo darbuotojų poilsio. Ji iš valdžios gavo dovaną – tris medinius namus Palangoje (S. Daukanto gatvėje), anksčiau priklausiusius karininkui A. Zolubai. MA prezidentas J. Matulis paskyrė tų pastatų prižiūrėtoja (komendante) buvusią jų savininkę O. Zolubienę (akad. A. Jucio bendraklasę). Įsisiūbavus MA statybų vajui šie pastatai taip pat buvo perstatyti ir pavadinti *Horizontu*. Tiesa, darbų brokas tik pablogino poilsiautojų buities sąlygas. Mokslų akademijai buvo kuriama ir poilsio bazė *Ąžuolas* prie Ilgio ežero, netoli Semeliškių. Įvairūs institutai turėjo savus poilsio namus arba nuomojo patalpas įspūdingose Lietuvos vietose ir net užsienyje. Be to, MA mokslo įstaigos gaudavo kelialapius ir į profsąjungoms priklausiusius kurortus. Taigi poilsio organizavimo klausimai akademijoje buvo sprendžiami patenkinamai.

Lietuvos mokslų akademijos kultūrinio gyvenimo pasididžiavimas buvo ir yra MA mišrus choras, kurį sukūrė ir išugdė prezidento J. Matulio kraštietis kupiškėnas, dirigentas ir kompozitorius doc. Vytautas Četkauskas. Mišrus choras tapo daugelio apžiūrų ir konkursų laureatu, o ne vienoje dainų šventėje pripažintas geriausiu saviveikliniu Lietuvos choro kolektyvu.

Jis susikūrė praėjusio šimtmečio aštuntojo dešimtmečio pradžioje, tačiau iki Mokslininkų rūmų įkūrimo ir jų veiklos išplėtimo (1977) vis kildavo keblumų dėl jo išlaikymo bei finansavimo. Prie Mokslininkų rūmų taip pat veikia folkloro ansamblis *Dijūta*. Mokslininkų rūmų kolektyvai koncertuoja MA renginiuose daugelyje šalies vietovių, taip pat ir užsienyje.

Populiarus buvo ir įdomių susitikimų klubas *Po Zodiaku*. Jis daugiausiai jungė akademijos jaunimą ir nemenkai prisidėjo prie tautinio atgimimo žadinimo.

O dabar apie tai, kas ne jungia, o skiria. Visai normalu, kai mokslu užsiima su moksline metodika susipažinę žmonės. Šį procesą sudaro ir disertacijos, tačiau, kad įgytas mokslo laipsnis tampa žmogaus vertės rodikliu, nenorėčiau sutikti. Reikia pagalvoti, ar mokslo laipsniui gauti sugaištas laikas ir energija vėliau atsiperka.

Mokslų akademijoje gana ilgą laiką atsakingas pareigas (institutų ir jo padalinių vadovų) užėmė asmenys be mokslo laipsnių. Daugelis jų buvo labai gerbiami žmonės. Turinčių mokslo laipsnį žmonių skaičius akademijoje sparčiai pradėjo augti tik praėjusio šimtmečio septintajame dešimtmetyje, nes visuotinai pradėta reikalauti mokslo laipsnių. Ir visai nesvarbu, kad jį turintis žmogus moksliniam darbui netinka, akademijoje jis privalo būti mokslininkas. Netrukus ši banga pasiekė ir gamybą. Kai kurie aukšti vadovai, centrinėse organizacijose nesunkiai įgiję mokslo laipsnius, pradėjo to reikalauti ir iš savo pavaldinių. Ūkio vadovai apgulė ekonomikos, gamybininkai – technikos, sveikatos apsaugos darbuotojai – medicinos mokslines tarybas. Galų gale tapo ne taip svarbu, ar įgytas laipsnis atitinka darbo pobūdį, svarbu tik, kad jis būtų! Tuomet padažnėjo kelionių su pilnais lagaminais ir storomis piniginėmis, poilsio išvykų ir pan. Klestėjo nelegali rinka ir klastotės, intensyvėjo korupcijos procesas. Netrukus mokslo laipsnį turintys asmenys pradėjo abejoti neaiškiu būdu laipsnius įsigijusiais naujais „mokslininkais“. Gal todėl ir buvo pradėta reikalauti sau garantijų – didžiausia vertybe laikyti tik aukščiausią mokslo laipsnį patvirtinančius dokumentus bei tą lygį atitinkančių darbų sąrašus. Neturint habilituoto daktaro laipsnio, pasidarė sunku tapti profesoriumi, MA nariu bei užimti kitas atsakingas mokslo organizavimo pareigas, o neturinčių

mokslų daktaro laipsnio nenorima įtraukti į premijuojamų asmenų sąrašus. Šiuos reikalavimus ilgai palaikė ir Lietuvos MA prezidiumas. Bet mokslo laipsnis lemia ne viską, jis negarantuoja mokslinio darbo sėkmės, nes, statistikos duomenimis, net apie du trečdalius visų mokslo tyrimų atliko būtent „nelaipsniuotieji".

Gausėjant eksperimentinių tyrimų ir įmonių ūkiskaitinės tematikos, nesulaikomai plito įslaptinimo manija. Fizikos, gamtos bei socialiniuose moksluose beveik neliko atvirų temų. Tyrėjai privalėjo iš saugumo gauti vieno ar kito lygio leidimą dirbti su slapta medžiaga. Manau, kad taip papildomai buvo tikrinamas ir tyrėjų patikimumas.

Praėjusio šimtmečio paskutiniojo dešimtmečio pradžioje iš Maskvos teko girdėti laidą, kurioje buvo teigiama, kad Valstybės saugumo komitetas (KGB) labiau domėjosi centrine Mokslų akademija negu kitomis įstaigomis, todėl čia yra daugiausia užverbuotų asmenų bei slaptų agentų. Dėmesys mokslui suprantamas, nes sėkmingi šnipinėjimai šioje srityje sovietams davė didžiulę naudą.

Ar Lietuvos MA buvo taikomas toks pat scenarijus? Nežinau. Yra prieštaringų žinių. Partijos CK buvo specialus mokslo skyrius, kurio vienas darbuotojų specialiai domėjosi Mokslų akademija. Kiek žinau, panašus skyrius buvo ir respublikiniame KGB, iš kurio buvo skiriami kuratoriai mokslo įstaigoms. Kuratorių turėjo ir MA prezidiumas. Be to, jame atskirais laikotarpiais Specialiojo ir Užsienio ryšių skyrių viršininkais ir reikalų valdytoju dirbo kadriniai KGB darbuotojai. Kalbama, kad tuose skyriuose dirbo ir daugiau etatinių KGB darbuotojų. Be to, MA priėmė į darbą du (Z. Vaigauską ir B. Petravičių) iš 100 Didžiosios Britanijos išvytų sovietinių šnipų.

Įtarimą kėlė saugumiečių slapti instruktažai MA žmonėms, išvykstantiems į komandiruotes užsienyje, taip pat kai kurių atsakingų darbuotojų skyrimas į demokratines šalis vykstančių grupių vadovais.

Kartu su Sąjūdžio iniciatyvine grupe atsirado ir Z. Vaišvilos vadovaujami žalieji. Jeigu Sąjūdžiui saugumiečiai kuratoriai buvo abejingi, tai dėl žaliųjų labai sujudo: bėgiojo po skyrius, aiškinosi, kokie žmonės juos remia, kokia jų programa ir t. t. Tai rodo, kad jie gaudavo neišsamią informaciją.

Stiprėjant Lietuvos atsiskyrimo nuo SSRS tendencijoms, Lietuvos kuratorius Maskvos mokslų akademijoje V. Dvorianovas paskambino ir pasakė,

kad atskrenda MA žmogus, kažkoks Sazonovas, kuris turi gerų pasiūlymų dėl finansavimo. Kartu buvome paprašyti jį sutikti ir suvesti su jo paminėtu grupės vadovu. Aš parūpinau lengvąjį automobilį ir paprašiau tą grupės vadovą jį sutikti. Po kiek laiko mūsų darbuotojas grįžo be svečio. Paaiškėjo, kad po keliolikos minučių tuo pačiu reisu atskrido kitas lėktuvas, matyt, užpildytas saugumo darbuotojų. Vadinamajam Sazonovui pasirodžius MA nuvedžiau jį pas minėtą grupės vadovą. Pasikalbėję jie nuėjo pas MA prezidentą J. Poželą. Kitą dieną svečias, lydimas Technikos mokslų skyriaus mokslinio sekretoriaus, išvyko į Kauną. Sugrįžęs vėl kalbėjosi su MA prezidentu, tačiau dėl jokio papildomo finansavimo nebuvo sutarta, ir jis iš akademijos išvyko.

Buvo Lietuvos mokslų akademijoje KGB agentų ar ne, dabar neturime galimybių tiksliai pasakyti, tačiau aišku, kad, jei ir buvo, jie nepakenkė pagrindiniam tikslui – įgyti Nepriklausomybę. O visi dabartiniai darbuotojai akademiją laiko savo *Alma Mater* ir dirba siekdami kelti jos autoritetą ir stiprinti savarankiškumą.

HUMANITARINIAI IR SOCIALINIAI MOKSLAI

5. Metai, prabėgę akademijoje

ANTANAS BURAČAS

Su Lietuvos mokslų akademija esu susijęs jau pusę amžiaus, čia formavosi mano asmenybė, pažiūros, čia plėtojosi mano veikla. Jei pasakočiau apie LMA situaciją, darbus ir pokyčius vien objektyviais faktais, išeitų sausa jų sankaupa. Iš tiesų prisiminimai nėra vien istorinių įvykių kronika, tai visada asmeniniai išgyvenimai, tai subjektyvus tų įvykių atspindys. Per prabėgusius metus teko matyt ir riebių, ir liesų akademijos tyrėjams periodų – kai buvo kuriamas prestižinis akademinis Santariškių miestelis, kai akademija buvo neginčijamas strateginių programų autoritetas respublikos valdžiai ir kai buvo siekiama ją visai uždaryti, kai ji buvo sumenkinta iki eilinės mokslo institucijos. Čia itin tinka posakis „Revoliucijos ryja savo vaikus". Grėsmė intelektiniam Lietuvos centrui, kuriame gimė ir veikė Sąjūdis, būti sunaikintam buvo sukelta prie jo prisišliejusių „naujųjų mokslo ekspertų", dangstantis išlaisvinimo nuo mokslo ideologizavimo šūkiu. Tapusi personalinė, akademija atsigauna, bet jai tebestinga prestižo ir poveikio galios formuojant šalies kultūros, mokslo ir technologijų strategiją.

Sąjūdžio ištakos ir susikūrimas LMA

Mūsų inteligentijos pastangas Tautos ir Valstybės atgimimo siekiams veiksmingiausiai koncentravo LMA institutų ir Rašytojų sąjungos žmonės.

Per Sąjūdžio iniciatyvinės grupės steigiamąjį susirinkimą 1988 m. gegužės 3 d., kuris formaliai buvo skirtas naujos LSSR konstitucijos projektui

aptarti, man teko sėdėti LMA salės prezidiume su akademikais Eduardu Vilku ir Juozu Bulavu. Pasisakymai iš sausakimšos salės buvo labai chaotiški, keletas kalbėtojų gana aštriai užsipuolė tuometę Sovietų Lietuvos valdžią. Susirinkimą vedusiam E. Vilkui, tuo metu LMA moksliniam sekretoriui, buvo nurodyta tokių išpuolių vengti, todėl jis net kelissyk skelbė beuždarąs įsiaudrinusį susirinkimą. Aš bandžiau iš tribūnos raminti abi konfliktuojančias puses, stabdyti pirmalaikę šio susirinkimo pabaigą, nes jautėsi, kad bręsta visai naujos iniciatyvos. Raiškiausiai kai kurias šių iniciatyvų kryptis pristatė A. Medalinskas, išvardijęs grupės neįvardytų iniciatorių siūlymus rinkti darbo grupę, sudaryti veiklos programą ir kt. Apskritai Lietuvos perspektyvos ir gausybės problemų sprendimo teisiniai būdai susirinkime buvo diskutuojami gana padrikai, tačiau galiausiai iniciatyvinė grupė buvo išrinkta. Susirinkusiųjų entuziazmas ir laisvumas man labai priminė dainuojančią čekų ir slovakų revoliuciją, kuriai beprasidedant Slovakijos mokslų akademijos kvietimu 1967 m. lapkritį su moksliniais pranešimais lankiausi Bratislavoje ir Prahoje.

Paveiktas čekų ir slovakų entuziazmo, 1968 m. žiemą tarptautinės ekonometrijos konferencijos Novosibirske metu prisijungiau prie apvalaus stalo, kur viešai diskutavau su sovietinės imperijos oficiozo *Pravdos* šmeižikiškais teiginiais dėl padėties Čekoslovakijoje. Grįžus į Vilnių man teko dėl to pasiaiškinti LKP CK atstovams, ir tik LMA akademikų K. Meškausko ir V. Niunkos (jie buvo ir LKP CK nariai) ryžtingomis pastangomis išvengiau sunkesnių pasekmių ir, nors nemažai pabartas „už politinį trumparegiškumą“, galėjau tęsti mokslinius darbus.

Mano politiniam mąstymui bręsti turėjo įtakos tai, kad savo disertaciją rengiau SSRS mokslų akademijos Pasaulinės ekonomikos ir tarptautinių santykių institute, kuris garsėjo kaip sovietinės imperijos smegenų centras, turėjęs didelį Kremliaus pasitikėjimą. Patekti į jį buvo didelė sėkmė, nes, kaip vėliau sužinojau, ten aspirantų iš imperijos pakraščių kandidatūras atsijodavo per labai didelius priėmimo konkursus. Šiame institute nebuvo užgniaužta liberali mokslinė mąstysena, nes jame dirbo ir diplomatų rezervas, ir aukšto lygio intelektualai, rengę tarptautinę Kremliaus strategiją, ir, galiausiai, nemažai

nepartinių, prieš tai ėjusių atsakingas pareigas užsienyje. Be to, šiam institutui buvo iškeltas uždavinys – pagrindinį dėmesį skirti tarptautiniams procesams ir pasaulio ekonomikai prognozuoti, dėl to buvo sudaryta unikali tarptautinės statistikos biblioteka, kurioje besidarbuojant buvo galima susidaryti visai kitokią, nei pateikdavo tuometė propaganda, sampratą apie vykstančius objektyvius procesus*.

Lietuvos mokslų akademija, į kurią sugrįžau sėkmingai apsigynęs disertaciją 1967 m., buvo atsargesnė laisvamaniškų idėjų generatorė. Joje nuolat buvo kuriamos ne tik nepriklausomos mokslo koncepcijos, nesutapusios su sovietiniu obskurantizmu ir dogmatizmu, bet retsykiais būdavo diskutuojama ir socialinių, net politinių pertvarkų klausimais. Nebuvo paslaptis, kad pokario metais Lietuvos mokslų akademijos (dabar Vrublevskių) bibliotekoje slapstėsi vienas nepriklausomybės kovų vadų Vėtra (Jonas Noreika), kuris, atgavus Nepriklausomybę, apdovanotas generolo regalijomis, kad prie *Lietuvių kalbos žodyno* ilgus metus darbavosi sovietinės valdžios persekiojamos vienuolės, o disidentų gretas papildęs rašytojas Tomas Venclova taip pat neatsitiktinai nutupdytas Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės skyriuje, siekiant jį apsaugoti nuo kalėjimo.

Man teko vadovauti Matematinių metodų ir socialinės infrastruktūros sektoriams, vėliau – Politinės ekonomijos skyriui. Čia kūrėme makroekonominius modelius, kurie priimant sprendimus mokė mąstyti valstybiškai, rodė tvarios ekonominės plėtros prielaidas, vartotojiškos paklausos svarbą stabiliam augimui, galiausiai – atviros ekonomikos privalumus. Būtent čia susiformavo intelektinės ekonomikos tyrimų mokykla, kurios nemažai atstovų dirbo Lietuvos Respublikos Vyriausybėje ir savo profesionaliais sprendimais prisidėjo prie Nepriklausomybės įtvirtinimo: dr. Algis Dobravolskas dirbo socialinio aprūpinimo ministru ir vicepremjeru, Vytas Navickas – ekonomikos, vėliau – ūkio ministru (net penkiose LR vyriausybėse!), Eugenijus Maldeikis – taip pat ekonomikos ministru, vėliau europarlamentaru, Romas Grižas – užsienio

* Sudėtingos intrigos ir idėjinė kova šiame institute ir iš dalies SSRS mokslų akademijoje mano studijų metu, sudėtingi kūrybiniai mokslo darbuotojų ryšiai, plėtojant gilesnę tuomečio pasaulio sampratą, vykusiai nušviesti knygoje *Черкасов П. П. ИМЭМО: портрет на фоне эпохи: весь мир*. Москва, 2004, гл. 5, 7.

reikalų ministro pavaduotoju ir diplomatų kvalifikacinės komisijos pirmininku, Gediminas Černiauskas – sveikatos apsaugos viceministru, vėliau ministru. Pastaruoju metu, susikomplikavus Lietuvos energetikos problemoms, ministro darbas buvo patikėtas Arvydui Sekmokui, su kuriuo irgi teko kartu darbuotis, tiesa, trumpai. Mūsų skyriuje šie žmonės rengė ir gynė ne tik savo mokslines disertacijas, pirmuosius užsienio pranešimus, bet ir plėtojo savarankiškus apibendrinimus ir pasaulietines pažiūras.

Tuo metu, kai estų demokratai (daugelis – taip pat iš Estijos mokslų akademijos ir Tartu universiteto) jau ėmėsi konkrečių darbų rengiant Estijos ekonominio savarankiškumo užtikrinimo pagrindus, mes Sąjūdžio steigiamajame susirinkime tik neapibrėžtai tebediskutavome apie sovietinio ūkio regioninės reformos kryptis, apie realias ir fiktyvias vykdomos konstitucinės pertvarkos galimybes Lietuvos ūkiui – mat nuo 1988 m. pavasario SSKP inicijavo naujos sovietinės konstitucijos projekto, kurio tikslas buvo riboti sąjunginių respublikų atsiskyrimo galimybes ir jų ekonomikos modernizavimą, svarstymą.

Tarp aktualių akademijoje ir Rašytojų sąjungoje diskutuojamų problemų, atvedusių į Sąjūdžio gimimą, buvo ir tolesnės Ignalinos branduolinės elektrinės plėtros pavojus, kurį atskleidė vos prieš porą metų įvykusi viena iš siaubingiausių žmonijos istorijoje Černobylio branduolinė katastrofa. Kaip LMA (vėliau ir Sąjūdžio) atstovui man teko kelissyk dalyvauti Ministrų Tarybos pirmininko V. Sakalausko vadovaujamos komisijos posėdžiuose aptariant neatidėliotinus branduolinės energetikos plėtros Lietuvoje stabdymo klausimus. Nepaisydama Černobylio katastrofos pamokų, SSRS vyriausybė slapta buvo numačiusi to paties tipo greitųjų neutronų reaktorių tolesnę plėtrą Ignalinoje, šalia jau esamų trijų reaktorių pastatyti iš pradžių dar tris, o kiek vėliau jų bendrą skaičių padidinti net iki devynių ar dar daugiau, taip paverčiant šią elektrinę galingiausia pasaulyje. Komisijos nariams, LMA atstovams, pavyko iš SSRS MA gauti aerokosminius žvalgybų duomenis, kurie patvirtino viešai neskelbtas geologų prognozes apie tai, kad ši avantiūristinė statybos idėja plėtojama, nuslepiant galimą Žemės plutos geologinio lūžio grėsmę statybų rajone. Tad planai tuomečiams Kremliaus vadams pasigirti

apie didžiausią pasaulyje branduolinę jėgainę prie sovietų imperijos vakarinių sienų buvo svarbesni nei visų baltų žemių išlikimas.

Pirmuose Sąjūdžio mitinguose prie Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos būtent LMA specialistams buvo pavesta visuomenę telkti protestams dėl Visagine pastatytos branduolinės elektrinės pavojaus. Kaip sužinojome jau vėliau, vienam iš tokių mitingų išsklaidyti ir jo organizatoriams suimti SSRS vidaus reikalų ministro nurodymu buvo sutrauktos nemažos vidaus kariuomenės dalinių pajėgos. Šiam mitingui vadovauti Sąjūdžio iniciatyvinės grupės pasitarime buvo patikėta man, nes iš akademiko V. Statulevičiaus sužinojau nemažai su Ignalinos jėgainės plėtra susijusių nepalankių Lietuvai aplinkybių. Kadangi buvo neaišku, ar mitingas nebus blokuojamas, susitarėme eiti kartu su poetu Justinu Marcinkevičiumi; praeidami pro užpakalinę bibliotekos pusę (per LMA Fizikos instituto kiemą) matėme, kad beveik visa Neries krantinė nuo Žvėryno iki Baltojo tilto buvo pilna karinių sunkvežimių su apsiginklavusiais kariškiais.

Sąjūdžio iniciatyvinei grupei plečiant savo veiklą, nuo pat pradžių darbas vyko LMA, jos institutų salėse, kur akademijos darbuotojai sąjūdininkai nuolat susitikdavo ir tardavosi tiek su entuziastais, tiek ir su skeptikais, ką ir kaip toliau galėtume veikti; o LMA centriniuose rūmuose vyko bene visi vėlesni Sąjūdžio seimai. Sąjūdžio idėjoms skleisti daug padėjo ir LMA pavaldi *Žinijos* draugija (jos pirmininkai buvo LMA akademikai), kuri neretai pagelbėdavo ne tik organizuoti visuomenės pasitarimus dėl Lietuvos demokratinės pertvarkos, bet ir dauginti juos papildančius leidinukus.

Tikrasis Sąjūdžio krikštas buvo didysis 1988 m. rugpjūčio 23 d. mitingas Vingio parko estradoje, skirtas Molotovo-Ribentropo paktui ir sovietinėms masinėms represijoms atminti, kuris sutraukė nuo 350 iki 400 tūkstančių žmonių. Tokių mitingų Lietuva XX amžiuje dar nebuvo mačiusi. Bent ketvirtadalį jo kalbėtojų sudarė LMA atstovai. Su kompozitoriumi J. Juzeliūnu atvažiavome į jį iš pajūrio, kur ilsėjomės, įkvėptai aptardami reikiamus kelti klausimus ir traukdami tautines melodijas. Kaip visada gerai nusiteikęs kompozitorius pasakojo apie būtinumą viešai pasmerkti sovietines represijas prieš mūsų tautą ir sudaryti genocido nusikaltimų

tyrimo komisiją. Mitinge, palyginti su anksčiau vykusiais viešais Sąjūdžio programinių nuostatų svarstymais, tautinių ir Sąjūdžio vėliavų fone jautėmės tarp savo šalies žmonių kaip reta įkvėpti ir pakylėti. Savo pasisakyme kėliau būtinybę Lietuvos MA ir Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos naujai rengiamoje Konstitucijoje įstatymiškai įtvirtinti bent dalinio valstybingumo atkūrimo būtinybę – ryšių su užsienio šalimis savarankiškumą, griežtą ekologinės tvaros ir branduolinės plėtros kontrolę, būtinybę mažinti socialinę atskirtį ir pritaikyti ekonomiką žmonių reikmėms atsižvelgiant į Lietuvos interesus.

Sąjūdžio programa ir suvažiavimas buvo rengiami tiek jo seimuose, tiek ir pasitarimuose, kuriuose sprendžiamą balsą turėjo LMA nariai: J. Bulavas, tuomet bene geriausias konstitucinės teisės specialistas, ir Konstitucijos rengimo komisijos pirmininkas E. Vilkas, be to, aktyviai dalyvavo sąjūdininkai R. Ozolas ir V. Landsbergis. Nors aš daugiausia dalyvavau redaguojant ekonominę ir socialinę Sąjūdžio programos dalis, redakcinės grupės svarstymuose apgyniau nemažai savo išsakytų pastabų, skirtų kultūrai ir kitoms programos dalims. Kadangi iki tol daugiau nei dešimtmetį redaguodavau LMA rengiamas respublikos ekonominės ir socialinės plėtros perspektyvines programas, siekiau, kad ir Sąjūdžio programoje liktų mažiau deklaratyvumo, kad keliami programiniai dalykai būtų tarpusavyje susiję, kad skelbiamoms reformoms būtų numatyti išteklių šaltiniai, kad nevyrautų pradiniuose metmenyse buvę pernelyg siauri ir trumpalaikiai klausimai. Deja, ne visuomet tas siūlomas redakcines formuluotes pavykdavo išsaugoti.

Besiplėtojant Lietuvos Nepriklausomybės judėjimui, Sąjūdžio Taryba pritarė siūlymui išleisti seriją brošiūrų su dokumentais apie Lietuvoje vykstančią demokratinę pertvarką ir jas platinti Kremliaus deputatams, o pirmiausia – mums palankiems kitų respublikų mokslų akademijų ir kitų kūrybinių institucijų darbuotojams. Brošiūrų seriją netrukus parengėme kartu su sąjūdininkais R. Ozolu, A. Čekuoliu ir kt. Šie leidiniai mums padėjo rasti kelią beveik į kiekvienos respublikos demokratiškai nusiteikusių atstovų širdis. Po kelerių metų daugelis jų tapo išsivadavusių iš sovietinės priespaudos ir naujai susikūrusių nepriklausomų valstybių lyderiais. Tai

vienas Baltarusijos mokslų akademijos vadovų, būsimas pirmasis nepriklausomos Baltarusijos vadovas Stanislavas Šuškevičius, Ukrainos mokslų akademijos atstovas, būsimas Ukrainos prezidentas Leonidas Kučma, kurie vėliau kartu su pirmuoju Rusijos prezidentu Borisu Jelcinu likvidavo Sovietų Sąjungos imperiją. Tarp bundančių respublikų nacionalinių lyderių, labai besidomėjusių Sąjūdžio veikla, buvo ir Kirgizijos mokslų akademijos atstovas, būsimas pirmasis šios šalies prezidentas Aka Akajevas, Abchazijos kalbos, literatūros ir istorijos instituto direktorius, būsimas pirmasis nepriklausomos Abchazijos prezidentas Vladislavas Ardzinba ir daugelis kitų.

Autoritetingas SSRS mokslų akademijos viceprezidentas Jevgenijus Velichovas, su kuriuo buvau anksčiau pažįstamas kaip Lietuvos MA Informacijos komisijos pirmininkas, pasiūlė man tapti SSRS Aukščiausiosios Tarybos Informatikos komiteto vadovu, tačiau šį siūlymą kategoriškai blokavo SSRS parlamento Sąjungos Tarybos pirmininkas J. Primakovas, kuris būdamas patyręs žvalgybininkas gerai suprato, kiek daug sovietų valstybės paslapčių, tarp jų ir

LMA atstovai kartu su kitais sąjūdininkais Kremliuje (Maskva) tariasi dėl bendrų veiksmų. Iš kairės: S. Kašauskas, E. Vilkas, V. Landsbergis, R. Ozolas, A. Buračas

karinių, taptų prieinama Lietuvos sąjūdininkams. Be to, Baltijos šalių liaudies frontų ir Sąjūdžio įgaliotinių susirinkime sutarta vengti vadovaujamų SSSR postų, nes tai galėtų trukdyti įtvirtinti nepriklausomybę (išimtis padaryta tik E. Vilkui, sutikusiam vadovauti SSSR AT regionų komitetui).

SSRS liaudies deputatų suvažiavimų komitetų posėdžiai ir ypač dalyvavimas Rusijos demokratų įsteigtoje Tarpregioninėje deputatų grupėje mane suartino ir su radikalesnės pertvarkos siekusiais deputatais, akademinių sluoksnių atstovais – lietuvių tremtinių palikuoniu Genadijumi Burbuliu iš Uralo universiteto, kuris vėliau tapo vienu iš svarbiausių Rusijos prezidento B. Jelcino žmonių, jo patarėju ir Rusijos vyriausybės kancleriu, taip pat su Nobelio taikos premijos laureatu akademiku Andrejumi Sacharovu, SSSR MA Sibiro skyriaus darbuotoju, vėliau Rusijos vyriausybės vicepirmininku G. Filšinu, mokslininku, ilgamečiu absoliučiu pasaulio ir olimpiniu sunkiojo svorio čempionu Jurijumi Vlasovu, mokslo laidų vedėju Sergejumi Kapica, garsiu choreografu Jurijumi Grigorovičiumi ir kt. Su A. Sacharovu buvau pažįstamas jau anksčiau: nuvykęs į SSRS mokslininkų rūmuose vykusį pasitarimą demokratinei pertvarkai remti kaip vienas iš Lietuvos žmogaus teisių gynimo iniciatorių kartu su kitais 20 įvairių visuomeninių organizacijų atstovais pasirašiau jo inicijuotą manifestą dėl mirties bausmės panaikinimo.

Vienas reikšmingesnių atkuriamos Lietuvos valstybės studijų reformos žingsnių buvo Lietuvos aukštųjų mokyklų sistemos pertvarka, užsienio profesūros kvietimas dalyvauti studijose ir, galiausiai, Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimas. Šią idėją dar Sąjūdžio veiklos pradžioje iškėlė prof. Alfredas Smailys, o atkūrimo programą aktyviai rengėme kartu su akad. Vytautu Statulevičiumi, kitais LMA nariais ir jos institutų darbuotojais. VDU atkūrimo idėjai ilgai priešinosi Vilniaus universiteto rektorius Jonas Kubilius, teigęs, kad Lietuvai užtenka ir vieno universiteto. VDU atkūrimo principus nesyk aptarėme ne tik su Kauno aukštųjų mokyklų ir akademinių institutų profesūra, bet ir su *Santaros-Šviesos* išeivijos atstovais, pastariesiems lankantis Lietuvoje.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, pasitraukiau iš darbo nesėkmingai pertvarkomame Lietuvos MA Ekonomikos institute ir perėjau į steigiamą

Lietuvos banko mokslo centrą. Jo pagrindinė funkcija buvo parengti nacionalinės bankininkystės ir lito įvedimo koncepciją. Reformos iniciatoriai prof. S. Uosis ir Z. Žilevičius menkai mokėjo užsienio kalbas, todėl ribotai galėjo remtis užsienio ekspertų nuostatomis, tad pagrindžiant racionaliausių keitimo proporcijų bei emisijos struktūros, pinigų apsaugos ir paskirstymo, tarptautinių atsiskaitymo sistemų įvedimo, Lietuvos aukso atsargų sugrąžinimo ir kitus klausimus su Tarptautinio valiutos fondo ir Pasaulio banko ekspertų grupėmis teko daug diskutuoti šių eilučių autoriui. Taip pat dalyvavau kuriant komercinės bankininkystės kontrolės ir mokėjimų apskaitos sistemas, aptariant Lietuvos aukso atsargų sugrąžinimo ir saugojimo reikalus.

Asmenybės, kūrėjai, bendradarbiai

Mano veikla ir darbai akademijoje susipynė tiek su daugeliu žymių asmenybių dalyvaujant tarptautinėse programose, LMA komisijose, taip pat susijusiose su akademija tarybose ir draugijose, tiek su įvairiais bendradarbiais, darbščiais pagalbininkais, ilgus metus padėjusiais rengti spaudai rankraščius, o skaičiavimo mašinoms – šimtus tūkstančių perforuotų kortelių, atlikti imitacinius kompiuterinius skaičiavimus primityviais elektroniniais dinozaurais. Juk sprendžiant dešimčių tūkstančių lygčių prognozinius modelius prireikdavo ne tik daug valandų informacijai įvesti, bet visos nakties darbo LMA skaičiavimo centre, kruopščiai prižiūrimame tuomečio Matematikos ir fizikos instituto direktoriaus pavaduotojo Mifodijaus Sapagovo, arba analogiškame instituto centre (jo techniką virtuoziškai tvarkė Dmitrijus Bereščanskis). Atmintyje visam laikui įstrigo vyresnių kolegų įvairių institutų akademikų Kazimiero Meškausko, Vytauto Statulevičiaus, Algirdo Žukausko, Vaclovo Mališausko mokslinis entuziazmas, karštos diskusijos dėl koncepcijų ir išvadų pagrindžiant perspektyvinės plėtros variantus, meilė Tėvynės istorijai, gamtai ir tautinėms dainoms. Iš jų mokėmės ir didžios pagarbos mus supusiems savo pagalbininkams, kiekvienam LMA ir jos institutų darbuotojui, įskaitant ne tik darbščiąsias bibliotekų bites, tampiusias šimtus tomų knygų (juk interneto nebuvo), bet ir laborantus, operatorius, valytojas.

Ilgametis LMA vyriausiasis mokslinis sekretorius ir Ekonomikos instituto direktorius K. Meškauskas buvo pirmųjų perspektyvinių šalies gamybinių jėgų išdėstymo schemų ir jų pagrindimų vadovas, Lietuvos ūkio istorijos tyrėjas (kartu su žmona Malvina), nuolat raginęs jaunimą nepasiduoti kosmopolitizmo baciloms, globojęs partorgų persekiotus akademikus Dz. Budrį ir P. Šalčių, dr. L. Serbentą ir kt. Ar įmanoma užmiršti K. Meškausko, nuolat mėgusio nepiktai pasišaipyti iš kolegų, juokus? Jis taip pakiliai pasakodavo apie jau nebūtin išėjusius vyresniuosius, pavyzdžiui, apie akad. J. Balčikonį, kurį atlydėjęs bičių spiečius privertė nukelti pusdieniui visą LMA sesiją, ar apie orientalistą prof. Serają Šapšalą, kurio darbus retas suprato ir kurį valdininkai pavadino sukčiumi ir apsišaukėliu (jis po šio įvykio pateikė visą krūvą įvairių užsienio diplomų), kad nebuvo įmanoma nesišypsoti. Per vieną vasaros komandiruotę Kijeve, popiečio metą Dniepro pakrantėje prisnūdus kartu keliavusiam akad. V. Mališauskui, K. Meškauskas paslėpęs jo batus portfelyje ir privertęs šį basomis keliauti per visą miestą. Batai „atsiradę“ tik pasiekus viešbutį.

Vienas mano studijų metų mokytojų buvo akad. Dz. Budrys, kuris labai įkvėptai skaitė politinės ekonomijos paskaitas ir ekonomikos metodologijos spec. kursą, į pasakojimus įpindamas pastebėjimus iš stažuotės prieškario Londono universitete. Jam esu dėkingas už tai, kad vadovavo mano diplominiam ir vėlesniam mokslo darbui, o vėliau palaikė mano ieškojimus metaekonomikos ir nemarksistinių teorijų analizės srityse. Pokario metais jis skatino jaunimą domėtis ankstesnių laikų ekonominės minties plėtra Vilniaus universitete, taip pat Vakarų teoretikų publikacijomis, tuo keldamas politrukų nepasitenkinimą. Kaip vienas tarpukario Lietuvos socialdemokratų teoretikų jis buvo pašalintas iš LMA Ekonomikos instituto direktoriaus pareigų per ideologinius valymus. Tolesnei mano asmenybės brandai nemažą reikšmę turėjo ir ilgi bičiulystės metai su visa Dz. Budrio šeima, malonūs susitikimai su rašytoju ir ornitologu Rimantu Budriu, vėliau darbas su anūku R. Šadžiumi, buvusiu finansų ministru. Po akademiko Dz. Budrio mirties jo šeima man patikėjo išleisti jo rinktinius raštus, padovanojo vertingą jo bibliotekos dalį, skirtą užsienio autorių veikalams.

V. Statulevičių prisimenu nuo pirmųjų matematikos olimpiadų 1955–1956 m., kai jis dabartinėje S. Nėries gimnazijoje, supamoje gausių pokario griuvėsių, energingai bėgiojo po klasę, trumpomis replikomis užvesdamas nelengvų sprendimų ieškojusius provincijų moksleivius. V. Statulevičius visada buvo entuziastas, lyderis – tiek organizuojant matematinių metodų taikymo ekonomikoje seminarus (jo, tuomečio Matematikos ir fizikos instituto direktoriaus, remiami kartu su E. Vilku pradėjome leisti seriją LMA mokslo rinkinių, skirtų šiems metodams socialiniuose moksluose), tiek vedant mokslo dienas provincijoje, tiek plėtojant Sąjūdžio veiklą, ieškant tolerancijos tarp sovietinių instancijų, tiek ir traukiant dainą kelionėse po Lietuvą. Nesyk kartu fantazavome apie tolesnę bendrų taikomųjų socialinės prognostikos tyrimų plėtrą, perkėlus Ekonomikos institutą į naują Akademijos miestelį prie Santariškių.

Su meile ir pagarba prisimenu ir ilgametį LMA prezidentą Juozą Matulį – neaukštą, orų, originaliai ir drauge strategiškai mąsčiusį, bičiuliškai bendravusį, kartu principingą ir garbingą žmogų. J. Matulis neretai stebindavo gebėjimu net ir būdamas garbaus amžiaus ištisą valandą be jokių popierių ir be pasikartojimų sklandžiai pateikti analitinį pranešimą. Apie jį, kaip ir apie K. Meškauską, sklido nemažai įvairių smagių istorijų. Viena jų buvo apie tai, kaip J. Matuliui pavyko išgelbėti Lietuvių kalbos ir literatūros institute su žodyno kartoteka dirbusias vienuoles. Jomis buvo labai nepatenkinti LKP CK ideologiniai darbuotojai ir pats pirmasis sekretorius A. Sniečkus, kuris, kartą pasikvietęs MA prezidentą, pareikalavo galų gale jas atleisti. J. Matuliui nesisekė įtikinti A. Sniečkaus dėl jų darbų tikslingumo, tad jis pareiškęs: „Aš jaunystę praleidau ganydamas kiaules, todėl suaugęs nekiaulinu, o tamsta kiaulių neganei, todėl dabar elgies kaip kiaulė“, ir trinktelėjęs durimis. Nors tai buvo neregėtas antausis aukščiausiam pareigūnui, vis dėlto istorija pasibaigė J. Matulio pergale: lituanistės liko dirbti žodynų sektoriuje visam laikui. Man J. Matulis itin įsiminė kaip sektinas autoritetas, kai pora sykių susitikęs atsiprašė ir prisipažino klydęs, nepriimdamas mano siūlomo sprendimo, o tai nedažnai pasitaiko esant nemažai distancijai tarp aukšto vadovo ir neapsiplunksnavusio jaunuolio. Tai buvo ir svarbi mokslo vadybos pamoka – kelissyk permąstyti net padarytus sprendimus, viešai pasitaisyti suklydus.

LMA viceprezidentas Algirdas Žukauskas, nors sulaukęs tarptautinio pripažinimo kaip šiluminės energetikos tyrėjas, naujų tos srities dėsningumų pagrindėjas ir patyręs mokslų organizatorius, buvo ne tik orus, bet ir labai šiltas žmogus. Jis dažnai su didele meile prisimindavęs tėvą ir jaunystę Biržuose prieškariu. A. Žukauskas padėjo organizuoti darbą, kai buvau išrinktas Mokslinės-techninės informacijos tarybos prie MA prezidiumo pirmininku, kai reikėjo svarstyti prestižinių akademinių kompiuterinių tinklų ateities plėtrą (ir didelio pralaidumo magistralinį ryšį tarp naujų Akademijos ir Saulėtekio miestelių bei KTU centro; tiesa, sparti interneto tinklų pažanga gerokai pakoregavo šiuos projektus) ir ypač kartu rengiant visų SSRS respublikų akademinių informacijos tarybų išvažiuojamąją sesiją – mat daugeliui delegacijų vadovavo respublikinių MA viceprezidentai.

Vasaromis LMA mokslininkų poilsiavietėje Palangoje, besimaudydami ar prie kavos puodelio, dažnai bendraudavome su Leonardu ir Irena Kairiūkščiais, Alfonsu ir Terese Merkiais, Sofija Kanopkaite (ji visada vaišindavo savo šviežiu medumi), Jurgiu Viščiaku. Su L. Kairiūkščiu vykdėme bendrą UNESCO programą, skirtą tvariai plėtrai ir stebėsenai, kartu organizavome tarptautines konferencijas ir rengdavome jų leidinius. Jo kvietimu su žmona ilsėjomės Juodkrantėje, kur bendrai organizavome mano tėvo Jono Buračo paveikslų jubiliejinę parodą. Beje, mūsų pažintis prasidėjo Kauno VI forto rajone, kur, keistai sutapus aplinkybėms, toje pačioje tipinio blokinio daugiaaukščio laiptinėje apsigyveno net trys būsimų akademikų šeimos – Kairiūkščių, Mockų ir mūsų. Visus kaimynus stebino liberalus Mockų vaikų auklėjimas: retsykiais sūnūs paaugliai šėldavo mopedu po beveik tuščią jų butą, drauge drebindami ir kaimyninius. Tiesa, per porą metų visi išsiskirstėme kas kur tęsti aukštesnių studijų, ginti disertacijų ir habilitacijų.

Maloniai prisimenu Alfonsą ir Teresę Merkius, kai, besisvečiuodami jų etnografinėje sodyboje ant Lakajų ežero kranto, buvome maloniai nustebinti A. Merkio gebėjimų kaldinti metalą pagal senąsias tradicijas ir to, kad kaimynai, prašydavę retsykiais pakaustyti arklį, nieko nežinojo apie tikrąją jo profesiją ir laikė jį tiesiog keistuoliu kalviu, ne visada priimančiu pelningus užsakymus.

Jurgis Viščiakas, vienas iš lazerių pradininkų Lietuvoje, dalijosi su mūsų šeima pačiame LMA poilsinės viršuje buvusia didele terasa. Jis buvo ne tik talentingas naujų įrenginių kūrėjas, bet ir entuziastingas plaukikas, kalnų slidininkas. Abu mėgome audringą jūrą, bet J. Viščiakas įpratino net ir plevenant juodai vėliavai nebijoti plaukti nuo Palangos tilto iki Monciškių kaimo, kur tuo metu buvo pasienio zonos punktas.

Poilsinės kaimynas buvo ir akademikas Boleslavas Styro, branduolinės meteorologijos pradininkas. Deja, sutikęs jį praėjus keletui dienų po Černobylio katastrofos (1986), neišgirdau objektyvaus jos pasekmių vertinimo. Tuo metu pajūryje nulijo, kaip vėliau paaiškėjo, radioaktyvus lietus, bet B. Styro teigė, kad tai nepavojinga, todėl visą dieną praleidome tradiciškai vaikščiodami su savo mažais vaikučiais pajūriu nuo Šventosios iki Palangos kartu su klasės draugu Sauliumi Kaušiniu (lietuviškosios nanotechnologijos pradininku) ir jo žmona Ieva, nė kiek nepaisydami apšvitinimo grėsmės.

Po Nepriklausomybės atgavimo išliko šiltas artumo su naujai išrinktu akademiku Justinu Marcinkevičiumi jausmas – neretai abu pasisakydami per sesijas ar konferencijas žvelgdavome vienas kitam į akis lyg laukdami palaikančios, pritariančios reakcijos savo išsakomiems teiginiams, moraliniams Sąjūdžio (ir asmeniniams) imperatyvams. Tokių minčių sutapimų būta neretai: vienas paskutiniųjų poeto eilių rinkinių buvo pavadintas *Pažadėtoji žemė,* ir jis išties nustebo sužinojęs, kad taip ir aš pavadinau dešimtmečiu anksčiau išleistą kun. Česlovo Kavaliausko, mano dėdės, eilėraščių knygą.

Visada malonu susitikti su vyresniuoju kolega akad. Zigmu Zinkevičiumi, retų talentų ir neįtikėtino darbštumo lituanistu, dideliu patriotu, itin daug nuveikusiu ne tik plėtojant lituanistikos sritis, bet ir atspindint platų moderniosios lingvistikos spektrą *Visuotinės lietuvių enciklopedijos* daugiatomyje, aptariant jos leidybą redakcijos kolektyve. Visada versdavo pasitempti ir ilgametis Vilniaus universiteto (ir mano *Alma Mater*) rektorius Jonas Kubilius, stebinantis tiek savo įžvalgumu, tiek mokslo ambicijomis ir valia ugdant nacionalinę matematikų mokyklą, tiek ir vidiniu geranoriškumu, o apie pilną peripetijų jo autobiografiją pirmaisiais pokario metais sklinda ištisos legendos.

Norėtųsi pasidalyti ir keletu prisiminimų apie LMA Visuomenės mokslų (dabar – Humanitarinių ir socialinių mokslų) skyriaus vadovus, akademikus, sekretorius, kurių nuo mano darbo pradžios buvo net devyni (K. Korsakas, V. Niunka, J. Macevičius, R. Rajeckas, J. Minkevičius, E. Vilkas, A. Gaižutis, D. Sauka, D. Kaunas). Visi jie – iškilios mokslo ir jo organizavimo asmenybės, kartu neblogi diplomatai, kuriems skirtingomis socialinėmis sąlygomis tekdavo ne tik generuoti idėjas, bet ir ieškoti valdžios paramos įgyvendinant skyriaus tyrimus. Dėl turimos patirties kai kuriems jų teko plėtoti naujas ir ne visada partinių instancijų palankiai vertinamas tyrimų kryptis (J. Macevičiui – sociologijos tyrimus, V. Niunkai – socialines katalikybės doktrinas, A. Gaižučiui – estetiką). V. Niunka netgi tapo SSKP CK patikėtiniu ryšiams tarp Kremliaus ir Vatikano užmegzti ir palaikyti. Visi minėtieji asmenys neblogai išmanė LMA darbų specifiką, su jais buvo lengva bendrauti tvarkant tarptautinių programų dokumentaciją, iš jų visada buvo galima sulaukti reikiamos paramos ar patarimų, susidūrus su nepalankiu ideologiniu spaudimu.

Mano, kaip jaunojo LMA mokslininko, asmenybės formavimuisi ir griežtesnei analitinės minties raiškai nemažą įtaką turėjo darbas *Eltos* redakcijoje studijų metais ir straipsnių bei kitų publikacijų rengimas *LMA darbams*. Ypač įsimintinas buvo *LMA darbų* atsakingojo redaktoriaus Vytauto Petrausko reiklumas tiek aiškiam minties formulavimui, stilistikai, tiek ir techniniam įteikiamo rankraščio tvarkingumui. Tai išties buvo tikroji Mokykla prieš žengiant į didįjį mokslą, po kurios nebebuvo baisūs ir tarptautinėms publikacijoms keliami reikalavimai, ta patirtis labai pravertė sėkmingai įsijungiant į tyrimus tarptautinėse ir SSSR mokslų akademijos programose.

Nacionalinės plėtros ir tarptautinės tyrimų programos

LMA Ekonomikos institute pradėjau dirbti rekomenduotas akad. Dz. Budrio. 1967 m. grįžus iš SSRS MA Pasaulinės ekonomikos ir tarptautinių santykių instituto aspirantūros į darbą LMA, man buvo leista sukurti Socialinės infrastruktūros mokslo grupę ir toliau, iki pat Nepriklausomybės paskelbimo, institute ir tarptautinėse programose plėtoti statistinius ir ekonometrinius vartojimo tyrimus.

Ta tematika jau domėjosi ir kitose Rytų Europos šalyse, todėl neatsitiktinai gana greitai buvau įtrauktas ir į UNESCO mokslinės programos *Vartojimo išteklių paskirstymo tarp rinkos ir nerinkos poreikių tenkinimo kriterijai (1968–1974 m.)* vykdytojų grupę, iš kurios laukta, kad bus patvirtinti socializmo privalumai. Deja, objektyvūs socialiniai tyrimai parodė, kad korupcijos apraiškų daugiau aptinkama Rytų Europos šalyse nei Prancūzijoje ir Italijoje, todėl tyrimo išvadas nutarta įslaptinti. Baigiantis programai, atrodė labai svarbu šias išvadas paskelbti, todėl, suskaidęs statistinę medžiagą šalių grupėmis, ją paskelbiau skirtinguose leidiniuose su nuorodomis. To pakako, kad Lietuvoje veikiantis SSRS cenzūros padalinys gautų nuobaudą, o man kurį laiką būtų ribojama publikuotis. Tačiau susiformavę platūs ryšiai ir kelios knygos, išleistos Maskvos ir užsienio leidyklose, užtikrino SSRS MA ekonominių institutų paramą parengtai daktaro disertacijai, kurią 1971 m. sėkmingai apgyniau Vilniaus universitete. Už vartojimo išlaidų asimetrijos dėsnio – mažėjant pajamoms, išlaidos krenta mažesne proporcija nei padidėja, augant pajamoms – pagrindimą man buvo suteiktas ekonomikos mokslų daktaro laipsnis (1993 m. nostrifikuotas į socialinių mokslų habilituoto daktaro laipsnį).

Baigiantis tyrimams minėtoje UNESCO programoje, įsitraukiau į Rytų Europos akademinę programą *Prognozavimo metodai ir modeliai planinėje ekonomikoje*, kurioje buvau patvirtintas organizacinio komiteto nariu. Programa tęsėsi nuo 1969 m. iki maždaug 1986 m., ją vykdant pavyko laimėti konkursą ir 1973 m. išvykti metams stažuotis į Londono universitetą (kaip Karalienės Marijos taikomosios ekonomikos koledžo vizituojančiam profesoriui).

Grįžęs 1974 m. buvau paskirtas vadovauti LMA matematinių metodų taikymo ekonomikoje sektoriui, kur tęsiau tiek savo pradėtus gyventojų vartojimo modeliavimo, tiek, trumpai vadovaujant dr. Leonui Satunovskiui, daugiasektorius regioninės ekonomikos imitavimo darbus. Šie tyrimai kardinaliai pakeitė mano ekonominės politikos patirtį, leido iš esmės pajusti visą jos įgyvendinimo sudėtingumą, kai visą ūkinę sistemą veikia tarpusavyje susipinantys multiplikaciniai kumuliatyviniai skirtingų sektorių impulsai. Neretai kartu su kolega A. V. Rutkausku (dabar finansų profesoriumi,

VGTU Verslo vadybos fakulteto dekanu) net vėlų vakarą nesitraukdavome nuo modelių korekcijų pagal skaičiavimų rezultatus, tikrindami ne vieną hipotezę, ieškodami prognozinių optimizacinių sprendimų prielaidų, išmokome deramai koreguoti sovietinės statistikos paklaidas, o kartais net ir jos sufabrikuotus rodiklius (būdingas pavyzdys – didžiąją dalį Lietuvos energetikos produkcijos gamino Ignalinos elektrinė, o investicijos į ją Lietuvos balanse nebuvo rodomos). Šiuos skaičiavimus nuoširdžiai padėjo atlikti Vytas Navickas, Aldona Badarienė, Danutė Žeižienė, Dalia Bagdonavičienė ir kt.

1980 m. buvau paskirtas Lietuvos MA Ekonomikos instituto Regioninio modeliavimo skyriaus vadovu. Įvaldę pačių sukurtus daugiasektorius ilgalaikės prognozės modelius, juos pirmiausia panaudojome sąjunginei regioninio prognozavimo metodikai sukurti, kurią SSRS MA Ekonomikos skyrius pripažino taikytina visose respublikose. Be to, metodika pasirodė tinkama ne tik planinei, bet ir orientuotai į asmeninius gyventojų poreikius rinkos ekonomikai (tai buvo ryški Rytų Europos tyrimų naujovė), taip pat tiko ilgalaikės tvarios plėtros procesams apibendrintai modeliuoti.

Mūsų modeliavimo pasiekimais susidomėjo akad. L. Kairiūkštis, tuo metu dirbęs pagal UNESCO programą Laksenburge, Tarptautiniame taikomųjų sisteminių tyrimų institute. Su juo ėmėmės kartu plėtoti bendras tvarios plėtros modelių sistemas, rengti bendrus tarptautinius leidinius, pranešimus. Glaudesniems tiriamiesiams ryšiams plėtoti 1982–1988 m. buvau išrinktas UNESCO programos *Žmogus ir biosfera* Lietuvos nacionalinio komiteto viceprezidentu.

Tuo pat metu dirbdamas LMA tęsiau ir anksčiau (apie 1970 m.) pradėtus metaekonomikos tyrimus, kūrybinės produkcijos ekonominių konceptų pagrindimą, taip pat gnoseologinių ir normatyvinių ekonomikos principų, loginio ir chronologinio vertybių diskursyvumo, socialinių kintančios gyvensenos preferencijų apibendrinimus. 1982 m. Meksike buvau išrinktas Tarptautinės sociologų asociacijos tyrimo komiteto *Logika ir metodologija* valdybos nariu Europai. Tuomet buvo visaip ribojami ryšiai su užsieniu – dalyvauti bendruose posėdžiuose, gauti leidimus išsiųsti mokslo darbus, įsigyti

valiutos užsienio kelionių bilietams, bet susiformavę akademiniai ryšiai šias ir kitas bendravimo kliūtis retsykiais padėdavo įveikti. Įsivyraujant platesnei tyrimų tematikai, mano vadovaujamas skyrius buvo pertvarkytas į Politinės ekonomijos skyrių (jam vadovavau 1982–1991 m.). Jame palaipsniui susiformavo socialinės infrastruktūros ir intelektinių išteklių vertinimo kryptis, kurios tyrimų rezultatus (pirmiausia iš švietimo ir sveikatos apsaugos sričių) kartu su A. Dobrovolskiu ir G. Černiausku pateikėme keliose kolektyvinėse monografijose, dalis jų atsispindėjo tų sričių reformų metmenyse.

Kaip minėjau, 1982–1991 m. buvau Lietuvos MA Mokslo ir technikos informacijos tarybos pirmininkas, o, pasiligojus akad. Pauliui Slavėnui, 1985– 1992 m. išrinktas ir Sąjunginės mokslo istorijos ir filosofijos asociacijos Lietuvos skyriaus (vėliau, man su prof. J. A. Krištopaičiu inicijavus, pertvarkyto į savarankišką Lietuvos asociaciją) pirmininku. Informacijos taryboje tekdavo nemažai diskutuoti tiek dėl perspektyvinių kompiuterinių tinklų plėtros respublikoje, kur nepakeičiamo eksperto vaidmuo tekdavo akad. L. Telksniui, tiek ir dėl ribotų Lietuvos MA valiutos išteklių, skiriamų naujiems užsienio mokslo leidiniams užsakyti, racionalesnio skirstymo. Labai praversdavo tai, kad MA biblioteka, vadovaujama J. Marcinkevičiaus, sėkmingai išplėtojo literatūros mainų su užsienio bibliotekomis tinklą – jis tuomet apėmė daugiau nei 600 partnerių, per kuriuos akademiniai institutai galėjo platinti savo mokslinius leidinius ir mainais gauti brangių, bet reikalingų užsienio publikacijų. Buvo sudaryta bendradarbiavimo su Vilniaus universiteto ir M. Mažvydo bibliotekomis sistema, leidusi keistis informacija apie užsakomus ir kitaip gaunamus leidinius ir išvengti dubliavimosi.

Nuo 1982 m. LMA buvo sėkmingai plėtojama akad. L. Telksnio sukurta nuotolinė akademinė informacijos paieška naudojant tarpmiestinius telefono tinklus, pirmiausia iš didžiųjų SSRS, o per Skandinavijos šalis – ir kitų pasaulio bibliotekų. Šioje srityje mes buvome tarp toliau pažengusių Rytų Europos akademinių institutų. Vėliau, atkūrus Nepriklausomybę, manau, ši kompiuterinių tinklų formavimo patirtis labai pravertė kuriant alternatyvius informacinius kanalus gorbačiovinės Lietuvos blokados metu ir ypač po Sausio 13-osios žudynių Vilniuje šaukiantis pasaulio pagalbos.

Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių pasitarimas Lietuvos mokslų akademijoje. Iš kairės: E. Vilkas, J. Marcinkevičius, L. Sauka, V. Vasiliauskienė, B. Genzelis, A. Rupšytė, Z. Vaišvila, B. Kuzmickas, A. Buračas, LMA prezidentas Z. R. Rudzikas

Bendradarbiavimas tarp LMA vadovybės ir Sąjūdžio iniciatorių, prasidėjęs prieš atkuriant Nepriklausomybę ir jos įtvirtinimo metais, ir toliau sėkmingai plėtojamas, keliant visai šaliai aktualius globalių grėsmių, mokslo ir studijų reformų, lietuvių kalbos plėtotės, socialinės diferenciacijos, emigracijos, nedarbo ir kitus klausimus. Ypač pažymėtina LMA prezidentų Juro Poželos, Benedikto Juodkos, Zenono Rokaus Rudziko ir Valdemaro Razumo veikla, organizuojant tiems klausimams skirtas sesijas ir konferencijas, jų nuoširdžios pastangos, kad mokslo inteligentijos rekomendacijos pasiektų valdžios viršūnes, kad laiku būtų taisomos klaidos, atsiradusios dėl suprimityvintos šalies plėtros strategijos sampratos.

6. Vytautas Mažiulis

GUIDO MICHELINI

Akademikas prof. Vytautas Mažiulis (1926–2009) – tai pirmasis lietuvis, kurį pažinau savo gyvenime: 1975 m. lapkričio mėnesį jis pasitiko mane Vilniaus geležinkelio stotyje, kai pagal Italijos nacionalinės mokslo tarybos mainų su SSRS mokslų akademija programą atvykau į Lietuvą mokytis lietuvių kalbos ir baltų filologijos. Kadangi jis Mokslų akademijos buvo paskirtas mano globėju, gana dažnai susitikdavome Vilniaus universitete ir aptardavome įvairius su mano stažuote susijusius klausimus: pirmomis viešnagės savaitėmis bendraudavome prancūziškai, o į metų pabaigą perėjome prie lietuvių kalbos.

Po Naujųjų metų jis pasikvietė pas save į namus (tada gyveno Žirmūnuose su pirmąja žmona Janina Skinulyte-Mažiuliene, Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros docente) ir ta proga man padovanojo savo monografiją *Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai*. Pamenu, kad pradėjęs dėstyti pagrindines jos mintis, pabrėžė, jog indoeuropiečių prokalbės rekonstrukcijoje esą tikslinga plačiai pasiremti baltų kalbomis, nes senovės graikų ir sanskrito kalbų sistemos, sudariusios jaunagramatikių rekonstrukcijos pagrindą, turinčios daugiau naujoviškų bruožų, nei jaunagramatikiai manė. Jis papasakojo, kad šias savo idėjas pradėjo plėtoti aspirantūroje Maskvoje, bendraudamas su jaunu talentingu rusų kalbininku Viačeslavu Ivanovu, indoeuropeistu ir hetitų kalbos žinovu. Dovanotąją knygą pradėjau skaityti kiek vėliau, kai pajutau įgijęs tam reikalingų lietuvių kalbos įgūdžių. Norėdamas supažindinti

italų kalbininkus su naujovišku knygos turiniu, viešnagės Vilniuje metu parašiau recenziją *Osservazioni a proposito di „Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai. Deklinacija“ di V. Mažiulis* [*Pastabos apie V. Mažiulio knygą „Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai. Deklinacija*“], o pavasario pabaigoje ją išsiunčiau į Italiją savo mokytojui prof. Luidžiui Heilmannui, kuris ją įdėjo į tais pačiais metais pasirodžiusį žurnalo *Studi italiani di linguistica teorica ed applicata* penktąjį tomą.

Tuo pačiu metu lankiau prof. V. Mažiulio paskaitas apie lietuvių kalbos istorinę gramatiką ir senovės prūsų kalbą, aiškiai matydamas, kaip puikiai jis moka beveik visas svarbiausias indoeuropiečių kalbas. Tos paskaitos, leidusios įgyti daug naujų tolesnėms mano studijoms pravertusių žinių, neabejotinai pagrindė faktą, kad fragmentiški senovės prūsų kalbos duomenys pirmiausia turi būti interpretuojami baltiškame kontekste. Kadangi Profesorius paprastai kalbėdavo tyliu balsu, be pašmaikštavimų ir labai susikaupęs, o įvairias hipotezes aptardavo, iškeldamas tyrinėjimų problemiškumą, paskaitos nebūdavo lengvos eiliniams studentams, dar neturintiems pakankamų pagrindų ir todėl nesuprantantiems visko iki galo, bet žavios ir labai naudingos tiems, kurie buvo rimtai įsigilinę į kalbotyrą. Mano nuomone, tokio lygio dėstytojas būtų labiau tikęs spec. seminarams ar kalbotyros tobulinimo kursams. Tuo galutinai įsitikinau vieną vasaros popietę, kai dviese ilgai kalbėjome apie svarbiausias indoeuropiečių prokalbės rekonstrukcijos problemas: lyg apibendrindamas ir nuodugniau aptardamas tai, apie ką kalbėdavo per savo paskaitas, jis suformulavo, kokių principų tikslinga laikytis, darbuojantis baltistikos ir indoeuropeistikos srityje, taip atverdamas naujas perspektyvas mano ateities tyrinėjimams.

Baigiantis pirmajai mano stažuotei (tuomet praleidau Lietuvoje aštuonis mėnesius), Profesorius sugebėjo gauti valstybės saugumo organų leidimą ir su savo *moskvičiumi* išvežti mane iš Vilniaus, į kurį tais laikais užsieniečiams sunku buvo įvažiuoti, bet nė kiek nelengviau ir iš jo išvažiuoti: viešėdamas sostinėje, turėjau teisę važinėti tik ten, kur siekė viešojo miesto transporto maršrutai. Taip pirmąkart apsilankiau Trakų pilyje ir Profesoriaus buvau skaniai pavaišintas karaimų restorane, kur jis papasakojo apie šios etninės

grupės kilmę bei savitą kalbą. Pakeliui jis man parodė rusiškomis raidėmis išspausdintą kelių žemėlapį, kurį laikė savo automobilyje, pridurdamas, kad rusai net neleidžia lietuviams spausdinti žemėlapių su jiems įprastomis lotyniškomis raidėmis, o dar blogiau jie pasielgę Karaliaučiaus srityje, kur pokario metais ištrynė nuo seniausių laikų vartojamus prūsiškos kilmės vietovardžius, stengdamiesi panaikinti bet kokį praeities pėdsaką. Tai buvo dingstis toliau tęsti kalbą apie Lietuvoje sovietinio režimo vedamą rusifikaciją, kuri jaučiama visose gyvenimo srityse.

Su Profesoriumi vėl susitikau po metų: 1977 m. rugpjūtį Vienoje vyko tarptautinė kalbininkų konferencija, kurioje jis dalyvavo kaip Sovietų Sąjungos delegacijos narys. Bet tuomet mums nepavyko ilgiau ir atviriau pabendrauti, nes kartu vis būdavo kitų delegacijos narių, vienas kitas iš kurių tikriausiai buvo saugumietis, turintis stebėti susitikimus su svetimšaliais. Buvo akivaizdu, kad Profesorius lyg varžosi ir nesielgia taip laisvai, kaip kad buvo mums bendraujant Lietuvoje.

Mano ryšiai su Profesoriumi suintensyvėjo 1980 m. rudenį, kai pagal Italijos nacionalinės mokslo tarybos mainų su SSRS mokslų akademija programą atvažiavau į Lietuvą dviem mėnesiams. Paaiškėjus, kad Vilniaus universitete galiu ginti filologijos mokslų kandidato disertaciją pagal neseniai baigtą monografiją *Teksto lingvistika ir indoeuropiečių prokalbė: pasyvas*, kurioje pasinaudota lietuviška medžiaga ir laikytasi paties V. Mažiulio indoeuropeistinės koncepcijos, jis apsiėmė būti mano darbo vadovu ir pradėjo tartis dėl komisijų, kuriose stažuotės metu galėčiau laikyti tris kandidatinio minimumo egzaminus. Pagrindinį – specialybės – egzaminą laikiau pas patį Profesorių, prancūzų kalbą – pas jau pažįstamą doc. Lauryną Skūpą, o filosofiją, papildęs mokykloje įgytas žinias vienos marksistinės filosofijos studijos skaitymu, – pas prof. Eugenijų Meškauską. 1981 m. pavasarį, kai monografija ir autoreferatas buvo išversti į rusų kalbą, Profesorius surado oponentus ir organizavo disertacijos svarstymą Baltų filologijos katedroje, kuris sėkmingai įvyko man nedalyvaujant.

Su Profesoriumi vėl pasimatėme tų pačių metų rudenį, kai atvažiavau į disertacijos gynimą, kuris sėkmingai įvyko 1980 m. spalio 20 d. Jis pritarė mano idėjai ginti Vilniaus universitete ir antrąją – filologijos mokslų

Prof. V. Mažiulis tarp lituanistikos „žvaigždyno“ per pirmosios G. Michelini disertacijos gynimą Vilniaus universiteto auloje, 1981 m.

daktaro – disertaciją, sakydamas, kad ir toliau mielai mane remsiąs. Kitais metais, kai turėjau grįžti į Italiją per Maskvą, Profesorius patarė apsilankyti pas jo pažįstamą maskvietę filologijos mokslų daktarę Tatjaną Bulyginą, kuri, anot jo, būtų puiki antrosios mano disertacijos oponentė iš Rusijos, ir davė man jos koordinates.

1982 m. vasarį Profesorius paštu man atsiuntė prieš porą mėnesių išėjusį *Prūsų kalbos paminklų* antrąjį tomą, kuris yra ypač naudingas senovės prūsų kalbos tyrinėjimams, nes kartu su lygiagrečiai pateikiamais prūsiškais paminklais, vokiškais jų atitikmenimis ir paties V. Mažiulio paruoštais lietuviškais vertimais paskelbti ir vertingi komentarai, o knygos gale pridėti lietuvių-prūsų bei prūsų-lietuvių kalbų žodynėliai. Gavęs šią vertingą publikaciją, pradėjau ją naudoti kaip pagrindinę knygą savo darbuose apie senovės prūsų kalbos sistemą ir sintaksę.

Lietuvoje maloni staigmena manęs laukė 1982 m. rugsėjį: Profesorius iškart paskubėjo mane informuoti, kad tarpininkavus švietimo ministrui

Henrikui Zabuliui, Maskvos pareigūnai išimties tvarka leidžia jam, kaip mano disertacijos vadovui, vežti mane į Klaipėdą ir Nidą – tuomet užsienio piliečiams uždraustas vietas. Pasiekę Klaipėdą, vėlyvą popietę apsilankėme Konservatorijos filiale, kur mūsų laukė Lietuvių kalbos katedros docentai ir buvę Profesoriaus mokiniai Antanas Jakulis ir Audronė Žiurlytė-Jakulienė (vėliau – Kaukienė) kartu su savo studentais. Pamenu ta proga auloje vykusį renginį, kai po oficialių kalbų studentai surengė lietuvių liaudies dainų vakarą. Nidoje pasivaikščiojome po įspūdingas kopas ir apsilankėme Tomo Mano muziejuje: čia pasirašiau lankytojų knygoje, kiek žemiau po tuometinės Vokietijos Demokratinės Respublikos vadovo Ericho Honeckerio. Grįždami iš Klaipėdos į Vilnių Jurbarko plentu, sustojome ant Nemuno kranto išsidriekusiame Plokščių kaime, kur apsilankėme pas čia gyvenančias Profesoriaus motiną ir seserį. Man įstrigo jo motinos akys: su kokia pagarba jos žvelgė į sūnų! Taip gal tik senojo kaimo moterys žiūrėdavo į kunigystės mokslus išėjusius savo sūnus – neatsitiktinai būsimasis Profesorius jaunystėje kurį laiką mokėsi kunigų seminarijoje, kur, kaip man pasakojo kunigas Antanas Svarinskas, jį labiau domino senųjų kalbų gramatika nei teologiniai dalykai. Gerai prisimenu, kai aprodydamas namą Plokščiuose, Profesorius pridūrė, kad jam tai – pati mieliausia Lietuvos vieta, į kurią važiuoja, kai nori atsidėti vien mokslui arba atsipalaiduoti nuo gyvenimo rūpesčių.

Tą patį rugsėjį jis draugiškai priėmė mano viršininką iš Milano katalikų universiteto prof. Giancarlo Bolognesi, kalbininką ir žymų armėnistą, trumpam apsilankiusį Vilniuje po stažuotės Jerevane. Šis labai įvertino jam parodytą dėmesį ir atsisveikindamas pasakė, kad pakvies Profesorių į 1984 m. rudenį planuojamą Milano kalbininkų draugijos konferenciją, pabuvimui Italijoje parūpindamas visišką išlaikymą: anais laikais tai buvo svarbus dalykas, nes mokslininkai iš Sovietų Sąjungos į užsienį būdavo išleidžiami (jeigu būdavo išleidžiami) su minimalia pinigų suma kišenėje.

Su Profesoriumi vėl pasimačiau Vilniuje 1984 m. kovą, per mano ir Birutės (buvusios jo studentės, su kuria susipažinau 1976 m. pavasarį, kai jo pasiūlymu plėsti bendravimo galimybes buvau pristatytas Olandų gatvės bendrabutyje gyvenantiems paskutiniojo kurso lituanistams) jungtuves. Kartu su šiemet

Prof. V. Mažiulis (kairėje) su G. Michelini ir buvusia studente Birute Žindžiūte-Michelini Vilniaus universiteto Baltų filologijos katedroje, 1980 m.

mirusiu talentingu kalbininku prof. Aleksu Girdeniu Profesorius dalyvavo mūsų vestuvių puotoje. Jo padovanota gintarinė Gedimino pilis jau tiek metų stovi mūsų namuose, knygų lentynoje prie rašomojo stalo, nuolat primindama malonią pažintį su Profesoriumi...

Ilgiau su juo pabendravome po kelių savaičių, kai vėl apsilankiau Lietuvoje Vilniaus universiteto kvietimu. Tada jis man daug kalbėjo apie ateinančio rugsėjo kelionę į Milaną, neslėpdamas, kad jos labai laukia, nes tai būsiąs pirmasis jo apsilankymas Italijoje. Aš jam išdėsčiau apytikrę kelionės programą, užtikrindamas, kad pats jį globosiu Milane ir aprodysiu miestą.

Likus kelioms dienoms iki konferencijos, Profesorius atsiuntė telegramą ir pranešė, kurią dieną ir kokiu reisu atskris iš Maskvos į Milaną. Atvykimo dieną abu su prof. G. Bolognesi automobiliu važiavome į Milano Malpensos oro uostą jo pasitikti, planuodami svečiui parodyti netoliese esantį Didįjį ežerą (*Lago maggiore*), pasižymintį ypatingu grožiu. Lėktuvas iš Maskvos nusileido laiku, bet Profesorius nepasirodė. Praėjus pusvalandžiui, kreipėmės į infor-

maciją ir išgirdome, kad iš Maskvos neatskrido joks V. Mažiulis. Tik po metų, vėl apsilankęs Lietuvoje, sužinojau, kad Profesorius jau buvo belipąs į lėktuvą Maskvos oro uoste, kai jį sulaikę milicininkai pranešė, kad jam negalima išvykti iš Sovietų Sąjungos: tais laikais žmogus, kad ir akademikas, prieš politinį režimą buvo niekas. Grįžęs į Lietuvą, gana ilgą laiką jis praleido jaukiame Plokščių kaimo name, kur po truputį bandė atsigauti nuo šio smūgio.

Per mano pabuvimą Vilniuje 1985 m. rugsėjį – kai pirmoji mokslų daktaro disertacijos dalis jau buvo išversta į rusų kalbą, o antroji parašyta tik itališkai, nes buvo išleista Italijoje visai neseniai – Profesorius organizavo antrosios mano disertacijos svarstymą Baltų filologijos katedroje. Kai dėl įvairių peripetijų ilgai užsitęsęs antrosios dalies vertimas į rusų kalbą pagaliau buvo baigtas, jis tarėsi dėl gynimo datos ir rinko oponentus: be paties savęs, pasiūlė maskvietę dr. Tatjaną Bulyginą ir prof. Albertą Rosiną. Disertacijos gynimas sėkmingai įvyko 1988 m. spalio 4 d.

Tais pačiais 1988 m. Profesorius išleido savo pirmąjį *Prūsų kalbos etimologijos žodyno* tomą, o per nepilną dešimtmetį – likusius tris. Šis žodynas, prie kurio dirbo labai ilgą laiką (dar 1976 m. man yra prasitaręs, kad renka jam medžiagą), – tai pats svarbiausias Profesoriaus darbas. Šis kapitalinis veikalas svarbus tiek baltistams, tiek indoeuropeistams, besidarbuojantiems etimologijos srityje. Gaila tik, kad jis parašytas lietuvių kalba, todėl daugelis užsienio kalbininkų negali juo laisvai pasinaudoti. Norėtųsi palinkėti, kad 2026 m., kai sukaks šimtas metų nuo prof. V. Mažiulio gimimo, Lietuvoje pasirodytų šio žodyno vertimas į anglų kalbą.

Nuo 1989 m. mano mokslinė veikla pradėjo labiau tolti nuo Profesoriaus tyrinėjamų barų ir mano patarėjais tapo kiti Lietuvos mokslininkai – žymieji senosios lietuvių raštijos žinovai profesoriai Vytautas Ambrazas, Jonas Palionis ir Domas Kaunas. Bendravimas su prof. V. Mažiuliu tęsėsi, įgydamas vis asmeniškesnių bruožų.

Kai atvažiavau į 1991 m. Vilniuje vykusią baltistų konferenciją, Profesorius mane pakvietė vakarienės pas save į namus (tada jau gyveno universiteto bendrabučio bute Kalvarijų gatvės gale). Atvykus jis mane sutiko su jauna žmona Irena Remenyte-Mažiuliene, su kuria buvau susipažinęs 1981 m. po pirmosios

disertacijos gynimo: ji buvo disertacijos komiteto techninė sekretorė, ir mes kartu ruošėme dokumentaciją, kurią reikėjo išsiųsti į Maskvą, kad gaučiau filologijos mokslų kandidato diplomą, tad per tą mūsų bendravimą turėjau progos įvertinti jos kruopštumą ir paslaugumą. Tą vakarą šnekučiavomės įvairiais klausimais, ypač džiaugdamiesi tuo, kad Lietuvai pagaliau pavyko išsivaduoti iš rusų globos ir atgauti nepriklausomybę.

Kai pasimatėme Vilniuje 1997 m. spalį per čia vykusią baltistų konferenciją, jau į pensiją išėjęs Profesorius vėl pakvietė mane į svečius. Įžengęs į jo butą, radau visai kitokią atmosferą nei 1991-aisiais: jis mane liūdnai sutiko vienas, sakydamas, kad labai jaučia žmonos Irenos netektį. Besišnekučiuojant dar paaiškėjo, kad jis jau nebeturi galimybės nuvažiuoti į mieląjį Plokščių kaimo namą, nes po sesers mirties svainis jį pardavė. Kai pasveikinau Profesorių su *Prūsų kalbos etimologijos žodyno* baigimu, pasakė, kad yra pradėjęs ruošti *Prūsų kalbos istorinę gramatiką*, kuri būsianti paskutinioji jo gyvenimo knyga ir užbaigsianti darbų apie senovės prūsų kalbą seriją, tik pridūrė dar nežinąs, ar šlubuojanti sveikata leis šį darbą baigti. Planuotoji Profesoriaus knyga pasirodė 2004 m., publikuota Vilniaus universiteto leidyklos. Tai – neilgas (93 puslapių) veikalas, kuriame dalykai aprašomi Profesoriui būdingu sausu stiliumi, tačiau pilnas minčių ir informacijos. Nėra abejonių, kad jo *Prūsų kalbos istorinė gramatika* labai pravers visiems, norintiems įsigilinti į senovės prūsų kalbos sistemą.

Vėliau dar kelis kartus lankiausi pas Profesorių. 2003 m. sausio mėnesį jis kalbėjo per Taikomosios dailės muziejuje Vilniuje vykusį mano knygos *Gli inni sacri dei lituani di Prussia. Da Mažvydas a Kleinas* [*Prūsijos lietuvių bažnytinės giesmės. Nuo Mažvydo iki Kleino*] pristatymą.

2009 m. balandį Profesoriui V. Mažiuliui mirus, Lietuva neteko talentingiausio savo indoeuropeisto, vienos iš ryškiausių kalbotyros žvaigždžių, pastaraisiais praėjusio amžiaus dešimtmečiais garsinusių Lietuvos baltistiką visame pasaulyje.

7. Vanda Zaborskaitė – pozityvo asmuo

VIKTORIJA DAUJOTYTĖ

Akademikė Vanda Zaborskaitė – ilgo gyvenimo žmogus: gimė 1922 m. gruodžio 24 d. (Kalėdų kūdikis, apgaubtas tos dienos „prigimtine šlove") Vaškuose (Pasvalio r.), o mirė savo viso gyvenimo mieste Vilniuje 2010 m. gruodžio 27 d., išgyvenusi aštuoniasdešimt aštuonerius metus. Gyveno Antakalnio pakrašty, bute, kurį už savo pinigus kadaise (pirmieji kooperatiniai namai) statėsi sau, motinai, broliui. Kurį laiką gyveno su vyru Rimantu Vėbra, po jo mirties tik su mylimu šuneliu, galiausiai viena – viską suvokdama, su viskuo susitaikydama, turtelį, knygas ir paskutinius rūpesčius palikdama įdukrai mokytojai lituanistei Virgilijai.

Galima skirti du jos gyvenimo periodus pagal pagrindinę liniją – Lietuvos nepriklausomybės atgavimą. Po 1990-ųjų ji tapo kitu žmogumi, pagaliau laisvu žmogumi. V. Zaborskaitė priklausė prie tų inteligentų, kurie patyrė gana skaudžių sovietinio laikotarpio represinių veiksmų, nors nebuvo nei įkalinta, nei ištremta. 1946 m. baigusi Vilniaus universitete lituanistiką, dešimtmetį dirbo Lietuvių literatūros katedroje, o 1961 m. iš jos buvo atleista kartu su Meile Lukšiene, Aurelija Rabačiauskaite, Irena Kostkevičiūte. Nors patyrė ir dvasinių, ir materialinių sunkumų, bet ryžtingai kovojo už savo vietą po saule, nerezignavo, nepasidavė. Atgavus nepriklausomybę, galėjo užsisukti savo skriaudų, tikrų ir tariamų, rate (taip atsitiko ne su vienu), bet to nedarė. Žiūrėti į priekį, žiūrėti pozityviai, daryti tai, ką reikia ir kas būtina ne tik savo, bet ir visuomenės, valstybės labui – toks buvo jos gyvenimo principas.

Prie V. Mykolaičio-Putino kapo. Sėdi (iš kairės): V. Zaborskaitė, I. Kostkevičiūtė, R. Dambrauskaitė. Stovi (iš kairės): J. Girdzijauskas, M. Lukšienė, L. Broga, V. Kubilius, A. Genzelienė, B. Genzelis, 1980 m. birželio 7 d.

Nekeldama problemų V. Zaborskaitė sutiko būti renkama Lietuvos mokslų akademijos nare. Kai kam ir iš gana žinomų humanitarų atrodė, kad Mokslų akademija – sovietinis darinys ir nėra reikalo jos atsinaujinančiose pertvarkose dalyvauti, bet V. Zaborskaitei MA siejosi pirmiausia su Vinco Krėvės, Vinco Mykolaičio-Putino vardais, ji jautė iš šių iškilių lietuvių kultūros asmenybių tarsi tebesklindančią šviesą.

Buvo ir daugiau laisvų laisvo žmogaus sprendimų, nukreiptų pozityvo linkme. Nepriklausomybės pradžioje, nors ir būdama garbaus amžiaus, sutiko imtis ir vadovaujamų darbų, kuriems jautė turinti įsipareigojimų ir galių (Kultūros ir švietimo ministerijos Ugdymo turinio departamento vadovė, viena iš svarbiausių mokyklų reformos asmenų greta M. Lukšienės). Sakytume, kad tai inteligentės laikysena, o jai apibūdinti tiktų tos pačios kartos

žmogaus, ilgamečio Vilniaus universiteto rektoriaus Jono Kubiliaus žodžiai, kad būtinas inteligento bruožas yra ir pasiryžimas nuveikti ką nors gera visuomenės labui. V. Zaborskaitė papildytų: ką nors gera, vadinasi, ne tik tai, ką apčiuopiamai nuveiki kaip kurios nors srities, specialybės žmogus, bet ir tai, ką mąstai, kalbi, ką teigi, kartais ir nepaisydamas rizikos, bet kreipdamas gyvenimo teigimo linkme.

Pirmaisiais nepriklausomybės metais būdama itin užsiėmusi kaip valstybės tarnautoja (atrodo, kad jai patiko toji sąvoka), V. Zaborskaitė nepasitraukė ir nuo savo rašomojo stalo: rašė straipsnius, jungdama atsiminimų ir apmąstymų bei permąstymų stilistiką, vadovėlius mokyklai (dviejų dalių *Trumpa lietuvių literatūros istorija*, 2000), rengė V. Mykolaičio-Putino *Raštus* (8–9 t., 1999), vis grįždavo prie Motiejaus Valančiaus: iš pradžių buvo galvojusi apie monografiją, bet ji fragmentavosi, skilinėjo į atskiras problemas, prasitęsiančias platesniuose XIX a. lietuvių istorijos ir kultūros kontekstuose.

Gražiai, savitai saugojo savyje tarsi neišeikvotą laisvo žmogaus rizikos dvasią. Jausdama, kad Sąjūdžio dvasia blėsta, kad Lietuvai ima trūkti pusiausvyros tarp dešinės ir kairės, V. Zaborskaitė prisidėjo prie Lietuvos ateities forumo (LAF) veiklos, prie jo uždavinių formulavimo. Dalies savo konservatyviau mąsčiusių bičiulių ar tik artimesnių žmonių nebuvo suprasta, bet nebuvo linkusi prisitaikyti, atsisakyti savo pozicijų. Nuo tada ji rimčiau ėmėsi ir politinės publicistikos.

Nepriklausomo dešimtmečio V. Zaborskaitės darbus, laikysenas sumuoja jos knyga *Tarp istorijos ir dabarties* (2002), jungianti lyg ir skirtingas sritis – literatūrą, atsiminimus, publicistiką. Trumpoje pratarmėje ji pažymėjo, kad knygos tekstai parašyti per kelis pastaruosius dešimtmečius, bet daugiausia – Atgimimo, Sąjūdžio laikais, Nepriklausomybės pradžioje. Įsigilinusi į Maironio epochą, itin jautriai jautusi XIX a. pabaigos tautinį atgimimą, jo idėjas, jo šviesą, sklidusią ir iš poezijos, V. Zaborskaitė ir į XX a. pabaigos atgimimą žvelgė su daug didesne, gilesne patirtimi, daug ką sąmoningiau suprato. Apie savo knygą sakė, kad ji neatstovauja postmodernistiniam mąstymui, o veikiau yra pasibaigusios modernybės išraiška. Galima būtų šią mintį svarstyti ir kaip nubrėžtą lietuviškojo galvojimo liniją – nuo XIX a. paskutiniaisiais

dešimtmečiais atsivėrusios modernybės, iškėlusios ir Maironį, iki XX a. pabaigoje jau postmodernybės kontekstuose ją užbaigiančių konceptualių V. Zaborskaitės svarstymų apie valstybę, kultūrą, mokyklą, literatūrą. Tik modernizmo, nenutolusio nuo romantizmo ištakų, augintas, jo idėjų perimtas žmogus gali pasakyti taip, kaip ištaria V. Zaborskaitė apie savo darbus: „Tai kalbėjimas apie literatūrą iš meilės pozicijų."

Kas geriau pažinojo V. Zaborskaitę, patvirtins – meilės pozicijos buvo ir jos kaip asmens pozicijos: suprasti, padėti, pagailėti, atleisti. Viename iš pokalbių (su Sigitu Geda) ji sakė, kad dabartinis pasaulis yra pavargęs nuo gudrumo, protingumo, kad jis ilgisi atviraširdiško pasitikėjimo, kuris gali atrodyti ir naivus, bet nebūtinai toks yra. Iš meilės ji galėjo užpildyti spragas, kurias likimas paliko jos gyvenime, atimdamas tėvą, močiutę. Močiute laikė jos seserį, kuri kiekvieno gailėjosi ir kuriai visi atrodė geri. Ir toks žmogaus nusiteikimas, tokia laikysena būsimajai akademikei paliko neišdildomą įspūdį. Iš prigimties nestiprios sveikatos (nelankė pradžios mokyklos, nes negalėjo vaikščioti), ji daug ką kompensavo stipriu charakteriu, valia. Labai anksti į jos gyvenimą įėjo literatūra: lemtingas vaikystės išbandymas – V. Mykolaičio-Putino *Pumpurėlio* mokymasis atmintinai. Pirmoji mokslinio darbo tema – Maironio *Jaunoji Lietuva*, tik „tinkamai" ją parašyti kokiais 1948 m. nebuvo įmanoma. Bet Maironis liko (ir išliko) svarbiausia V. Zaborskaitės tema – gal jau ne tik literatūros, bet ir gyvenimo, jo klausimų, pasirinkimų, pasaulėžiūros. Dabar vis aiškiau, ryškiau matyti, kad didžioji jos monografija *Maironis* išėjo 1968 m. – laiku, lemtingai pažymėtu Čekoslovakijos įvykių. Nebuvo tuo laiku bent kiek šviesesnio žmogaus, kuris nebūtų tų įvykių jutęs, jų išgyvenęs. V. Zaborskaitės *Maironis* alsavo tuo nenusakomu laisvės oru, pats Maironis buvo pavasaris, tautų budimo pavasaris. Vien eilėraščių citatos skambėjo keliančiai, raminančiai – bus Lietuvai dar jos verta ateitis, Maironio klausimai neišnyks: „Kas jos dvasią atspėtų? Jai įkvėptų gyvybę? Kas suprasti pajėgtų tamsių amžių tolybę?"

Nuo *Maironio* ir mano gyvenime atsiranda V. Zaborskaitės pėdsakas, iki šiol dar neišnykęs. Mokiausi iš šios monografijos tiesiogine šio žodžio prasme. Pagal ją bandžiau rašyti apie Jurgį Baltrušaitį. Iš to, kaip *Maironį* sutiko Donatas Sauka, Jurgis Lebedys, Petronėlė Česnulevičiūtė, kiek buvo dedama pastangų,

kad monografija galėtų būti apginta kaip daktaro (vėliau habilituoto daktaro) disertacija, supratau, kas yra akademinis solidarumas, kaip veikia moraliniai žmonių įsipareigojimai vienų kitiems. Lietuvių literatūros katedra buvo išblaškyta, bet jos dvasia nebuvo sunaikinta. Po vienuolikos metų, jau visai kitokioje politinėje atmosferoje, jau dvelkiant pertvarkos vėjams, kuriuos Lietuvoje labai sustiprino Maironio 125-ųjų gimimo metinių šventimas, atsirado galimybė *Maironį* perleisti. Autorė nieko nekeitė, neredagavo, ramiai galėjo perrašyti pirmuosius pratarmės sakinius: „Maironio kūryba – viena iš pagrindinių gairių lietuvių literatūros istorijoje. Su jo vardu susijusi ištisa poetinės kultūros epocha." Tik paskutiniame viršelio puslapyje pažymėjo Maironio prasmių intensyvėjimą: „Šiuo metu Maironis lietuvių literatūrologijoje funkcionuoja labai intensyviai, brėžiasi naujos jo tyrinėjimų koordinatės." Taigi viskas, kas buvo pasakyta apie Maironį anksčiau, iš esmės tiko ir kitam laikui.

V. Zaborskaitė buvo ir puiki eilėraščių aiškintoja, interpretatorė, pirmoji pagavusi gaivią Emilio Staigerio inspiraciją – lyrika yra gyva skaitoma, išgyvenama, aiškinama pagal tą vidinę programą, kuri tarsi įrašyta tekste. *Eilėraščio menas*, ištarė. Parašė ir knygą tokiu pavadinimu, regis, susilaukusią trijų laidų (pirmoji 1965 m.) ir tapusią parankine knyga kelioms literatūros besimokančių kartoms. V. Zaborskaitė – neprilygstama literatūros didaktė: *Šimtas literatūros mįslių* (1966) jos didaktiką papildo įdomiausiais dalykais, išlaikytais sąmonėje ir surankiotais. Įeitų į didaktikos lauką ir ankstyvojo mokyklinio teatro studija, ir poetikos bei literatūros estetik*os* tyrimai, tekstų antologijos. Universitetinėms studijoms skirtas *Literatūros mokslo įvadas* (1982) – pirmasis ir iš esmės iki šiol vienintelis originalus literatūros teorijos pradmenų veikalas – atskira istorija. Iš pradžių, jau dėstant Vilniaus pedagoginiame institute (vėliau universitetas), leistas sąsiuviniais ir, aišku, užkliuvęs cenzoriams. Daug kartų svarstytas dalyvaujant ir Mykolui Burokevičiui, bet vėl tarsi konsolidavęs to laiko literatūros žmonių, jau ir kitų kartų, pastangas. Kad *Literatūros mokslo įvadas* galėtų būti išleistas, prireikė kelių recenzijų. Profesorė suprato, kad negalės savo vadovėlyje apeiti socialistinio realizmo ir tokį poskyrį parašė, perrašydama tai, kas buvo žinoma ir jai daugiau ar mažiau priimtina. Ramiai apibendrino: socialistinis realizmas yra metodas, iškylantis iš rašytojo socialistinės ideologijos.

Vanda Zaborskaitė su Prezidentu Valdu Adamkumi po apdovanojimo Vytauto Didžiojo ordinu, 2003 m. vasario 16 d. Dž. Barysaitės nuotr.

Kita ideologija – kiti ir metodai, minties krypsnį nesunku buvo suprasti. Tad nebijojo ji nuolaidų dėl didesnių tikslų (iki tol studentai mokėsi iš rusiškų verstinių vadovėlių), bet ribą jautė ir ją saugojo.

Nors dėstė ir Vilniaus pedagoginiame institute, ten tapusi ir profesore, mylima ir gerbiama (dirbo kartu ir su savo mokine Irena Veisaite, gražiai vadinta Irute), V. Zaborskaitė vis dėlto liko Vilniaus universiteto žmogus. Su universitetu ją jungė ir kultūriniai, ir emociniai ryšiai, žmonės, nuolat prisimenamas V. Mykolaitis-Putinas, kurį galima būtų laikyti svarbiausiu vardu jos gyvenime, intelektinė patirtis, įsipareigojimai.

Po staigios J. Lebedžio mirties V. Zaborskaitė, prisiimdama didelę naštą, tvarkė, redagavo ir paruošė leidybai jo studiją apie viešąjį lietuvių kalbos vartojimą XVII–XVIII a. (1976). Kiek galėjome, padėjome, bet visa atsakomybė buvo jos. Tai darė didelį įspūdį jaunesniems, tai buvo lyg kudirkiškas įsipareigojimas saviesiems. Atidedant savo planus, savo darbus, bendrąjį reikalą, lietuvių kalbos reikalą iškeliant aukščiau.

Gal ir paradoksalu, bet savo galią visuomeninės reikšmės kamertonas įgavo Lietuvių literatūros katedros bylos laiku. V. Zaborskaitė visad pabrėždavo, kad tuo metu jautė visuomenės palaikymą. Kelis kartus yra pakartojusi Eugenijaus Meškausko repliką: „Aš tai suprantu kaip negabiųjų karą prieš gabiuosius." Panašaus nusiteikimo žmogus buvo ir M. Lukšienė. Jos pavyzdys, autoritetas leido V. Zaborskaitei suformuluoti ir vieną svarbiųjų pasaulėžiūros dilemų: „Laisvas žmogus nelaisvėje? Ar šis prieštaravimas galėjo būti išspręstas? Aš ryžčiausi pasakyti, jog vis dėlto – taip, ir M. Lukšienė yra toks pavyzdys. Ne dėl to, kad ji nebūtų patyrusi priespaudos, o dėl to, kad sąmoningai pasirinko kelią, kuris su neišvengiamu išoriniu prisitaikymu vedė į vidinį įsipareigojimą niekados neperžengti ribos, už kurios būtina ne gynyba, o pagrindinių žmogiškų ir tautinių vertybių išsižadėjimas" (*Apsisprendimo ir ryžto žmogus*). Galima būtų sakyti, kad tokia buvo ir pačios V. Zaborskaitės pozicija. Todėl ji gerai suprato ir jaunesnių lietuvių kultūros žmonių, ir savo buvusių studentų laikyseną nelaisvės metais, ją gynė, sąmoningai ir atvirai aiškino ir visada palaikė Justiną Marcinkevičių.

Bernardinų internetiniame dienraštyje skelbiami profesorės tekstai rodė aukštą, su amžiumi neblėstantį sąmoningumą, kritišką ir savarankišką laikyseną. Itin išskirčiau 2008 m. vasario 12 d. skelbtą diskusinį tekstą *Prisitaikymo variantai*, kuriame aiškinama žmonių laikysena sovietinės okupacijos metais, grįžtama ir prie J. Marcinkevičiaus *Mindaugo*. Žiūrovai žinoję, kad prieš premjerą ideologinių funkcionierių buvo pašalintas svarbiausias finalo akcentas – scenoje turėjęs nušvisti Vytis. Bet vaizduotėje jis išliko ir veikė, kėlė dvasią. Svarbiausia teksto mintis, nukreipta į ateitį, buvo ta, kad nevaisingas, dargi žalingas ir šiandien tautiškumo (etniškumo) ir pilietiškumo supriešinimas. „Tie du pradai neneigia vienas kito, o tik sustiprina ir pagilina. Tautinė tapatybė yra istorinė kategorija. Šiandien ji yra pagilinta valstybingumo, pilietiškumo vertybėmis." Atrodo, kad tai aksioma, beveik baugu ją įrodinėti – juk niekad taip nepakenkiame pamatinių dalykų aiškumui, kaip juos be reikalo aiškindami.

V. Zaborskaitė turėjo unikalų pamatinių žmogaus, tautos, valstybės dalykų aiškumą. Galėjo apie juos kalbėti aiškiai, suprantamai norintiems ir siekiantiems suprasti. Neužtamsindavo savo kalbėjimo jokiais tariamai moksliniais

žargonais. Nuostabą kėlė tai, kad politikos dalykus ji suprato taip pat aiškiai ir skaidriai kaip ir meno, literatūros, estetikos.

Paskutinė V. Zaborskaitės knyga, galbūt dar išeisianti iki antrųjų jos mirties metinių, – *Autobiografijos bandymas*. Tai nuoseklus grįžimas į pradžią sustojant prie esminių savo gyvenimo taškų, juos aiškinant ir tarsi aiškinantis patį gyvenimo sudėtingumą, likimiškumą. Joje paliudyta, kaip anksti susitikta su Maironiu. Dar vaikystėje, kai būdama tik kokių septynerių metų gulėjo Kauno ligoninėje po sunkios kojų operacijos, mama jai nupirko *Pavasario balsus* (iliustruotąjį 1920 metų leidimą). Nuo tada Maironis šaknijosi sąmonėje lyg padėdamas daug ką suvokti, lyg įvesdamas į sudėtingą žmogaus būtį. Jau seniai buvo permąsčiusi tai, ką įrašė monografijoje apie Maironį: „Ne, čia nenorima atskirti neperžengiama siena Maironio politinių pažiūrų ir jo jausmo, giliausiojo širdies gyvenimo, maitinusio poetinę kūrybą. Mes galime suprasti, iš kur Maironio simpatijos revoliucijai pirmajame jos etape – iki 1905 m. pabaigos. Iki to meto pirmasis dienotvarkės punktas buvo kova už politinę laisvę, Lietuvoje – ypač už nacionalines laisves. Tai sudarė dar tam tikrą visuomenės vieningumo iliuziją, priblausino klasinių interesų prieštaringumą, kuris visu aštrumu iškils, susitelkus ties ekonominės visuomenės struktūros klausimais. Bet tuo tarpu, kol absoliutizmo pastatas tebebuvo nepajudintas, politinių laisvių reikėjo bet kuriai visuomenės grupuotei: jos buvo reikalingos bet kuriai visuomeninei koncepcijai realizuoti.“ Dabar pamąstykime apie Sąjūdį, apie jo etapus ir suprasime, kad veikia dėsniai, kurie pasikartoja. Nedaug gebančių tai suvokti. Profesorė akademikė V. Zaborskaitė – viena iš tokių, ir jos asmenybei taikytinas tas pats būdas – neatskirti jos pasaulėžiūros ir humanistinės veiklos.

Tuščia, nuobodu humanistikoje, jei nesusitinkame su talentingais, kūrybingais žmonėmis, jų prieštaromis, paradoksais, jų laisvais įsipareigojimais tėvynei, visuomenei, saviesiems. Ji sakydavo esanti klystanti ir nebijanti klysti, nebijanti ištarti ir pakartoti J. W. Goethe's *Fausto* minties: „Es irrt der Mensch so lang er strebt...“

Autobiografijos bandymas leidžia geriau suvokti ir dramatišką situaciją, kuri susidarė Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedroje, kai viena po kitos iš jos turėjo pasitraukti talentingos, kūrybingos dėstytojos: M. Lukšienė,

V. Zaborskaitė, I. Kostkevičiūtė, A. Rabačiauskaitė. V. Zaborskaitė liko paskutinioji – jai ir paskutinis žodis šioje skaudžioje mūsų kultūros istorijoje.

Iki šiol universiteto pokario peripetijose dar nebuvo taip reljefiškai išskirta V. Mykolaičio-Putino figūra. Atskiras, intensyviai, jaunatviškai išgyventas artimumas (galima sakyti, meilė, tobulai ideali) ir kultūrinio asmens reikšmingumo suvokimas.

Kartą Jurgis Tornau, vadovavęs *Vagos* leidyklai, su užuojauta paklausęs bendradarbės Aldonos Liobytės: „Ką dabar veikia Zaborskaitė?“ „Užsiima ardomąja veikla!“ – atšovė garsioji aštrialiežuvė, o kai J. Tornau iš nuostabos išplėtė akis, paaiškino: „Ji ardo senus megztinius ir permezga.“ Iš tikrųjų, tais sunkiais mėnesiais ji išmokusi megzti ir net nusimezgusi kelis megztinius. *Autobiografijos bandyme* yra ir tokių sakinių, kurie daug pasako apie laiką, kai buvo atleista iš Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros. „Ardomoji veikla“, šmaikščiai pavartota A. Liobytės, tuo metu dar buvo įkaltis politinėse bylose, jei jos ir nesibaigdavo tremtim ar kalėjimu. V. Zaborskaitės „ardomajai veiklai“ buvo galima priskirti ir jos filologinį talentą, ir asmenybės ryškumą, ir įsipareigojimus sąžinei, doroviniams idealams, ir retą sugebėjimą daryti įtaką jaunesniems žmonėms. Bet jei nieko kito nelieka, turi ardyti senus megztinius, išmokti megzti ir nusimegzti megztinį. Sugebėti išgyventi, išsilaikyti. Negalvoti, kad vaikščioti sunku. Parsinešti kibirą vandens prieš slidžią įkalnę. Ir ardant seną megztinį nenustoti matyti, mąstyti, ieškoti galimybių, kaip panaudoti savo gabumus, kaip rasti darbą, kurį galėtum dirbti (vertimai, senosios kultūros tyrimai), kaip parašyti ir išleisti knygas, bent tas, kurių negali neparašyti.

Autobiografijos bandymu V. Zaborskaitė aiškina ir aiškinasi, tiesdama kelią kitiems, kurie kada nors, jei pasitikėsime asmenybių, autoritetų svarba, jų buvimo, išsilaikymo galimybėmis, bandys tuos dalykus tirti, apibendrinti. Profesorė turėjo įgimtą polinkį aiškinti ne tik literatūrą, estetikos problemas, bet ir gilintis į gyvenimą, taip pat ir į savo, į jo komplikuotumą, bet kartu ir pamatinį skaidrumą. Tas polinkis buvo sustiprintas Antrojo pasaulinio karo metais brendusios žemininkų kartos, su kuria V. Zaborskaitę siejo artimi ryšiai, artimas įsitikinimas, kad kūryba yra žmogiškųjų esmių, prasmių išraiškos, neatskiriamos nuo patirties, išgyvenimų, nuo „žmogaus žemės“.

Bet grįžkime prie jos gyvenimo pradžios. Gimusi jau po šiltine (grįžtant į Lietuvą iš Rusijos) susirgusio tėvo mirties, gavo pavardę žmogaus, kurį mylėjo ir gerbė, vadino tėveliu, vėliau rūpinosi jo kapu, paminklu, saugojo atminimą. Vaikystėje ir ankstyvojoje jaunystėje gyvenusi pasiturinčių Panevėžio miesto inteligentų (farmacininkų) ir jų šeimų gyvenimą. Anksti, tik pradėjusi vaikščioti, susirgusi poliomelitu, sunkiai vaikščiojusi, nebėgiojusi, nešokusi. Įgijusi ligotiems vaikams būdingo ankstyvo mąslumo, atskirtumo, bet išlaikiusi bendravimo, draugiškumo, atidumo kitiems jausmų. Dar gimnazijoje pripažinta jos intelektinė lyderystė: klasėje darė draugams patikusias politines apžvalgas, godžiai semdamasi žinių iš krikščioniškosios filosofijos, diskutavo su mokytoju, dėsčiusiu darvinistines pažiūras. Ieškojusi pasaulėvokos pamatų, kurie atitiktų jos prigimtį, sąžinės balsą, kuriuo labiausiai pasitikėjo. Nuėjusi itin sąžiningą religinių įsitikinimų, kitusių santykių su Bažnyčia kelią. Nuo pasaulėžiūros dešinės, kurią perėmė iš pirminės aplinkos, tėvų, šeimos, artėjusi į kairę, ieškojusi socialinio teisingumo. Lituanistė, lietuvių literatūros žmogus pagal labai ankstyvus pasirinkimus, atvėrusius stebuklingą eilėraščio pasaulį, ir senatvėje galėjo ištarti: „Palaimingos valandos, kai pasinerdavau į man be galo įdomų knygų, kultūros pasaulį."

Studijos Vilniaus universitete karo metais. Mokytojavimas netikėtai juntant, kad gali, pajėgia dirbti su jaunais žmonėmis, kad yra jų vertinama. Susitikimai su įvairiausių likimų žmonėmis. Vaikščiojimas tarsi pačiomis briaunomis baisiuoju pokariu: suims nesuims, išveš neišveš. Nuoskauda ne tik netekus mylimo darbo, nuoskauda ir dėl to, kad jau buvo pajutusi pašaukimo skonį – dirbti su jaunais žmonėmis, dėstyti lietuvių literatūrą, pačiai vis iš naujo atrandant kūrinių grožį, jų „estetinį gyvastingumą", programiškai (jau *Literatūros lankuose*) teigtą žemininkų.

Gabų, o dar ir garbingą žmogų nėra lengva sulaužyti. V. Zaborskaitė tai įrodė visu savo gyvenimu. Žinojo, kad be kompromisų dirbti viešą kultūros darbą, dėstyti aukštojoje mokykloje ji negali. Ir buvo kompromisams pasiryžusi. Bet tai negelbėjo. Autobiografijoje ji siekė tą situaciją atskleisti: „Man rūpėtų pasakoti apie save kaip apie žmogų, sovietmečiu dalyvavusį viešajame kultūros gyvenime <...>. Žmogų, kuris buvo sąmoningai apsisprendęs

konformistinei laikysenai, suprasdamas jos neišvengiamumą pasirinktame kelyje, o drauge jos moralinį pavojingumą ir dviprasmiškumą."

Bet ideologinės kontrolės sistemoje pavojingas yra pats talentas. Talentas, leidęs parašyti monografiją *Maironis* apie talentingą poetą, kertinį vardą lietuvių poezijos ir lietuvių tautos istorijoje. *Maironis* į kitą krantą, į negailestingai kultūros ūglius kapojusį laiką pernešė svarbiausio Lietuvos poeto kūrybą, jos interpretaciją, tarsi perimtą iš artimų V. Mykolaičio-Putino rankų. Pernešė žmonėms, jaunimui, lituanistikai, jos ateičiai. Pernešė kaip gyvą istorijos jutimą, netgi kaip politiką, neatskiriamą nuo kitų žmogaus pasaulio matmenų.

Talentas traukia į riziką, o gražioji profesorės rizika – pirmaisiais nepriklausomybės metais eiti dirbti į Švietimo ministeriją, tapti departamento vadove, remti savo autoritetingąją kolegę M. Lukšienę, jauną ministrą Darių Kuolį. Suburta vienminčių komanda, pastangos pasukti Lietuvos mokyklą tinkama linkme buvo didelės, dirbta pasiaukojamai. Šios iškilios moterys iš savo patirties Lietuvių literatūros katedroje žinojo, kad dirbti žvelgiant ta pačia kryptimi yra didelė galia. Jeigu rezultatai priklausytų tik nuo sąmoningų žmonių pastangų, gyvenimą gal ir įmanoma būtų sutvarkyti. Deja, taip nėra. Taip neatsitiko ir Lietuvos mokyklos pertvarkose. Bet sąžiningos pastangos nėra bereikšmės.

Didelis V. Zaborskaitės indėlis ir į pozityviojo pilietiškumo ugdymą mūsų sąmonėje ir mūsų visuomenėje. Pozityviuoju pilietiškumu siekiama telkti žmones, ieškoti pradų, kurie vienytų, skatintų dirbti, ieškoti susitarimų. Tam reikia turėti minčių, kurios gali veikti ir kaip idėjos. Idėja gali būti suprasta kaip gyva, aktuali, laiku pasakyta mintis, kuria galima pasiremti veikiant ar tiesiog gyvenant.

Ne kartą pabrėžusi, kad jos pasaulėžiūros atrama – krikščioniškosios vertybės, nepriklausomo Lietuvos gyvenimo pradžioje ji formulavo tezes apie krikščioniškąjį liberalizmą.

Kaip aukšto rango pedagogei jai visada buvo svarbūs jauni žmonės, todėl ypač rūpinosi gabiais humanitarais, o paskutiniaisiais gyvenimo metais iš savo asmeninių santaupų skyrė premijas gabiems Vilniaus universiteto magistrantams, rašantiems darbus iš lietuvių literatūros klasikos.

V. Zaborskaitė daugiausia laiko praleido su knyga ir prie knygos. Nors sunkiai vaikščiojo, mažai judėjo, bet gyveno ilgai, išlaikė šviesią galvą. Žymi daktarė, kai užsiminiau apie tokį atvejį, tik šyptelėjo: mes ir judame sąmonėje.

Judrus autobiografinis pasakojimas įdomus, kartais netgi intriguojantis: žemininkė, bet ne nuo žemės, miestietė, ne suvargusi, kaip dažnai įprasta kalbant apie literatūros žmones, o iš pasiturinčios vieno iš didesnių Lietuvos miestų šeimos. Pagal motinos liniją – iš nedidelio dvaro, panašiai kaip G. Petkevičaitė-Bitė. Tai, ką vadiname geru gyvenimu, būsimosios profesorės neišlepino – galėjo oriai pakelti sunkumus, kurį laiką gyvenant trise (kartu su mažajėgiu broliu) tik iš kuklios motinos pensijos. Priimti J. Lebedžio negailestingą „tvarką“ vasarojant Ščiūryje, prie Lakajų: miegoti daržinėje, anksti keltis, dirbti prie knygų, virti kuklius pietus, plauti indus. Taigi ilgainiui ji įgijo vis daugiau stojiško požiūrio į gyvenimą ir kartu neprarado idealizmo, o tai retas derinys.

V. Zaborskaitei būdingas atviras (tai įmanoma tik labai aukšto sąmoningumo žmonėms) religinių problemų svarstymas, lyg savęs apklausinėjimas. „Nepriklausomybė tarsi ir turėjo sugrąžinti sąlygas laisvai religinio gyvenimo sklaidai, visam tam, ką buvo užgniaužęs sovietmetis. Bet taip neatsitiko. Pradžioje pasireiškęs spontaniškas visuomenės atsivėrimas tikėjimui ir Bažnyčiai labai greitai tapo mada, neturinčia jokio gilesnio vidinio turinio <...>. Iškilo neperžengiamas barjeras, draudžiantis paklusti madai, eiti kartu su minia <...>.“

Autobiografijos bandyme ryškėja itin svarbūs asmens apsisprendimo, savivokos, pasaulėžiūros centrai. Liudijama, kaip tai yra, kaip gali būti. Kokia skaitymo, klasikos įtaka; iš kelių kartų pabrėžiama F. Dostojevskio svarba – kaip ir K. Vasiliauskui, V. Mačerniui. O sąžinės balso, etinių nuostatų, religinio sąmoningumo svarba lieka gal ir svarbiausias jos gyvenimo principas: „Bet nuo pat religinio sąmoningumo užgimimo man lemiamas atrodė subjektyvus sąžinės balsas, niekados – šalia manęs ar virš manęs iškylantis Įstatymas. Sąžinės balsas man ir yra Dievo balsas, kuriam paklusdama privalau ir noriu tvarkyti savo gyvenimą.“

Skamba kaip I. Kanto dorovinis imperatyvas. Kaip nekintanti žmogiškojo pozityvo atrama.

8. Akademikas Juozas Jurginis

VYTAUTAS MERKYS

Iš Anykščių važiuojant plentuku į Andrioniškį už kokių poros kilometrų išsibarstę Vikonių kaimo vienkiemiai. Kairėje pusėje artimiausias – nedidelė, bet tvarkinga Jurginių sodyba. Joje ūkininkas Matas Jurginis augino tris dukteris ir penkis sūnus. Antrasis pagal amžių buvo Juozas – būsimasis akademikas istorikas. Vėliau vaikai išsibarstė po visą Lietuvą, tačiau kasmet per Sekmines, kas galėdavo, su savo šeimomis vis susirinkdavo Vikonyse į tėvų namus.

1929 m. eksternu baigęs Rokiškio gimnaziją, J. Jurginis įstojo į Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universiteto technikos fakultetą, bet mokslą tęsė po priverstinės šešerių metų pertraukos ir tik vienus metus. Aukštąjį mokslą baigė jau Vilniuje, kur 1946 m. įgijo istoriko kvalifikaciją.

Kelias į Mokslų akademiją prasidėjo baigiantis karui antruoju sovietmečiu, kai J. Jurginis ėmė dirbti akademijos centrinės bibliotekos direktoriaus pavaduotoju, o po poros mėnesių – direktoriumi. Šias pareigas jis ėjo trejetą metų. Karas biblioteką gerokai nuniokojo, ir reikėjo daug pastangų, kad jos naikinimas būtų nutrauktas, ypač kai cenzoriai pareikalavo iš bendrųjų fondų išimti kai kurias knygas ir periodiką. Antra vertus, reikėjo neleisti pražūti knygoms, gautoms iš įvairių senų bibliotekų, kurių savininkai pasitraukė į vakarus, ir iš represuotų asmenų. Antai kaimynystėje, Rytprūsiuose, vokiečių bibliotekos buvo naikinamos su įniršiu arba nusavinamos kaip karo trofėjai ir

vežamos į Maskvą. 1945 m. pabaigoje – 1946 m. pradžioje J. Jurginis išsiruošė į Rytprūsius ieškoti Lietuvai brangių knygų ir rankraščių. Vienam važiuoti tuomet reiškė visišką nesėkmę ar net mirtį, mat Rytprūsiuose viešpatavo chaosas, vietinės civilinės valdžios nebuvo, o sovietų kareiviai plėšikavo. Be J. Jurginio, ekspediciją sudarė dar du žmonės: Povilas Pakarklis ir karo inžinierius pulkininkas Bronius Gertus. P. Pakarklis buvo Vilniaus universiteto profesorius, kuris jau prieš karą tyrė Mažosios Lietuvos lietuvių tautinę padėtį, todėl gerai žinojo vokiečių publikuotus šaltinius ir istoriografiją. B. Gertus buvo minėtųjų civilių priedanga, palaikė ryšį su vietos sovietų karine vadovybe. Ši kelionė buvo labai sėkminga, nes buvo gauta nepaprastai svarbių lituanistikos dalykų – XVI–XIX a. senųjų knygų ir rankraščių.

1948 m. J. Jurginis pirmasis Lietuvoje apgynė istorijos mokslų kandidato disertaciją ir akademijos nario korespondento, Lietuvos istorijos instituto direktoriaus P. Pakarklio buvo pakviestas į jo vadovaujamą institutą, kad vėliau užimtų laisvą direktoriaus pavaduotojo vietą. Kaip anuomet reikalauta, pateikė pareiškimą akademijos prezidentui Juozui Matuliui. Šis manė, kad J. Jurginis moksliniam darbui netinkamas, nes jo pagrindinė specialybė esanti žurnalistika – J. Matuliui buvo giliai įstrigusios J. Jurginio korespondencijos ir rašiniai iš Švedijos (J. Jurginis čia gyveno nuo 1938 m., rašė *Lietuvos žinioms*, paskui tapo etatiniu laikraščio korespondentu). Vis dėlto P. Pakarklis J. Matulį įtikino, kad J. Jurginis pasuko į mokslinius istorijos tyrimus. 1949–1951 m. jis dirbo instituto direktoriaus pavaduotoju, bet šios vietos neteko su dideliu triukšmu. Sovietmečiu istorijai buvo skirta oficialios ideologijos tarnaitės vieta. Partijos vadovų nurodymu 1948 m. instituto direktorius P. Pakarklis buvo iš savo pareigų pašalintas už tai, kad visą tyrimo darbą kreipęs apolitine kryptimi. Institutui vadovauti paskyrė J. Žiugždą, o J. Jurginio tarnybinė kėdė taip pat ėmė klibėti, mat jis su J. Žiugžda dažnai nesutikdavo dėl tiesmukiško istorijos politizavimo, nemokslinio Lietuvos istorijos periodizavimo.

1951 m. J. Jurginis įkliuvo už „keliaklupsčiavimą prieš vakarus“, nes per vieną paskaitą vakariniame Vilniaus marksizmo-leninizmo universitete leidosi į samprotavimus apie aukštą švedų kultūrą ir JAV fermerių ūkio pranašumą

prieš sovietinius kolūkius. Byla baigėsi, pasak J. Jurginio, pakenčiamai, nes manęs, kad teks eiti melioracijos darbų dirbti, kaip kadaise jaunystėje.

Tačiau kaltinimo užkulisių būta rimtesnių, nei viešai sakyta. Svarbiausios jo „nuodėmės“ rikiavosi chronologiškai. Dar gimnazistas būdamas, susižavėjo komunizmu ir įstojo į slaptą Lietuvos komunistų partiją, vykdė jos užduotis. Už tai 1929 m. buvo suimtas ir nuteistas ketverius metus kalėti. 1937 m. gavo partijos pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus užduotį apsigyventi Stokholme ir atlikti rezidento pareigas slaptiems ryšiams tarp Lietuvos komunistų partijos Kaune ir Kominterno vadovybės Maskvoje. Iš pradžių bendravimas *Lietuvos žiniose* tebuvo priedanga minėtai slaptai veiklai. Kai Maskvoje prasidėjo partijos konfratrų suėmimai, švedų komunistai gavo užduotį ištardyti J. Jurginį, ar jis nepriklauso antisovietiniam šnipų tinklui. Tiesa, Maskvos saugumiečių rankos buvo per trumpos J. Jurginiui suimti ir išgabenti į Sovietų Sąjungą, bet tas protokolas, surašytas Stokholme, gulėjo archyvuose ir laukė progos priminti J. Jurginiui „nuodėmes“.

Vis dėlto iš partijos J. Jurginį pašalino. Nors 1940–1941 m. J. Jurginis ėjo gana aukštas administracines pareigas, tačiau vokiečiams užėjus iš Lietuvos nepasitraukė, o sumaniai legalizavosi ir įsidarbino Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjungos *Lietūkis* įstaigoje Vilniuje. Gestapo suimtas įtarus parama posovietinei slaptai organizacijai, bet išsisuko ir išėjo į laisvę. Mano universiteto kolegė Stasė Leknickaitė-Jurginienė pasakojo, kad vos praėjus frontui sovietiniai saugumiečiai vakarais išsivesdavo J. Jurginį tardyti – vis klausinėjo, kodėl ir už ką liko gyvas.

J. Jurginis atsitiesė tik 1956 m. atėjus politiniam atšilimui. Vietos ideologiniai ortodoksai buvo sutrikę, o J. Žiugžda buvo toks žmogus, kuris klausydavo direktyvų, taip pat ir apie J. Stalino nuvainikavimą. Dabar J. Žiugžda, 1951 m. karštai reagavęs į J. Jurginio „nuopuolį“, jam davė rekomendaciją stoti į partiją. Priėmė – J. Jurginis tai laikė partine reabilitacija, tačiau vis dėlto jautė apmaudą, kad jo kalinimas už komunistinę veiklą buvo neįskaitytas, nes po jo buvo pašalintas iš partijos.

Anuomet J. Jurginio, kaip vadovo, vaidmuo institute buvo pats reikšmingiausias. Jis sukomplektavo istorikų branduolį, žvalgėsi gabių jaunuolių. Jų

partiškumas J. Jurginiui mažai rūpėjo. Dirbo pats, bet reikalavo, kad ir kiti dirbtų. Jų darbo rezultatai buvo mokslinės kompetencijos matas. Manė, kad svarbus mokslo pažangos variklis yra kiek įmanoma laisvesnės ir kompetentingesnės diskusijos. Iš kiekvieno bendradarbio, pabuvojusio mokslinėse konferencijose Sąjungoje ir užsienyje, reikalavo sektorių (skyrių) posėdžiuose papasakoti, ką pats naujo kalbėjo ir ką dėstė kiti konferencijos dalyviai.

Rūpindamasis visų bendradarbių moksline erudicija, pats taip pat mokėsi. Likęs eiliniu moksliniu bendradarbiu galėjo daug laiko skirti moksliniam bendravimui su P. Pakarkliu ir profesoriumi Konstantinu Jablonskiu – drauge ruošė didelį chrestomatinio pobūdžio Lietuvos istorijos šaltinių tomą. J. Jurginis turėjo argumentuoti tai, kas buvo rašoma spaudai ruošiamoje Lietuvos SSR istorijoje. Ši chrestomatijos paskirtis nesiderino su jokiais moksliniais archeografiniais reikalavimais, kai kuriais atvejais iš dokumento likdavo tik reikiama citata. Vis dėlto ano meto sąlygomis šis tomas skaitytojams pateikė reikšmingų autentiškų žinių apie mūsų praeitį.

Juozas Jurginis

Iš pradžių Lietuvos SSR istoriją buvo užsimojęs pats vienas paruošti J. Žiugžda, žinoma, pasinaudodamas minėtų kolegų įdirbiu ir informacija. Laimei, ši perdėm subjektyvistinė istorija per 1954 m. Vilniuje sušauktą oficialų sovietinių istorikų svarstymą susilaukė kritikos ir J. Žiugžda pasiliko tik aktualiausias apologines temas (politinė istorija, santykiai su rusais).

J. Jurginis pradėjo rašyti apie baudžiavą, agrarinius santykius, krašto ekonominę raidą, iš dalies kultūrą, politinius įvykius nuo 1794 m. Jo raštuose paprastai nėra sovietinių vadų šlovinimo ar konjunktūrinių politinių uždavinių formuluočių. J. Jurginis moksle ir gyvenime siekė laikytis liberališkesnio vakarietiškesnio (ne sovietinio) marksizmo ir dėl to nuolat užkliūdavo sovietinės ideologijos sergėtojams. Antai jis prasilenkdavo su sovietinės istoriografijos kanonais apie amžinai draugiškus santykius su „vyresniuoju broliu" – rusų tauta. Aklai nesilaikė net ateizmo, visada pripažino pažangiu krikščionybės įvedimą Lietuvoje ir niekad neragino persekioti Katalikų bažnyčios.

J. Jurginis sovietinę istoriografiją skaitė atidžiai, bet ne aklai, o savo darbais ir per mokslines diskusijas ne kartą stojo prieš Lietuvos istorijos inkorporaciją į „vieningą" sovietinę, t. y. Rusijos, istoriją.

Dažnai J. Jurginis sakydavo, kad yra istorikas savamokslis. Konkrečiuose tyrimuose polemizuodamas su nepriklausomos Lietuvos ir išeivijos istorikais, iš tikrųjų tylomis pritarė dviem jų svarbiausioms metodologinėms nuostatoms – Lietuvos istorijos subjektas yra lietuvių tauta ir Lietuvos istorija yra savarankiškas istoriškai apibrėžtas objektas, o ne „pakraščių", politinių ir kultūrinių įtakų arealas.

Pirmasis sovietinės Lietuvos istorijos tomas išėjo 1957 m., t. y. N. Chruščiovo atšilimo laikais, ir pasižymėjo liberalesnėmis istoriografinėmis savybėmis.

Sudėtingai klostėsi ir naujo šios istorijos leidimo paruošimas. Iš pradžių aštuntajame dešimtmetyje iš Maskvos buvo duota užduotis ją parašyti rusų kalba, mat siekta sustyguoti koncepcijas pagal naują Sovietų Sąjungos integracijos užduotį. Vienas iš svarbiausių SSRS istorijos instituto istorikų tiesiai pasakė, kad gana žaisti Lietuvos Respublika, istorija yra viena. Rusiškas

rankraštis Maskvoje praėjo tankų patikrinimo tinklą, daug prisidėjo ir mūsų istorikai – partijos parankiniai. Reikalauta daugelį vietų pataisyti ir rankraštį vėl siųsti SSRS istorijos institutui aprobuoti. Pagaliau 1978 m. knyga išėjo. Tai buvo direktyvinio pobūdžio Lietuvos istorijos vertinimai, kurių turėjo laikytis ne tik mūsų, bet ir visos Sovietų Sąjungos istorikai. Knygos dalį apie feodalizmą (iki 1861 m.) lietuviškai imta ruošti atskiru tomu. J. Jurginis rašė ne tik apie baudžiavą, bet ir politinę istoriją nuo Lietuvos valstybės susidarymo iki Liublino unijos. Maskviečiai toliau reikalavo derinti su SSRS istorija, juos erzino bent kiek savarankiškesnė mūsų istorinė mintis. Antai Vladimiras Pašuta netgi atmetė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, kaip tam tikro barjero, vaidmenį kovoje su mongolų-totorių agresija vakaruose ir vokiečių ordinų ekspansija į rytus. Reikalauta pabrėžti, kad istoriškai teisėtas buvo tik rusų (rytų slavų) žemių vienijimasis apie Maskvą, o ne apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę.

J. Jurginiui kilo noras parašyti Lietuvos istorijos vadovėlį vidurinėms mokykloms ir juo papildyti SSRS istorijos pamokas. Vadovėlis išėjo 1957 m. (iki 1961 m. buvo 5 leidimai) ir buvo išverstas į rusų ir lenkų kalbas. Paradoksalu, kad J. Žiugžda spaudoje paskelbė teigiamą recenziją. Deja, Lietuvos komunistų partijos plenumas J. Jurginio vadovėlį suniekino už daugybę ideologinių „klaidų“, ypač už istorinės Lietuvos tautos išaukštinimą, bolševikų bei komunistų vaidmens sumenkinimą, objektyvistinį Lietuvos Respublikos pristatymą ir sovietinės santvarkos apologijos stoką. J. Jurginiui į pagalbą paskyrė dar tris autores, paskui šis mažytis vadovėlis buvo perskeltas į dvi dalis (J. Jurginis rašė apie feodalizmą). 1973 m. į mūsų Švietimo ministeriją iš Maskvos atvyko dvi Pedagogikos akademijos pasiuntinės. Prisimenu, kad joms daugiausia užkliuvo J. Jurginio išvardyti mūsų kunigaikščiai, anot jų, netgi vadinami didžiaisiais. J. Jurginis paklausė, o kokią jos įsivaizduotų Rusijos istoriją be Vasilijaus ir Ivano, ir už tai, žinoma, buvo iš autorių pašalintas.

Kaip minėjome, J. Jurginį daugiau kaip 10 metų mokė K. Jablonskis. Jis buvo instituto darbuotojas antraeilininkas. Savo stalo neturėjo, tad kelis kartus per savaitę ateidavęs prisiglausdavo J. Jurginio kabinete. Keletą metų

ir aš ten dirbau ir girdėjau, kaip visos jų kalbos sukdavosi apie istoriją: K. Jablonskis mokė kritiškai pažinti istorijos šaltinių turinį, komentavo literatūrą, skaitė visus J. Jurginio mokslo darbų rankraščius ir reikalavo juos taisyti. K. Jablonskis iš esmės vadovavo ir J. Jurginio istorijos mokslų daktaro disertacijai *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, nes baudžiavos genezės raidą tyrė dar prieš karą, be to, skaitė universitete paskaitas. Jų rankraštis išliko, bet jo turinį J. Jurginiui dėstė žodžiu ir aukštesniu lygiu nei studentams. Turėdamas tokį vadovą, J. Jurginis nuosekliai nušvietė baudžiavos įsigalėjimo raidą ligi valakų reformos ir II Lietuvos statuto – tuomet visų kategorijų valstiečiai neteko asmens laisvės ir teisės į savo dirbamą žemę ir tapo baudžiauninkais.

Taip radosi J. Jurginio daktaro disertacija. Ją 1962 m. išleido atskira knyga. Kai 1960 m. akademikas K. Jablonskis mirė, J. Jurginis neteko reiklaus vadovo ir kritiko, tad kiti jo veikalai šiai knygai jau nebeprilygo.

Vis dėlto J. Jurginio veiklos vertinimas būtų nepakankamas, jei nepaminėtume jo mokslinių straipsnių Lietuvoje ir užsienyje, sulaukusių atgarsių tarp lietuvių ir kitataučių istorikų. Šiuos J. Jurginio darbus sudėję į vieną knygą, gautume įspūdingą studiją, kuri temiškai susisietų su disertacija ir ją iš esmės pratęstų naujomis įžvalgomis. Beje, pats J. Jurginis apie tokio rinkinio galimybę niekada neminėjo.

J. Jurginis puoselėjo mintį parašyti išsamią Lietuvos valstiečių iki XVIII a. pabaigos istoriją, mat liko ištikimas savo nuostatai, kad jo knygos būtų skaitomos, patrauklios, o rinktiniai raštai, išleisti esant dar gyvam autoriui, lyg liudija jo kūrybinę negalią. Taip radosi J. Jurginio *Lietuvos valstiečių istorija (nuo seniausių laikų iki baudžiavos panaikinimo)* (1978) – tam tikrų jo istoriografinių minčių sąvadas.

Sovietų Sąjungoje J. Jurginis buvo populiariausias lietuvių istorikas, nes mokėjo vokiškai, švediškai, suprato angliškai, lengvai formulavo savo pranešimų problematiką ir domino originaliomis išvadomis. Po J. Stalino mirties vien propagandinė istorijos mokslo kryptis pasauliui demonstravo beviltišką sovietinės istoriografijos krizę, tad pagaliau SSRS imtas vertinti tikrasis istorijos mokslas. Antai nuo 1959 m. prasidėjo Rytų Europos agrarinės istorijos simpoziumai. Jie vykdavo kasmet ar kas antri metai vis kitame

Sovietų Sąjungos mokslo centre. Jie sutelkė visus svarbiausius čionykščius agrarinės istorijos tyrinėtojus ir paskatino nemažus metodologinius pokyčius. Beje, šie simpoziumai buvo svarbūs ne tik J. Jurginiui, bet ir jaunesniesiems jo kolegoms Leonui Mulevičiui, Mečislovui Jučui, Vytautui Merkiui ir kt.

Simpoziumuose J. Jurginis skaitė pranešimus apie valstiečių įbaudžiavinimą, jų žemėvaldą ir žemėnaudą, trilaukės sėjomainos atsiradimą, dirvos tręšimą, prigimtinę žemę, bajorų ir šlėktų žemėvaldą, valstybės ūkio politiką, valstiečių sukilimus, bendravo su daugeliu istorikų ir buvo vienas simpoziumų organizavimo komiteto narių.

Dėl savo mokslinio įdirbio, linksmo komunikabilaus būdo, užsienio gyvenimo pažinimo J. Jurginis buvo kviečiamas skaityti pranešimų ir tarptautinėse

Juozas Jurginis (kairėje) ir Vytautas Merkys rengia Vilniaus miesto istorijos I tomą, 1969 m.

istorikų, etnologų konferencijose, dalyvavo VII tarptautiniame antropologijos ir etnografijos mokslų kongrese Maskvoje, skaitė pranešimus Tokijuje, Delyje.

J. Jurginis taip pat dažnai dalyvavo bendruose SSRS ir Skandinavijos istorikų bei atskiruose Suomijos ir Švedijos simpoziumuose ir konferencijose. Čia jo pranešimų tematika išsiplėtė – kalbėjo apie kaimo bendruomenę, feodalizmo ir kapitalizmo vaidmens sandūrą, Lietuvos istorijos šaltinius Švedijoje, romantizmo meną Lietuvoje. J. Jurginis taip pat dalyvavo įvairiuose simpoziumuose Italijoje, Lenkijoje, Rytų Vokietijoje.

Atskirą J. Jurginio pamėgtų temų grupę sudarė kultūros istorija, o pirmojo impulso reikėtų ieškoti dar Panevėžio gimnazijos laikais. J. Jurginis daug kartų pasakojo apie jos direktorių Julijoną Lindę-Dobilą, kuris ugdė moksleivių estetikos žinias apie lietuvių literatūrą ir meną, dėstė meno filosofijos ir jos teoretiko H. Taine'o mintis. H. Taine'o filosofija ir pažadino J. Jurginio domėjimąsi daile, architektūra, dramos teatru. Pirmuoju sovietmečiu jis net ėjo Meno reikalų valdybos viršininko pavaduotojo pareigas, o 1947–1949 m. buvo Vilniaus dailės instituto Meno istorijos katedros vedėju. Mielai priėmė ir *Vagos* leidyklos direktoriaus Jurgio Tornau pasiūlymą parašyti didelę knygą *Lietuvos meno istorijos bruožai* (išėjo 1960 m.). Joje pasakojama apie dailę ir architektūrą nuo archeologinės praeities iki naujausių laikų, pirmą kartą pokario visuomenė supažindinama su meno raidos gairėmis, apibūdinami svarbiausi dailininkai, jų kūryba ir jos estetiniai savitumai. Tiesa, vienas kitas Dailės instituto dėstytojas liko labai nepatenkintas, netgi sukrėstas dėl to, kad buvo aplenktas žemesnės kvalifikacijos „savamokslio" autoriaus.

J. Jurginis vadinamųjų planinių darbų rašė nedaug, vos keletą (apie baudžiavos įsigalėjimą, Lietuvos SSR istoriją, Vilniaus miesto istoriją). Kitų knygų temos rasdavosi impulsyviai per kultūrinį bendravimą. Pavyzdžiui, per vieną pasitarimą akademijoje dėl religijos ir ateizmo istorijos J. Jurginis pasisiūlė parašyti mokslo populiarinimo knygą *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje* (1965), mat šį laikotarpį laikė svarbia kultūros istorijos atkarpa, pasaulėžiūrinės sistemos lūžiu, naujomis sąsajomis su Europos kultūros reiškiniais. Taigi prie kultūros temos J. Jurginis kaskart priebėgomis grįždavo.

Antai 1969 m. išleido savo mokslinės publicistikos knygą *Istorija ir poezija*, nes, pasak autoriaus „bet kurio, ypač istorinio žanro grožinės ar jai artimos literatūros kūrinys yra istorijos paminklas". Taip pat minėtini 1981 m. drauge su Inge Lukšaite parašyti *Lietuvos kultūros istorijos bruožai (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus).*

O ankstyviausi J. Jurginio moksliniai tyrimai prasidėjo nuo Vilniaus istorijos. 1948 m. jo kandidato disertacijos objektas buvo Vilniaus miesto feodalinės jurisdikcijos XVI a. Po to rašė įvairius straipsnius apie miesto istorijos įdomybes, bet svarbiausią dėmesį sutelkė Vilniaus universiteto praeičiai. Jis niekad neabejojo, kad jėzuitų įkurta Vilniaus akademija buvo visavertė europinio lygio aukštoji mokykla, nė kiek nesivaržydamas pabrėžti, kad ji seniausia Sovietų Sąjungoje, senesnė už sovietmečiu oficialiai aukštinamą ir sendinamą M. Lomonosovo universitetą. J. Jurginis jau nuo 1955 m. apie tai ėmė atvirai rašyti mūsų spaudoje, o po poros metų ėmė kelti klausimą, kaip sutiksime artėjantį garbaus universiteto jubiliejų.

J. Jurginio, kaip iniciatyvaus autoriaus ir gero organizatoriaus, pastangomis 1968 m. išėjo didelė knyga *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*. Feodalizmo laikotarpio iki 1795 m. aprašas priklauso J. Jurginio plunksnai. Tai buvo dailus ir įdomus deficitinis leidinys. Jo turinys buvo gana savitas, be politinių ideologinių fonų. Be to, čia buvo dėstoma ne sostinės, o miesto istorija, daugiau susijusi su ūkiniu gyvenimu, jo raida, nušviesta gyventojų sudėtis, jos dinamika, kasdienis gyvenimas. Knyga sulaukė labai palankaus visuomenės dėmesio, o jos autoriams buvo paskirta Respublikinė premija. Taip sutapo, kad knygos išėjimo metais J. Jurginis gavo profesoriaus vardą, buvo išrinktas akademiku, JAV Nacionalinės geografų draugijos nariu. Tai buvo J. Jurginio veiklos apogėjus. Tuomet J. Jurginis tikėjosi tapti Istorijos instituto direktoriumi ir tvarkytis savarankiškiau.

Bet 1970 m. direktoriumi paskyrė Partijos istorijos instituto direktoriaus pavaduotoją Bronių Vaitkevičių, kuriam mokslas mažai rūpėjo, o J. Jurginį bendradarbiai toliau laikė didžiausiu instituto autoritetu. Direktoriui ir „teisingai" rašantiems istorikams reikėjo, kad J. Jurginis nublanktų, ir tam radosi proga, kai 1973 m. išėjo Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos prezi-

diumo pirmininko Motiejaus Šumausko atsiminimų knyga. Jos autorius J. Jurginį pasmerkė kaip partijos renegatą. Mat kažkada labai seniai, 1937 m., per judviejų pasikalbėjimą pakaunėje apie komunistų suėmimus Sovietų Sąjungoje, J. Jurginis rėmęsis buržuaziniais laikraščiais. J. Jurginiui buvo užvesta partinė byla. Kaip rodo J. Jurginio bibliografija, nuo tol jis jau rečiau rašė periodinėje spaudoje, nes buvo sustiprinta cenzūra. Liko nevaržomas tik dalyvavimas SSRS Mokslų akademijos renginiuose.

1972 m. J. Jurginis buvo atleistas iš direktoriaus pavaduotojų ir liko vien Feodalizmo istorijos skyriaus vedėju. 1983 m. jis buvo išleistas į pensiją ir paliktas moksliniu konsultantu.

Po 1973 m. J. Jurginio mokslinio ir publicistinio darbo tematika susiaurėjo iki lengvai kontroliuojamų straipsnelių lietuvių spaudoje: pagausėjo straipsnių lietuviškajai enciklopedijai, bet sumažėjo publicistikos istorinėmis temomis. Svarbiausia jų kryptis – antireliginė (nuo pagonybės laikų iki XVIII a.). Lyg pasiteisindamas J. Jurginis sakydavo, kad šia galimybe norįs pasinaudoti Lietuvos istorijai populiarinti. O tema apie raganų persekiojimą jam tapo lyg kokiu senatviniu įgeidžiu, nes kone kiekviename susirinkime įsijungęs į diskusiją bemat nukrypdavo į „nuotykius“ su raganomis. Tiesa, J. Jurginis rūpinosi ir išliekamosios vertės Lietuvos istorijos šaltinių publikacijomis – drauge su kolegomis paruošė Lietuvos geografijos ir etnografijos aprašymų rinkinį *Kraštas ir žmonės (XIV–XIX a.)*, išleido *Livonijos kronikas*, tačiau apmaudu, kad vertimui pasirinko seną ydingą rusišką vertimą, nors gana kokybiški vertimai iš originalo kalbų instituto bibliotekoje gulėjo dar nuo P. Pakarklio laikų.

Taigi galima sakyti, kad J. Jurginis šį pasaulį paliko su istoriko ir publicisto plunksna rankoje.

9. Pirmą ir paskutinę tarnystę prisiminus
(Saujelė prisiminimų apie akademiką Kostą Korsaką)

ALGIRDAS SABALIAUSKAS

Netiesioginė mano pažintis su Kostu Korsaku prasidėjo dar gana anksti. Gal šeštos klasės gimnazistas perskaičiau didžiulį jo straipsnį apie Vinco Mykolaičio-Putino *Altorių šešėly*, labai patiko kažkurios Antano Vaičiulaičio novelių knygos recenzija. Savo rusų kalbos vadovėlyje radęs eilėraščio *Lietuvos*

Kostas Korsakas, 1950 m.

žemėlapis vertimą, sužinojau, kad šis, jei ne geriausias, tai bent kovingiausias mūsų literatūros kritikas yra dar ir poetas, ir tiesiog buvau sužavėtas istorija, kaip jį Adomas Jakštas vadavo iš Šiaulių kalėjimo. Ir, žinoma, labai nustebau perskaitęs tokią piktą po karo Lietuvoje išleistos pirmosios jo knygos recenziją.

Tiesioginė ir ilgalaikė mano pažintis su šiuo meno ir mokslo žmogumi prasidėjo 1953 metų pavasarį. Žiemos sesijoje profesorius Henris Gabrielianas mano filosofijos istorijos žinias įvertino trejetu. Perlaikyti atsisakiau, todėl netekau stipendijos (tada man pagalbos ranką ištiesė buvęs mano dėstytojas, vėliau ilgametis K. Korsako pavaduotojas Jonas Kruopas). Pažinties pradžia nebuvo sėkminga, nes pirmiausia K. Korsakui turėjau aiškintis, kodėl nebuvau kažkokiame N. Dobroliubovo ar kurio kito rusų revoliucinio demokrato minėjime. Netrukus kita bėda. Šį kartą susirūpinusiais veidais prie durų stovime kartu su Kaziu Ulvydu. Mat Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedra išleido straipsnių rinkinį, kuriame, be kitų straipsnių, dalis K. Ulvydo disertacijos ir mano diplominis darbas, tačiau niekur nepažymėta, kad mudu ne universiteto, o Lietuvių kalbos ir literatūros instituto darbuotojai. Gavau pylos ir kaip sienlaikraščio redaktorius, kad į savo leidinį įdėjau tikrais įvykiais pagrįstą karikatūrą, kurioje labai padoriam instituto darbuotojui dialektologinės ekspedicijos metu šuo drasko kelnes.

Apskritai apie Lietuvių kalbos ir literatūros institute viešpataujančią griežtą drausmę ir tvarką sklido legendos. Girdi, einant gatve pro institutą iš mirtinos tylos ar tam tikrų garsų galima nustatyti, ar ten yra jo direktorius, ar jis dar neatvyko. Jeigu tikėsime nepatikrintais pasakojimais, tai būsimasis profesorius Albinas Jovaiša, eidamas pro kieme stovinčią mašiną, atidžiau nepasižvalgęs, kas joje sėdi (kartais ji galėdavo būti net tuščia), iš karto grakščiai keldavo skrybėlę, o studentų *Šatrijos* meno draugijai priklausęs, be to, dar vokiečių metais *Kūrybos* žurnale išspausdinęs apsakymą Kazys Umbrasas, kviečiamas pas direktorių, skubiai susišukuodavo, išsilygindavo švarko atlapus ir, jau iš savo kambario išeidamas, rūpestingai pasibelsdavo į duris. (Tiesa, pats K. Umbrasas, apie šį įvykį paklaustas, visą bėdą mėgino suversti savo buvusiam itin sąmojingam doktorantui Grigorijui Kanovičiui,

o A. Jovaišą į šią linksmą istoriją tikriausiai bus įvėlęs jo draugas Jonas Kaminskas.) Gal dėl to institutas dar ir šiandien vyresniosios kartos inteligentų kartais pavadinamas Korsakynė (plg. Usnỹnė, Dilgėlỹnė).

Tačiau mano santykiai su direktoriumi pamažu gerėjo. Žinoma, atsiliepė ir tai, kad aš iš prieš bet kurią valdžią maištaujančio vyruko tapau gana rimtu mokslo darbuotoju. Pirmiausia pajutau, kad K. Korsakas toli gražu nėra toks rūstus, kaip jį kartais piešia. Be to, tas jo perdėtas pareigingumas institutui kartais ir praverčia. Kiekvieną pirmadienį direktoriui ant stalo sudedama visa sąjunginė ir respublikinė spauda, kuri kuo nors gali būti susijusi su mūsų darbu. Netrukus ji visa bus peržiūrėta ir spalvotu pieštuku čia bus sužymėti straipsniai, aktualūs ne tik sektorių vadovams, bet ir instituto *Žinijos* draugijos ar profsąjungos pirmininkams, net komjaunimo sekretoriams.

Ne kartą teko įsitikinti, kaip sumaniai, net labai drąsiai K. Korsakas stengiasi padėti į bėdą įkliuvusiems savo darbuotojams. Pats ryškiausias pavyzdys čia būtų Vytautas Kubilius, kuris, nors ir nebuvo didelis K. Korsako draugas, iš bėdos jo buvo traukiamas kelissyk. Šiaip V. Kubilių žavėjo nuostabi K. Korsako atmintis, puikus literatūros, kultūros istorijos faktų išmanymas. Pagaliau jam pačiam, kaip literatūros kritikui, buvo būdingas ir K. Korsako jaunystės maištingumas. Kartais V. Kubilius ryždavosi K. Korsakui padėti ir gana originaliu būdu. Kai jis po *Talento mįslių* skandalo buvo pakviestas aiškintis į saugumą ir, apsimetęs labai tarybiniu žmogumi, dėstė, kad K. Korsako griežtumas ir per didelis idėjiškumas trukdo laisvesniam kūrybiškumui, puikiai žinojo, kad jo sakomi priekaištai saugumiečių akyse yra komplimentai K. Korsakui. Tiesa, vėliau šį epizodą prisimindamas, V. Kubilius rašė: „Bet iki šiol jaučiu gėdą apkalbėjęs savo šefą, kuris kelis kartus Rašytojų sąjungos vadovų buvo spiriamas atleisti mane iš instituto, tačiau nepaklausė."

Šiaip K. Korsakas buvo geras diplomatas ir labai atsargus politikas. Jis, kaip nepartinis, savo planams įgyvendinti kartais pasinaudodavo ir Antano Venclovos ar Vlado Niunkos, kai šis dirbo Mokslų akademijoje, pagalba. Labai sumaniai jis nusikratydavo ir per daug stropiais partiniais patarėjais. Iš instituto darbuotojų jam ypač didelis buvo Jono Lankučio autoritetas. Gerą

vardą K. Korsakas turėjo Mokslų akademijos viršūnėse Maskvoje. Apie jį ten gerai atsiliepdavo ir Vladimiras Toporovas.

Vadovauti ne tik literatams, bet ir tautosakininkams, ypač kalbininkams, institute K. Korsakui buvo gana sudėtinga. Tačiau jis su šiuo uždaviniu gerai susidorodavo. Kalbininkams pasisekė, kai jis pradėjo vadovauti iš pradžių prie Sovietų Sąjungos slavistų komiteto, o vėliau ir prie tarptautinio šios bendrijos komiteto įkurtai vadinamajai Baltų ir slavų santykių tyrinėjimo komisijai. Į šį postą labai netikėtai pačiam K. Korsakui jį pasiūlė to meto sovietinės kalbotyros vadovas akademikas Viktoras Vinogradovas. Šią komisiją K. Korsako siūlymu sudarė, galima sakyti, žymiausi Sovietų Sąjungos ir užsienio baltistai, taip pat ir slavistai, labiau besidomintys baltų kalbomis. Mūsų kalbininkams atsirado galimybė kartu su komisijos vadovu arba net ir vieniems oficialiai kas penkeri metai išvykti į įvairiose šalyse vykstančius tarptautinius slavistų kongresus. K. Korsakas žiūrėjo, kad šia privilegija galėtų vienodai pasinaudoti kalbininkai, literatai ir tautosakininkai. Jie galėjo ten artimiau pabendrauti su užsienio kolegomis. Prisimenu, kaip mes džiaugėmės galėdami nusiųsti savo straipsnius į tarptautinį leidinį, skirtą žymiajam baltų kalbų tyrėjui norvegų kalbininkui Christianui S. Stangui pagerbti. O leidinį juk rengė latvių emigrantė Stokholmo universiteto profesorė Velta Rūķe-Draviņa*. Šį norvegų kalbininką K. Korsakas ypač gerbė. Man atrodo, kad jis pokalbiuose su Ch. Stangu gana atvirai aptardavo ir mūsų lituanistų veiklos galimybes Sovietų Sąjungoje. Labai artimi ryšiai K. Korsaką siejo su čekų baltistu Pavelu Trostu. K. Korsako pastangomis į Lietuvą galėjo atvykti vokiečiai Viktoras Falkenhanas, Karlas Ammeris su dar tik mokslinę veiklą pradėjusia Gertruda Bense. Helsinkyje jis aplankė suomių baltistą Eino Niemineną. Švedų baltistas Knutas Olofas Falkas kvietė K. Korsaką atvykti į Švediją, tačiau atitinkamose įstaigose išsiaiškinęs, kad pats švedų mokslininko pasikviesti į Lietuvą negalės, K. Korsakas kvietimo atsisakė. J. Bretkūno *Biblijos* leidimo reikalais jis buvo susitikęs su vokiečių baltistu Miunsterio universiteto profesoriumi Friedrichu Scholzu. Dar J. Stalino kulto metais K. Korsakas „iš idėjinių pozicijų“

* Koks svarbus leidinio sudarytojai buvo šis faktas, ji yra aprašiusi ir savo atsiminimuose apie K. Korsaką (Velta Rūkė-Dravina. Ryga–Stokholmas–Vilnius. Literatūra ir kalba, 1995, 22, p. 78–84). K. Korsakas V. Rūķei-Draviņai į Švediją siųsdavo ir instituto leidinius.

buvo užsipuolęs prieš karą Lietuvoje dirbusį, dabar jau amerikiečių baltistą Alfredą Senną, tačiau vėliau prasitarė, kad dabar taip tikrai nepasielgtų. Labai daug jis bendravo su žymiausiu JAV baltistu Williamu R. Schmalstiegu, lenkų baltistu Janu Safarewicziumi, jo namuose svečiavosi pirmasis japonų lituanistas Ikuo Murata.

1969 m. K. Korsakui teko susitikti ir ilgiau pabendrauti su iš Jungtinių Amerikos Valstijų atvykusiu profesoriumi Antanu Saliu. Institute šio atvykimo laukta su tam tikru jauduliu, nes, rodos, dar taip neseniai specialiame susirinkime instituto kalbininkus K. Korsakui teko griežtai mokyti, kaip ir kada jie savo darbuose gali minėti šio ir kitų mūsų emigrantų pavardes, kaip vienas kalbininkas prie A. Salio pavardės buvo išdrįsęs prirašyti net „profesorius daktaras". Man atrodo, kad K. Korsako ir A. Salio susitikimas praėjo labai sklandžiai. Bent jau profesorius A. Salys šio straipsnelio autoriui sakė, kad jis apie jūsų direktorių dabar galvoja kitaip negu anksčiau galvojęs.

Daug nervų K. Korsakui kainuodavo ir įvairios Maskvos komisijos, tikrindavusios instituto darbą. Tačiau kartais čia jam pavykdavo labai sėkmingai

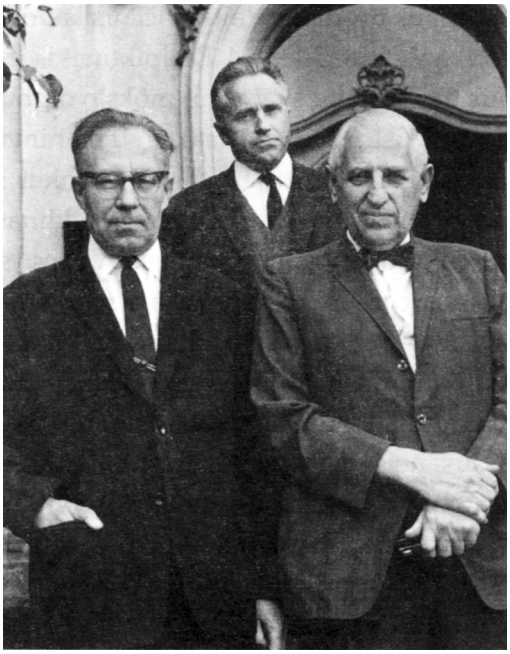

Kostas Korsakas (kairėje) su Antanu Saliu (greta) ir Jonu Lankučiu prie Lietuvių kalbos ir literatūros instituto, 1969 m.

išsisukti. Prisimenu, kaip nervindamasis jis vienos tokios komisijos laukė, rodos, apie 1980 metus. Šį kartą komisijai vadovavo net SSRS Mokslų akademijos Kalbos ir literatūros skyriaus sekretorius, žymus romanų filosofijos specialistas, Ispanijos pilietinio karo dalyvis, deja, vėliau iškentėjęs ir represijas, akademikas Georgijus Stepanovas (1919–1986). Kadangi institutas tuo metu jau buvo išleidęs akademinę trijų tomų *Lietuvių kalbos gramatiką*, G. Stepanovas pasiūlė vieno tomo gramatiką išleisti rusų kalba. Šis Maskvos noras nesunkiai buvo įvykdytas. Suprantama, valdžia tokį „K. Korsako instituto" veikalą įvertino labai teigiamai, o savo reikšmės jis neprarado ir šiandien: 2005 m. jau pasirodė ketvirtasis jo leidimas lietuvių kalba, o 1997 ir 2006 m. jis, šiek tiek patobulintas, išleistas ir angliškai.

Bent jau išoriškai K. Korsakas sudarydavo ištikimiausio sovietinio piliečio įspūdį. Tačiau kartais prasimušdavo ir mintis, kad Lietuva nėra tokia jau laiminga „broliškų tautų šeimoje". Atsimenu, jis mudu su Vytautu Mažiuliu pakvietė atsisveikinti su mūsų institute ilgesnį laiką besidarbavusiu Oslo universiteto profesoriumi Arne Galiu (1908–1997). Vakarieniavome *Neringos* kavinėje. K. Korsakas linksmai pasakojo apie prieškario Kauno kavines. Palydėję A. Galį į viešbutį, keletą kartų perėjome Gedimino prospektu. Staiga K. Korsakas ir sako: „Nepajėgė caras sugniuždyti mūsų, beraščių. Nepajėgs ir dabar." Aš, žinoma, krūptelėjau, tokius žodžius išgirdęs iš savo griežtojo direktoriaus lūpų.

Su instituto kalbininkų darbais, teikiamais spaudai, K. Korsakas gana atidžiai susipažindavo, tačiau savo pavardės čia nekišdavo, kaip, pavyzdžiui, darė Latvijos mokslų akademijos Kalbos ir literatūros instituto direktorius Ėvaldas Sokolas (1901–1965). Užsienio kalbininkai pagal savuosius bibliografijos aprašus ir dabar nurodo, kad akademinės *Dabartinės latvių literatūrinės kalbos gramatikas* pagrindinis rengėjas yra Ė. Sokolas, nors ten beveik jokio jo darbo nėra įdėta.

Jaudino K. Korsaką ir mūsų kultūros paminklų likimas. Prisimenu, kai jis, žiūrėdamas į naujai statomą Žirmūnų tiltą, nerimastavo: „Tik ar mes pagalvojome, kas bus, jeigu anoje bažnyčioje (turėta galvoje Šv. Petro ir Povilo bažnyčia – *A. S.*) pradės byrėti skulptūros?" Daug pastangų jis

dėjo Kristijono Donelaičio gimtinei išsaugoti. Jonas Lankutis kartą man samprotavo, kad būtų puiku, jei K. Korsakas galėtų mesti visas tas savo komisijas, visus vadovavimus, ramiai atsisėstų ir parašytų, pavyzdžiui, knygą apie Kristijoną Donelaitį. Neabejoju, kad jis tai būtų sugebėjęs labai gerai padaryti. Tačiau, kita vertus, atrodo, kad tų aukštų pareigų jis nelabai ir vengdavo: buvo iš tų žmonių, kurie gimę vadovauti, kategorijos.

Ne tik aš, bet ir mano draugai ne kartą pagalvojame, ar kuris iš ano meto mūsų filologų būtų vadovavęs Lietuvių kalbos ir literatūros institutui geriau negu K. Korsakas. Kažin. Kaip instituto veikla būtų susiformavusi, jeigu jo direktorius būtų buvęs, tarkim, Jonas Zinkus, mūsų literatūros istorijoje įsiamžinęs 170 puslapių Vytauto Kubiliaus disertacijos rankraščio recenzija, ar kuris kitas aukščiausius partinius mokslus baigęs jaunesniosios kartos filologas?

Šiaip ar taip K. Korsakas buvo tragiška ir prieštaringa mūsų literatūros ir kultūros asmenybė. Gamtos apdovanotas neeiliniais gabumais, anksti susižavėjęs vadinamojo socializmo idėjomis, atkakliai jį kūrė ir kitus mokė kurti. Tačiau tokio socializmo, apie kurį svajojo Šiaulių kalėjime, tikrai nerado.

10. Keletas atsiminimų apie akademikus Eduardą Vilką, Aleksandrą Čyrą ir Raimundą Rajecką

ALEKSANDRAS VASILIAUSKAS

Vertindamas savo nueitą mokslinės veiklos kelią, ypatingą pagarbą ir dėkingumą jaučiu trims akademikams – Eduardui Vilkui, Aleksandrui Čyrui ir Raimundui Leonui Rajeckui. Vis dar sunku susitaikyti su liūdna gyvenimo realybe, kad visų trijų akademikų, kuriuos aš laikau savo moksliniais vadovais, šiandien jau nėra tarp gyvųjų. Žvelgiant į susikaupusias nuotraukas, matai juos vis dar gyvus, tik išvykusius ilgesniam laikui į užsienio mokslines keliones. Ir prisimeni, kaip ką tik baigęs universiteto studijas, kartu su E. Vilku 1965 metais vykai į tolimą Novosibirską: vis dar gyvi didžiulės matematinio programavimo mokslinės konferencijos įspūdžiai, įsiminė jo ir kitų garsių mokslininkų, tarp jų ir Nobelio premijos laureatų Leonido Kantarovičiaus ir Tono Kupmanso, pranešimai. Nepamirštami 1964 m. pirmos mano gyvenime kelionės į Maskvą su A. Čyru įspūdžiai, kai dar studentas buvau supažindintas su garsiais tiesinio programavimo problematikos knygų autoriais D. Judinu ir J. Goldšteinu. Neblėstantys prisiminimai išliko apie daugybę išvykų su R. Rajecku į mokslines konferencijas, kuriose užmezgiau ir išplėčiau savo mokslinei veiklai būtinus asmeninius ryšius.

Akademikai E. Vilkas, A. Čyras ir R. Rajeckas sukūrė plačiai pripažintas, gausias ir savitas mokslines mokyklas Lietuvoje. Jos ir jų kūrėjai išsamiai

apibūdinti internete, enciklopedijose ir įvairiuose moksliniuose žinynuose, todėl čia paminėsiu tik svarbiausius, su šiais mano atsiminimais susijusius jų gyvenimo ir veiklos epizodus.

Eduardas Vilkas (1935–2008) išrinktas akademiku 1986 metais. Subūrė 18 matematikos mokslininkų (2 mokslų daktarai ir 16 mokslų kandidatų) mokyklą. Nagrinėtos lošimų teorijos problemos: sukurta lošimo optimalaus sprendimo koncepcija, lošimų sprendinių aksiominiai apibrėžimai, ištirti baigtiniai nekooperatiniai sprendimai, kooperatinių lošimų ir jų sprendinių kompozicijos. Taip pat išplėtotas diskrečių valdymo uždavinių sprendimo tolydžių analogijų metodas, aksiomizuotos priėmimo ir naudingumo teorijos. Tyrinėtos ir kitos matematinės ekonomikos problemos: dinaminiai ekonomikos modeliai, pusiausvyros egzistavimas ir savybės, optimalus ekonomikos funkcionavimas. Antrasis šios mokyklos tarpsnis prasideda E. Vilkui tapus LMA Ekonomikos instituto direktoriumi, kai, be matematikų, į mokyklą įsiliejo nemažai ekonomistų.

Aleksandras Čyras (1927–2001) išrinktas akademiku 1985 metais. Subūrė 43 statybos mechanikos mokslininkų (4 mokslų daktarai ir 39 mokslų kandidatai) mokyklą. Sukurta deformuojamų konstrukcinių sistemų optimizacijos teorija, paremta matematiniu programavimu ir susisteminanti bendruosius matematinius optimizacijos uždavinių modelius. Sukauptos ir suformuluotos konkrečių uždavinių formulavimo ir sprendimo remiantis patirtimi bendrosios teoremos, pagrįstos ekstreminiais mechanikos principais.

Raimundas Rajeckas (1937–1998) išrinktas akademiku 1987 metais. Subūrė 36 ekonomikos srities mokslininkų (2 mokslų daktarai ir 34 mokslų kandidatai) mokyklą. Sukurtos kelios kompleksinės matematinių modelių sistemos versijos, skirtos Lietuvos SSR ekonomikai analizuoti, prognozuoti ir planuoti. Parengta planavimo ir valdymo informacinių sistemų APSS (Automatizuota planinių skaičiavimų sistema) ir RAVS (Respublikinė automatizuota valdymo sistema) kūrimo metodologija ir metodiniai pagrindai.

Save priskiriu R. Rajecko mokslinei mokyklai. Bet šios mokyklos slenkstį perkopiau tik pasisvečiavęs tuomet vos tik pradėjusiose kurtis A. Čyro ir E. Vilko mokslinėse mokyklose. Su E. Vilko mokyklos antruoju tarpsniu

siejasi beveik visa mano mokslinė veikla jau atkurtos Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu.

Likimas su E. Vilku suvedė studijuojant matematiką Vilniaus universitete. Prisipažinsiu, kad studijuodamas savo laiko neskyriau vien teoremų įrodymams gvildenti ar sudėtingiems matematiniams uždaviniams spręsti – aktyviai dalyvavau universitetinėje saviveikloje, atlikdamas „sunkias“ būgnininko pareigas pučiamųjų orkestre, nepraleisdavau progų sulošti su bendramoksliais kortomis preferansą ar dalyvauti kitokiose studentiškose pramogose. Todėl pagal pažymius nebuvau tarp pirmūnų ir studijų pusiaukelėje skirstant studentus į gamybinį ir pedagoginį profilius. Atsidūriau pedagoginėje grupėje. Jos perspektyva – tik matematikos mokytojo karjera ir dar neaišku, kokiame Lietuvos užkampyje. O štai gamybinio profilio laimingiesiems, plėtojantis skaičiavimo centrams kompiuterizacijos amžiaus pradžioje, atsirado galimybių susikurti sau gyvenimą Vilniuje ar kitame didmiestyje. Nesugalvojau geresnio išsigelbėjimo būdo susidariusioje (ne be mano kaltės) situacijoje, kaip lankyti paskaitas ir laikyti egzaminus ir gamybinėje, ir pedagoginėje grupėse.

Tik gamybinio profilio studijoms tiesinio programavimo kursą skaitė po aspirantūros studijų Leningrade grįžęs matematikos mokslų kandidatas E. Vilkas. Ypač įsiminė jo gebėjimas įtaigiai atskleisti jaunimui mokslinės veiklos patrauklumą. Studijuodamas matematiką Vilniaus universitete, ilgokai ničnieko nenutuokiau apie mokslininko karjerą. Pirmąjį smalsumą kaip tik ir sužadino E. Vilko įdomiai perskaitytas tiesinio programavimo kursas, atskleidęs matematikos taikymo galimybes ieškant protingų (optimalių) sprendimų. Gerai išlaikius egzaminą, E. Vilkas pasiūlė jo vadovaujamam rašyti diplominį darbą. Susidomėjimas tyrimais augo rengiant diplominį darbą ir vėliau, tapus vienu pirmųjų „vilkiukų“ – mums buvo garbė, kai taip neformaliai buvo įvardijami tuometinio LMA Fizikos ir matematikos instituto operacijų tyrimų sektoriaus bendradarbiai.

E. Vilkas supažindino mane su A. Čyru, kuris buvo tuometinio Kauno politechnikos instituto (KPI) Vilniaus filialo prorektorius. Jis pirmasis pradėjo taikyti tiesinio programavimo metodus optimalioms statybinėms

konstrukcijoms skaičiuoti. Abu būsimi akademikai mano diplominiam darbui pasiūlė sukurti specifinio tiesinio programavimo uždavinio sprendimo algoritmą, susijusį su optimalių statybinių konstrukcijų skaičiavimu. Rašydamas diplominį darbą net buvau įdarbintas KPI Vilniaus filialo Medžiagų atsparumo laboratorijoje, o tai buvo didžiulė finansinė paspirtis mano jaunai šeimai, neturinčiai buto ir auginančiai mažametę dukrą.

Savaime suprantama, kad dirbdamas Medžiagų atsparumo laboratorijoje diplominiam darbui rengti galėjau skirti tik mažą laiko dalį. Pagrindinė mano užduotis buvo A. Čyro suformuluotų tiesinio programavimo uždavinių skaičiavimai primityviu Vilniuje pagamintu elektriniu aritmometru. Tuo metu vienintelis Lietuvoje kompiuteris buvo tik Mokslų akademijoje, bet jo techniniai parametrai ir programinė įranga tokiems uždaviniams spręsti buvo nepakankami. Per metus kasdien kalendamas po keletą valandų aritmometru taip gerai įvaldžiau ne tokio jau paprasto *Simplex* metodo subtilybes, kad ir šiandien, praėjus beveik 50 metų, jas nesunkiai prisimenu.

Trumpu bendradarbiavimo su A. Čyru laikotarpiu pirmą kartą patyriau pavyduliavimo ir apkalbų mokslo bendruomenėje apraiškas, kurios man, jaunam, tada buvo dar sunkiai suvokiamos. KPI Vilniaus filiale buvo skleidžiamos paskalos, kad A. Čyrui daktaro disertaciją rašąs specialiai tam įdarbintas A. Vasiliauskas. Vieno mano studijų draugo vyresnysis brolis, dirbęs KPI Vilniaus filialo katedros vedėju, kartą net gana įkyriai kamantinėjo mane šiuo klausimu. Nežinau, ar jis vėliau patikėjo tokiomis paskalomis, kai aš gana kategoriškai pasišaipiau iš mano „moksliškumo“ pervertinimo. Mano svaraus indėlio į A. Čyro disertaciją mitas greitai subliūško, kai vėliau plataus pripažinimo susilaukė ne tik A. Čyro asmeniniai moksliniai rezultatai ir kuriama mokslinė mokykla. Jis parodė didelius mokslo ir studijų organizatoriaus gebėjimus pertvarkant KPI Vilniaus filialą į Vilniaus inžinerinį statybos institutą (dabar – Vilniaus Gedimino technikos universitetas), kuriam daugelį metų sėkmingai vadovavo.

A. Čyro mokslinės mokyklos nariu netapau, bet palikau menkutį pėdsaką jai gimstant. Kaip bendraautoris su A. Čyru publikavau savo pirmąjį mokslinį straipsnį (rusų kalba) *Optimalių deformuojamų konstrukcinių sistemų skaičia-*

vimas parametrinio tiesinio programavimo metodu. Jame A. Čyro suformuluotą tiesinio programavimo uždavinį ir mechaninę jo sprendinių interpretaciją papildžiau savo diplominiame darbe parengtu tokio uždavinio sprendimo algoritmu. Bet ne šis bendras straipsnis, o kita aplinkybė paskatino mane šiuose trumpuose atsiminimuose pakalbėti ir apie akademiką A. Čyrą.

Sėkmingai apgynus diplominį darbą, A. Čyras kalbino pasilikti dirbti jo vadovaujamame KPI Vilniaus filiale. Paaiškinus, kad esu pagal paskyrą siunčiamas dirbti į E. Vilko sektorių Mokslų akademijos Fizikos ir matematikos institute, A. Čyras tvirtino galįs nesunkiai paskyrą pakeisti. Pabandžiau derėtis mano jaunai trijų asmenų šeimai opiausiu būsto klausimu. Negavęs pažado greitai gauti butą, keisti paskyrą atsisakiau. Nemažai lėmė ir tai, kad būsimi akademikai buvo labai skirtingos asmenybės: E. Vilkas tik šypsodavosi, o A. Čyras dažnai ir pabardavo. Ne sykį laukiamajame prie A. Čyro kabineto stebėdavau garbius vyrus, paraudusiais veidais išeinančius gavus pylos. Ir pats išgirsdavau priekaištų, kad per ilgai aritmometru skaičiuoju spręsdamas pateiktus uždavinius. Teko paaiškinti, kuo aritmometras skiriasi nuo kompiuterio. Gal todėl mano pasirinkimą ir nulėmė visuomet patraukli E. Vilko šypsena.

Nors su A. Čyru išsiskyrėme ir nesusipykę, kėlė nerimą jo pažadas išsukti mane iš sovietinės kariuomenės, mat jo dėka kariniame komisariate buvau užmezgęs pažintį su vienu pulkininku, turėjusiu išgelbėti mane nuo tarnybos armijoje. Gavęs šaukimą ruoštis į kariuomenę, apsilankiau pas šį pulkininką, o tas paaiškino, kad iš kariuomenės išgelbėti negalįs, bet galįs padėti sutrumpinti tarnybos laiką (tuomet baigusiems universitetą tarnyba sovietinėje kariuomenėje trukdavo vienus metus). Pulkininkas pažadėjo, kad paims į kariuomenę gruodžio 31-ąją, o kitų metų rugsėjo 1-ąją paleis ir tarnauti paliks Vilniuje, todėl tuos devynis mėnesius savaitgaliais galėsiu net bendrauti su namiškiais.

Susitaikęs su tokiu likimu, gatvėje netikėtai susitikau A. Čyrą. Stabtelėję maloniai pasikalbėjome apie tai, kaip man sekasi darbuotis E. Vilko globojamam, o aš žodis po žodžio išsipasakojau, kad ruošiuosi į kariuomenę. Paklaustas, į kokią kariuomenę, atsakiau, kad į sovietinę. Išgirdęs, ką pažadėjo

mūsų abiejų pažįstamas pulkininkas, A. Čyras piktokai pasakė, kad šis ne viską tinkamai padarė, ir tvirtai pareiškė: „Į jokią tu armiją neisi." Liepė paskambinti vakare į namus, ir jo rekomenduotas kitą dieną prisistačiau į Vilniaus karo ligoninę pas lietuvių tautybės skyriaus vedėją. Karo ligoninėje man buvo „diagnozuotas" širdies vožtuvų nepakankamumas ir buvau pripažintas netinkamas karinei tarnybai. Likimo ironija – lietuvio karo gydytojo diagnozė nebuvo laužta iš piršto: jau prieš keletą metų esu perspėtas apie aortos vožtuvo pakeitimo chirurginės operacijos perspektyvą.

Išsisukimo iš tarnybos okupacinėje kariuomenėje nelaikau kokiu nors savo biografijos pliusu, bet pasakoju tai tik norėdamas pabrėžti, kaip tvirtai A. Čyras laikėsi duotojo studentui žodžio. Tai buvo svarbiausia pamoka visam gyvenimui: duotas žodis – šventas dalykas. Ką A. Čyras pažadėjo – padarė, nors gal ir jautėsi įžeistas nedėkingo studento. Štai todėl jį ir priskiriu prie tų asmenybių, suvaidinusių mano gyvenime svarbų vaidmenį.

E. Vilko vadovaujamame operacijų tyrimų sektoriuje padirbėjau tik metus. Vadovas patikėjo sudėtingos ir pasauliniu mastu svarbios Šteinerio problemos tyrinėjimo užduotį. Šios problemos esmė tokia: kaip sujungti trumpiausio ilgio komunikaciniu tinklu (elektros perdavimo, kelių, telefoninio ryšio kabelių ir pan.) tam tikroje teritorijoje esančius punktus (miestus, gyvenvietes, pramonės objektus ir t. t.). Net ir šiandien abejoju, ar būtų man pavykę pasiekti kokį nors mokslo kandidato laipsniui derantį mokslinį rezultatą. Trauktis vertė ne abejonė savo jėgomis, bet sunki mano jaunos šeimos materialinė padėtis: gimė dukra, buto nėra, atlyginimas menkutis, skolų vis daugėja.

Net ir įtikinamai paaiškinus, kodėl esu priverstas ieškoti geriau mokamo darbo, nors mokslinio darbo tema ir labai įdomi, E. Vilkas pareikalavo, kad kaip jaunasis specialistas pagal paskyrą turiu išdirbti įstatymo numatytus trejus metus. Bet vadovo pritarimas buvo trumpai pareikštas šiais visam gyvenimui atmintyje išlikusiais žodžiais: „Jeigu reikia išjoti, tai ant gero arklio." E. Vilkas padėjo daug pastangų jo vadovaujamo sektoriaus jaunajam bendradarbiui ieškant tinkamo ir geriau mokamo darbo. Su juo buvo konsultuojamasi Valstybinėje plano komisijoje kuriant Matematinių metodų taikymo planavimui skyrių, jo buvau rekomenduotas naujo skyriaus steigimo

iniciatoriams. Tačiau toks skyrius Valstybinėje plano komisijoje įsikūrė tik po trejų metų, o Kaimo statybos ministerijoje jau veikė Statybos ekonomikos ir valdymo laboratorija, kur reikėjo matematikų ir buvo realių galimybių gauti butą. E. Vilko pastangomis ten ir pavyko įsidarbinti.

Kai po trejų metų pasisekė gauti vieno kambario butą, vėl kilo ūpas grįžti prie mokslinio darbo. Neslėpsiu, kad viena tokio siekio paskatų buvo geriau mokamo darbo galimybės. Įsiminė dar dirbant Mokslų akademijos Fizikos ir matematikos institute stebinę darbo užmokesčio skalės skirtumai: 83 rubliai jaunesniam moksliniam bendradarbiui ir 310 rublių mokslų kandidato laipsnį turinčiam sektoriaus vadovui. Tuomet kartą išdrįsau paklausti E. Vilko: „Kaip išleidi tokį kiekį pinigų?“ Jo atsakymas kaip visuomet buvo trumpas ir aiškus: „Man galvos dėl to neskauda – aš turiu žmoną.“

Valstybinėje plano komisijoje kaip tik tuo metu jau veikė Matematinių metodų taikymo skyrius, o jam vadovavo R. Rajeckas. Tame skyriuje jau dirbo keli mano studijų draugai, todėl pradėjau lankytis pas juos, norėdamas išsiaiškinti įsidarbinimo galimybes, nesikreipdamas tiesiogiai į man nepažįstamą R. Rajecką. Per vieną tokių vizitų Valstybinės plano komisijos koridoriuje išvydau kalbančius E. Vilką ir R. Rajecką. „Štai kur kadras eina“, – pasakė E. Vilkas apie pro šalį einantį savo buvusį studentą ir bendradarbį. Šios rekomendacijos R. Rajeckui pakako ir jis pakvietė kitą dieną užeiti. Prisimindamas mūsų pirmą pokalbį, R. Rajeckas neretai su humoro gaidele kartodavo mano žemaitišku akcentu pasakytą svarbiausią sąlygą: „Ar čia bus galimybė parengti disertaciją?“ Tokiomis aplinkybėmis ir atsidūriau Valstybinėje plano komisijoje (vėliau komitete), kurioje darbavausi apie dvidešimt metų.

Man dirbant tuometės Lietuvos komandinės ekonomikos „centriniame štabe“ – Valstybiniame plano komitete – su E. Vilku atsidūrėme tarsi priešingose stovyklose. Aš tapau planinės ekonomikos funkcionavimo mechanizmo varžteliu, o E. Vilkas, pradėjęs Vakarų šalyse plėtojamos matematinės ekonomikos problematikos tyrimus, – tvirtu rinkos ekonomikos privalumų propaguotoju ne tik Lietuvoje, bet ir Sovietų Sąjungoje. Už tokias sovietiniam ekonomikos mokslui nepriimtinas pažiūras jam ne kartą teko aiškintis LKP

CK aparato aukščiausio rango funkcionieriams. Juk planinę ekonomikos sistemą šie funkcionieriai laikė tobuliausia pasaulyje, optimalia, jei kalbėtume optimalumo teorijos terminais. E. Vilkas suformuluoja ir matematiškai įrodo tokią teoremą: „Jeigu ekonomikos modelio sprendinys nėra pusiausvyros trajektorijoje, jis negali būti optimalus." Kitaip perfrazavus, toks tvirtinimas reiškia, kad planinė ekonomika nėra ir negali būti optimali. Tokį rezultatą, nors ir paslėptą matematine terminija, tais laikais ne tik išdrįso paskelbti, bet dar ir 1984 m. LMA Matematikos ir kibernetikos instituto mokslo taryboje pripažino geriausiu instituto metų darbu.

Tik dėl tuomečio Mokslų akademijos prezidento Juro Poželos atkaklumo E. Vilkas paskiriamas LMA Ekonomikos instituto direktoriumi nušalinant nuo pareigų buvusį direktorių Juozą Maniušį, apie kurio mokslinius, politinius ir valstybės veikėjo „nuopelnus" čia nutylėsiu. Koks buvo didelis pasipriešinimas šiam paskyrimui, rodo ir toks faktas. Dirbdamas Liaudies ūkio planavimo ir ekonomikos instituto direktoriumi gavau tiesiogiai institutą kuravusio Valstybinio plano komiteto pirmojo pavaduotojo Bronislovo Zaikausko (vėliau tapusio net LKP CK sekretoriumi) kategorišką nurodymą vykti į LKP CK ir įrodyti, kad E. Vilkas, kaip matematikas, negali būti LMA Ekonomikos instituto direktoriumi. Buvo nurodyta kita tinkamiausio pretendento į direktorius – B. Zaikausko bendramokslio ir vieno LKP CK sekretoriaus brolio – pavardė. Argumentas, kad toks mano veiksmas prieš savo mokslinį vadovą būtų neetiškas, nebuvo išgirstas. Išsigelbėjau nuo nešvaraus pavedimo tik pateikęs tokį argumentą: „Jeigu matematikas E. Vilkas netinka būti LMA Ekonomikos instituto direktoriumi, tai matematikas A. Vasiliauskas irgi netinka būti VPK Ekonomikos ir planavimo instituto direktoriumi." Jeigu ne VPK pirmininko Aleksandro Drobnio tvirta parama, antroji mano argumento dalis būtų buvusi greitai realizuota.

Būdami vienas rinkos ekonomiką palaikančio, kitas planinę ekonomiką aptarnaujančio institutų direktoriai nesusipriešinome, o glaudžiai bendradarbiavome: dalyvavome institutų mokslinėse tarybose ir disertacijų gynimo tarybose, nebuvo jokių aštresnių susikirtimų dalyvaujant įvairiose mokslinėse diskusijose. Tik vienintelį kartą, perskaitęs pranešimą viename mokslinia-

me seminare apie ekonomikos planavimo tobulinimo problemas, išgirdau trumpą pašaipią pastabą: „Žiūriu, jau išmokai neblogai plepėti." Kai atkūrus Lietuvos nepriklausomybę E. Vilkas pasiūlė darbą jo vadovaujamame LMA Ekonomikos institute, noriai sutikau. Širdyje tai įvertinau kaip paklydėlio sūnaus sugrįžimą po ilgų klajonių į savo namus. Gaila, kad nelauktai mirus E. Vilkui, nepavyko man tų namų apginti net einant LMA Ekonomikos instituto direktoriaus pareigas.

E. Vilkas buvo įvairiapusiškai turtinga asmenybė. Atkurtos Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu jis tapo visuomenėje plačiai žinomas ne tik kaip mokslininkas, bet ir kaip politikas ir visuomenininkas. Kaip pripažintam ekonomikos autoritetui jam labiausiai rūpėjo Lietuvos ekonomikos dabarties problemos ir ateities perspektyvos. Būdamas tvirtas liberalų ideologijos šalininkas, jis visuomet teigė, kad, kuo liberalesnė ekonomika, tuo aktualesnis valstybinis ekonomikos reguliavimas. Todėl pastaraisiais gyvenimo metais abu su E. Vilku daug pastangų skyrėme Lietuvos ekonomikos plėtros ilgalaikėms strategijoms rengti ir įgyvendinti. Deja, mūsų abiejų propaguojamos strateginiu valdymu pagrįstos ekonomikos valstybinio reguliavimo koncepcijos šiandien dar tinkamai nesupranta nei dešinioji, nei kairioji Lietuvos politinės valdžios pusės.

Prieštaringų visuomenės vertinimų susilaukė E. Vilko, kaip privatizavimo komisijos pirmininko, veikla. Ir tai suprantama, nes valstybės turto privatizacijos procesą daugelis Lietuvos ekonomikos istorijos atkurtos nepriklausomybės laikotarpiu tyrėjų ateityje nušvies, mano įsitikinimu, tamsiausiomis spalvomis. Atvirai pasakius, nustebau sužinojęs apie E. Vilko paskyrimą į šias pareigas. Žinodamas apie būsimą paskyrimą anksčiau, būčiau mėginęs jį įtikinti, kad tokio masto asmenybei ir mokslininkui nevertėtų imtis privatizavimo komisijos pirmininko pareigų ir net dalyvauti tokioje komisijoje.

Trumpai būnant ekonomikos ministru Adolfo Šleževičiaus vyriausybėje man yra tekę savo kailiu pajusti nemažą politinį spaudimą dėl svarbesnių objektų privatizavimo. Man buvo lengviau tokiam spaudimui atsispirti, nes aš, skirtingai nei prieš mane ekonomikos ministru buvęs Julius Veselka, nebuvau paskirtas privatizavimo komisijos pirmininku. Į politikų nurodymus

atsakydavau trumpai: „Kreipkitės į privatizavimo komisijos pirmininką.“ Šie neatlyždavo: „Bet juk jis Jūsų viceministras?“ Į tai vėl trumpai atsakydavau: „Abu esame tiesiogiai paskirti Prezidento, ir privatizavimo klausimais šis viceministras man nepavaldus.“

Be to, žinojau, kad kiekvieno objekto privatizavimo sprendimai gimsta žemutinėse biurokratinės mašinos grandyse kaip sudėtingų užkulisinių žaidimų pasekmė. Priimdami tokius sprendimus biurokratai pateikdavo sumaniai parengtas pažymas, pagal kurias nei privatizavimo komisijos pirmininkas, nei jos nariai giliau pažvelgti į tuos užkulisius neturėjo galimybių. E. Vilkas, būdamas idealistas, matyt, tikėjosi, kad jo tobulai įvaldyta optimalių sprendimų logika padės bent sumažinti suktybių privatizavimo procese mastą. Tik praktinės patirties stoka jam nepašnibždėjo, kad tokia logika juo geriau veikia, kuo daugiau turi informacijos apie situaciją.

Reikia pripažinti, kad kai kurios suktybės pro jo akis nepraslysdavo. Tokiu atveju tuojau pasigirsdavo pralaimėjusiųjų balsai, kad reikia nušalinti privatizavimo komisijos pirmininką. Ypač aktyviai organizuojant privatizacijos komisijos pirmininko nušalinimą reikšdavosi Viktoras Uspaskichas. Norėdamas paslėpti savo nepavykusius įgyvendinti interesus, E. Vilką jis pristatydavo kaip dorą (skirtingai nuo tų nepatenkintų, skleidusių paskalas apie korupciją) mokslininką, kurio autoritetu naudojasi nedorėliai, todėl siūlydavo pačiam trauktis iš privatizavimo pirmininko pareigų ir taip išsaugoti savo dorą vardą. Tačiau visiškai akivaizdu, kad skelbiant tokius pareiškimus V. Uspaskichui rūpėjo ne E. Vilko reputacija, o tik būdavo išreiškiama nuoskauda dėl patirtų pralaimėjimų (ne be E. Vilko pastangų) privatizuojant jam svarbius objektus. Suprantama, kad V. Uspaskicho kampanija „ginant“ dorą E. Vilko vardą ir kai kurie nesėkmingi mėginimai skleisti paskalas apie E. Vilko praturtėjimą, šiam pasitraukus iš privatizavimo komisijos pirmininko posto, greitai subliūško.

Stipri ir gabi E. Vilko asmenybė atskleista dviejose publicistikos knygose: *Komentarai „Laisvės“ radijui (1992–1994 m.) ir laikraščiui „Gazeta Wilenska“ (1999–2000 m.)* bei *Komentarai žurnalui „Veidas“ (2002–2007 m.).* Knygų leidybą inicijavęs ir parėmęs Bronislovas Lubys, matydamas šių knygų prasmę,

skubėjo, kad E. Vilkas galėtų ilgiau pasimėgauti tokiais puikiais leidiniais. Deja, jo paties parengtų leidinių įvadinį žodį teko papildyti artimų kolegų jam skirtais *Pro memoria* puslapiais. Šie leidiniai yra ne tik geras E. Vilko ekonominių bei socialinių pažiūrų atspindys. Tai tarsi daugelį metų jo kruopščiai rengtas nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos metraštis, pravartus kaip vienas liberalios minties šaltinių pilietinio lavinimo bei racionalaus mąstymo studijoms. Štai tik keletas nuostabių E. Vilko citatų:

• *Reforma nėra daroma, ji darosi pati.*

• *Visada kartoju, kad nuo graikų laikų žmonių gyvenimas iš esmės nesikeitė. Pasikeitė juos supantys daiktai, atsirado daugiau galimybių. Ir sovietų valstybė, nepaisant visų baisybių, buvo žmonių visuomenė. Savo pagrindais viena nuo kitos jos skyrėsi ne itin daug. Specifiška, kad tai buvo Rusijos imperija, paremta proletarine ideologija. Nei vieno, nei kito Lietuvoje nebėra. Daugiausia sovietizmo likę Lietuvos žmonių mąstyme. Praktikoje remiamasi sena patirtimi ir metodais.*

• *Lietuvoje turime nemažai ambicingų ekonomistų, linkusių vienas kito nepripažinti.*

• *Visos valdžios nori ir žada bendrauti su mokslininkais. Ne tik su ekonomistais. Vėliau kasdieniai reikalai įsuka į savo tėkmę. Nebeturi kada nei tartis, nei klausyti. Tai būdinga visoms valdžioms ir dabartinei taip pat.*

• *Nematau gražios liberalizmo ateities. Lietuva nėra liberali šalis. Savo dvasia ji dogmatiška, katalikiška.*

• *Teorija, kaip minėjau, neduoda aiškaus atsakymo, ar valstybė turi ir ar gali stabilizuoti ekonomiką. Ne ką aiškesnį atsakymą duoda ir praktika, kuri rodo, kad ir tose šalyse, kur vyriausybės patarėjai yra Nobelio premijos laureatai, vyriausybės neišlenda iš ekonominių bėdų. Vadinasi, stabilizavimo sunkumai nėra tik kompetencijos stoka, o kažkas gilesnio.*

• *Aš nelabai tikiu programomis, jos turi kažką bendro su užkeikimais. Kiekvienam reikia pradėti nuo savęs. Visuomenė turi tam duoti impulsą, pavyzdžiui, vieną mėnesio dieną paskelbti dvasinės sanitarijos diena, be politikos, mitingų, ekonomikos ir t. t. Vienos velykinės per metus maža.*

E. Vilkas ypač mėgo aktyviai sportuoti, imdamasis savo amžiui neįprastai didžiulių lauko teniso krūvių. Kai nepraėjus dviem savaitėms po inksto

pašalinimo operacijos paskambinau jo žmonai, paklausdamas, ar galiu aplankyti šefą ligoninėje, ji juokdamasi atsakė: „Jis dabar aikštyne ir jau lošia tenisą." Dvi savaitės iki jo mirties mums abiem važiuojant automobiliu iš Kauno netikėdamas savo ausimis išgirdau tokį jo nusiskundimą: „Aš nebenoriu gyventi. Širdies aritmijos priepuoliai darosi tiek dažni ir sunkūs, kad dūstu ir nebegaliu lošti teniso." Įstengiau tik nevykusiai pralementi: „Gal jau laikas būtų pereiti nuo teniso prie šaškių."

Kartą pavasarį dalyvavau pokalbyje, kuriame E. Vilkas sutiko su akademijos kolegų kardiochirurgų Vytauto Sirvydžio ir Giedriaus Uždavinio primygtiniu reikalavimu chirurginiu būdu pakeisti širdies vožtuvą, kuris ir buvo pagrindinė E. Vilko širdies aritmijos priepuolių priežastis, bet jo pageidavimu operacija, deja, lemtingai buvo atidėta rudeniui. Akademiką E. Vilką, tik įpusėjus 73-iems gyvenimo metams, mirtinas širdies aritmijos priepuolis pakirto 2008 m. gegužės 19 d. namuose ant sofos, per televiziją stebint garsaus lauko teniso turnyro Melburne varžybas, o tik porą dienų prieš mirtį jis buvo sužaidęs paskutines savo gyvenime lauko teniso varžybas turnyre Vilniuje.

Man žmogaus pasitraukimas iš gyvenimo, kai jau išnaudotos visos kūrybingos ir aktyvios veiklos galios, yra labai prasmingas. Labai skaudu, kad tokių galių likimas visoms trims čia minimoms iškilioms asmenybėms skyrė tik trumpam laiko tarpsniui. Panašaus kaip ir E. Vilkas amžiaus – beveik 74 metų – sulaukęs mirė ir akademikas A. Čyras, tačiau jam keletą paskutiniųjų gyvenimo metų teko grumtis su sunkiomis sveikatos negandomis. Akademikui R. Rajeckui 75 metai būtų sukakę 2012 metais, tačiau jau 14 metų jo nebėra tarp mūsų: akademikas mirė 1997 m. rugpjūčio 11 d., nesulaukęs nė 60-ies. Tarsi numatydamas jam likimo skirtą trumpą amžių, R. Rajeckas stengėsi kuo skubiau pasiekti plataus pripažinimo aukštumas.

Su R. Rajecku man teko bendradarbiauti beveik tris dešimtmečius, todėl gerai pažinojau šį unikalų žmogų, žymų mokslininką ir mokslo organizatorių. Tai buvo labai plačių pažiūrų žmogus, kuriam rūpėjo viskas, kas vyksta Lietuvoje ir už jos ribų. Todėl vienodai atsidavęs jis dirbo ir mokslinį, ir pedagoginį, ir politinį, diplomatinį darbą. Tiesa, politinė veikla buvo trumpalaikis

jo aktyvaus gyvenimo epizodas. Kritiškas jis buvo ir politikoje (daugelis dar prisimena pagarsėjusį jo atvirą laišką Lietuvos Respublikos Prezidentui), todėl tarp politikų spėjo įgyti ne tik nemažai draugų, bet dar daugiau priešų.

Mus, R. Rajecko mokinius, stebino nepaprasta jo atmintis. Jis tiksliai prisimindavo daugybę tik vieną kartą išgirstų skaičių, telefonų numerių, datų – ne veltui jį vadinome vaikščiojančia enciklopedija. Kitas moksliniam darbui nepaprastai svarbus R. Rajecko bruožas – griežta mąstymo logika. Turėdamas aukštąjį techninį išsilavinimą, jis buvo įgijęs neblogus matematikos pagrindus ir tai teigiamai veikė jo mąstymo logiką. Ypač sėkmingai loginio mąstymo privalumais jis naudojosi mokslinėse diskusijose, kuriose dažniausiai tapdavo nugalėtoju. Jis ne tik pats argumentuotai gindavo savo nuomonę, to paties reikalaudavo ir iš savo mokinių, dažnai sakydamas: „Nėra autoritetingų nuomonių, yra tik argumentuotos nuomonės."

Atsimenu, vienas mūsų instituto bendradarbis, būdamas perdėtai geros nuomonės apie savo mokslinius gebėjimus, parašė „mokslinį traktatą", kurį rengėsi vežti ginti į Maskvą kaip ekonomikos mokslų disertaciją. Kaip ir buvo reikalaujama, prieš teikiant ginti disertaciją turėjo apsvarstyti ir rekomendaciją pateikti pretendento darbovietės – VPK Liaudies ūkio planavimo ir ekonomikos instituto – mokslinė taryba. Jos narys R. Rajeckas, jau tada mokslų daktaras ir profesorius, paskelbė tokią išvadą: „Jeigu iš šio darbo teksto pašalintume visas marksizmo-leninizmo klasikų kūrinių ir komunistų partijos suvažiavimų direktyvų citatas, tai liktų tiktai ketvirtadalis ar penktadalis teksto, ir nebebūtų ko vežti į Maskvą." Tai ne pirmas kartas, kai R. Rajeckas atvirai ir drąsiai sakė į akis tiesą, nebijodamas būsimų pasekmių. Suprantama, instituto mokslinė taryba taip vertinamai disertacijai nepritarė.

Dar vienas būdingas šio unikalaus žmogaus bruožas – nepaprastas komunikabilumas. Greičiau negu dauguma kitų jis sugebėdavo užmegzti Lietuvos ekonomikos mokslui naudingų ryšių. Užtenka paminėti jo gerus santykius su SSRS mokslų akademijos prezidiumo nariu, Centrinio matematinės ekonomikos instituto direktoriumi Nikolajumi Fedorenka, kitais žinomais sovietinio ekonomikos mokslo akademikais. Tais laikais mums buvo ypač sunku susipažinti su Vakarų mokslininkais, tačiau R. Rajeckas, būdamas dar

tik mokslų kandidatas, pradėjo artimai bendradarbiauti su pasaulinio ekonomikos mokslo garsenybe Nobelio premijos laureatu, Harvardo universiteto profesoriumi Vasilijumi Leontjevu. Dar sovietmečiu R. Rajeckas sugebėjo kelis kartus pabūti Jungtinėse Amerikos Valstijose, ten skaityti paskaitas.

R. Rajecko asmeniškai ir su bendraautoriais išspausdintų mokslinių darbų palikimas didžiulis – 15 knygų ir beveik 200 mokslinių straipsnių. Mokslininko knygas spausdino žinomos sąjunginės ir respublikinės leidyklos, nemažai straipsnių publikuota visuotinai pripažintuose SSRS ir užsienio mokslo žurnaluose. Sovietinė okupacija lėmė, kad pagrindinė tyrimų problematika siejasi su komandinės ekonomikos planavimo ir analizės matematiniu modeliavimu, tačiau to laikotarpio R. Rajecko moksliniai darbai turėjo didelę praktinę reikšmę: jais plačiai naudojosi daugelio sovietinių respublikų valstybiniai plano komitetai ir kitos žinybos.

Nepritariu manantiems, kad planinei sistemai pritaikyti akademiko R. Rajecko darbai rinkos sąlygomis prarado savo aktualumą. Taip samprotaujant galima neigti viską. Ar ne geriau būtų, užuot neigus, perimti, kas jo veikaluose vertingiausia, ir panaudoti dabarties sąlygomis? Tuo labiau, kad R. Rajecko bei jo bendraminčių darbuose buvo ir rinkos, ir planinei ekonomikoms bendrų sprendimų analizės ir priėmimo schemų. Pagaliau skirtingų sistemų ekonomikos dėsniai yra bendri. Pačią planinę ekonomiką akademikas vertino gana kritiškai, matydamas ir silpnąsias jos puses. Reikia nepamiršti ir to laikotarpio kompiuterių techninių ir programinių galimybių, nulėmusių planinių sprendimų matematinio modeliavimo metodų pasirinkimą.

Tiesa, apie savo mokslinius darbus R. Rajeckas buvo puikios nuomonės. E. Vilkas taip pat dažnai pabrėždavo išskirtinę savo tyrimų rezultatų reikšmę ekonomikos mokslui. Į tai žiūriu kaip į visiškai suprantamą, paaiškinamą reiškinį, nes kiekviena asmenybė stengiasi save pabrėžti. Nepastebėjau, kad R. Rajeckas ir E. Vilkas būtų aštriau konfliktavę tarpusavyje, nors kartais ir pasakydavo už akių vienas kito atžvilgiu kokią nors kritišką repliką. Pavyzdžiui, kartą R. Rajeckas yra man pareiškęs: „Vilkas ne visuomet pasako daug ką nors naujo, bet E. Vilkas niekuomet nenusišneka.“ Tiesa, replikų

vienas kitam apie nepakankamą veiklumą padaugėjo, kai Mokslų akademijos viceprezidentu buvo paskirtas R. Rajeckas, o ne vyriausiuoju moksliniu sekretoriumi buvęs E. Vilkas.

Buvę R. Rajecko studentai Vilniaus universitete visuotinai pripažįsta jį geriausiu savo dėstytoju. Profesorius tarp studentų, o ypač tarp studenčių, garsėjo ir savo elegantiška išvaizda, tvarkingumu. Jis dėstė itin nuosekliai ir logiškai, neskaitė tradiciškai iš pasirengto konspekto, o improvizuodavo, aiškindavo, diskutuodavo. Per pratybas, skirtingai nuo kitų dėstytojų, reikalaudavo ne atpasakoti, o išgvildenti aptariamos temos turinį ir pareikšti savo nuomonę. Po profesoriaus R. Rajecko įdomių paskaitų ir reiklių pratybų studentams tapdavo nesudėtinga pasirengti egzaminui.

R. Rajecko, kaip mokslo organizatoriaus, gebėjimai ryškiai atsiskleidė Valstybiniame plano komitete kuriant Liaudies ūkio planavimo ir ekonomikos institutą. Naujam institutui sukurti ir sėkmingai gyvuoti būtinos trys svarbiausios sąlygos: pakankamas finansavimas, stabili valstybės užsakomų tyrimų problematika ir kvalifikuoti moksliniai kadrai. Finansavimo problemas lengvino ta aplinkybė, kad tokie institutai buvo kuriami visose sovietinėse respublikose globojant galingai Maskvos institucijai – SSRS valstybiniam plano komitetui (Gosplan). Sudėtingiau būta dėl tyrimų problematikos, nes reikėjo perimti nemažą Mokslų akademijos Ekonomikos instituto vykdytų ir koordinuojamų tyrimų dalį, akivaizdu, jaučiant didelį šio instituto vadovybės pasipriešinimą ir pastangas stabdyti naujo ekonomikos instituto steigimą Lietuvoje.

Daugiausia dėmesio rengiant mokslinius kadrus R. Rajeckas sutelkė jau 1967 metais, pradėjęs vadovauti Valstybinės plano komisijos Ekonominių-matematinių metodų ir elektroninės skaičiavimo technikos diegimo skyriui. Į šį skyrių tada dar tik būsimas akademikas pakvietė gabius Vilniaus, Kauno, Maskvos ir Leningrado (dabar – Sankt Peterburgo) aukštąsias mokyklas baigusius specialistus, naujos sovietinio ekonomikos mokslo krypties – ekonominės kibernetikos – entuziastus, ambicingus jaunuolius ir merginas. Skyriaus bendradarbiai vieningai pritarėme savo vadovo idėjai steigti Liaudies ūkio planavimo ir ekonomikos mokslinio tyrimo institutą

ir kuo galėdami padėjome ją įgyvendinti. R. Rajecko vadovaujami, rašėme ir gynėme ekonomikos mokslų kandidato (dabar – daktaro) disertacijas. Tam nuostabiai pravertė jau minėti platūs R. Rajecko moksliniai ryšiai. Nežinau, ar Lietuvoje yra kitas toks mokslininkas ekonomistas, kuris būtų parengęs per trisdešimt ekonomikos mokslų kandidatų. Aš pats R. Rajecko vadovaujamas apgyniau ne tik ekonomikos mokslų kandidato, bet ir daktaro disertaciją ir jo rekomenduotas 2001 metais buvau išrinktas LMA nariu ekspertu.

Antraisiais naujojo instituto gyvavimo metais įvyko automobilio, kurį vairavo neblaivus R. Rajecko artimas draugas, avarija, ir žuvo kitas jo bičiulis. Gelbėdami vairuotoją, automobilyje važiavę keleiviai mėgino liudyti, kad automobilį vairavo žuvęs keleivis. Teisminei ekspertizei paneigus tokį tvirtinimą, matyt, dėl tokios įtemptos būsenos nesusivaldęs, R. Rajeckas įsivėlė į nereikalingą kivirčą su LSSR generaliniu prokuroru A. Kaireliu. Į avarijos atvejo „politinį nagrinėjimą" įsitraukia iš Maskvos siųstas LKP CK antrasis sekretorius V. Charazovas ir nepaisant Valstybinio plano komiteto pirmininko Aleksandro Drobnio pastangų R. Rajeckas atleidžiamas iš Liaudies ūkio planavimo ir ekonomikos instituto direktoriaus pareigų.

A. Drobnys, tikėdamasis, kad vietoje V. Charazovo netrukus iš Maskvos atvyks naujas emisaras, padaro rokiruotę – R. Rajecką paskiria direktoriaus pavaduotoju, o jo buvusį pavaduotoją – laikinai einančiu direktoriaus pareigas. Trejetas tarpusavyje džentelmeniškai susitaria, kad esminiai instituto veiklos sprendimai lieka R. Rajecko kompetencijai. Užsitęsus V. Charazovo pakeitimui, po dvejų metų R. Rajeckas pereina dirbti į Vilniaus universitetą. O aš, tapęs ekonomikos mokslų daktaru ir profesoriumi ir išreiškęs norą taip pat pradėti dirbti Vilniaus universitete, buvau A. Drobnio įkalbėtas likti Liaudies ūkio planavimo ir ekonomikos institute ir paskirtas šio instituto direktoriumi.

Akademikas R. Rajeckas turėjo ir daug draugų, ir nemažai priešų – tai, matyt, būdinga daugeliui iškilių asmenybių. Jis buvo aukštos kultūros ir gana diplomatiškas žmogus, bet jei kas užkliudydavo jo asmeninius interesus, veikdavo be diplomatijos. Darbe visada išlikdavo santūrus ir taktiškas.

Jei kartais pasikarščiuodavau, mane pristabdydavo, sakydamas: „Ramiau, ramiau, žemaiti.“ Įdomu būdavo su Raimundu leisti poilsio valandas, nes jis mokėdavo atsipalaiduoti. Draugų nesirinko nei pagal pareigas, nei pagal laipsnį ar materialinį gyvenimo lygį. Su nedraugais elgdavosi labai taktiškai, savo antipatijos nerodydavo.

R. Rajeckas nesutrikdavo ir gana kebliose situacijose, geriau pamąstęs visuomet greitai rasdavo sprendimą ir neatidėliotinai veikdavo. Atmintyje išliko vienas toks satyrinį atspalvį įgijęs atvejis. Kartą grįžtant iš komandiruotės Maskvos Vnukovo oro uoste visai nakčiai iki 7 val. ryto atidedamas skrydis į Vilnių. Turiu piniginėje tik du rublius, bet ramus važiuoju autobusu nakvynės į Lietuvos atstovybės viešbutį Vorovskio gatvėje, tikėdamasis, kad šefas pinigų turi. Išgirdęs jo klausimą, ar turiu pinigų, pradėjau juoktis ir atsakiau, kad turiu du rublius. Šefas pasakė beturįs tik rublį. Užsimokėti už nakvynę abiem po pusantro rublio užteko, bet kelionei taksi į oro uostą anksti ryte pinigų nebeliko. Labai džiaugėmės pusę septintos atvykę viešuoju transportu į oro uostą ir ramiai stovime keleivių eilutėje prie įlaipinimo vartų su užrašu „Vyksta įlaipinimas į Vilnių“. Lygiai 7 val. keleivių eilė ta pati, pasikeičia tik užrašas: „Vyksta įlaipinimas į Lvovą“. Supratę, kad mūsų reiso keleiviai jau senokai nuvesti į lėktuvą, spėriai peršokome tvorą ir, nekreipdami dėmesio į šūksmus už nugaros (gerai, kad ne šaudymą), nudūmėme prie dar tebestovinčio su atviromis durimis lėktuvo iš Vilniaus. Šefas susirūpino: „Kaip be keleivių laiptelių įlipsime?“ Pastebėjęs netoliese stovinčias metalines kopėčias, greitai jas atitempiu prie lėktuvo, bet jos nesiekia nė pusės durų aukščio. Iškišęs pro duris galvą, pilotas tik paklausia, ar išprotėjome ir ką mes čia veikiame, ir, nekreipdamas dėmesio į rodomus bilietus, riebiai rusiškai nusikeikęs užtrenkia duris.

Situacija, žinoma, juokinga, jei nebūtų graudi: liekame svetimame mieste, be pinigų, turintys tik negaliojančius bilietus. R. Rajeckas veikia ryžtingai. Įsibrauname į oro uosto budėtojo kabinetą. Šefas ryžtingu tonu papasakoja jam apie šį nesusipratimą ir griežtai pareikalauja leisti išskristi į Vilnių artimiausiu lėktuvu. Pareigūnas pasitaikė stebėtinai doras: patikrinęs pripažįsta, kad užrašas prie įlaipinimo vartų tikrai pakeistas pavėluotai. Pareiškęs, kad

turėtume džiaugtis aptikę prie ko prikibti, pareigūnas randa mums dvi vietas lėktuvu grįžti į Vilnių.

Nebūdamas politologas, nesiryžtu giliau analizuoti R. Rajecko trumpalaikės, bet ganėtinai įvairios politinės veiklos atkurtoje nepriklausomoje Lietuvoje. Matyt, prieštaringiausių vertinimų visuomenėje iki šiol, praėjus jau daugeliui metų, susilaukia R. Rajecko atviras laiškas Jo Ekscelencijai Lietuvos Respublikos Prezidentui Algirdui Brazauskui. Šis laiškas buvo parašytas Londone, kai buvo gauta žinia apie 1996 m. sausio 16 d. LR Prezidento dekretą, kuriuo nuo 1996 m. vasario 10 d. R. Rajeckas atšaukiamas iš LR nepaprastojo ir įgaliotojo ambasadoriaus Jungtinėje Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystėje ir Airijos Respublikoje pareigų. Laiškas buvo paskelbtas *Respublikoje* 1996 m. kovo 26 d. Tą vakarą, grįžęs iš komandiruotės Prahoje, skambinu telefonu R. Rajeckui į namus. Pirmieji jo žodžiai pasisveikinus: „Dar negirdėjai, kokią pirtį aš čia užkūriau Lietuvoje!“ Mano atsakymas jį nustebino: „Ne tik girdėjau, bet jau Prahoje perskaičiau *Laisvosios Europos* radijo žurnalisto Kęstučio Girniaus pateiktą visą laiško tekstą.“ Matyt, tikėdamasis teigiamo mano ir K. Girniaus pritarimo, trumpai paklausė: „Na, ir kaip?“ Ištarus tik pirmą vertinimo frazę: „Gal per piktas?..“, sekė trumpas, pokalbį telefonu baigiantis, atsakymas: „Kas ko ieško, tas tą randa...“

Neslėpsiu, kad nebuvau tarp pritariančiųjų tokiam laiškui. Tik vienintelį kartą kartu su Klaipėdos jūrų uosto direktoriumi Valentinu Greičiūnu kokias dvi valandas bandėme jį įtikinti, kad taip daryti nederėjo. R. Rajeckas tvirtai įrodinėjo mums savo teisumą, bet tas tvirtumas pamažu silpo, kol galų gale jis nutilo. Aišku, kad tai reiškė tik norą baigti užsitęsusią diskusiją, o ne ženklas, kad pripažįstami mūsų argumentai. Norėdamas giliau suvokti man labai artimo žmogaus motyvus ryžtantis parašyti ir spaudoje paskelbti tokį ilgą atvirą laišką su tiek daug priekaištų Algirdui Brazauskui, esu juos aptarinėjęs su daugeliu asmenų, gerai pažinojusių akademiką. Be kitų, buvo minima ir sunkios ligos, kuria tuomet sirgo R. Rajeckas, įtaka tokiam žingsniui.

Vien nuoskauda dėl nepateisintų vilčių, R. Rajeckui daug prisidėjus, kad A. Brazauskas būtų išrinktas Lietuvos Respublikos Prezidentu, to atviro laiško paaiškinti negalima. Sovietmečiu akademiko R. Rajecko ir aukštus postus

užimančio A. Brazausko santykiai buvo puikiausi. Vadovaudamas Prezidento rinkimų kampanijos štabui, R. Rajeckas pritaikė visus savo organizacinius gebėjimus ir patraukliai, argumentuotai ir įtikinamai pats asmeniškai agitavo už A. Brazauską. Suprantama, kad už tai tikėjosi jo nemažas ambicijas atitinkančio atlygio. Nemanau, kad po rinkimų patikėtos vyriausiojo patarėjo pareigos jį tenkino. Manęs neįtikino ir akademiko patikinimai, kad premjero postas jo nedominęs ir tokio atsidėkojimo po rinkimų nesiekęs. Mano abejones patvirtino atvirai priešiški premjeru tapusio Adolfo Šleževičiaus ir R. Rajecko santykiai.

Akademikas greitai nusivylė vyriausiojo Prezidento patarėjo pareigomis, nes praktiškai buvo nušalintas nuo svarbiausių sprendimų. Prezidentui dėl tų sprendimų patarinėjo ne oficialūs patarėjai, o šešėliniai LDDP veikėjai. Pasipylė paskalų srautas ir intrigos, iš kurių nesunkiai buvo matyti organizuojamas A. Šleževičiaus vaidmuo. Viename pokalbyje su ministrais išgirdau tokius su jam būdingu pabrėžtinu cinizmu pasakytus premjero žodžius: „Buvau Londone, kur ambasadorius Rajeckas, net būdamas jau viena koja karste, iškėlė atlyginimų ambasadoriams padidinimo klausimą“. Ištvėriau įdėmų jo žvilgsnį tiesiai man į akis, tikintis mano aštresnės reakcijos, mat žinojo apie mūsų su akademiku artimus santykius. Panašiai A. Šleževičius kalbėdavo ne kartą, dar iki R. Rajeckui viešai pasmerkus negarbingą premjero poelgį atsiimant indėlį iš bankrutuojančio banko.

Gerai pažinodamas R. Rajecką, nemanau, kad jis taip nevyriškai būtų keršijęs A. Brazauskui, neturėdamas kitokių tikslų. Su Maskvos M. Lomonosovo universiteto profesoriumi Efremu Maiminu, gerai pažinojusiu akademiką ir labai teigiamai jį vertinusiu, patikimiausiu laikėme kitą atviro laiško motyvą. Pradėdamas vykdyti naują sumanymą, R. Rajeckas, kaip patyręs šachmatininkas, visada numatydavo kelis ėjimus į priekį. Greičiausiai atviras akademiko laiškas buvo tiksliai jo apskaičiuoto ėjimo į LR Seimą dalis. Nusivylus triuškinamai rinkimus į Seimą laimėjusios LDDP veikla valdžioje, jam reikėjo užsitikrinti tvirtą konservatorių, kurių sėkme išstumti LDDP iš valdžios kitoje kadencijoje mažai kas abejojo, paramą būsimuose Seimo rinkimuose. Tokios paramos buvo galima tikėtis tik atkreipus į save Vytauto Landsbergio

ir kitų konservatorių partijos vadovų dėmesį. Nepakako, kad V. Landsbergiui paslaugą jis jau buvo padaręs per 1990 metų rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą, Panevėžio rinkiminėje apygardoje atsiimdamas savo kandidatūrą. Juolab, jog nebuvo tikras, kaip V. Landsbergis traktavo jo pasitraukimą iš rinkimų: kaip jam parodytą meilę ar kaip baimę pralaimėti. Rinkimų į Seimą rezultatai parodė, kad šį kartą buvo apskaičiuota tiksliai – R. Rajeckas vienmandatėje Panevėžio rinkiminėje apygardoje buvo išrinktas LR Seimo nariu.

Apskritai politika buvo ne ta sritis, kur visuomenei daug naudos gali atnešti R. Rajecko masto mokslininkai. Būdamas labai kritiškas žmogus, akademikas ilgainiui vis labiau reiškė nepasitenkinimą konservatorių valdžios sprendimais. Paprastai politiniai vadovai negirdi ne valdžioje esančių mokslininkų kritikos, o valdžioje atsidūrusius kritikus nubaudžia. Jei ne ankstyva R. Rajecko mirtis, nebūčiau labai nustebęs, jei būtų atsiradęs naujas atviras laiškas, tik šį kartą jau konservatorių vadovybei adresuotas.

Baigdamas šiuos atsiminimus, pagalvojau, kad mano gyvenimas dera su liaudiška išmintimi – „Kai trys auklės, vaikas lieka be galvos“. Trijų akademikų, kaip mokslinių vadovų (auklių), vedamas, savo galvos nepraradau, bet savo galva pagal išminties lygį tolokai nuo savo mokslinių vadovų išminties atsilikau. Ką gyvenime pasiekiau, esu laimingas ir patenkintas. Už tai ir esu nepaprastai dėkingas šioms trims iškilioms asmenybėms.

BIOMEDICINOS MOKSLAI

11. Medikai – Lietuvos mokslų akademijos nariai

VYTAUTAS BASYS

Per Lietuvos mokslų akademijos 70 metų gyvavimo laikotarpį dabartinis Biologijos, medicinos ir geomokslų skyriaus pavadinimas ir struktūra ne kartą keitėsi. Įkūrus LMA 1941 m. skyrius vadinosi Gamtos mokslų, nuo 1945 m. – Matematikos, gamtos ir taikomųjų mokslų skyriumi, 1953 m. pertvarkytas į du skyrius, kurių vienas buvo pavadintas Biologijos, nuo 1956 m. jis vadinosi Gamtos mokslų skyriumi, nuo 1959 m. – Chemijos ir biologijos, nuo 1991 m. – Biologijos, medicinos ir žemės ūkio skyriumi ir, pagaliau, 1995 m., įkūrus Žemės ūkio ir miškų skyrių, jis vadinamas dabartiniu vardu. Skyriui iš pradžių vadovavo akademikas J. Matulis, vėliau – V. Lašas, A. Minkevičius, V. Girdzijauskas, L. Kairiūkštis, V. Kontrimavičius, V. A. Tamošiūnas.

LMA ir dabartinio skyriaus veikloje nuo pat pradžios dalyvavo medicinos (dabar – biomedicinos) mokslų šakos atstovai. 1941 m. sausio 16 d. Vyriausybės nutarimu įsteigtos LMA Organizacinio komiteto narys buvo Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Chirurgijos katedros ir klinikos vedėjas profesorius Vladas Kuzma, tuo metu pats populiariausias Lietuvos gydytojas, operavęs daugiau kaip 20 000 ligonių, paskelbęs apie 60 mokslinių straipsnių Lietuvos ir užsienio žurnaluose. 1941 m. balandžio mėn. jis buvo patvirtintas tikruoju MA nariu, dalyvavo 1941 m. gegužės mėn. patvirtinto naujo Gamtos mokslų skyriaus veikloje, tačiau MA dirbo neilgai, nes 1942 m. vasarą mirė.

Pokario metais atkūrusi ir suaktyvinusi savo veiklą LMA iš pradžių narių nerinko – jie buvo skiriami. 1946 m. sausio 18 d. Vyriausybė tikraisiais nariais patvirtino SSRS Medicinos mokslų akademijos narį korespondentą chirurgą profesorių Stanislovą Banaitį (medicina), Kauno Vytauto Didžiojo universiteto profesorius Praną Mažylį (medicina, akušerija ir ginekologija) ir Vladą Lašą (medicina, fiziologija), kuris vasario mėn. buvo išrinktas Matematikos, gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus akademiku sekretoriumi ir ėjo šias pareigas iki 1963 m.

LMA akademikas Stanislovas Banaitis (1899–1954). Gimė darbininko šeimoje Peterburge, 1923 m. baigė Leningrado karo akademiją, tarnavo gydytoju chirurgu įvairiose Rusijos, vėliau Sovietų Sąjungos karo ligoninėse. 1936 m. apgynė medicinos daktaro disertaciją, nuo 1938 m. dirbo dėstytoju įvairiose aukštosiose medicinos ir karo medicinos mokyklose, karo metu jam buvo suteiktas medicinos tarnybos generolo majoro laipsnis. 1945 m. spalio mėn. paskirtas Lietuvos sveikatos apsaugos ministru, o nuo 1946 m. sausio mėn. iki 1947 m. buvo Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Hospitalinės chirurgijos katedros vedėju. Vėliau dirbo Leningrado S. M. Kirovo karo akademijoje, vadovavo Hospitalinės chirurgijos katedrai ir LMA veikloje praktiškai nebesireiškė. Jo mokslinių tyrimų kryptis buvo trauminio šoko patogenezė ir gydymas, ta tema paskelbė daugiau kaip 80 mokslinių publikacijų.

Pranas Mažylis (1885–1966). Mokėsi Liepojos gimnazijoje, trumpai studijavo Peterburgo universitete. Jau gimnazijoje pradėjo aktyvią veiklą socialdemokratų kuopelėse. Baigęs gimnaziją dėl politinių motyvų 1908 m. emigravo į Austriją ir 1913 m. baigė medicinos studijas Krokuvos universitete. 1914 m. šiame universitete jam suteiktas medicinos daktaro vardas. 1918 m. sugrįžęs į Lietuvą dirbo gydytoju Panevėžyje, vadovavo apskrities ligoninei, nuo 1920 m. buvo Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninės vedėjas, nuo 1922 m. pradėjo dirbti jo paties organizuotoje VDU Akušerijos ir ginekologijos klinikoje vedėju, 1930 m. gavo profesoriaus vardą. Tuo metu tyrinėjo įvairias moterų ligų problemas, nemažai dėmesio skirdamas onkologinėms ligoms. Tarpukario *Medicinos* žurnale beveik kasmet prof. P. Mažylis skelbdavo metines savo vadovaujamos klinikos darbo apžvalgas, kurios iš esmės atspindi tuometės

Lietuvos akušerinės ir ginekologinės pagalbos esmę – gimdymų komplikacijas ir gimdyvių mirties priežastis, operacijas, perinatalinę patologiją, jose buvo pateikiami kiti svarbūs duomenys, įvardijami to laikotarpio moksliniai akušerijos tyrimai. Vartant senuosius tarpukario *Medicinos* numerius galima susidaryti gana išsamų vaizdą, kaip atrodė tuometė gimdymų pagalba, kokios buvo naujagimių sveikatos problemos. P. Mažylis išliko ilgai aktyvus ir iki pat mirties vadovavo savo įkurtai Kauno medicinos instituto (anksčiau – VDU) Akušerijos ir ginekologijos katedrai, skaitė akušerijos paskaitas studentams. Profesorius P. Mažylis buvo mėgstamas ir vertinamas kolegų ir mokinių, pasižymėjo paprastumu ir kuklumu: 1945 m. savo gyvenimo apraše teigė, kad „dirbti Mokslų Akademijoje prie dabartinių savo pareigų neištesėsiu ir nesugebėsiu". Bet iš tikrųjų jis buvo puikus gydytojas ir aktyvus mokslo organizatorius – nuo 1948 iki 1957 m. buvo Eksperimentinės medicinos ir onkologijos instituto poskyrio, vėliau – sektoriaus vadovas, taigi vienu metu dirbo Kaune ir Vilniuje, jam buvo suteikti nusipelniusio gydytojo, nusipelniusio mokslo veikėjo vardai, ordinai ir garbės raštai.

Ilgametis skyriaus akademikas sekretorius Vladas Lašas (1892–1966). Gimnaziją baigė Peterburge, dvejus metus Peterburgo universitete studijavo biologiją, vėliau medicinos studijas tęsė Tartu (Dorpato) universitete. Karo metais paskirtas tarnauti karo gydytoju. Baigęs universiteto studijas nuo 1918 m. dirbo gydytoju Rokiškyje, o nuo 1921 m. apsigyveno Kaune, dėstė aukštuosiuose kursuose. Nuo 1922 m. Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, čia įkūrė Fiziologijos ir fiziologinės chemijos katedrą ir jai vadovavo (iki 1966 m.). 1926 m. gavo medicinos daktaro laipsnį, 1924–1940 m. buvo Medicinos fakulteto dekanas. Jo vadovavimo laikotarpiu pastatyti Medicinos fakulteto rūmai A. Mickevičiaus gatvėje ir universiteto klinikų kompleksas Žaliakalnyje – iki šiol vieni moderniausių ir funkcionaliausių mokymui ir gydymui pritaikytų pastatų ne tik Kaune, bet ir visoje Lietuvoje.

1946 m. sausio 18 d. Liaudies komisarų tarybos nutarimu V. Lašas paskirtas LMA tikruoju nariu, o 1946 m. vasario 20 d. visuotiniame akademijos narių susirinkime juo išrinktas. Tuo metu jis dirbo Kauno medicinos instituto Normalinės fiziologijos katedros vedėju, skaitė fiziologijos, fiziologinės

chemijos ir patologinės fiziologijos paskaitas ir buvo žinomas savo moksliniais alergologijos darbais. Analizuodamas alergijos atvejus, V. Lašas vienas pirmųjų Lietuvoje rašė apie autoalergines ligas. Su katedros bendradarbiais Vl. Rimkevičiūte ir B. Padegimu atliko ir aprašė nemažai pasyviosios anafilaksijos tyrimų, anafilaksijos *in vitro*, homologinės ir heterologinės anafilaksijos ir kitų atvejų. Aiškinant anafilaksinės reakcijos mechanizmus, daug dėmesio buvo skiriama interoreceptoriams ir nervų sistemai, biologiškai aktyvių medžiagų bei endokrininių liaukų įtakai alergijai. Per ilgus mokslo tiriamojo darbo metus profesorius paruošė daug mokslo darbuotojų. V. Lašo mokinių buvo ir dar yra ne tik Kauno medicinos universitete, bet ir kitose Lietuvos mokslo įstaigose.

V. Lašas tapo pirmuoju to laikotarpio mediku, išrinktu SSRS medicinos mokslų akademijos nariu korespondentu (1948). Nuo 1946 iki 1961 m. pagrindinis jo darbas buvo LMA, kurį jis derino su Kauno medicinos instituto Normalinės fiziologijos katedros vedėjo pareigomis.

V. Lašas mokslinės, pedagoginės, visuomeninės, mokslo populiarinimo bei publicistinės literatūros baruose darbavosi beveik šešiasdešimt metų. Iš viso paskelbė 229 publikacijas: monografijų, straipsnių ir kt. darbų. Pirmosios publikacijos paskelbtos 1911 m. periodikoje, o paskutinės jau po jo mirties – 1969 metais. Dauguma jo publikacijų paskelbta respublikinėje, kai kurios užsienio ir SSRS spaudoje.

Po praūžusios karo audros Mokslų akademijai buvo sunkus metas. Eksperimentiniai institutai materialinės bazės neturėjo, nes 1941 m. įkūrus MA dar nebuvo galimybės ją suorganizuoti. Pradėti mokslo tiriamąjį darbą institutuose buvo ypač sudėtinga, reikėjo ne tik burti ir rengti mokslinius kadrus, bet ir spręsti pokario laikotarpiu itin sunkų patalpų, aparatūros, įrengimų klausimą. Taigi akad. V. Lašui teko ypač atsakingos pareigos – vadovauti Matematikos, gamtos ir taikomųjų mokslų skyriui, kuriam tuo metu priklausė visi Mokslų akademijos eksperimentiniai institutai: Geologijos ir geografijos, Chemijos ir cheminės technologijos, Biologijos, Eksperimentinės medicinos. Nemažą dėmesį V. Lašas skyrė Eksperimentiniam medicinos institutui, įkurtam 1945 metais. Tai buvo vienintelis akademijai priklausąs medicininės kryp-

Akademikas
Vladas Lašas

ties institutas. Akademikas padėjo komplektuoti ir paruošti jam tinkamus kadrus, kurti materialinę bazę, planuoti mokslinį darbą, aktyviai rūpinosi šio instituto veiklos perspektyvomis, prisidėjo prie to, kad ilgainiui institutas atsisakė įvairios bei padrikos tematikos ir visą dėmesį sukoncentravo į svarbią patologijos problemą – reumatologiją.

Skyriaus biuro posėdžiuose, dažnai organizuojamuose pačiuose institutuose, buvo svarstomi metiniai ir perspektyviniai tiriamųjų darbų planai, detaliai analizuojamos baigtų darbų ataskaitos, temų vadovų ir vykdytojų pranešimai, susipažįstama su atliktais darbais. V. Lašas gerai žinojo institutų darbų tematiką, metodiką, gautus rezultatus ir tiesiogiai pažino darbų autorius.

Dirbdamas Mokslų akademijoje, V. Lašas ne tik organizavo, bet ir pats vadovavo moksliniams tyrimams, fiziologijos, biochemijos ir kitų gretimų mokslo šakų darbams, pavyzdžiui, Gyvulininkystės ir veterinarijos institute sprendžiant gyvulių produktyvumo, gyvulių ir paukščių maisto raciono sudarymo, Eksperimentinės medicinos institute – reumato, Zoologijos ir

parazitologijos institute – fiziologijos problemas. Be to, akademikas nuolat konsultuodavo visus, kas į jį kreipdavosi.

Akademikas V. Lašas buvo santūrus, bendradarbių ir studentų mėgstamas profesorius, realiai vertinantis įvairias medicinos ir fiziologijos naujoves (pavyzdžiui, apie 1962 m. populiarų ir spaudos reklamuojamą „matymą“ rankomis), savo paskaitose mokė studentus kritiškai vertinti mokslinę ir populiarią spaudą (teko klausyti profesoriaus paskaitos, kurioje jis teigė, kad „tiesa yra tik laikraščio data, iš dalies tiesa – oro prognozė, o visa kita – tik nuomonė...“).

1945 m. buvo įkurtas LMA Eksperimentinės medicinos (vėliau – Eksperimentinės medicinos ir onkologijos) institutas, kurio direktoriumi paskirtas profesorius Vytautas Girdzijauskas (1904–1972). 1930 m. baigė VDU, dirbo jo Mikrobiologijos katedros laborantu, asistentu, tobulinosi Vienos universitete, Pastero institute Paryžiuje, Berlyne. 1939 m. apgynė medicinos daktaro disertaciją. 1940 m. paskirtas VDU Bakteriologijos katedros vedėju ir Higienos instituto (Kaune) direktoriumi. 1940 m. birželio 26 d. tapo sveikatos apsaugos ir socialinio aprūpinimo viceministru, o tų pačių metų rugpjūčio mėn. – sveikatos apsaugos liaudies komisaru ir šias pareigas ėjo iki 1945 m. lapkričio 22 d. Karo metais vadovavo Permės V. Molotovo medicinos instituto, vėliau Maskvos centrinio gydytojų tobulinimosi instituto Epidemiologijos katedroms. 1944 m. grįžęs į Lietuvą dirbo VU Mikrobiologijos katedros vedėju (iki 1963 m.), 1944–1961 m. – Kauno medicinos instituto mikrobiologijos katedros vedėju. 1945 m. lapkričio 22 d. profesorius V. Girdzijauskas paskirtas Eksperimentinės medicinos ir onkologijos instituto direktoriumi (šias pareigas ėjo iki 1957 m.), 1946 m. vasario 23 d. išrinktas LMA nariu korespondentu, 1963 m. spalio 2 d. – Chemijos, technologijos ir biologijos skyriaus akademiku sekretoriumi (iki 1972 m.).

Profesoriaus V. Girdzijausko mokslinių tyrimų sritys buvo imunogenezė, reumato patogenezė, vėžio kilmės imunologiniai aspektai, vėliau – ir genetika. LMA archyvo byloje nurodoma, kad MA prezidiumo 1952 m. lapkričio 27 d. nutarimu jis komandiruojamas į Maskvą „susipažinti su O. Lepešinskajos metodu atliekamais tiriamaisiais darbais histologijos, onkologijos ir mikrobiologijos srityse“. Tiesa, nepavyko rasti jokios medžiagos, kuo naudinga ši

komandiruotė buvo, kaip jis vertino to laikotarpio genetikos mokslo neigėjus ir naikintojus. Profesoriaus vadovaujami mokslo kandidato (dabar dr.) ir mokslų daktaro (dabar habil. dr.) disertacijas iš genetikos, vėžio imunogenetikos, mikrobiologijos, imunologijos apgynė 40 mokslininkų, dirbusių Vilniaus universitete, Kauno medicinos institute, Eksperimentinės ir klinikinės medicinos institute.

V. Girdzijauskas daug metų vadovavo Imunologijos ir mikrobiologijos draugijai, vienas ir su bendraautoriais parašė daugiau kaip 50 mokslinių straipsnių, knygą *Medicininės mikrobiologijos praktinis vadovas*. Jam suteiktas nusipelniusio gydytojo vardas.

Nors pirmųjų akademijos narių bylose jų paskyrimo (išrinkimo) priežastys ar motyvai nėra išryškinti, skaitant jų autobiografijas arba charakteristikas ryškėja tam tikras politinis jų paskyrimo atspalvis. Antai S. Banaitis buvo komandiruotas į Lietuvą tuoj po karo „sustiprinti Lietuvos sveikatos apsaugos sistemą...“ ir, be lietuviškos pavardės, su ikikarine Lietuva nieko bendro neturėjo. Tiesa, jis buvo profesorius, žinomas karo chirurgas, tačiau asmens byloje duomenų, kokiais motyvais ir kodėl jis tapo akademijos nariu, aptikti nepavyko. Nuo 1947 iki 1968 m. MA nariais nebuvo išrinktas nė vienas medikas. Tai sietina su tuo, kad Lietuvos MA buvo formuojama SSRS MA pavyzdžiu, o Sovietų Sąjungoje veikė atskira Medicinos mokslų akademija, į kurią buvo renkami nariai iš visos tuometės Sąjungos. Tokios akademijos nariais korespondentais buvo išrinkti profesoriai J. Brėdikis ir Z. Januškevičius.

Zigmas Januškevičius (1911–1984), ilgametis tuometinio Kauno medicinos instituto rektorius, Hospitalinės terapijos katedros vedėjas (nuo 1953 iki 1984 m.), akademijos nariu išrinktas pagal biofizikos specialybę, nes jo vadovaujamame institute šiai sričiai buvo skiriama daug dėmesio. Sprendžiant aktualias kardiologijos (ypač arterinės hipertenzijos patogenezės, gydymo ir profilaktikos) problemas buvo suburta gabių mokslininkų (M. Venslauskas, J. Sapogovas, A. Gutmanas ir kt.) grupė, 1959 m. įkurta centrinė mokslinio tyrimo laboratorija, kuri vėliau reorganizuota į Širdies ir kraujagyslių sistemos mokslinio tyrimo institutą, kuris tapo vienu iš trijų Pasaulinės sveikatos

organizacijos centrų Europoje, tiriančių išeminės širdies ligos epidemiologiją. Centrinės mokslinės laboratorijos veikla plėtėsi ir vėliau ji buvo reorganizuota į Endokrinologijos, Psichofiziologijos ir reabilitacijos, Biomedicininių tyrimų mokslinius tyrimo institutus. Prof. Z. Januškevičiaus iniciatyva įkurta probleminė biofizikos laboratorija, taikomi kibernetikos ir matematinės statistikos metodai kardiologijoje. 1961 m. KMI įsteigtas Biofizikos skyrius, sudaryta medicininės biofizikos studijų programa, pradėti ruošti medicininės biofizikos specialistai.

1967 m. renkant Z. Januškevičių LMA tikruoju nariu, jis jau buvo SSRS medicinos mokslų akademijos tikrasis narys (nariu korespondentu išrinktas 1961 m., tikruoju nariu – 1967 m.). Jo pateiktame 1961–1967 m. spausdintų darbų sąraše nurodomos 139 pozicijos (daugelis parengtos su bendraautoriais). Z. Januškevičius daug prisidėjo prie LMA biologijos profilio institutų mokslinių krypčių, jų tiriamos problematikos nustatymo, mokslinių kadrų jiems rengimo, buvo vienas iš KMI medikų ir LMA Matematikos ir kibernetikos instituto mokslininkų glaudaus bendradarbiavimo pradininkų ir organizatorių. Jis taip pat buvo Respublikinės gamtos ir visuomenės mokslų koordinavimo tarybos prie LMA prezidiumo narys, Respublikinės mokslinio-techninio ir socialinio-ekonominio prognozavimo problemų mokslinės tarybos prie LMA narys, Sveikatos apsaugos ministerijos kolegijos narys. Sovietų Sąjungoje prof. Z. Januškevičiaus veikla buvo ypač vertinama: kaip mokslinis ekspertas jis atstovavo valstybei Pasaulinėje sveikatos organizacijoje, siekdamas susipažinti su studentų ruošimu ir jų moksliniais darbais lankėsi 13 pasaulio šalių (Belgijoje, JAV, Jungtinėje Karalystėje, Meksikoje, Indijoje ir kt.). Būdamas garsus mokslininkas prof. Z. Januškevičius daug dėmesio skyrė studentams skaitomoms paskaitoms, pirmasis pradėjo probleminį dalyko dėstymą, kviesdamas kartu skaityti paskaitų apie ligą įvairių sričių atstovus, kartu su kitais katedros docentais ir profesoriais (J. Blužu, A. Baubiniene, J. Bakšiu, P. Zabiela, G. Vitenšteinu) organizuodavo įdomias ligonių vizitacijas, kuriose privalėjo dalyvauti ne tik gydytojai, bet ir vyresniųjų kursų studentai.

Jam vadovaujant apginta 17 mokslų daktaro (habil. dr.) ir 56 mokslų kandidato (dr.) disertacijos. Iš viso su bendraautoriais jis paskelbė 480 mokslinių

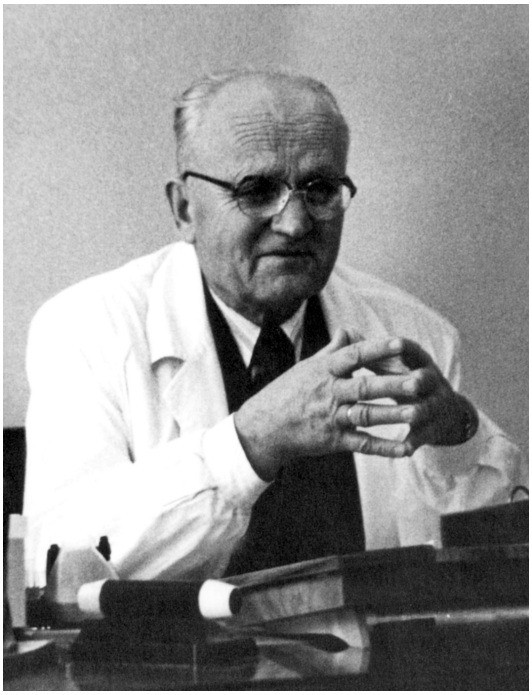

Kauno Medicinos instituto rektorius akademikas Zigmas Januškevičius, 1980 m.

darbų, iš kurių 74 skirti gydymo vaistais klausimams, parengė 7 monografijas, 5 vadovėlius. Jo veikla įvertinta valstybinėmis premijomis, 6 ordinais ir 6 medaliais, jis buvo renkamas daugelio užsienio mokslinių draugijų nariu.

Atkūrus Nepriklausomybę, pertvarkius LMA veiklą ir 1990 m. įkūrus Biologijos, medicinos ir žemės ūkio skyrių, LMA tikraisiais nariais išrinkti Vilniaus universiteto Bendrosios chirurgijos katedros vedėjas kardiochirurgas profesorius Algimantas Jonas Marcinkevičius, Kauno medicinos instituto rektorius profesorius Antanas Praškevičius, nariais korespondentais – Kauno medicinos instituto Teorinės ir klinikinės farmakologijos katedros vedėjas profesorius Algis Mickis ir Kardiologijos katedros profesorius Alfredas Smailys.

Algis Mickis (1927–2006). 1945–1950 m. studijavo Kauno universiteto Medicinos fakultete, po to trejus metus mokėsi aspirantūroje Antrajame Maskvos medicinos institute, nuo 1953 m. dirbo Kauno medicinos instituto Farmakologijos (vėliau – Teorinės ir klinikinės farmakologijos) katedros

asistentu, vyr. dėstytoju, katedros vedėju (iki 1992 m.). 1953 m. apgynė medicinos mokslų kandidato (dr.), o 1968 m. – medicinos mokslų daktaro (habil. dr.) disertacijas, 1971 m. jam suteiktas profesoriaus, o 1977 m. – nusipelniusio mokslo veikėjo vardas. 1987 m. jis apdovanotas Lietuvos valstybine mokslo premija. Jo iniciatyva Kauno medicinos universitete 1957 m. įkurtos elektroencefalografijos (pirmoji mokslinio tyrimo laboratorija Kauno medicinos institute), eksperimentinės farmakologijos, neurono fiziologijos ir neurokibernetikos laboratorijos, kuriose pirmą kartą KMI pradėta naudoti elektroninė skaičiavimo technika ir klinikinės elektroencefalografijos tyrimo metodai. Jo vadovaujamose laboratorijose buvo laikomasi principo, kad moksliniai darbai turi tarnauti praktikai.

Svarbiausia A. Mickio mokslinio darbo kryptis – neurofarmakologija. Jam vadovaujant apginta 18 disertacijų, jis paskelbė daugiau kaip 200 mokslinių darbų, buvo vieno išradimo autorius. A. Mickio darbai buvo įvertinti ir tarptautiniu mastu – 1981 m. jis priimtas į Tarptautinę smegenų tyrimo organizaciją, skaitė pranešimus konferencijose Lenkijoje, Čekoslovakijoje, Bulgarijoje, Vokietijoje, JAV.

A. Mickis aktyviai dalyvavo ir Lietuvos Sąjūdžio veikloje, 1989–1990 m. buvo SSRS liaudies deputatas, Lietuvos mokslo tarybos narys, 1991–1999 m. jos atestacinės komisijos pirmininkas. Prisidėjo prie Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo, buvo išrinktas jo Atkuriamojo senato nariu. Prof. A. Mickis buvo ilgametis Lietuvos farmakologų draugijos pirmininkas, 1995 m. dalyvavo kuriant Valstybinę vaistų kontrolės tarnybą, iki 2002 m. vadovavo Vaistų registracijos skyriui. Lietuvos gydytojų sąjungos IX suvažiavime išrinktas jos prezidentu (šias pareigas ėjo 1995–1998 m.), tapo Latvijos farmakologų draugijos garbės nariu. 1998 m. A. Mickis buvo apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Komandoro kryžiumi.

Alfredas Smailys (1928–1995). 1949 m. baigė Kauno valstybinio universiteto Medicinos fakultetą, vėliau aspirantūrą Maskvos eksperimentinės chirurgijos institute – buvo žymaus reanimatologijos pradmenų kūrėjo akademiko V. Negovskio aspirantas. 1957 m. A. Smailiui suteiktas medicinos mokslų kandidato (dr.) laipsnis, 1966 m. jis apgynė medicinos mokslų

daktaro (habil. dr.) disertaciją. 1956 m. pirmasis panaudojo elektrinę širdies defibriliaciją, o gaivindamas ligonį atliko tiesioginį širdies masažą (pasaulyje šis metodas buvo panaudotas tik prieš du mėnesius). Nuo 1957 m. dėstė KMU Hospitalinės chirurgijos katedroje (1957 m. – docentas, 1969 m. – profesorius). 1968–1994 m. prof. A. Smailys buvo Z. Januškevičiaus širdies ir kraujagyslių sistemos fiziologijos ir patologijos instituto širdies ritmo tyrimo laboratorijos vedėjas.

Būdamas mokslo apie žmogaus atgaivinimą pradininkas Lietuvoje, savo mokslinėje veikloje daugiausia dėmesio skyrė širdies ritmo atkūrimo ir elektrinės širdies defibriliacijos tyrinėjimams, su kitais sukūrė širdies skilvelių virpėjimo garsinės diagnostikos aparatą. 1970 m. už širdies aritmijų gydymo elektros impulsais metodą kartu su A. Lukoševičiūte tapo Sovietų Sąjungos valstybinės premijos, Lietuvos ministrų tarybos premijos laureatu; jam buvo suteiktas nusipelniusio mokslo veikėjo vardas. A. Smailys pasiūlė ir originalų impregnacijos metodą, kai panaudojant ultragarsą, elektroforezę į įvairias medicinines medžiagas įvedami antiaritminiai ir kiti vaistiniai preparatai, kurie, organizme pamažu išsiskirdami į audinius, užmuša kenksmingas bakterijas ir sutrumpina pooperacinį periodą, sumažina pavojingų komplikacijų skaičių. A. Smailys paskelbė per 270 mokslinių straipsnių chirurgijos, reanimatologijos, plaučių ligų ir trombozių klausimais, parašė 7 monografijas, buvo 22 išradimų autorius. Su bendraautoriais parašė vadovėlį *Klinikinė chirurgija* (1969).

Būdamas nepaprastai plačios erudicijos ir aukšto intelekto žmogus, prof. Alfredas Smailys Atgimimo metu parengė apie 100 straipsnių istorijos, kultūros ir politikos klausimais. Buvo Lietuvos Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys, Sąjūdžio Seimo narys, Kauno sąjūdžio Tarybos narys. 1989 m. išrinktas į SSRS Aukščiausiąją tarybą, pirmasis pasiūlė ištirti Molotovo-Ribentropo pakto pasekmes. Inicijavo paminklinės Prisikėlimo bažnyčios ir VDU atkūrimą, buvo jo Atkuriamojo senato narys. 1994 m. jo iniciatyva kartu su prof. V. Nezgada Rygoje įkurta visuomeninė organizacija *Baltijos vienybė* (*Baltic Unity*). 1992 m. A. Smailys buvo apdovanotas Sausio 13-osios atminimo medaliu.

1991 m. MA nariais ekspertais išrinkti Kauno medicinos instituto profesoriai Jurgis Brėdikis (1994 m. išrinktas tikruoju nariu), Aldona Lukoševičiūtė (narė ekspertė iki 2001 m.), Vilniaus universiteto profesoriai Vytautas Basys (1996 m. išrinktas nariu korespondentu) ir Kęstutis Vitkus (narys ekspertas iki 2001 m.), Eksperimentinės ir klinikinės medicinos instituto direktorius profesorius Alfonsas Matulis (narys ekspertas iki 1996 m.).

Aldona Lukoševičiūtė (g. 1929 m.). 1948 m. įstojo į Kauno valstybinio universiteto Medicinos fakultetą, 1954 m. baigusi studijas dirbo Alytaus tuberkuliozinėje ligoninėje, vėliau mokėsi KMI klinikinėje ordinatūroje. 1964 m. apgynė daktaro disertaciją. Nuo 1956 iki 1966 m. dirbo Kauno klinikinėje ligoninėje, vėliau Vilniaus trečiojoje ligoninėje. 1967–1971 m. buvo KMI Centrinės mokslinio tyrimo laboratorijos elektrinės širdies stimuliacijos ir defibriliacijos laboratorijos vyr. mokslo darbuotoja. 1968 m. apgynė habilituoto daktaro disertaciją. Nuo 1971 m. KMI Hospitalinės katedros docentė, vedėja, 1975–1994 m. Anesteziologijos ir reanimatologijos katedros vedėja, vėliau – Intensyviosios terapijos katedros profesorė, Kauno akademinių klinikų Kardiologinės reanimacijos skyriaus konsultantė. 1978 m. jai suteiktas profesorės, 1979 m. Lietuvos nusipelniusios mokslo veikėjos vardas.

Svarbiausia A. Lukoševičiūtės mokslinio darbo tema – širdies ritmo sutrikimai ir jų gydymas. Ji įdiegė ir ištobulino širdies ritmo sutrikimų diagnostiką panaudojant stemplinę elektrokardiografiją, elektrinę širdies defibriliaciją, elektrinę širdies stimuliaciją per stemplę. Už atliktus šios srities darbus kartu su kitais mokslininkais pelnė SSRS valstybinę premiją. Daug dėmesio skyrė teoriniams ir praktiniams reanimatologijos klausimams, parašė pirmą lietuvišką anesteziologijos ir reanimatologijos vadovėlį studentams. Jai vadovaujant parengtos 3 habilituoto daktaro, 7 daktaro disertacijos. A. Lukoševičiūtė paskelbė daugiau kaip 400 mokslinių publikacijų, dalyvavo tarptautinėse mokslinėse konferencijose Lenkijoje, Bulgarijoje, Prancūzijoje, Japonijoje, yra Pasaulio ir Europos kardiologijos draugijų narė.

Alfonsas Matulis (g. 1927 m.). 1953 m. baigė studijas Vilniaus universiteto Medicinos fakultete, 1954–1957 m. mokėsi Eksperimentinės ir klinikinės me-

dicinos instituto aspirantūroje, 1961 m. apgynė medicinos mokslų kandidato (daktaro), o 1970 m. habilituoto daktaro disertaciją. 1954–1957 m. dirbo Eksperimentinės ir klinikinės medicinos institute, 1961–1970 m. buvo Terapijos sektoriaus vadovas, 1970–1994 m. instituto direktorius. 1994–1997 m. buvo LMA žurnalo *Acta medica Lituanica* vyr. redaktorius. 1971–1997 m. A. Matulis dirbo Lietuvos reumatologų draugijos pirmininku, 1992–1994 m. – Baltijos šalių reumatologų asociacijos prezidentu.

Prof. A. Matulis vienas pirmųjų reumatinius ligonius pradėjo gydyti imunosupresantais, įdiegė daug naujų reumatinių ligų diagnostikos metodų. Tirdamas sąnarių degeneracinių ligų gydymo efektyvumą kartu su kitais pasiūlė naują vaistą – polivinilpirolidoną, kuris 1984 m. pripažintas išradimu. A. Matulis paskelbė daugiau kaip 400 mokslinių straipsnių. Jis yra Lenkijos, Čekijos, Vokietijos reumatologų asociacijų garbės narys.

1995 m. LMA nariu ekspertu (1996 m. nariu korespondentu, 1998 m. tikruoju nariu) išrinktas Vilniaus universiteto Kardiochirurgijos klinikos profesorius Vytautas Jonas Sirvydis (g. 1935 m.), o 1996 m. nare eksperte išrinkta Vilniaus universiteto Pulmonologijos ir alergologijos klinikos profesorė Rūta Dubakienė (g. 1951 m.). 1997 m. nariais ekspertais išrinkti Vilniaus universiteto Anatomijos ir antropologijos katedros profesorius Gintautas Jurgis Česnys (2002 m. perrinktas) ir Vilniaus universiteto Kardiochirurgijos klinikos profesorius Giedrius Uždavinys (2007 m. išrinktas nariu korespondentu).

G. J. Česnys (1940–2009). 1963 m. baigė Vilniaus universiteto Medicinos fakultetą ir visą savo gyvenimą dirbo šio fakulteto Anatomijos, histologijos ir embriologijos (vėliau – ir Antropologijos) katedroje. Ištisus 10 metų profesorius G. J. Česnys buvo VU Medicinos fakulteto dekanas.

1970 m. G. J. Česnys apgynė daktaro disertaciją *Lietuvos kūdikių auksologinė charakteristika*, o 1986 m. habilituoto daktaro disertaciją *Senųjų Lietuvos gyventojų antropologija*. Pirmasis darbas reikšmingas iki šiol, nes sudarė praktinių rekomendacijų, kuriomis naudojasi Lietuvos vaikų gydytojai, vertindami vaikų fizinį vystymąsi, pagrindą. G. Česnys vienas ir su bendraautoriais parašė 12 knygų (monografijų, bibliografijų, mokymo

priemonių), žmogaus anatomijos vadovėlį, per 500 mokslinių bei mokslo populiarinamųjų straipsnių. Už lietuvių etninės paleoantropologijos pagrindų sukūrimą 1989 m. apdovanotas Lietuvos mokslo premija (kartu su prof. I. Balčiūniene). Antropologijai jis paskyrė 45 savo gyvenimo metus: atgaivino etnogenezės požiūriu apleistą paleoantropologijos sritį – ištyrė paprastesnio paveldimumo diskrečius kaukolės požymius (iš viso bemaž 10 000 ne tik Lietuvos gyventojų, bet taip pat vėlyvųjų viduramžių latvių, estų, karelų, rusų, baltarusių, lenkų kaukolių), nubrėžė visų etnogenezės periodų antropologines gaires, padarė prielaidą, kad pirmieji Lietuvos gyventojai atsikraustė paskui atsitraukiantį paskutinį ledyną iš vakarų ir iš pietvakarių apie 2500 m. pr. Kr., čia sumišo su senosios Europos gyventojais ir sudarė hibridinį antropologinį tipą ir hibridinę Pamarių kultūrą. Be to, prof. G. Česnys tyrė Lietuvos miestų – Vilniaus, Alytaus, Varnių – gyventojų antropologines savybes, įvertino Vilniaus katedroje palaidoto Lietuvos nobiliteto antropologinius bruožus.

Prof. G. Česnys buvo aukštos erudicijos žmogus, puikiai mokėjo taisyklingai kalbėti ir to mokė studentus ir bendradarbius. Drauge tai buvo meninės prigimties žmogus – puikiai dainavo, dalyvavo kuriant ansamblį *Kanklelės*, visą laiką buvo jo narys, solistas.

Lietuvos mokslų akademijoje jo veikla taip pat buvo labai aktyvi: įkūrė Žmogaus morfologijos komisiją, per 10 metų surengė 8 tarptautines mokslines konferencijas, daugybę seminarų ir juose dalyvavo. Jam labai rūpėjo ir visuomenės reikalai – buvo Paramos ir labdaros fondo Vinco Kudirkos vardui įamžinti idėjos autorius ir steigėjų pirmininkas, jam aktyviai veikiant Vilniuje iškilo paminklas Lietuvos himno kūrėjui V. Kudirkai. Dar sovietmečiu jis įvedė iki šiol gyvuojančią fakulteto darbuotojų tradiciją vasario 16-ąją rinktis Rasų kapinėse prie Jono Basanavičiaus kapo ir paminėti šią iškilią datą eilėmis ir muzikiniu kūriniu. Taip pat buvo pradininkas paminėti ir kitas svarbias valstybės ir universiteto gyvenimo datas, tai pavadinęs *pažmoniu* – žodžiu, tvirtai prigijusiu Medicinos fakultete.

Nors pasižymėjo griežtumu ir konkretumu, G. Česnys buvo mėgstamas studentų ir bendradarbių: su juo buvo nesunku bendrauti sprendžiant svarbius

klausimus, nes tai buvo linksmas žmogus, įdomus pašnekovas, išmanantis daugelį mokslo, visuomenės gyvenimo ir politikos klausimų.

2001 m. LMA nare eksperte (iki 2006 m.) išrinkta Kauno medicinos universiteto Psichofiziologijos ir reabilitacijos instituto direktorė Marija Danguolė Žemaitytė (g. 1936 m.). Ji 1960 m. baigė KMI, 1964 m. apgynė mokslų daktaro, o 1972 m. habilituoto daktaro disertaciją. Nuo 1961 iki 1992 m. buvo KMU Kardiologijos instituto Palangos filialo direktoriaus pavaduotoja, o nuo 1992 iki 2003 m. – direktorė. 1978 m. jai suteiktas profesorės vardas. M. D. Žemaitytės mokslinis darbas, pradėtas vadovaujant akad. Z. Januškevičiui, aprėpė dvi pagrindines sritis: kardiovaskulinę psichofiziologiją ir medicininę reabilitaciją.

Psichofiziologijos darbai skirti autonominio širdies ritmo reguliavimo tyrimams normos ir patologijos atveju, kompiuterizuotų širdies ritmo ir kraujotakos analizės metodikoms kurti, patofiziologinių širdies ir kraujagyslių sistemos mechanizmams, vystantis išeminei širdies ligai ir jos komplikacijoms, nagrinėti. Širdies ritmo autonominio reguliavimo analizės darbai pabrėžė reguliavimo sistemos vaidmenį sveikiesiems ir ligoniams. M. D. Žemaitytės sukurta metodologija ir kompiuterizuota analizės sistema plačiai taikoma ligonių ir sveikų asmenų, sportininkų funkcinei būklei vertinti. Už darbų ciklą *Širdies ritmo autonominio reguliavimo tyrimai normos ir patologijos atveju 1965–1999 m.* jai kartu su bendradarbiais skirta Lietuvos mokslo premija.

M. D. Žemaitytė taip pat sprendė širdies ligonių antrinės profilaktikos ir reabilitacijos problemas, prisidėjo kuriant ir įdiegiant galvos smegenų insulto kontrolės ir profilaktikos programą, rengiant bendrosios reabilitacijos metodologinę medžiagą. Kartu su kitais mokslininkais sukurta trijų etapų reabilitacijos sistema sergantiems miokardo infarktu. Prof. M. D. Žemaitytė viena ir su bendraautoriais 1962–2000 m. paskelbė daugiau kaip 540 mokslinių publikacijų recenzuojamuose mokslo leidiniuose, įrašytuose į Mokslinės informacijos instituto (ISI) leidinių sąrašą, jos darbai cituoti daugiau kaip 200 kartų.

2006 m. LMA nare eksperte išrinkta Vilniaus universiteto Fiziologijos, biochemijos ir laboratorinės medicinos katedros vedėja profesorė Zita Aušrelė

Kučinskienė (g. 1948 m.). 2007 m. nariu ekspertu išrinktas Kauno medicinos universiteto rektorius profesorius Remigijus Žaliūnas (g. 1961 m.), o 2008 m. – Kauno medicinos universiteto Gastroenterologijos klinikos vedėjas profesorius Limas Kupčinskas (g. 1953 m.).

Šioje apžvalgoje išsamiau aptarti buvusiųjų Biologijos, medicinos ir geomokslų skyriaus mokslininkų gyvenimo ir veiklos faktai, o kiti iki šiol jame dirbantys mokslininkai nusipelno atskiros apžvalgos, kurioje būtų galima įvertinti daugialypę mokslinę, pedagoginę ir visuomeninę jų veiklą.

12. Keletas puslapių apie tėvą Vytautą Girdzijauską

AUDRONĖ GIRDZIJAUSKAITĖ

Rašyti apie artimą žmogų, juolab – Tėvą, nėra lengva, nes iš daugybės su juo siejusių gijų – drauge ir atskirai išgyventų įvykių, stebėjimų, potyrių – reikia atrinkti ir pateikti tas, kurios galėtų būti įdomios ar svarbios kitiems žmonėms. Svarbios jo atminimui. Man įstrigo Sofi Loren, filme *Mano namas pilnas veidrodžių* suvaidinusios savo motiną, žodžiai: „Nėra nieko sunkiau, kaip pavaizduoti realiai egzistavusį žmogų, ypač jeigu tu jį gerai pažinojai ir mylėjai." Kad paveikslas būtų įtikinamesnis, autentiškesnis, kartais pasitelksiu vieną kitą Tėvo pažįstamą, kolegą ar buvusį studentą.

Galvodama apie Tėvą jaučiu, kaip mintys slysta keliomis kryptimis. Įdomu būtų kalbėti apie jo šaknis, apie jį kaip mediką, kaip tėvą ir vyrą, apie neįprastai susipynusias jo pažiūras. Supratau ir tai, kad jo gyvenime man liko daugybė neaiškių klausimų, į kuriuos galėtų atsakyti tik jis pats… Bet taip jau yra, kad jaunystėje tėvų praeitimi domiesi mažiau, gyveni savo egoistišką gyvenimą ir tik retsykiais sustoji, įsiklausai į kito, nors ir labai tau brangaus, žmogaus žodžius. Kaip kad kine, lieka bendrieji planai, fonai, ryškesni epizodai, o herojus – tai profiliu, tai nugara į tave, tai vos įžvelgiamas per laiko miglą ir labai retai atmintyje iškyla *en face*, tarsi sakydamas monologą.

Tikras aristokratas

Pagrindinė pirmojo skirsnio tezė būtų tokia: nors gimęs kaime, valstiečių šeimoje, mano Tėvas ir išore, ir vidumi buvo tikras aristokratas. Aristokratizmas

reiškėsi pirmiausia santykiais su žmonėmis, žmogišku orumu. Pasak chirurgo Česlovo Kunevičiaus, „jis gerbė save ir lygiai taip pat – kitą žmogų“. Panašiai prisimena ir daktaras Antanas Vinkus: „Pažinojau velionį profesorių tik kaip studentas, kurio paskaitas susidomėję klausydavom visiškoje tyloje. Nors dalykas buvo sudėtingas, profesorius mokėjo temą pateikti suprantamai, pabrėždamas esmę. Jis buvo aristokratas ir džentelmenas be pozos ir su giliu vidiniu turiniu. Buvo visiems prieinamas, bet reikalavo drausmės ir subordinacijos. Supratom, kad jis duoda laisvę, o ne anarchiją.“ Jis neskirstė žmonių luomais, buvo vienodai mandagus ir su kolega, ir su sarge ar pardavėja. Niekam nepataikavo ir prieš nieką nesilankstė. Mylėjo gyvenimą ir mokėjo juo džiaugtis. Įspūdingos išvaizdos, darnių bruožų, lengvų judesių, švietė žavia baltadante šypsena, juokėsi aukštu, atviru balsu, buvo sąmojingas – anekdotus ir šmaikščias istorijas pasakojo įvairiomis kalbomis. Jis buvo žaismingo charakterio – sangvinikas, maišytas su choleriku. Retsykiais ūmai supykdavo, bet ir atslūgdavo greitai – pykčio užantyje nesinešiojo.

Tėvas negalėjo pakęsti melo, neteisybės, suktumo ir apgaulės. Apstulbo, kai sužinojo, kad Mokslo akademijos buhalterė, išpuoselėta ponia, kuriai pasiimdamas atlyginimą visuomet palikdavo nemažų arbatpinigių, pasirodo, sąskaitose prirašinėjo ar nurašinėjo nuliukus… Buvo susikrimtęs, kai viena jauna giminaitė apsivogė svečiuodamasi mūsų namuose. Negalėjo ir sau atleisti, kad kadaise paauglystėje buvo su draugais įnikęs lošti iš sagų ir, kai jų pritrūko, naktį net išpjaustė jas iš savo mamos palaidinukės, palikdamas kas antrą. Ryte matė mamą suglumusią, nesusivokiančią, kaip čia nutiko…

Grįžtelėsiu į praeitį. Tėvas gimė 1904 m. Raseinių apskrities Šimkaičių valsčiaus Šauklių kaime, pasiturinčių valstiečių šeimoje. Giminės legenda pasakoja, kad Girdzijauskai kilę nuo Kelmės, iš laisvųjų valstiečių Vyturių, kurių viena atšaka persikėlusi į Girdžius ir čia įgijusi naują pavardę… Jo mama, Ona Aksamitauskaitė, atsikėlė į Žemaitiją iš už Nemuno, nuo Sintautų. Tėvo tėvas Izidorius, neilgai pasimokęs rusiškoje mokykloje, paskui pas daraktorių Vladą Goštautą lietuviško rašto, nuo 1881 m. pats tapo daraktoriumi, mokė kaimo vaikus lietuvių kalbos, platino lietuvišką spaudą, tapo knygnešiu ir savo kaime, o vėliau ir Raseiniuose laikė draudžiamų knygų sandėlį. Daly-

Vytautas Girdzijauskas, 1935 m. Kaunas

vavo 1905 m. revoliuciniame judėjime ir svajojo apie nepriklausomą Lietuvą. Caro žandarams lipant ant kulnų, 1914 m. išvyko į Ameriką, o 1920 m. grįžo į laisvą Lietuvą, grąžino skolas. Apsistojo Raseiniuose, čia turėjo nuosavą namą, į kurį Antrojo pasaulinio karo metais įkrito bomba. Vaikus Vytautą ir Petronėlę išlydėjo į Kauną – į mokslus. 1934 m. buvo išrinktas Raseinių miesto tarybos nariu.

Per karą mirė Tėvo mama, turėjusi silpną širdį, o senelis Izidorius po karo dar dešimt metų gyveno drauge su mumis, domėjosi visuomeniniais įvykiais, skaitė, aistringai klausėsi „balsų“ ir laukė „išvaduotojų“. Didžiausias to meto jo nuopelnas – kad užaugino mano brolį Vytautą, labai jį mylėjo ir juo rūpinosi,

kai tėvai buvo taip užsiėmę. Juk visokie posėdžiai Stalino laikais tęsdavosi iki vidurnakčio… Ir, kaip žinia, svarbiausia buvo darbas, o ne šeima.

XX amžiaus pradžios istoriniai įvykiai, nerimo kupina namų atmosfera ir naujos pažintys turėjo įtakos Tėvo laisvamanybei ir kairiosioms pažiūroms formuotis. Vaikystėje išgyveno Pirmąjį pasaulinį karą, paskui mokėsi Raseinių gimnazijoje, o nuo 1925 m. universitete studijavo mediciną ir 1930-aisiais gavo gydytojo diplomą. (Neseniai Kaune su sūnumi Andriumi vaikščiojome po visas mano tėvų gyventas vietas, matėme ir namą Aguonų g. 11, kuriame, dar būdamas studentas, Tėvas nuomojosi kambarį.) Vėliau tobulinosi ir kaupė medžiagą daktaratui žymiausiuose Vokietijos, Austrijos ir Prancūzijos medicinos institutuose. Jis tikėjo, kad galima sukurti teisingą, demokratišką, darnią visuomeninę santvarką, valstybę, kurioje viešpatautų laisvė rinktis ir kurioje kiekvienam būtų atlyginta pagal nuopelnus. Jo pažiūros buvo eklektiškos: jose savaip atsispindėjo romantizmo, aukštinančio individą, išskirtinę asmenybę, socializmo ir idealizmo idėjos. Jis domėjosi Napoleono, Ch. Talleyrand'o biografijomis, atmintinai mokėjo Maironio eilėraščių, kuriuos dažniausiai deklamuodavo keliaudamas po Lietuvą, buvo Adomo Mickevičiaus gerbėjas, deklamuodavo ir *Pono Tado* ištraukas lenkiškai. Labai mėgo Omarą Chajamą, kurio ketureilius mokėjo ir lietuvių, ir rusų kalba, o man yra padovanojęs pirmą jo eilėraščių knygos leidimą. Gerai mokėjo rusų ir vokiečių kalbas (ypač puikiai, tardamas minkštai, miunchenietiškai, skaitė *Fausto* posmus, lygino su Aleksio Churgino vertimu, kurį yra man padovanojęs), šiek tiek lenkų (jaunystėje viename iš Žemaitijos dvarų mokė dvarininkaitę Katriutę, pirmąją savo meilę, lietuvių kalbos ir ten pramoko lenkiškai) ir net jidiš, kurią išmoko iš kaimynų vaikų Raseiniuose ir mėgo ja pasikalbėti su savo gimnazijos laikų drauge raseiniške, netoli mūsų Vilniuje gyvenusia, kuri kartais atnešdavo ko nors parduoti iš gauto „amerikoniško" siuntinio.

Po karo Tėvas apvažiavo visą giminę ir ragino jaunimą mokytis – važiuoti į Vilnių, stoti į universitetus. Ir žadėjo, kad mūsų namuose kiekvienas studentas ras prieglobstį. Labiausiai ragino studijuoti mediciną. Iš Žemaitijos atvažiavo ir įstojo į mediciną Ona Eugenija Girdzijauskaitė, kurį laiką pas mus gyveno ir kita būsimoji gydytoja Eugenija Girdzijauskaitė ir jos brolis Jonas,

taip pat būsimas rašytojas Vytautas Girdzijauskas. Kurį laiką gyveno Mamos broliai teisininkas Alfonsas Žiurlys su dukrele Audrone ir jaunylis Feliksas. Taigi šeima augo kaip ant mielių. Prie aštuonių nuolatinių narių prisidėjo dar keturi ar penki, kurių sudėtis kartais keisdavosi. Prie didelio valgomojo stalo sėsdavome trylika ar keturiolika žmonių. Dar nuolat atvykdavo svečių nakvininkų, vadinamųjų komandiruotųjų... Bet Tėvelis juokais ramino: „Nesijaudinkit, aš mokėsiu už viską, kas dedama į burną, ir už dantų pastą, o Mama rūpinsis kitais dalykais." Gyventi buvo linksma, visi vienas kitam padėdavome, drauge ir pakaitomis plaudavome indus, tvarkėme kambarius. Mokydamiesi prie įvairios paskirties stalų senelio kambaryje, valgomajame ir mergaičių miegamajame dažnai grauždavome juodos duonos džiūvėsius (po karo jų būdavo pridžiovinta kiekvienuose namuose) ir obuolius, kurių Tėvelis parveždavo iš giminaičių sodų. Obuolys jam atrodė kaip pasaulio stebuklas – uostė, skanavo, gyrė vieną ar kitą rūšį, gražiai skiltelėmis pjaustė mažu aštriu peiliuku, kurį jaunystėje buvo parsivežęs iš Austrijos ir visą laiką nešiojosi. Obuolius mėgo laikyti kabinete, tvarkingai išdėliojęs lentynose palei knygas – buvo malonu, kai jie kvepėjo, o jis matė, kurį jau reikia valgyti. Įdomiausia buvo naktį, kai visi įnamiai pasiklodavo patalus – kas ant sofų, kas ant sudedamųjų lovelių, o kas ir ant grindų... Buvo pasiūta daugybė paklodžių iš vadinamosios dačkos (nuo rusiško žodžio *dačia* – vasarvietė), lengvai skalbiamo plono perkelio.

Tėvas nebuvo sportininkas, bet visą gyvenimą po truputį sportavo: puikiai čiuožė, mėgo maudytis, plaukioti ir tam išnaudodavo visas progas. Važiuodami automobiliu karštą dieną į Palangą ar į Druskininkus, sustodavome prie ežero ar upelio ir eidavome maudytis. Nereikėjo mums jokių maudymosi kostiumų – nuo pat vaikystės Tėvas mokė nesivaržyti nuogo kūno, nesislėpti, būti natūraliam. Bet visuomet prašė plaukti ne gilyn, o tik palei krantą. Mane jis išmokė ir plaukti, ir čiuožti – drauge eidavome į *Žalgirio* stadiono čiuožyklą. Įgimtas mokytojo talentas jam leido mokyti metodiškai, kantriai ir sulaukti rezultato. Turėjo tikro plieno žvangančias švediškas figūrines pačiūžas, iš kažko Kaune gavo tokias ir man. Reikalavo jas prižiūrėti, kaskart sutepti jo medžioklinio šautuvo alyva.

Jis negalėjo gyventi be jūros, miško, ežero. Nors ir su lagaminu, prikrautu knygų ir rankraščių, atostogaudavo džiaugsmingai – mokėdamas malonumus derinti su pareiga. Palangoje jis iki gyvenimo pabaigos bet kokiu oru skubėdavo prie jūros ir maudydavosi prieš pusrytį, kartu vesdavosi ir mano sūnų Andrių: gerai jį išmurdęs, apgaubdavo kilpiniu rankšluosčiu ir liepdavo lakstyti, kol sušils, o pats eidavo paplaukioti. Andrius prisimena, kaip mokė jį skaityti (tokia tvarka: raidė, skiemuo, žodis), piešti, pradėdamas nuo dailaus pieštukų drožimo, o paskui – prie kruopštaus geometrinių formų štrichavimo, spalvinimo, kaip mokė stebėti miško gyvenimą – klausytis visokių garsų ir paukščių, stengtis švilpaujant atkartoti ir bandyti pasikalbėti su jais. Sakė, kad miške reikia būti tyliam, įdėmiai stebėti… Mėgo dūkti sniege, voliotis, mėtytis gniūžtėmis, o kai sykį įsismaginęs sūnus pamojavo kardeliu, pasakė, kad ginklas yra skirtas apsiginti, o ne pulti… Deja, bendrauti su seneliu jam teko tik septynerius metus.

Viena mėgstamiausių Tėvo vietų prie Vilniaus buvo Žalieji ežerai. Tik ne dabartiniai, apsėsti žmonių, kurie gamtos negirdi ir negerbia, o skaidrūs, tylūs, švarūs. Ten mane su drauge nuveždavo rytą egzaminams ruoštis – ten skaitydavom ir maudydavomės, o vakare atvažiuodavo pasiimti. Sulaukęs svečių iš Lietuvos ar užsienio (tai būdavo ir akademijos, ir universiteto svečiai, ir mūsų šeimos draugai), jis įsisodindavo juos į savo automobilį (pradžioje *pobiedą*, o paskui *volgą*) ir veždavo į Verkius, supažindindavo su Kalvarijų grožybėmis – mišku, Cedrono upeliu, stacijomis (kol jas išsprogdino absurdiškų sumanymų vykdytojai), iš ten prie Verkių bažnyčios, rodė kapinaites, o paskui užveždavo į statųjį Žaliųjų ežerų krantą, nuo kurio, saulei leidžiantis, vanduo spindėdavo smaragdu. Ir vėl: jeigu nešalta – maudynės, o paskui – šampanas, kurį dažnai laikydavo bagažinėje. Šampaną ant didžiosios kopos Nidoje esame gėrę ir su senyva moterimi Liudmila Sergejevna Rimskaja, karo meto tėvų drauge iš Permės. Kai ji atvyko į Vilnių po vyro mirties, Tėvas troško jai parodyti ne tik Kauną, bet ir mažos Lietuvos gamtos įvairovę, nugabeno ją į Palangą ir į Nidą.

Tėvas aistringai mėgo medžioklę. Jai rengdavosi kruopščiai: apžiūrėdavo šautuvą, susidėdavo atrinktus šratus (juk yra skirtumas, kas bus medžiojama: antys, zuikiai ar didesni žvėrys). Iš spintos išsitraukdavo vilnonius anglų kareivio marškinius, odinius suvarstomus medžioklinius batus aukštais aulais,

beretę arba prieškarinę pamuštą kailiu kepurę, arba žalią austrišką skrybėlę, iškentėjusią visas karo negandas... Nežinau, koks jis buvo šaulys (kartais kompanijos dalyviai, pavyzdžiui, Rimantas Budrys, jo krikštasūnis, pasijuokdavo, kad „kai Girdzijauskas šaudo, geriau prigulti"), bet žinau, kad svarbiausia jam tose išvykose buvo kontaktas su gamta – gerėtis saulėtekiu, bundančiu mišku ar pelkės grožiu, matyti pakeltą antį, klausytis tetervinų ar slankų, stebėti bėgantį grakštų žvėrį. Apie juos nemažai išmanė, nes draugavo su profesoriumi Tadu Ivanausku ir kitais gamtininkais. Kartą, pamenu, liūdnas stovėjo prie balkono ir stebėjo lesinėjančius balandžius. „Ar tu žinai, kad balandis pasirenka patelę visam laikui? Jai žuvus, kitos nebeieško? Ir gulbės taip pat… O žmonės – ne." Matyt, jautė savo kaltę.

Keliauti su Tėvu visuomet būdavo įdomu, nes niekada nežinojome, kada ir kur atsidursime. Pakeliui į Palangą užsukdavome pas „dėdes ir dėdienes". Ypač jis mėgo lankyti gimines Žemaitijoje, todėl kelionė kartais trukdavo porą dienų – Ariogala, Vadžgirys, Jurbarkas, Girdžiai, Švėkšna ir Raseiniai, kaimai, kur gyveno brangūs jam giminaičiai Kavoliai su dukromis Alina ir Filomena, Kapturauskiai, Aksamitauskiai... Kapinių lankymas, dėdienių vaišės… Kartais po pietų prašydavo, kad leistų jam trumpą valandėlę numigti. Pailsėjęs, būdavo, traukia iš kišenės užrašų knygutę, rašosi dėdžių ir dėdienių nusiskundimus, diagnozuoja, kviečia atvykti į Vilnių gydytis, kalbina vaikus, klausia apie derlių, apie kolchozų tvarką, nervinasi… Viską imdavo giliai į širdį.

Jo maršrutai Kaune buvo nenuspėjami. Jis blaškėsi reikalų genamas iš Medicinos instituto į klinikas ir dar kažin kur, mėgo lankyti draugus, artimus žmones. Kartais laukdavau jo mašinoje, kad ilgam neužtruktų. Mėgo aplankyti mūsų šeimininkės, vadinamos Mama Ance, sesers šeimą, lankė aukštą stambią moterį, kiek pamenu, buvusią prieškario studentų valgyklos savininkę, kuri šelpdavusi politinius kalinius, vėliau mokiusis kulinarijos meno Italijoje ir įsigijusi restoranėlį. Savo profesoriaus Antano Jurgeliūno našlę, mažą sudžiūvusią senučiukę, ne tik lankė, bet ir šelpė, o ši yra padovanojusi savo vyro stalo bloknotą sidabriniu viršeliu su medikų emblema ir su bendradarbių dedikacijomis. Padovanojo ji ir juodu laku dengtą lazdą su kauliniu antgaliu, kuriame išdrožtas žinomas siužetas apie žmogų, kuris vedė paskandinti savo

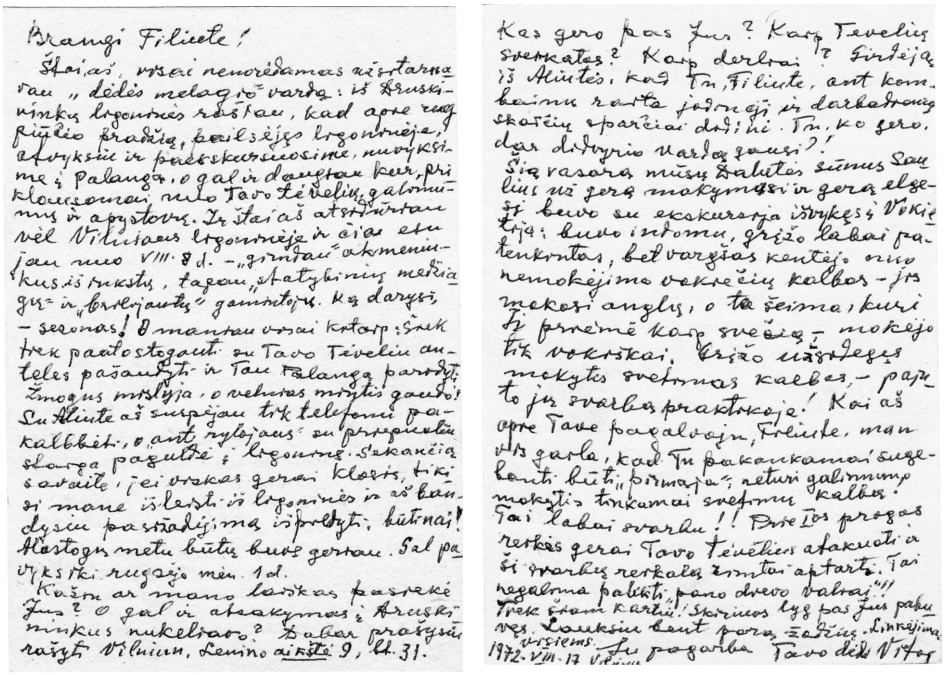

Brangi Filiute!

Štai aš, visai nenorėdamas vėstarnau „dėdės melagio“ vardą: iš Druskininkų ligoninės rašau, kad apie vieną rugpjūčio pradžią, beilsėjęs ligoninėje, atvykau ir pasiskersinosime, nuvykime į Palangą, o gal ir daugiau kur, priklausomai nuo Tavo Tėvelių galimumų ir apystovų. Iš Štai aš atsiduriau vėl Vilniaus ligoninėje ir čia esu jau nuo VIII. 8 d. – „gydau“ akmenukus iš inkstų, tapau „Katyčinių mėšlagų“ ir „Brėjaučių“ gamintojas. Ką daryti, – senonas! O manau visai katarpi šiek tiek pasitostogauti su Tavo Tėveliu antelės pašaudyti ir Tau Palangą parodyti. Žmogus mėslyja, o velnias mėtis gauna! Su Aliute aš susipažinau tik telefonu pakalbėti, o ant rytojaus su prosaičiu skarga pasiutė į ligoninę. Sakančia, savaitė, jei vyras geras, klausis, tikri mane išleisti iš ligoninės ir aš kandysiu pasiaiškinimą išpildyti, kitnai! Aliutogus metu buvo gerai. Sal pavykstai rugsėjo mėn. 1 d.

Kažin ar mano laiškas pasiekė Jus? O gal ir atsakymas į Druskininkus nukeliavo? Labai prašysiu rašyti Vilniun, Lenino aikštė 9, kb. 31.

Kas gero pas Jus? Kaip Tėvelių sveikatos? Kaip darbai? Girdėjau iš Aliutės, kad Tu, Filiute, ant kombainu ravi jaunąjį ir darbadrauge skačių sparčiai didini. Tu, ko gero, dar didžiųjų vardą gausi?

Šią vasarą mūsų Žaliutės sūnus Saulius už gerą mokymąsi ir gerą elgesį buvo su ekskursija išvykęs į Vokietiją: buvo sotoms, grįžo labai patenkintas, bet varžias kentėjo nuo nemokėjimo vokiečių kalbos – jis mokosi anglų, o ta šeima, kuri Jį priėmė kaip svečią – mokėjo tik vokiškai. Grįžo užsidegęs mokytis svetimos kalbos, – pasto jis svarbus praktikoje! Koi aš apie Tave pagalvoju, Filiute, man vis garla, kad Tu pakankamai susigėlinti bėtį „pirmąja“ neturi galimumo mokytis tinkamai svetimų kalbų. Tai labai svarbu!! Pas Tos progas reikas gerai Tavo Tėvelius atsakuti ir ši svarbų reikalą žmoniai aptarti. Tai negalima palikti pano dvevo valrai!!! Trek šiam kartui! Skaitinos lyg pas Jus pakuvęs. Lauksiu kiek poros žodžių. Linkėjimai visiems. Su pagarba Tavo dėd Vitas

1972. VIII. 17 Vilnius

Prof. V. Girdzijausko laiškas giminaitei Filomenai, 1972 m. rugpjūčio 17 d.

šunį, bet pats pradėjo baloje skęsti, tada šuo jį į krantą ištraukė… Lazda pasinaudoti Tėvas nespėjo, o bloknotas daug metų gulėjo ant jo rašomojo stalo greta senovinės krištolo rašalinės, kuri galbūt taip pat priklausė profesoriui A. Jurgeliūnui. Tuos daiktus po Tėvelio mirties Mama perdavė Kauno medicinos ir farmacijos muziejui.

Viena labiausiai mūsų lankomų vietų Kaune buvo dviaukštis medinis namas Žaliakalnyje, Dainavos g. 2, kuriame gyveno Antanas Milašas, buvęs Tėvo mokytojas Raseinių gimnazijoje, tikras senas inteligentas, ir jo žmona Polė, žemesniosios grandies medikė – laborantė. Aplankęs juos tuoj po karo, Tėvas pamatė šiurpų vaizdą: abu sirgo džiova (jis – plaučių, ji – kaulų) ir gulėjo lovose nebepakildami, nebegalėdami vienas kitam pagelbėti. Tėvelis ėmėsi žygių, pasinaudojo savo ryšiais Maskvoje ir gavo neseniai atrasto streptomicino ir dar nežinia ko, ir netrukus ligonių pora stebuklingai pakilo. Tiesa, ponas

Antanas iš savo kambario geru oru išeidavo tik į balkonėlį su nuostabiu vaizdu į Kauno centrą. Vasaras jie leisdavo Romainių džiovininkų sanatorijoje, o kartais Tėvelis išnuomodavo savo mokytojui kambarį Gargasų ar Runkevičių viloje Ežerėliuose, netoli mūsų vasarvietės. Ten jį lankė, globojo. Šiaip ar taip, abu Milašai gyveno daug ilgiau nei mano Tėvas…

Dėstytoja Irena Juškevičiūtė, mūsų šeimoje su savo mama Ona gyvenusi ne vienerius metus, yra pasakiusi apie Tėvą: „Jam rūpėjo visa Lietuva ir kiekvienas žmogus atskirai." Šį teiginį patvirtina ir jos draugės, su kuria studijavo rusų kalbą Maskvos pedagoginiame institute, Justinos Jurkšaitės-Pocienės prisiminimai (20 lapų ranka rašyto teksto!) apie patirtą mano tėvų globą ir svetingumą. Juose pasakojama daugybė dalykų su įdomiomis detalėmis: kaip instituto baigimo proga joms „buvo surengti iškilmingi pietūs didžiajame kambaryje", kaip abiem buvo padovanotos simbolinės dovanos – odiniai aplankai skaitomai knygai įdėti. „Man tai buvo visai netikėta. Juk iki šiol nepritekliaus ir vargo metais tokių brangių dovanų man dar niekas nebuvo dovanojęs", – rašė Justina. Ir apie tai, kaip ją su visa manta savo *pobieda* Tėvas nugabeno į stotį ir per sausakimšo autobuso langą padėjo sutalpinti visus Maskvoje užgyventus daiktus, kaip kitąsyk jiedu važiavo lankyti Irenos į Marijampolę, kur toji anuomet dirbo, kaip vežė Justiną į jos tėviškę, netoli Kazio Griniaus gimtinės, ir pakeliui dar pavežėjo senyvą moteriškę iki jos gyvenvietės, kaip Mama 1957 m. nusivedė Justiną ir Ireną į koncertą, kuriame buvo atlikta visa Jaunimo festivaliui Maskvoje parengta programa, ir kur Justina pirmą kartą iš arti išgirdo Virgilijų Noreiką, kaip po metų jai, anuomet kukliai Viduklės mokyklos mokytojai, buvo pasiūlyta kartu su Irena pailsėti universiteto vilose Palangoje, kaip ji pirmą kartą išvydo jūrą – visko čia neįmanoma perpasakoti.

Beje, Tėvas mėgo pasitarnauti pažįstamiems ir nepažįstamiems – automobiliu važiuodamas į sodą pro Antakalnio žiedą, visuomet sulėtindavo greitį ir dairėsi, ar nestovi autobuso stotelėje pažįstamas, kurį galėtų pavėžėti. Savo kolegas vežiojo į Kauną ir iš Kauno į Vilnių, kai vyko kokios nors konferencijos ar bendri posėdžiai. Jo mašiną atpažindavo ir milicija, nes kartais Tėvas, pradėjęs vairuoti dar prieškariu ir vairavęs puikiai, pažeisdavo taisykles, ypač

senamiestyje, prašokdamas prieš srovę vienakrypte gatvele į reikiamą vietą. Arba po baliaus namuose, šiek tiek išgėręs, mėgo išvežioti damas, todėl ir kelis kartus įkliuvo (juk taksi tais laikais nebuvo galimybės išsikviesti). Savo automobilį, teikiantį laisvę ir malonumą, Tėvas labai vertino: turėjo puikų senosios kartos vairuotoją Juozą Kondrašą, kuris talkino jam ir šeimos moterims, ypač šeimininkei, automobilį kruopščiai prižiūrėjo, kad automobilyje niekada nesivoliotų miesčioniškos pagalvėlės, meškiukai ir kiti padarai, nekabėtų pakabukai, o svarbiausia, kad mašina būtų techniškai tvarkinga ir švari.

Galimybę praleisti dalį atostogų Palangoje, Mokslų akademijos ar universiteto vilose, turėjome ne tik mes, vaikai, bet ir mūsų draugės ir seni tėvų draugai iš Rusijos. Dažniausiai su draugėmis keliaudavome naktiniu traukiniu, bendrame vagone ir laukdavome ties Telšiais patekant saulės, kartais – sunkvežimiu, vežančiu į vilas čiužinius, vėliau Tėvelio automobiliu. Gyvendavome viename kambaryje, linksmai, su nuotykiais. Mumis, dar mokinėmis, pasitikėdavo – palikdavo vasaroti vienas.

Viena iš mano draugių, matematikė Lidija Mačiulaitytė, prisimena, kaip kartą Palangoje prof. Paulius Slavėnas, dar kažin kuris iš akademijos vilos gyventojų profesorių, Tėvas ir mudvi vaikščiojome vakare pajūriu. Staiga Tėvelis sumanė pavaišinti visus granuliuota tirpia kava (šiaip mūsų šalyje tokios kavos dar nebuvo, retsykiais jos gaudavo dovanų iš Amerikos), praskiedęs ją jūros vandeniu! Profesorius P. Slavėnas tokį „eksperimentą“ įvertino teigiamai.

Tėvas mokėjo vaišinti su meile, išradingai. Lidija prisimena, kaip kartą Naujųjų Metų naktį, kai grįžome nuo Gedimino kalno, mums, mokinėms, į gražias prieškarines storo stiklo taures Tėvelis įpylė paragauti likerio ir rodė, kaip jį skanauti, mėgautis vos suvilgant lūpas, kad to mažo kiekio pakaktų ilgam… Mokė ir konjaką su kava gerti taip, kad pajustum gėrimo aromatą ir tikrą malonumą. Pasididžiuodamas pasakojo, kad prieš karą Lietuva siųsdavo ąžuolo medieną į Prancūziją statinėms, kuriose brandintas geriausias konjakas. Jis mėgo suteikti žmonėms malonumą ir darė tai su fantazija, nepriekaištingai.

Tėvas neturėjo jokios miesčioniškos provincialios baimės („O ką žmonės pasakys?!“), jokių fobijų ir visada buvo atviras. Prisimenu, per vieną jo jubiliejų

(regis, šešiasdešimtmetį) į mūsų erdvų butą vadinamuose mokslininkų namuose susirinko daugybė svečių. Be artimųjų, buvo pakviesti Tėvo draugai ir kolegos, atėjo pasveikinti atvykęs iš Maskvos į Lietuvą gyventi karo daktaras Michailas Zakas, Tėvą garbinęs ir taikęsis jam į draugus. Tuo metu Vilniuje vyko kažkokia konferencija, kurioje dalyvavo ir svečių iš Vokietijos. Tėvas juos globojo ir, suprantama, tą vakarą taip pat pasikvietė į namus. Netikėtai įvyko incidentas: daktaras M. Zakas pareiškė nesėdėsiąs po vienu stogu su vokiečiais, „su tais fašistais“ ir netrukus išėjo, nors Mama jį ramino, jam net pastatė atskirą stalelį…

Prisiminiau tada Tėvo pasakojimą apie 1933 m. Berlyną, kai jį ir trumpam atvykusią Mamą sukrėtė nuo šaligatvio nuvytų žydų vaizdas… Tačiau Tėvas nepainiojo sistemos su tautybe, ir mes buvome auklėjami tolerancijos, pagarbos kiekvienai tautai ir jos kultūrai dvasia.

Užtat kai pirmaisiais studijų metais Maskvos teatro meno instituto bendrabutyje pamačiau, kaip kai kurie rusai, „vyresniojo brolio“ atstovai, atvirai niekina kitataučius – kaukaziečius, azijiečius, moldavus, atvykėlius iš Rusijos šiaurės ir vadina juos „nacmenais“ (kiek kitaip žiūrėta į Baltijos šalių atstovus), patyriau tokį sukrėtimą, kad puoliau į depresiją. Prie to prisidėjo ir 1956 m. Vengrijos įvykiai. Apie tuos įvykius su Tėvu esu kalbėjusis. Jis man papasakojo, kaip buvo apšauktas nacionalistu ir svarstytas Centro komitete. Tai patvirtina 1949 m. slaptas dokumentas – vieno saugumiečio laiškas Anastasui Mikojanui, KP CK politbiuro nariui, kuriame skundžiami įvairių sričių Lietuvos dėstytojai profesoriai: istorikai Bronius Dundulis ir Ignas Jonynas, ekonomistai Dzidas Budrys ir Marijonas Gregorauskas, mūsų giminaitis filosofas Eugenijus Meškauskas, Mamos brolis teisininkas Alfonsas Žiurlys ir daug kitų. Tėvas skųstas ir svarstytas buvo irgi ne vieną kartą. Gal dėl to, rodos, 1954 m. jį, sulaukusį 50-ies, ištikęs infarktas.

Prisiekęs medikas

Regis, pats Dievas parinko jam mediko profesiją ir suteikė galimybę duoti Hipokrato priesaiką: jis buvo tikras humanistas, kuriam mylėti žmogų, rūpintis jo fizine ir dvasine sveikata, padėti ieškoti savojo kelio buvo pareiga ir

vidinė būtinybė. Tėvui mirus, pas mus užeidavo daktaras onkologas Viktoras Kutorga, kuris liepė man įsidėmėti: „Jūsų tėvelis buvo tikras medikas, maža to, jis buvo humanistas plačiausia šio žodžio prasme.“ Iš tiesų, būti humanistu jam netrukdė niekas – nei politinės sistemos, nei socialinė atskirtis, nei tautiniai barjerai, nes jis buvo pasaulio žmogus ir bet kuriame Žemės rutulio kampelyje būtų daręs tą patį.

Medicina Tėvui buvo ne tik profesija, bet ir gyvenimo būdas. Jis nerūkė ir negėrė, nors turėjo vynų ir konjakų „kampelį“, mėgo vaišinti, skanauti ir atsargas tolydžio papildydavo geriausiomis rūšimis. (Studijuodama Maskvoje buvau Tėvo įpareigota nupirkti jam *Napoleono* su žmogiuku ant butelio kaklelio, *Freres Gothier, Courvoisier Cognac* ir kitų tauriųjų gėrimų.) Valgė saikingai, nemėgo riebaus maisto. Po pokylių (rengiamų po disertacijų gynimų, kolegų jubiliejų proga ir pan.) jis kone susirgdavo nuo neįprasto meniu. Prie pusryčių stalo visuomet sėsdavo tik nusiprausęs, susišukavęs, apsirengęs. Jeigu ne iš mamos paveldėta širdies liga, matyt, būtų ilgai gyvenęs, nes nesiskundė jokiais negalavimais, buvo netekęs tik dviejų dantų. Ir mus mokė asmeninės higienos: rūpestingai prižiūrėti kūną, dantis. Kai buvome maži mokinukai, prieš pietus patikrindavo panages, jeigu rasdavo visiškai švarias, mokėjo monetą, o jeigu ne, tai likdavai jam tiek pat skolingas. Prižiūrėdavo, ar kruopščiai plaunami indai: neretai apversdavo lėkštę pasižiūrėti kitos jos pusės, pakeldavo taurę į šviesą, prieš pildamas vyną. Ypač griežtas buvo pokario valgyklų, restoranų darbuotojams: tikrindavo, kaip ir kuo plaunami indai, net sukeldavo nevalų sąmyšį. Kartą Raseiniuose, pamatęs jam atneštą taukuotą stiklinę, aptiko, kad indai plaunami kone pamazgose, ir paprašė kefyrą patiekti butelyje, tiesiai iš jo ir gėrė.

Būdamas teoretikas, Tėvas savo žinias gebėjo taikyti ir praktikoje. Jam patiko gydyti, nes jautė žmogų, turėjo stebėtiną intuiciją, todėl įdomiai rinko anamnezę ir diagnozuodavo net telefonu. Jo diagnozės dažniausiai pasitvirtindavo. Savo žinias skleidė ir mums, šeimos nariams – gydė mus, savaip eksperimentuodamas, visuomet įdėmiai stebėdamas vaisto poveikį. Domėjosi ir liaudies medicina: turėjo sukaupęs skrandžio opų, inkstų ir kepenų uždegimų sėkmingo gydymo aprašus. Kartą Kaune, savo nuomojamo buto (K. Donelaičio gatvėje) kieme, parodė man sargę, sirgusią odos vėžiu:

židinys buvo kaktoje, pusė galvos plaukų jau nuslinkę. Tai pastebėjęs, patarė jai pažeistas vietas tepti vitaminu A ir po kelių mėnesių simptomai išnyko. Rūpinosi savo giminaičiais, ypač mylėjo ir gerbė senus žmones. Veždamas pakeleivį, pasišnekėdavo su juo, išklausinėdavo apie gyvenimo sąlygas, o pastebėjęs kokią nors jo negalią, palikdavo savo telefono numerį, leisdavo skambinti, žadėjo paguldyti į ligoninę, pagloboti. Ir duotą žodį visuomet tesėjo. Jurgis Žilinskas knygoje *Atsiminimai* labai šiltai prisimena Tėvelį, jo besąlygišką pagalbą žmonėms.

Jis gerbė ir visada su meile minėjo savo vyresniuosius kolegas – Vladą Kuzmą, Zigmą Januškevičių, Juozą Kupčinską, Mykolą ir Algimantą Marcinkevičius, Praną ir Petrą Norkūnus, Chackelį Kibarskį, Kazį Katilių, Lazarį Gutmaną, Liubomirą Laucevičių – ir mokytojus, iš kurių dažniausiai profesorių Antaną Jurgeliūną (o jo žmoną, jau našlę, kaip minėta, globojo tarsi sūnus). Po karo mūsų namuose dažnai apsistodavo su reikalais į Vilnių atvykę Kauno profesoriai Vladas Lašas, Pranas Mažylis, taip pat latvių įžymybė – Paulas Stradinis. Tėvas, kiek buvo įmanoma, palaikė ryšius su išeiviais medikais, bendramoksliais, išvykusiais į Vakarus. Mano atmintyje išlikę pasakojimai apie tai, kaip jie pokario metais padėjo naujam Eksperimentinės medicinos institutui įvairia įranga. Ir mūsų namuose atsirado dėžučių su laboratoriniais stikliukais, patogių naudoti pleistrų, įvairaus dydžio sterilių tvarsčių.

Tėvo gebėjimą organizuoti, įtikinti, kūrybiškai vadovauti ir pasiekti užsibrėžto tikslo pastebėjo daugelis su juo bendravusių žmonių. Mano prašymu keletą žiupsnelių prisiminimų apie Tėvą parašė profesorė Laima Griciūtė:

„Prisimenant šviesaus atminimo profesorių Vytautą Girdzijauską, išryškėja du ypatingi jo asmenybės bruožai: elementarus žmogiškas gerumas ir medicinos mokslo Lietuvoje stratego savybės.

Su Profesoriumi teko susipažinti mūsų šeimai ypač sunkiu laiku. Justo Paleckio pastangomis mes buvome išleisti iš paskutinės mūsų tremties vietos Jakutsko ir patekome į Molotovą (dabar – Permę), taip pat šaltą ir svetimą miestą Urale. Čia Medicinos institute dirbo profesorius V. Girdzijauskas.

Aplink jį būrėsi įvairiais keliais į užfrontę patekę Lietuvos gyventojai. Tai žmonės, kurie prasidedant karui buvo Rusijoje komandiruotėse, stažuotėse arba traukėsi nuo nacių okupacijos. Tarp jų buvo ir Lietuvos žydų. Tai nebuvo tremtiniai, bet jų gyvenimas karo metu taip pat buvo nesaldus.

Profesorius, matyt, buvo labai gerbiamas institute, jo dėka mūsų šeima buvo apgyvendinta studentų bendrabutyje. Profesorius atidavė mums studentų valgyklos pietų talonus, kas anuomet buvo tikra dovana. Instituto bendrabučio kambarys, kuriame gyveno Profesorius su žmona Paulina ir dukrele Audrone, tapo vieta, kurioje galima buvo apšilti tiesiogine ir perkeltine prasme. Girdzijauskai su visais nelaimėliais elgėsi kaip su draugais. Siekdamas aprūpinti darbu profesijos neturinčias Lietuvos merginas, Profesorius organizavo medicinos seserų kursus. Tapusios moksleivėmis, merginos buvo apgyvendintos instituto bendrabutyje ir gavo korteles duonai. Mūsų mama, Lietuvoje dirbusi banke, buvo priimta į kursus sąskaitininke. Profesorius institute organizuodavo lietuvaičių saviveiklos koncertus, kurie taip pat praskaidrindavo liūdną aplinką. Apskritai visiems, kurie tuo sunkmečiu buvo pajutę Girdzijauskų globą, jie visam gyvenimui išliko šviesuoliai.

Vytautas Girdzijauskas su žmona Paulina, 1932 m. vasario 26 d., Kaunas

Kitas labai svarbus Profesoriaus V. Girdzijausko veiklos bruožas buvo medicinos mokslo stratego sugebėjimai. Jo dėka pirmaisiais pokario metais Vilniuje buvo įsteigtas Eksperimentinės medicinos ir onkologijos institutas. Varganais metais bandyti steigti mokslo įstaigą buvo žygdarbis. Profesorius susisiekė su lietuviais, jau nuo seno gyvenusiais JAV, ir paprašė aukų. Įvairūs laboratoriniai instrumentai kartu su aukotojų sąrašais pasiekė Vilnių ir dar daug metų Eksperimentinės medicinos ir onkologijos institute buvo naudotasi jų dovanotais instrumentais. Ilgą laiką Profesorius skaitė mikrobiologijos ir epidemiologijos kursą Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto ir Kauno medicinos instituto studentams. Jo paskaitos buvo patrauklios, paįvairinamos pasakojimais apie jo studijų metus, mokslinės veiklos pradžią. Aukštesniuose kursuose Profesorius yra skaitęs ir apžvalgines paskaitas, kurių metu skatino studentus, ypač dalyvaujančius mokslinių būrelių veikloje, rinktis ne klinikinę, o teorinę mediciną. Nors jo specialybė buvo bakteriologija ir imunologija, jį galima laikyti imunologijos kūrėju Lietuvoje. Jis skatino jaunimą dirbti ne tik šiose srityse, bet ir siekti tokių mokslinės medicinos krypčių, kurių anksčiau Lietuvoje nebuvo. Jis organizavo aspirantūrą, sudarydavo galimybes studentams tobulintis Maskvos ar Leningrado mokslo institutuose – į kitas šalis išvažiuoti tuomet nebuvo galimybės. Taip Profesorius V. Girdzijauskas siekė, kad medicina Lietuvoje žengtų į koją su pasaulio medicinos mokslu."

Šiuos žodžius patvirtina ir buvusio Tėvo mokinio, genetiko Jono Rubiko liudijimas: „Plačioje Profesoriaus veikloje labai svarbūs buvo Nikitos Chruščiovo valdymo metai (1958–1964 m.), kada, prasidėjus destalinizacijai, buvo kiek praverta „geležinė uždanga" į Vakarų pasaulį. Mokslinėse bibliotekose (taip pat ir Lietuvoje) pradėjo rastis užsienio mokslo žurnalai. Profesorių domino viskas, kas naujo buvo skelbiama tuose žurnaluose, taip pat ir nauji vėjai biologijos ir medicinos moksle. Aišku, žinios pirmiausiai pasiekdavo Maskvą, Leningradą ir kitus Rusijos mokslo centrus. Lietuviai, Profesoriaus skatinami, vyko dirbti į Rusijos, Ukrainos žymesnius mokslo centrus, gindavosi daktaro (tada – mokslo kandidato) disertacijas. Grįžę į Lietuvą organizuodavo genetikos darbus Lietuvos Mokslų Akademijos ar

universiteto laboratorijose. Buvo dažnai rengiami seminarai, platesnio ar siauresnio rato mokslininkų, laboratorijų darbuotojų diskusijos, ir Profesorius būdavo jų iniciatorius ir aktyvus dalyvis. Jaunųjų genetikų maksimalizmą Profesorius taip pat priimdavo, tarsi užsidegdavo naujomis idėjomis ir mintimis. Taip buvo paskata jauniesiems, o Profesoriui tapus MA Chemijos ir biologijos skyriaus akademiku sekretoriumi (1963 m.), atrodė radosi galimybė kai kurias organizacines idėjas įgyvendinti. Deja, daugelio MA narių galvose vis dar gyvas buvo „mičiurininės biologijos“ užkratas, apsiribojęs žvejybos ir medžioklės mintimis. Profesorius skaudžiai išgyveno tokį naujosios biologijos ir genetikos (ne)supratimą, todėl seminaruose ir diskusijose atvirai dalindavosi savo mintimis.

Genetika pavėlavo ateiti į Lietuvą, tačiau jos ateitimi Profesorius aktyviai rūpinosi, kaip ir jo sukurtomis naujomis mokslo kryptimis – imunologija ir onkologija. Jo mintys lydi vyresniuosius ir perduodamos jauniesiems tų mokslo sričių mokslininkams.“

Jį mėgo studentai, aspirantai, kurie tapo kolegomis, tęsė jo pradėtus darbus, įkūnijo idėjas, perėmė svarbiausias jo pareigas. Tarp mokinių ir kolegų – profesoriai, mokslų daktarai, išradingi gydytojai Albertas Svičiulis, Alfonsas Matulis, Elena Moncevičiūtė-Eringienė, Laima Griciūtė, Algirdas Jackevičius, Jonas Rubikas ir daugybė kitų. Doc. dr. Rimgaudas Kazakevičius prisimena:

„Profesorių Vytautą Girdzijauską teko pažinti dviem savo gyvenimo etapais. Pirmiausia – studijų metais Kauno medicinos institute, kai jis mums dėstė mikrobiologiją ir imunologiją. Mums, trečio kurso medikams, labai imponavo profesoriaus asmenybė ir jo paskaitos.

Gyvendamas Vilniuje, jis važinėjo į Kauną ir buvo labai užsiėmęs žmogus. Į Kauną atvažiuodavo savo automobiliu (XX amžiaus 6-ajame dešimtmetyje jų buvo ne per daugiausia) prieš pat paskaitą. Mes tai matydavome pro auditorijos langą. Netrukus į auditoriją įeidavo aukštas, gražios išvaizdos, elegantiškai apsirengęs vidutinio amžiaus vyras ir pradėdavo paskaitą. Tais gūdžiais sovietiniais metais profesorius skyrėsi iš daugelio dėstytojų, jo elgsenoje atsispindėjo dar prieš karą Paryžiuje, Berlyne ir kituose Europos centruose įgyta mokslo ir kultūros patirtis. Profesoriaus

paskaitos buvo įdomios, aiškindamas apie konkretų mikrobą, visada atskleisdavo jo atsiradimo istoriją, kartais papasakodavo anekdotiškų situacijų, o tai labai pagyvindavo paskaitas. Profesorius buvo tolerantiškas žmogus, įsiklausydavo į kiekvieno studento problemas, stengdavosi jiems padėti, už tai studentai jį labai mėgo.

Antrasis susitikimas su profesoriumi buvo jau Vilniuje, kai aš dirbau Eksperimentinės ir klinikinės medicinos instituto imunologijos laboratorijoje. Profesorius buvo instituto įkūrimo iniciatorius ir pirmasis direktorius, o tuo metu – mokslinės tarybos narys. Kadangi mano disertacija buvo iš sąnarių ligų imunologinių mechanizmų, profesorius buvo paskirtas mano oponentu. Su juo bendrauti buvo tikrai malonu: dažnai pasikviesdavo į namus, ir mes diskutuodavome ne tik reumatinių ligų imunologijos tema, bet ir įvairiais gyvenimiškais klausimais.

Vilniuje su profesoriumi teko bendrauti ir jam lankantis kompozitoriaus Balio Dvariono šeimoje (prieš vedybas pas juos gyvenau). Profesorius labai galantiškai ir šmaikščiai bendravo su namų šeimininke, buvo akivaizdu, kad jie jaučia vienas kitam simpatiją. Vieną pavasarį profesorius pakvietė Dvarionus ir mane į ekskursiją – savo automobiliu mus nuvežė į Ežerėlius, savo vasarvietę prie Vilniaus. Buvo nepaprastai gražu – žydėjo sodas, pajutome atgimstančios gamtos grožį. Sąlyčiai su profesoriumi Vytautu Girdzijausku mano atmintyje paliko neišdildomą įspūdį."

Čia galėčiau pridurti ir tai, jog Tėvas visokiais būdais stengėsi padėti savo kolegoms medikams (Liubomirui Laucevičiui ir daugybei kitų) grįžti iš tremties: iš pradžių ilgi įvairių tautybių prieškario gydytojų tremtinių sąrašai su trumpa kiekvieno charakteristika (duomenis apie kiekvieną surinko ir įrašė savo ranka Mama), paskui motyvuotas prašymas Justui Paleckiui, kad padėtų sugrąžinti Lietuvai taip reikalingus medikus. Šis dokumentas saugomas VU rankraštyne, tėvo fonde.

Karo metais Urale, Permės (tada – Molotovo) medicinos institute, Tėvas įsteigė Mikrobiologijos katedrą ir joje dėstė. Tame institute mokėsi ir būsimosios Lietuvos gydytojos – pediatrė Liudmila Šuravinaitė-Steponavičienė, endokrinologė Šeinė Sideraitė, neurologė Tatjana Tureckytė ir kt. Auditorija

per jo paskaitas būdavo sausakimša: visi veržėsi pasižiūrėti į vakarietišką, labai elegantišką jauną profesorių, pasiklausyti įdomių jo paskaitų ir keistos rusų kalbos (pavyzdžiui, vietoj *vozvratnyj tif* sakydavo *razvratnyj tif*, t. y. ne grįžtamoji, o patvirkusi šiltinė.)

Tėvas buvo sąžiningas pilietis ir patriotas, sąmoningai tarnavęs Tėvynei ir žmogui. Man vis dažniau kilo klausimas, kodėl jis sutiko būti sveikatos apsaugos ministru 1940 m. Medicinos fakultete švenčiant jo 100-metį, į šį klausimą nelauktai savo kalboje atsakė profesorius Kazys Ambrozaitis, pasakęs, kad Tėvas buvo apsvarstytas ir „paaukotas" (rekomenduotas) pačių medikų susirinkimo. Pasak jo, Tėvo studijos Vakaruose, geras profesinis pasirengimas, kalbų mokėjimas, tuometės pažiūros, inteligencija turėjo tam postui tikti. Manau, lėmė ir vyriškos Tėvo ambicijos, noras vadovauti, pasitikėjimas savimi. Anuomet jis nė neįsivaizdavo, kas jo laukia. Beje, Rusijoje praleisti karo metai kiek atitraukė jį nuo Lietuvos įvykių, ne viską, kas vyksta Lietuvoje, jis žinojo ir ne viską galėjo įsivaizduoti. Tik grįžęs, 1944-ųjų rudenį išleido įsakymą, kad medicinos įstaigose visa raštvedyba vyktų lietuvių kalba. Būdamas ministru, stengėsi sutraukti į Vilnių po provinciją išsislapsčiusius gydytojus, nes jų ligoninėse ir mokslo įstaigose labai trūko. Netrukus jo pastangomis buvo įsteigtas Eksperimentinės medicinos ir onkologijos institutas, davęs pradžią kelioms kitoms svarbioms medicinos įstaigoms – Reumatologijos, Onkologijos, Genetikos tyrimų centrams.

Vaikų meilė

Jis ne tik mylėjo vaikus, bet ir gerbė juos kaip visavertes žmogiškas būtybes, domėjosi jais ir tikėjo jų ateitimi. Iš prigimties būdamas švietėjas, jis vylėsi, kad kiekvienas daigas turi gerą pradžią, ir manė, kad švietimas – mokslas, žinių siekimas, auklėjimas – ir, svarbiausia, meilė gali duoti gerų vaisių. Per karą Rusijoje jis sudirgdavo išvydęs, kad motina eina gražiau apsivilkusi ir ryškiai išsidažiusi, o vaikas tursena iš paskos kaip koks ubagėlis, neprižiūrėtas, varganai apvilktas. Tarsi jos priedėlis…

Pirmaisiais pokario metais buvo sumanęs įsisūnyti korėjietį. Sakė: „Mūsų namuose trys mergaitės, o sūnus tik vienas. Paimsim korėjietuką ir bus jums

dar vienas brolis.“ Nuvykome į Trakus. Vaikų namai buvo įsikūrę Tiškevičių rūmuose Užutrakyje: persikėlėm per ežerą išsinuomoję nemažą valtį, ir ten mūsų jau laukė. Apsuptas daugybės vaikų, Tėvelis, rodėsi, mielai pasiimtų juos visus. Atsimenu ir ant grindų sėdintį smulkutį korėjietį berniuką, žvelgiantį į mus smalsiu žvilgsniu… Mums grįžtant į kitą krantą, kilo didžiulė audra. Bangos mėtė valtį, Tėvelis irklavo, mes skardine sėmėme vandenį. Prisipažinsiu, buvo baisu… Deja, Tėvo sumanymui išsipildyti nebuvo lemta: Korėja paprašė Sovietų Sąjungos grąžinti jos priglobtus vaikus.

Jį žeidė bet kokios nepagarbos, nedėmesingumo vaikui apraiškos. Kartą per virtuvės langą kieme pamatė moteriškę ir prie jos lakstantį berniuką rachito pažeistomis kojomis. Nieko nesakęs, jis tučtuojau išlėkė iš namų ir puolė barti tą moterį, kuri gal buvo niekuo dėta auklė. Visas kiemas aidėjo nuo griežto jo balso. Paskui aprimo, susitvardė, klausinėjo, kas vaiko tėvai, kuriame bute gyvena tie apsileidėliai, aiškino, kad jie būtinai turi kreiptis į gydytoją, kad vaikui reikia saulės, vitamino D, mankštos, kitaip turės neįgalų. Grįžo susinervinęs, uždusęs, siekė tablečių…

Tokių ir panašių atvejų būta daugybė. Pamenu, kaip kartą važiuojant per Dzūkiją, jis pamatė šalikelėje vaikus lenkiant jauną medelį. Šoko iš automobilio, griebė iš bagažinės medžioklinį šautuvą (dėl visa ko jį vežiodavosi – o gal kas pakvies pamedžioti?) ir bėgte paskui išsigandusius berniūkščius. Sušuko: „Stok, arba šausiu!“ Jie sustojo, tada jis priėjo ir ilgai vaikams kažką aiškino atsirėmęs į šautuvą, ranka trindamas krūtinę širdies plote.

Prisimenu ir kitą tragikomišką incidentą, kai tame pačiame kelyje pamatėme posūkyje virstant į griovį aukštą techninės pagalbos sunkvežimį. Iš jo variklio pradėjo kilti dūmelis. Tėvas puolė iš mašinos ir mus paragino greičiau lupti velėną, berti žemę į tą dūminančią angą, paskui uždengė ją savo šviesiu vasariniu švarku ir padėjo išsiropšti vairuotojui. Ir čia išgirdome jo piktoką balsą: „Tai ko mes čia lakstom? O pats ar tik nebūsi išgėręs?!“ Šoko ištiktas ir įsižeidęs vairuotojas šaukė atgal: „Gal pats esi girtas?! Pasakyk dar ką, tai ir per marmūzę užvošiu!“ Susėdome į mašiną, tik žiūrime, kad Tėvelis toks išblyškęs, toks susijaudinęs, siekia kišenėje nitroglicerino, visai nepanašus į žmogų, grįžtantį iš kurorto…

Dalyti ir dalintis

Tėvas buvo dosnus, nes turėjo savyje visko tiek daug, kad galėjo dalyti lengva ranka. Kišenėse visuomet turėjo mažyčių mūsų pajūrio akmenukų, kurie, ilgai tarp pirštų trinami (gal taip nervus ramindavo?), buvo nugludinti ir švelnūs. Taip pat mažų saldainiukų, dažniausiai irisų *Kis-kis*, nes einantį pietų iš akademijos, jį prie fontano Vaižganto gatvėje pasitikdavo būrys pažįstamų kiemo vaikų… Tų saldainiukų reikėjo ir važiuojant per Lietuvą, užsukant į kaimus. Įstrigo vaizdas kokiais 1953 m. pirmą kartą būnant Nidoje, kur jis vyko tikrinti ekspedicijos, tiriančios biologinę aplinką, gyventojų higieną, ir pasiėmė mane – kaip dalijo saldainius baltaplaukiams Nidos, anuomet atokaus, Dievo pamiršto pamario kaimelio, žvejų vaikiukams…

Jis buvo estetas (bet ne snobas!), mėgo gražius daiktus, elegantišką aplinką. Visa, kas mūsų namuose buvo ar yra vertinga, įsigyta Tėvo. Arba jam iš visos širdies dovanota. (Mums kartodavo, kad bet kurį daiktą pagamino žmogus, todėl nevalia su juo elgtis nepagarbiai – braižyti, laužyti, daužyti, čiupinėti nešvariomis rankomis.) Jis pažinojo Pavilnyje gyvenusį lenką kolekcionierių, iš kurio yra įsigijęs ne vieną senų meistrų paveikslą – prancūzų impresionisto D. Pelisier tapytą *Commedia dell'arte* vaidinimą Paryžiaus aikštėje lyjant arba kokią įdomią kopiją, pavyzdžiui, dviejų J. B. Greuze'o mergelių su vaisiais portretą (tų laikų kopijas ant metalo). Antikvariate aptiko spalvotą Aušros Vartų litografiją, M. Andriolli'o darbų aplanką ir kt. Dar prieš karą jiedu su Mama yra iš parodų pirkę lietuvių autorių Vlado Didžioko, Stasio Ušinsko, Petro Kalpoko, Kazio Šimonio darbų. (Beje, K. Šimonį, skurstantį po karo, Tėvas lankė ir, kartais nupirkęs kokį jo darbelį, parveždavo namo ir dovanodavo pažįstamiems.) Be to, jis rinko garsiuose porceliano fabrikuose pagamintus mažus kavos puodelius, nes mėgo gražiais indais serviruotą stalą, jaukią užstalę. Įvairiuose miestuose aplankęs bukinistus, komiso parduotuves, antikvariatus, mėgo dovanoti rimtas, prasmingas dovanas. Jis gerbė meno žmones ir domėjosi meniniu gyvenimu – lankė spektaklius, parodas, koncertus, draugavo su Dvarionų šeima, bendravo su Kaveckais, Vainiūnais, Karnavičiais, Gudaičiais, Kuzminskiais… Paskutinį kartą drauge su juo buvau Stasio Ušinsko jubiliejinėje parodoje Vilniaus parodų rūmuose.

Kažkas iš pažįstamų, regis, jo jaunystės draugas, vertėjas iš prancūzų kalbos Vytautas Kauneckas pasakojo, kad prieš karą Kaune, Laisvės alėjoje, Tėvas dosniai šelpdavo vienuoles, kurios rinko aukas globos namų vaikams. Paklaustas, kodėl taip daro, juokais atsakė: „Moterys gerai žino, kiek turi vaikų, o vyrai nežino, kiek jų ir kur jie…“ Jis visuomet rėmė studentus, net ir tuos, kurių biografijos buvo „suteptos“ (artimieji ar giminės tremtyje arba Vakaruose). Per egzaminus laborantės turėjusios vaišinti komisiją kava – sakęs, jog nuotaika ir pažymiai po kavos puodelio iškart pagerėja, kartais ir po egzamino studentus bufete pavaišindavo. Prastų pažymių rašyti nemėgo. Kartais pažymį tądien nemokančiam dalyko studentui parašydavo avansu ir laukdavo skolininko pasimokiusio. Įstaigoje, mirus kolegai ar kita proga renkant pinigus, niekada nesiderėjo ir dėjosi dosniai, pagal savo rangą. Nors gyveno plačiai, mokėjo paskolinti kitam, bet ir pats skolinosi, todėl po jo mirties paaiškėjo, kad neturėjo sukaupęs jokių santaupų. Juk viskas: emocijos, sveikata, pinigai, buvo investuota į gyvenimą.

Tiesa, jeigu ne Mama, taip laisvai, nevaržomai nebūtų galėjęs gyventi. Dera pasakyti, kad žmoną Pauliną Žiurlytę Tėvas tikriausiai intuityviai rinkosi kontrasto principu. Jie iš tikrųjų buvo labai skirtingi: Tėvas žemaitis, Mama – aukštaitė, jis – atviras, karštas, o Mama – uždara, viską išgyvenanti viduje, Tėvas dėl savo ūmaus charakterio kartais būdavo nekantrus, net netaktiškas, o Mama – labai taktiška, santūri, jos sprendimai dažniausiai pamatuoti. Manau, kad jis jautė, jog renkasi žmogų, kuriuo galima pasitikėti, pasikliauti, į kurį galima atsiremti. Gyvenimas parodė, kad jis neapsiriko, – Mama buvo tvirta ir ištverminga. Net sunkiausiomis dienomis ji niekada neprarado pusiausvyros ir padėjo jam netgi tuomet, kai santykiai dėl jo kaltės buvo atšalę, pašliję. Nepaisant tokių įtemptų santykių, namuose niekada negirdėjome barnių, neteko būti liudininkais scenų, kai nesiskaitoma su aplinkiniais. Net kai Mama, visai šeimai susirinkus, rimtai prašneko apie skyrybas, Tėvas nieku būdu nesutiko palikti šeimos ir tikino, kad mes visi jam esame labai brangūs. Mama ir toliau jam rašė visokių jubiliejinių, ataskaitinių konferencijų prakalboms privalomus oficialius įžanginius žodžius, kurių jis niekaip negalėjo sudėlioti.

Visa šeimynėlė, susirinkusi Mamos Paulės 40-mečio proga. Pirmoje eilėje (iš kairės): V. Girdzijauskas, dukra Audronė, P. Girdzijauskienė, sūnus Vytukas, senelis I. Girdzijauskas. Antroje eilėje: mama Ancė, Dalia Girdzijauskaitė, Irena Juškevičiūtė (Ancės duktė)

Palaikė jį ir Mamos autoritetas. Mat kuo toliau, tuo labiau jis jautėsi nusivylęs tariamu socializmu, atvirai piktinosi, burnojo, tačiau, regis, 1964 m., prispirtas akademijoje, įstojo į partiją. Kai grįžęs iš darbo prie pietų stalo pasakė: „Spėkit, ką aš padariau?“, o paskui ir prisipažino, Mama tepasakė: „Vitai, ar šašų galvoj tau dar trūksta?!“ Juk ji geriau nei kas kitas suprato, kaip tai jam nederėjo. Jam buvo likę gyventi keleri metai, gilėjo širdies negalavimai, vis dažniau jis atrodė liūdnas, susimąstęs. Ir pasakydavo: „Ilgai aš jūsų nekankinsiu, mirsiu staiga, gal gatvėj…“ Bet mirė naktį ligoninėje, išgąsdinęs budinčius gydytojus ir palatos draugą aktorių Petrą Zuloną, kuris pasakojo, kad pusvalandį prieš mirtį Tėvas atsikėlė, nusiprausė, susitvarkė.

Iš vakaro labai ilgai kalbėjausi su juo telefonu. Išklausiau visą programą: kaip gyventi, ko siekti, kuo rūpintis, kaip dirbti – nepradėti neaprėpiamų temų, jų nekaitalioti, bet vieną ištyrinėtą klausimą dėti prie kito, po truputį

plečiant ir gilinant. Nelaimės tada nenujaučiau. Man atrodė, kad jis, toks gyvybingas, jaunatviškas, bus šalia visuomet. Kai gyvenau atskirai, mėgdavo kartais trumpam atvažiuoti į mano butą Žirmūnuose, kurį vadino studentišku, sėsdavo į supamą kėdę ir prašydavo paleisti plokštelę su kreolų mišiomis. Labai jas, tokias balsingas, dramatiškas ir gyvas, mėgo. Net prašė paleisti jas per jo laidotuves. Į šį prašymą nebuvo atsižvelgta…O labiausiai gaila, kad Tėvas nesulaukė laisvos Lietuvos…

13. Akademikas Juozas Dalinkevičius

ALGIMANTAS GRIGELIS

Prisiminti Juozą Dalinkevičių turiu šiokio tokio pagrindo. Jis dėstė man nuo pirmojo iki paskutiniojo kurso studijuojant geologiją Vilniaus universitete (1949–1954), trečiame kurse priėmė dirbti puse laboranto etato į savo Geologijos ir mineralogijos katedrą, ketvirtame kurse pasiūlė studijuoti mikropaleontologiją, penktame kurse vadovavo mano diplominiam darbui, o baigus aspirantūrą 1958 m. buvo mano ginamos kandidatinės disertacijos oficialusis oponentas.

Pradėjus savarankišką mokslininko kelią susitikdavome mažiau, bet jo niekuomet nepamiršdavau net ir jam sulaukus senyvo amžiaus. Man J. Dalinkevičius buvo labai įdomus žmogus, nors atrodė toks gana uždaras ir rezervuotas, bet gal tik studentų atžvilgiu. Jo šeimos iš arčiau nepažinojau, nors ne kartą lankiausi jo bute Vilniuje, Savičiaus g.[1], ir name Kaune, Rūtų g. Žmona Genovaitė buvo medicinos sesuo, sūnus Juozas inžinierius, dukterys Prima chemikė, o Nijolė geologė.

Šiek tiek biografijos

J. Dalinkevičius (1893–1980) kilęs iš Taujėnų valsčiaus, Pamūšio kaimo, ūkininkų šeimos. Pasimokęs namuose pas daraktorių, toliau mokėsi Gardino gimnazijoje, remiamas dėdės kunigo, Gervėčių klebono Antano

[1] Gyveno kaimynystėje su biologijos profesoriumi, LMA nariu korespondentu Jonu Dagiu.

Vilniaus universiteto profesorius Juozas Dalinkevičius, 1940 m.

Dalinkevičiaus[2]. Vasaras leisdavo pas dėdę, draugavo su Gervėčių dvarininko Vaclovo Domeikos dukterėčia Janina Idalija Poplavska[3]. Baigęs gimnaziją 1911 m., nuo 1912 m. studijavo Sankt Peterburgo kalnakasybos institute, kur mokėsi pas žymiausius to meto geologijos ir kalnakasybos profesorius. Institutą baigė 1919 m. Dėl išskirtinių gabumų buvo paliktas dirbti jame dėstytoju. Sudarė ir 1924 m. išspausdino pirmąjį originalų *Kalnų geometrijos* vadovėlį. 1925 m. vasario 13 d. pažyma rodo, kad nuo 1919 m. sausio 16 d. jis buvo Kalnakasybos instituto Geologinės žvalgybos ir kalnakasybos fakulteto asistentas.

1925 m. pavasarį J. Dalinkevičius grįžo į Lietuvą ir tolesnį savo gyvenimą ir mokslinę pedagoginę veiklą susiejo su Lietuvos (vėliau Vytauto Didžiojo) universitetu Kaune, o nuo 1940 m. ir su Vilniaus universitetu.

---

2 **Antanas Dalinkevičius** (1870–1915) – kunigas, Gervėčių parapijos klebonas, ten ir miręs, palaidotas bažnyčios šventoriuje.

3 **Janina Idalija Poplavska** (1891–1987) – Juozo Dalinkevičiaus jaunystės „žvaigždė“; gimė Vilniuje, 1918 m. ištekėjo už Alfredo Juliaus Ehrmanno, išgyveno 96 metus, mirė Kolmare, Prancūzijoje; paliko prisiminimus, kuriuos užrašė jos anūkas Mariušas Hermanovičius (1950–2007).

Naujas J. Dalinkevičiaus veiklos etapas buvo itin reikšmingas Lietuvos geologijos mokslui. Mat tuo laiku buvo žinomi tik bendrieji Lietuvos teritorijos geologinės sandaros bruožai. Po žymaus XIX a. antrosios pusės Pabaltijo geologijos tyrinėtojo Konstantino Grevinko[4] darbų žinios apie sudėtingą pietinio Pabaltijo gelmių sandarą kaupėsi lėtai, o geologinė mintis kartais nukrypdavo ir visiškai klaidingu keliu.

J. Dalinkevičius nuo 1926 m. imasi organizuoti Kauno universiteto geologines ekspedicijas po gimtąjį kraštą, vadovauja pirmiesiems gręžimo darbams (pavyzdžiui, Kauno *Ragučio* gręžinys). Pirmieji geologiniai maršrutai driekiasi pagal Nerį, Nemuną, Šventąją, uolėtomis Mūšos, Nemunėlio, Lėvens pakrantėmis. Profesorių itin domino devono periodo sluoksnių, paplitusių visoje Rytų ir Šiaurės Rytų Lietuvoje, tyrimai. Pagrindiniai duomenys apie šios geologinės sistemos stratigrafiją ir slūgsojimo sąlygas buvo pateikti darbuose *Lietuvos devonas ir jo ryšiai su Latvijos devonu* (1932) ir *Devono stratigrafija ir apatinio karbono transgresijos žymės Lietuvoje* (1939).

1932–1933 m. J. Dalinkevičius tobulinosi Graco universitete Austrijoje, kuriame už disertacinį darbą *Lietuvos terciaro nuogulos ir Šventosios upės vidurinio devono oldredas kaip jų substratas* jam buvo suteiktas filosofijos daktaro laipsnis iš mineralogijos ir geologijos mokslų.

1936 m. J. Dalinkevičius tapo privatdocentu, o 1940 m. jam buvo suteiktas profesoriaus vardas. Tais pačiais metais jis pradėjo vadovauti Vilniaus universiteto Geologijos katedrai. Katedros vedėju dirbo iki 1963 m., kol išėjo į pensiją, o profesoriumi konsultantu dirbo iki mirties.

Mokslų akademijoje

Siekį įkurti Mokslų akademiją tarpukario Lietuvoje puoselėjo daugelis mokslo ir visuomenės veikėjų. Tarp aktyvių geologijos mokslininkų buvo profesoriai Mykolas Kaveckis, J. Dalinkevičius, Pranas Jodelė, docentas Česlovas Pakuckas. Jų pastangomis prie įkurto Energijos komiteto 1936 m. sudaroma Žemės turtams tirti komisija, pirmininkaujama statybos ir mineralinių žaliavų

[4] **Konstantinas Grevinkas** (1819–1887) – Tartu universiteto profesorius, tyrinėjo ir Vakarų Lietuvą bei Kuršą.

žinovo P. Jodelės. Komisija siūlo Vyriausybei kurti valstybės institucijas krašto geologinių tyrimų uždaviniams spręsti. 1940 m. pabaigoje įkuriama Geologinių tyrinėjimų tarnyba prie Vietinės pramonės liaudies komisariato.

1941 m. sausio 16 d. įsteigiama Mokslų akademija, kurios statute, be kitų uždavinių, buvo įrašyta ir šis – išaiškinti ir panaudoti gamtos turtus, tirti lietuvių tautos istorinę ir kultūrinę praeitį. 1941 m. birželio 11 d. MA prezidiumas nutaria įsteigti keturis institutus, tarp jų Geologijos ir geografijos institutą, turintį tirti žemės gelmių turtus. Prof. J. Dalinkevičiui pavedama eiti šio instituto direktoriaus pareigas. Po keleto dienų prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas nutolino tolesnius MA sprendimus, tačiau neilgam.

1941 m. gruodžio 2 d. įvyksta Gamtos mokslų skyriaus susirinkimas, skirtas organizaciniams darbams ir sumanymams, kurie buvo iškelti praėjusį pavasarį, bet dėl karo nespėti įvykdyti, apsvarstyti. Nutarta naujai imantis organizacinio skyriaus darbo persvarstyti ir pasiremti jau paruoštais projektais. Šiame posėdyje prof. dr. Juozas Matulis išrenkamas Gamtos mokslų skyriaus pirmininku, o prof. dr. J. Dalinkevičius – Geologijos ir geografijos instituto direktoriumi.

Prof. J. Dalinkevičius šias pareigas ėjo iki 1944 m. birželio mėn. 1945 m. atkurto Geologijos ir geografijos instituto direktoriumi buvo paskirtas prof. akad. Kazimieras Bieliukas. LMA archyvo duomenimis, 1946 m. institute jau buvo sudaryti pirmieji moksliniai padaliniai, buvo daugiau kaip 20 etatinių darbuotojų. 1946–1955 m. J. Dalinkevičius Geologijos ir geografijos institute vadovavo stratigrafijos ir tektonikos sektoriui.

1949–1952 m. J. Dalinkevičius dirbo instituto direktoriaus pavaduotoju moksliniam darbui. Tuo metu jis su bendradarbiais geografijos mokslų kandidate Valerija Čepulyte ir jaunesniuoju moksliniu bendradarbiu inžinieriumi Kaziu Špuku sudarė perspektyvinį Geologijos instituto augimo ir raidos planą artimiausių penkiolikos metų laikotarpiui. Tai trylikos mašinraščio puslapių dokumentas, kuriame pagrindžiamas atskiro Geologijos instituto sukūrimo projektas: „Ateities uždavinių toks dvilypis Geologijos ir geografijos institutas vargiai begalės aprėpti, tuo labiau, kad geologinių problemų sprendimui reikės

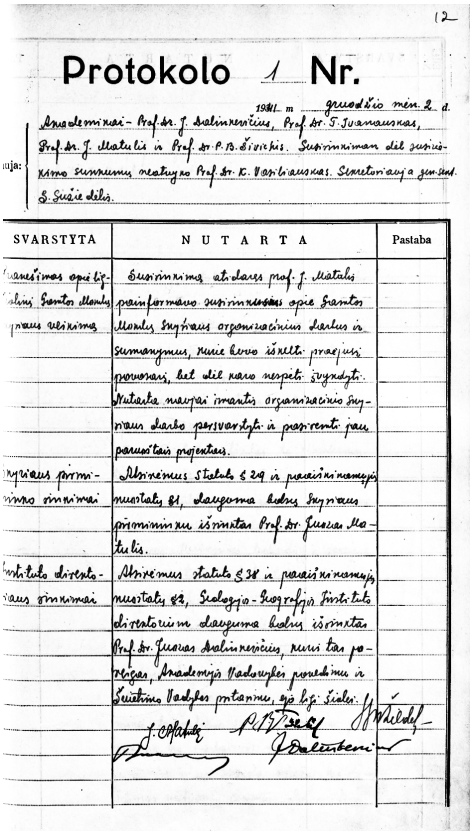

12

Protokolo 1 Nr.

1941 m. gruodžio mėn. 2 d.

Akademikai – Prof. dr. J. Dalinkevičius, Prof. dr. T. Ivanauskas, Prof. dr. J. Matulis ir Prof. dr. P. B. Šivickis. Susirinkimam dėl susiviešinimo sumanymų vedėjas Prof. dr. K. Varkulevičius. Sekretoriaus pareigas gen. sekr. S. Sužiedėlis.

SVARSTYTA	NUTARTA	Pastaba
Klausimas apie Lietuvos Gamtos Mokslų Sąjungos veiklą	Susirinkimą atidaręs prof. J. Matulis painformavo susirinkusius apie Gamtos Mokslų Sąjungos organizacinius darbus ir siūlomąjį nuo kovo išnešto projekto, kad dėl karo nespėta įsigyventi. Nutarta naujai išrinktai organizacinio Sąjungos darbo persvarstyti ir papildyti jau parengtais projektais.	
Sąjungos pirmininko rinkimai	Atsižvelgus Statuto § 29 ir pasiūlinėjimą nuostatą 81, daugumos balsu Sąjungos pirmininku išrinktas Prof. dr. Juozas Matulis.	
Instituto direktoriaus rinkimai	Atsižvelgus statuto § 38 ir pasiūlinėjimą nuostatą 82, Geologijos-Geografijos Instituto direktoriumi daugumos balsu išrinktas Prof. dr. Juozas Dalinkevičius, kuris tas pareigas, Akademijos Nadzorybės pasiūlimu ir Švietimo Vadybos pritarimu, eis kitą šėlą.	

Gamtos mokslų skyriaus 1941 m. protokolo faksimilė. Pasirašė akademikai J. Matulis, T. Ivanauskas, P. Šivickis, J. Dalinkevičius, generalinis sekretorius [Simas] Sužiedėlis

Faksimilė, Lietuvos mokslų akademijos archyvas

sukurti naujus poskyrius ir tada jie kartu su esamais savo darbų charakteriu ir apimtimi bus nutolę nuo geografinių mokslų, pareikalaus didelio patalpų ploto ir sudarys atskirą savarankišką vienetą. Todėl <...> pateikiame jau šiandien naujojo Geologijos instituto projektą, kuris sudarytas iš vienos pusės išeinant iš būsimų darbų apimties, iš kitos pusės – remiantis ir prisilaikant analogiškų institucijų patirtimi kaimyninėse respublikose <...>."

Plano autoriai numatė, kad Geologijos institute 1965 m. būtų reikalingi tokie moksliniai padaliniai: Stratigrafijos ir tektonikos (32 darbuotojai), Geomorfologijos ir kvartero (19), Hidrogeologijos ir inžinerinės geologijos (27), Mineralinių žaliavų (30), Tyrimų (vykdymo) (32) skyriai, Geologinės medžiagos fondai (7), Lietuvos geologinis muziejus (4), fotolaboratorija (2),

Bendrasis skyrius (su biblioteka) ir administracija (30). Bendras Geologijos instituto naudingas plotas sudarytų 3 496 kv. m, darbuotojų skaičius iš viso – 177 asmenys, iš jų – 53 mokslo darbuotojai.

A K T A S

Pasiremdamas Lietuvos Mokslų Akademijos Statuto 16 straipsniu, Visuotinio L.M.Akademijos Susirinkimo tūkstantis devyni šimtai keturiasdešimt pirmais metais rugsėjo dvidešimt antrąją dieną išrinktąjį šios Akademijos tikruoju nariu Juozą D a l i n k e v i č i ų, geologijos mokslų daktarą, Vilniaus Universiteto profesorių, tvirtinu Lietuvos Mokslų Akademijos T i k r u o j u N a r i u nuo jo išrinkimo dienos.

Šis aktas surašytas dviem egzemplioriais.

Vilnius, 1941 m. spalio 24 d. Nr.69-D.

ŠVIETIMO VADYBA

Dr.P.Germantas,
Švietimo Generalinis Taréjas

Švietimo generalinio tarėjo dr. P. Germanto 1941 m. spalio 24 d. aktas
Faksimilė, LMA archyvas, F. 1, Ap. 9, bylos Nr. 3827

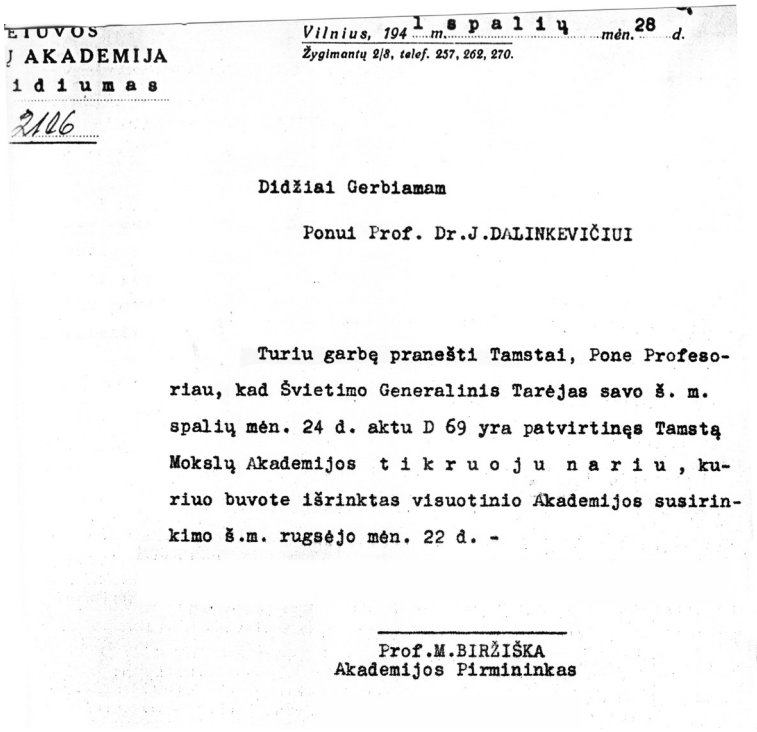

ETUVOS
J AKADEMIJA
i d i u m a s
2106

Vilnius, 194 1 m. s p a l i ų mėn. 28 d.
Žygimantų 2/8, telef. 257, 262, 270.

Didžiai Gerbiamam

Ponui Prof. Dr.J.DALINKEVIČIUI

Turiu garbę pranešti Tamstai, Pone Profesoriau, kad Švietimo Generalinis Tarėjas savo š. m. spalių mėn. 24 d. aktu D 69 yra patvirtinęs Tamstą Mokslų Akademijos t i k r u o j u n a r i u , kuriuo buvote išrinktas visuotinio Akademijos susirinkimo š.m. rugsėjo mėn. 22 d. -

Prof.M.BIRŽIŠKA
Akademijos Pirmininkas

Lietuvos mokslų akademijos pirmininko prof. M. Biržiškos 1941 m. spalio 28 d. raštas
Faksimilė, LMA archyvas, F. 1, Ap. 9, bylos Nr. 3827

Tokia buvo plano autorių, ir J. Dalinkevičiaus, geologijos mokslinių tyrimų raidos vizija. 1949 m. šis planas atrodė kaip drąsus iššūkis. Apie tolesnį plano svarstymą Mokslų akademijoje nėra žinoma, tačiau didžiąją jo dalį pavyko įgyvendinti 1968–1972 m. Geologijos institutui pasistatydinus naują dabartinį pastatą Vilniuje, T. Ševčenkos g. (5 000 kv. m bendrojo naudingo ploto, 240 darbo vietų). Naujame pastate profesoriui J. Dalinkevičiui buvo įrengtas atskiras kabinetas.

1941 m. rugsėjo 22 d. J. Dalinkevičius buvo išrinktas tikruoju Mokslų akademijos nariu (akademiku).

Po karo atkūrus Mokslų akademiją, visi akademijos nariai buvo renkami iš naujo, ir J. Dalinkevičius 1946 m. vasario 26 d. buvo išrinktas akademijos nariu

korespondentu. 1991 m. atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, tokie veiksmai jo bei kitų išrinktų akademikų atžvilgiu buvo pripažinti neteisėtais, todėl 1992 m. LMA prezidiumo nutarimu J. Dalinkevičiui sugrąžintas akademiko vardas.

1993 m. sausio 5 d. LMA prezidiumas įsteigė vieną pirmųjų vardinę LMA tikrojo nario J. Dalinkevičiaus premiją. Ji kas dvejus trejus metus skiriama už svarų indėlį į Lietuvos geologijos bei gelmių išteklių tyrimus. Šiuo metu tokių vardinių Lietuvos mokslų akademijos premijų yra šešiolika; kiekvienais metais skiriamos keturios premijos.

1993 m. Lietuvos geologų bendruomenė plačiai paminėjo akademiko J. Dalinkevičiaus 100-ąsias gimimo metines. Birželio 11 d. Mokslų akademijoje įvyko iškilmingas minėjimas, buvo aplankytos su J. Dalinkevičiumi susijusios atmintinos vietos: jo namas Kaune, Pamūšio kaimo kapinaitės, kur jis palaidotas greta savo tėvų. Buvo paskelbta straipsnių, skirtų profesoriaus atminimui, jo paties prisiminimų apie jaunystę ir studijas. Lietuvos geologijos muziejuje Vievyje įrengta J. Dalinkevičiaus memorialinė ekspozicija, kurioje saugomi jo asmeniniai daiktai, lauko darbų užrašai, originalūs geologiniai žemėlapiai. Profesoriaus 110-osios gimimo metinės 2003 m. birželio 12 d. buvo paminėtos mokslinėje konferencijoje Vilniaus universiteto didžiojoje auloje.

Šventosios slėnio geologiniai tyrimai (1943 m.)

Vienas mažiau žinomų epizodų, susijusių su prof. J. Dalinkevičiaus moksline veikla Geologijos institute, yra 1943 m. atlikti Anykščių rajono tyrinėjimai. Profesorius gerai vertino šios ekspedicijos rezultatus. 1945 m. rugpjūčio 31 d. autobiografijoje rašė: „<...> 1943 m. hidroelektrinių stočių statybos reikalams organizavau ir vadovavau Šventosios upės geologinei, morfologinei ir hidrogeologinei nuotraukai <...>." Kaip ten buvo su hidroelektrinių reikalais, nežinia, bet detaliai ištirtos ir aprašytos Anykščių apylinkių Šventosios slėnio neogeno ir preglacialo atodangos (Giliai, Varius, Aknysta, Šlavė, Daumantai) iki šiol tebėra itin svarbios kvartero ir neogeno periodų ribai nustatyti.

Ekspedicijos duomenys pateikti J. Dalinkevičiaus ataskaitoje *Anykščių rajonas (Šventoji upė, Anykšta ir Rubikių ežeras) geologiniu, geomorfologiniu ir*

hidrogeologiniu atžvilgiu (Vilnius, 1944). Keletas šios ataskaitos juodraščio lapų, rašytų J. Dalinkevičiaus ranka, 2010 m. aptikti LMA Vrublevskių bibliotekos rankraščių fonde. Tai titulinis lapas *Anykščių rajonas geomorfologiniu, geologiniu ir hidrogeologiniu atžvilgiais* (Vilnius–Kaunas, 1943–1944 m., Lietuvos SSR MA Geologijos institutas), tirtojo rajono stratigrafinė schema, Šventosios devono (oldredo) aprašymas, Šlavės ir Gilių didžiųjų kvartero atodangų pjūvių pasluoksnio aprašymas.

Akademikas Juozas Dalinkevičius yra moderniosios Lietuvos geologijos pradininkas. Jis padėjo pagrindus daugeliui Lietuvos geologijos mokslinių krypčių: stratigrafijos, tektonikos, paleogeografijos, kvartero geologijos, geomorfologijos, geologinio žemėlapio, inžinerinės geologijos, mineralinių žaliavų prognozės, atskirų geologinių sistemų, kaip antai devono, karbono, permo, triaso, juros, kreidos, paleogeno ir neogeno, kvartero, stratigrafiniam suskirstymui, o kai kurių ir paleontologiniam pagrindimui.

Gyvenimo saulėlydyje jis paliko keliems kolegoms įkalbėtus įrašus apie savo mokslininko ir pedagogo kelią. Kalbėdamas apie save ir geologiją, Profesorius pasakė tokius įsimintinus ir atvirus žodžius:

„Visų pirma nėra tiek daug padaryta, kaip daug kas sako. Bet svarbiausias dalykas yra tas, kad viskas buvo nauja. Visur, kur tik žmogus ėjai, darei žingsnį, vis buvo kokia naujiena geologiniu atžvilgiu. Tai, žinoma, labai skatino dirbti. Bet, žinoma, aš buvau jaunas. Tai irgi daug reiškia. Labai daug dirbau Peterburge, Kalnų institute. Be to, būdamas katedroje, įsijungiau į geologinius tyrimus. Vasaros metu dirbdavome po tris keturis mėnesius važinėdami po visą Lietuvą, po to rudenį ir žiemą tekdavo doroti šią medžiagą <...>. Dirbau su atsidėjimu. Tikrai, taip, kaip teko dirbti tuomet, vėliau jau nebegalėjau. Tai buvo sąlygos visiškai man palankios, aš buvau labai patenkintas. Dirbau jokiu kitu darbu neužsiimdamas. Prisipažįstu, tai didelis mano gyvenimo trūkumas. Aš beveik tik geologija ir gyvenau, geologija ir geologiniais tyrimais."

Vilniaus universiteto centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas jo svarbiausias asmeninis rankraščių, žemėlapių, fotografijų, korespondencijos fondas. Duomenų apie J. Dalinkevičiaus veiklą esama ir Lietuvos mokslų akademijos archyve, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių

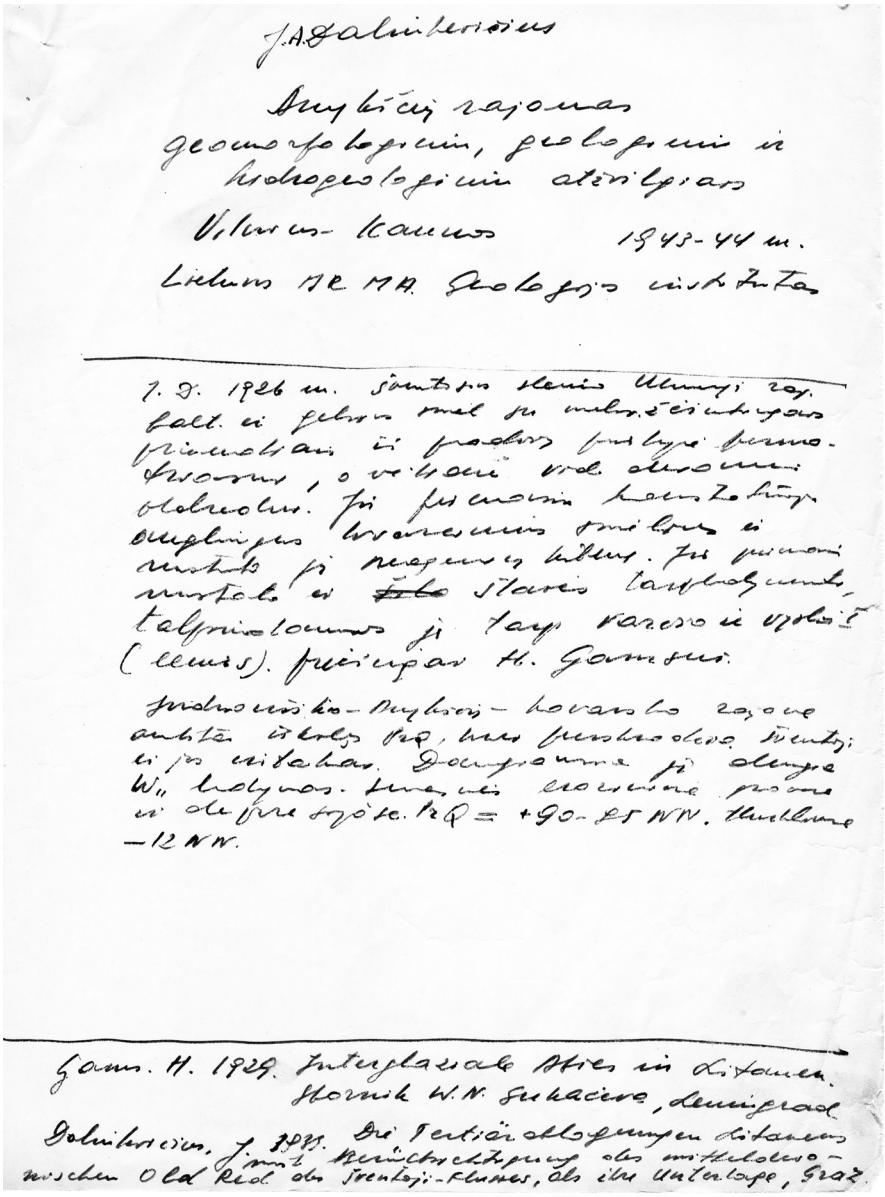
J. A. Dalinkevičius

Anykščių rajonas
geomorfologiniu, geologiniu ir
hidrogeologiniu atžvilgiais

Vilnius–Kaunas 1943–44 m.

Lietuvos TSR MA Geologijos institutas

---

7. X. 1926 m. šiuntos slenis Utenai rajo. Galt. ir gilesni smėl. su mažesniais intarpais. Pirmoksai ir pradžia pusbrydi pirmo-kvarsas, o viršuje vrd. dvarsmi oldrodus. Jis pusmaišis kaustobiogi. dugliniais kvarsmais smiltimis ir austuts ji nagenus ir kitus. Jis pusmaišis austuts ir ~~šilo~~ slaviis langlogumb, talpriolomas ji tarp varsvo ir vyliai (lemss). priešpar H. Gamsui.

Pradmuišio–Anykščių–Kavarsko rajone antis ižkelys PQ, kurs pusbrodus Šventoji ir jos užtakas. Dengiamas ji dengia W„ krotymas. Smėlis eosmine prasme ir dengia storio. PQ = +90–85 NW. Ukelkuo –12 NW.

Gams. H. 1929. Interglaziale Alten in Litauen. Akademik W. N. Sukačiov, Leningrad

Dalinkevičius, J. 1933. Die Tertiärablagerungen Litauens mit besonderer Berücksichtigung des mittelsolomonischen Old Red des Šventoji-Flusses, als ihr Unterlage, Graz.

Ataskaitos titulinis lapas. Dėl įrašo „Lietuvos TSR MA Geologijos institutas“ darytina prielaida, kad titulinis lapas parašytas jau vėliau, karui pasibaigus

Rankraščio faksimilė, LMA VB RS, F. 323–1494

bibliotekos Rankraščių skyriuje, Lietuvos valstybiniame archyve, Lietuvos geologijos muziejuje Vievyje, Kalnakasybos instituto archyve Sankt Peterburge. Unikalus 1962 m. parašytų Janinos Idalijos Poplavskos prisiminimų rankraštis, kuriame minimas jaunas romantikas, gimnazistas ir studentas Jozia Dalinkevičius, saugomas Lietuvos Ignoto Domeikos draugijos nario Stanislovo Michno archyve.

Nors 1988 m. išėjo knyga *Juozas Dalinkevičius*, išleista serijoje *Lietuvos mokslo paminklai*, ir pasirodė keletas proginių straipsnių, apie Akademiką vis dar žinome mažai. Jo skelbtų publikacijų, o svarbiausia archyvų ir įrašų studijos galėtų padėti parengti išsamų akademinį leidinį apie šį žymų mokslininką ir pedagogą.

14. Toks buvo akademikas Pranciškus Baltrus Šivickis

IRENA EITMINAVIČIŪTĖ

Akademikas profesorius Pranciškus Baltrus Šivickis (1882–1968) – vienas iškiliausių XX a. Lietuvos mokslininkų, kuris turėdamas pagrindinį tikslą – mokytis – iki mokslo aukštumų nuėjo sunkų ir sudėtingą kelią. P. Šivickis pagrįstai laikomas eksperimentinės zoologijos pradininku Lietuvoje, taip pat hidrobiologijos, parazitologijos, malakologijos, pedobiologijos, morfogenezės, biologijos terminijos kūrėju. Nestandartinis akademiko gyvenimo ir mokslo kelias ryškiai atspindi lietuvių mokslo siekius sudėtingu XIX–XX a. sandūros laikotarpiu.

Šiluvos valsčiuje gimęs ir augęs P. Šivickis dar paauglystėje susidomėjo tuo metu draudžiama lietuviška spauda. Pabėgęs nuo caro valdžios persekiojimo į Ameriką, 23 metų jaunuolis turėjo vieną tikslą – įgyti mokslo žinių ir grįžti į Lietuvą. Tačiau į Lietuvą jis grįžo tik po 22 metų. Kadangi mokslui reikėjo pinigų, P. Šivickis sunkiai dirbo įvairiausius darbus geležinkelyje, mėsinėje, įvairiose parduotuvėse ir gamyklose. Baigęs mokslus jis Čikagoje apsigynė daktaro disertaciją iš eksperimentinės biologijos, iš audinių regeneracijos proceso tyrimų. Apsigynęs daktaro disertaciją išsiuntė dokumentus į Lietuvą, į Kauno universitetą, mat dirbti profesoriumi Amerikoje negalėjo, nes neturėjo JAV pilietybės. Tačiau žinių iš Lietuvos nebuvo, ir neturėdamas kitos išeities, P. Šivickis pasirašo sutartį su Filipinų valdžios atstovu, kuris jam pasiūlė

dirbti Manilos universiteto profesoriumi ir Zoologijos katedros vedėju. Čia jis išdirbo šešerius metus.

Per visą šį sunkų gyvenimo kelią išryškėjo geriausi P. Šivickio – žmogaus ir mokslininko – bruožai: žemaitiškas užsispyrimas siekiant tikslo, nesavanaudiškas atsidavimas darbui ir mokslui, beatodairiškas mokslo tiesų gynimas. Dėl šių savybių jis ne sykį ir nukentėjo. Apie save taip rašė: „Mano trūkumas buvo, kad aš jaunystės, kaip tas žodis suprantamas, neturėjau. Iš vaiko tapau seniu ir išlikau juo iki šių laikų. Jaunu nebuvau, šokti nemokėjau ir neturėjau laiko mokytis. Geriau sakant, nenorėjau, neturėjau drąsos ir palinkimo. Visą laiką svajojau apie platų pasaulį, sprendžiau pasaulio atradimo ir eigos problemas, svajojau ir dabar tebesvajoju. Realiai nemokėjau ir nemoku gyventi ir dėl to prisiėjo nemažai pavargti ir nukentėti." Gal dėl to jis ir Lietuvos MA tikruoju nariu buvo išrinktas du kartus. 1941 m. gruodžio mėn. P. Šivickis Lietuvos mokslų akademijos tikruoju nariu išrenkamas pirmą kartą. Nukentėjęs po 1948 metų VASCHNIL sesijos, kai buvo išmestas iš darbo ir neteko MA nario statuso, antrą kartą MA tikruoju nariu profesorius išrinktas tik 1956 m. gruodį.

Kodėl taip įvyko? Dar Čikagoje, ruošdamas daktaro disertaciją iš audinių regeneracijos, jis buvo gerai susipažinęs su T. H. Morgano, kuris taip pat kaip ir P. Šivickis, prieš atlikdamas eksperimentinius genetikos tyrimus, eksperimentavo su plokščiosiomis kirmelėmis – planarijomis, darbais. Būdamas eksperimentuotojas, P. Šivickis puikiai suprato genetikos reikšmę ir jos perspektyvas. Jis tikėjo T. H. Morgano ir G. Mendelio atradimais ir negalėjo paneigti tikrų, eksperimentais įrodytų faktų, kaip to norėjo lisenkizmo pakraipos pseudomokslininkai. Jis, kaip pats pasakojo, visai negalvodamas apie pasekmes, komisijai tiesiai pasakė: „Aš ne tik vertinu jų paskelbtus atradimus, aš būčiau laimingas, jei būčiau tiek padaręs, kiek jie." Taigi profesorius, negalvodamas nei apie save, nei apie savo šeimą, gynė mokslo tiesas. Universitetas atleido jį iš darbo, o šeima liko be pragyvenimo šaltinio. (Tuo metu ją sudarė penki paaugliai vaikai ir žmona. P. Šivickis, būdamas 55 metų, 1937 m. vedė buvusią savo studentę geografę Petronėlę Rimkutę.) Nėra abejonių, kad daugelis to meto MA narių suprato šio

sprendimo beprasmiškumą, tačiau buvo J. Stalino laikai, ir, matyt, kažką reikėjo paaukoti.

Tačiau profesorius P. Šivickis buvo žinomas savo srities mokslininkas pasaulyje: mokslinius straipsnius spausdino anglų kalba žinomiausiuose to meto žurnaluose, mokėjo vokiečių, prancūzų, rusų ir lenkų kalbas, dalyvavo konferencijose, važinėjo po Europą ir buvo susipažinęs su daugeliu to meto biologinių laboratorijų ir stočių, plačiai skleidė svarbiausius genetikos mokslo pasiekimus, taigi pasmerkti tokio lygio mokslininką nebuvo lengva. Dėl to nebuvo laimingi nei tie, kurie ruošė profesorių pasmerkiantį pranešimą, nei tas, kuris privalėjo jį perskaityti MA sesijoje. Ne veltui po šios sesijos tuometis Lietuvos MA prezidentas Juozas Matulis kreipėsi į CK ir respublikos valdžią, prašydamas leisti P. Šivickiui dirbti mokslinį darbą. Prašymas buvo išgirstas, ir P. Šivickis buvo priimtas į Žemės ūkio instituto fiziologijos laboratoriją Baisogaloje. Čia jis dirbo 1949–1951 m. Profesorius labai vargo, nes reikėjo gyventi be namų ir važinėti į darbą traukiniu, nors jau buvo 66 metų ir ne itin geros sveikatos: kamavo diabetas, skaudėjo kojas. Matyt, tai buvo sunkių darbų vienoje iš chemijos gamyklų rezultatas. Vėliau, prisimindamas tas dienas, yra prasitaręs: „Kad būčiau žinojęs, kas manęs laukia, nebūčiau grįžęs į Lietuvą."

Nepaisydamas visų tų negandų, 1949 m. pavasarį P. Šivickis ėmėsi vadovauti hidrobiologinei ekspedicijai į pajūrį ir Kuršių marias, vėliau pradėjo domėtis parazitologiniais tyrimais. 1952 m. profesorius priimtas dirbti į ką tik įkurtą Gyvulininkystės ir veterinarijos institutą Vilniuje, kuriam vadovavo dr. Romanas Žebenka. Gyvenimo sąlygos tapo normalesnės. Profesoriui P. Šivickiui vadovaujant labai plėtėsi parazitologiniai tyrimai, buvo priimti aspirantai Gediminas Volskis, Julius Pagirys, Mykolas Rauckis, Vytautas Povilaitis ir kt., taip pat dirbo Julius Kazlauskas, Benedikta Kadytė, vėliau Valerija Ališauskaitė-Kiselienė ir kt. Laboratorija nuolat plėtėsi, aspirantai gynė disertacijas ir taip, profesoriui vadovaujant, buvo sukurta pirmoji respublikoje mokslinė parazitologinė laboratorija. Tuo pačiu metu P. Šivickis savo inciatyva dalyvavo SSRS mokslų akademijos organizuotoje ekspedicijoje į Pakaspijį, kur tyrė Pavolgio vandens telkinių ir Pakaspijo

ežerų zooplanktoną. Iš ekspedicijos parsivežė gausiai surinktą medžiagą, daugiausia vėžiagyvius. Šios medžiagos analizė užtruko kelerius metus. 1953 m. atėjus dirbti pas profesorių laborante (buvau trečio kurso studentė Gamtos mokslų fakultete), nagrinėti šiuos gyvūnus teko ir man. Pradžioje, nepažindama šios faunos, bijojau profesoriaus klausti. Pagelbėjo biologės B. Kadytė ir V. Ališauskaitė-Kiselienė. Jos mane ramino ir sakė, kad nereikia profesoriaus bijoti, jis mielai viską paaiškina. Tuo vėliau ir pati įsitikinau, dirbdama su profesoriumi P. Šivickiu nuo 1953 m. iki pat jo mirties 1968 m. Jis buvo ir mano diplominio, ir aspirantinio darbų vadovas.

P. Šivickis savo darbuotojams buvo rūpestingas, nuolat teiraudavosi, kaip sekasi, kas padaryta, nurodydavo, į ką reikėtų atkreipti dėmesį. Profesorius giliai žvelgė į dalyko esmę, bet savo nuomonės neprimesdavo. Jis norėjo, kad kiekvienas darbas būtų originalus. Prisimenu, surinkusi medžiagą disertacijai, norėjau išvykti į Maskvos bibliotekas susipažinti su kitomis panašios tematikos disertacijomis. Profesorius tam kategoriškai pasipriešino, sakydamas, kad darbas privalo būti originalus, o su disertacijomis susipažinsiu, kai savąją parašysiu. Man primygtinai prašant ir įrodinėjant, jis supykęs pasakė: „Gal tu ir teisi, bet, jei pasakiau ne, žodžio keisti negaliu.“ Čia, matyt, ir pasireiškė žemaitiškas jo charakteris.

P. Šivickis labai vertino darbštumą. Ruošdami darbą ar disertaciją aspirantai neturėjo pretenduoti į jokias atostogas, ypač vasarą, nes dalis biologų darbų yra sezoniniai. Profesorius turėjo ypatingą savybę ne tik reikalauti iš darbuotojo, bet ir jį padrąsinti. Jis teigė, kad jei sąžiningai atlikai darbą, esi į jį įsigilinęs, kalbėk drąsiai, nes tuo klausimu niekas daugiau už tave negali žinoti. Už visus tuos patarimus iki šios dienos esu profesoriui dėkinga.

1956 m. Gyvulininkystės institutas buvo perkeltas į Baisogalą, o parazitologijos laboratorija – į Biologijos institutą. Ne visi buvę Gyvulininkystės ir veterinarijos instituto darbuotojai norėjo išvykti iš Vilniaus. Vyko institutų reorganizacija ir profesoriaus P. Šivickio suformuota parazitologijos laboratorija atiteko daktarui Marijonui Babenskui, o P. Šivickis ėmė vadovauti zoologijos sektoriui, į kurį su savo aspirantine tema buvau perkelta ir aš. 1956 m. gruodžio mėn. profesorius P. Šivickis buvo antrą kartą išrinktas Lietuvos MA

Akademikas P. Šivickis (centre) su mokiniais

tikruoju nariu. Tais pačiais metais jis išleido monografiją *Parazitų apibūdinimas*, kuri buvo įvertinta respublikine premija.

Profesorius P. Šivickis didelę reikšmę biologijos studijose skyrė praktikos darbams, ekspedicijoms ir biologinių tyrimų stotims. Dirbdamas Manilos universitete jis 1923 m. Mindoro saloje įkūrė Puerto Galeros biologijos stotį, 1924–1925 m., be skaitomų paskaitų universitete, jis buvo ir šios stoties direktorius. Čia biologijos specialybės studentai atlikdavo praktiką. Tik grįžęs į Lietuvą, 1928 m. profesorius Molėtų rajone nusipirko 13 ha Grabosto ežero salą. Joje jis statė trobesius. Kelerius metus čia studentai atliko praktiką, tyrė ežerų fauną. Dabar ši sala parduota. Joje įsikūrusi turistinė bendrovė su naujais moderniais pastatais, o iš profesoriaus laikų liko tik šulinys ir dalis sodo.

1953 m. įvyko parazitologinė ekspedicija būsimų Kauno marių dugnui, Nemuno pakrantėms ir slėniui nuo Pažaislio iki Darsūniškių tirti. Kartu su parazitologijos laboratorijos darbuotojais joje dalyvavo ir Gamtos mokslų

fakulteto biologijos specialybės trečio kurso studentės Aldona Burbaitė, Genovaitė Kaziūlytė, Teresė Rudytė ir šių eilučių autorė. Buvo šaudomi paukščiai, daugiausia varnos, gaudomos varlės, renkami moliuskai ir visa kita fauna. Surinkti ir į laboratoriją pristatyti gyvūnai pirmiausia buvo išoriškai patikrinami, paskiau skrodžiami ir tiriami, kiek jie apsikrėtę parazitais. Gyvenome senosiose Rumšiškėse pas ūkininką. Miegojome visi daržinėje ant šieno, taip pat ir profesorius. O dirbti su prof. P. Šivickiu buvo labai įdomu. Jis daug pasakojo, rodė pro mikroskopą matomus parazitinius gyvūnus, aiškino apie jų biologiją, parazitavimo pobūdį, užsikrėtimą ir t. t. Išskrostų paukščių neišmesdavome, o kepėme ir valgėme. Profesorius buvo susipažinęs su daugelio tautų gyvenimo būdu, mityba, todėl, prisimindamas kuršių papročius valgyti varnas, o ypač varniukus, nepraleido progos tai padaryti ir prie būsimų Kauno marių, tuo labiau kad tuo metu maisto produktų įsigyti nebuvo labai lengva.

Profesorius labai mėgo kavą. Tai buvo kone vienintelė jo silpnybė. Alkoholio jis nevartojo, tik šiek tiek alų, tačiau dėl diabeto turėjo ir jo visai atsisakyti, o štai be kavos išgyventi negalėjo. Kai kartą ekspedicijoje profesorius pritrūko kavos, buvo tragedija. Visi lakstė nežinodami, kur gauti kavos pupelių. Pagaliau po kelių dienų jų buvo rasta, ir profesorius atgavo gerą nuotaiką. Ir institute, atėjęs į laboratoriją, profesorius pirmiausia kolboje išsivirdavo kavos ir užėjusiems pas jį į kabinetą visada jos pasiūlydavo.

1959 m. Biologijos institutas buvo padalytas į Zoologijos ir parazitologijos bei Botanikos institutus. Pirmuoju Zoologijos ir parazitologijos instituto direktoriumi tapo profesorius P. Šivickis. Institutui plečiantis, zoologijos sektorius buvo padalytas į stuburinių gyvūnų ir bestuburių gyvūnų sektorius. 1960 m. bestuburių gyvūnų sektoriaus vadovu tapo profesorius P. Šivickis, juo dirbo iki mirties. P. Šivickis bestuburiams gyvūnams skyrė labai didelį vaidmenį. Daugelį savo pasisakymų jis pradėdavo aiškindamas, kokią reikšmę turi mūsų mažieji, dar mažai pažįstami bestuburiai gyvūnai. Vadovaudamas bestuburių zoologijos sektoriui, profesorius pradėjo formuoti naują Lietuvoje mokslo kryptį – dirvožemio zoologiją. P. Šivickiui vadovaujant, buvo apgintos ir dvi disertacijos iš dirvožemio zoologijos: *Lietuvos TSR oribatidai*

Tvarkant ekspedicijoje surinktą fauną

(I. Eitminavičiūtė, 1958) ir *Oligochetų ekologija Lietuvos TSR dirvožemiuose* (O. Atlavinytė, 1959). Šie darbai – tai lyg siūlas, vedantis nuo parazitologinių tyrimų į dirvožemio fauną, mat oribatidinės erkės ir sliekai yra kai kurių parazitinių kirminų (cestodų ir nematodų), kurių turi avys, kiaulės ir kiti galvijai, tarpiniai šeimininkai. Profesorius P. Šivickis daug metų domėjosi moliuskais ir turėjo surinkęs apie juos gausią medžiagą, kuri 1960 m. buvo pateikta monografijoje *Lietuvos moliuskai ir jų apibūdinimas*. Šioje laboratorijoje vadovaujant profesoriui P. Šivickiui buvo pradėtos tirti visos pagrindinės, plačiausiai dirvožemiuose paplitusios bestuburių gyvūnų grupės: pirmuonys, nematodai, kolembolos, vorai, vabzdžių lervos, šių tyrimų pagrindu buvo apginta keletas disertacijų, kai kurios iš jų – jau profesoriui mirus. Taigi P. Šivickio indėlis į Lietuvos dirvožemio zoologiją yra nė kiek ne menkesnis nei į parazitologiją ar hidrobiologiją, todėl jis pagrįstai laikomas dirvožemio zoologijos tyrimų krypties pradininku ir formuotoju.

Be viso to, P. Šivickis rinko medžiagą zoologijos terminų žodynui, su terminija ir žodynu nuolat dirbo ir pasiligojęs. Jis labai sielojosi, kad šio darbo

gali nesuspėti baigti. Deja, taip ir įvyko – liko tik dėžės, pilnos kortelių su surinktais terminais, o šio žodyno niekas taip ir nebaigė.

Profesorius P. Šivickis, kaip retas vadovas, išaugino didžiulį būrį savo mokinių – net 30. Tęsdama profesoriaus audinių regeneracijos tyrimus, pirmoji daktaro laipsnį Kauno universitete 1939 m. gavo Antanina Prielgauskienė-Glebavičiūtė. Mokslinius tyrimus sustabdė karo metai ir tik 1948 m. disertaciją iš morfologijos ir anatomijos apsigynė Salezijus Pavilonis, vėliau ilgametis Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto dekanas. Prie profesoriaus P. Šivickio mokinių neabejotinai reikėtų priskirti ir Juozą Maniuką, kuris ilgus metus su P. Šivickiu dirbo kaip hidrobiologas, o disertaciją apsigynė 1950 m. Vėliau buvo apgintos disertacijos iš parazitologijos – tai Jono Butkaus (1953), Gedimino Volskio (1954), Juliaus Pagirio (1954), Juliaus Kazlausko (1955), Balio Balčiūno (1956), Mykolo Rauckio (1957), Vytauto Povilaičio (1958) darbai. 1958 m. hidrobiologijos disertaciją apsigynė ilgametė profesoriaus bendradarbė Teklė Kiselytė, 1959 m. – Ona Pečiulienė, o 1963 m. – Antanas Grigelis.

1958 metais pasirodė pirmosios disertacijos iš dirvožemio zoologijos: I. Eitminavičiūtės, Onos Atlavinytės (1959). Po šių disertacijų vėl gynėsi parazitologai: Valerija Kiselienė – 1960 m., Benedikta Kadytė – 1961 m., Viktoras Šarkūnas – 1962 m., Tamara Arnastauskienė – 1964 m., Eduardas Rauckis – 1964 m., Mira Goldbergienė – 1965 m., Kazimieras Varkalis – 1967 m. Buvo apgintos ir Aldonos Stanionytės (1963), ir Stasio Molio (1964) entomologijos disertacijos. Dar penkios disertacijos (trys iš dirvožemio zoologijos – Algirdo Liepinio (1968), Irenos Sukacienės (1970), Valentinos Strazdienės (1970), iš parazitologijos – Povilo Šleikaus (1969)) buvo apgintos jau po profesoriaus P. Šivickio mirties. Profesoriui vadovaujant, Kauno universitete iki 1940 m. buvo apginta ir 18 diplominių darbų.

Tokio gausaus mokinių būrio galėtų pavydėti daugelis mokslininkų. Profesoriaus P. Šivickio šūkis „Mokytis“, kuriuo jis vadovavosi visą gyvenimą, visiškai pasiteisino. Jis ne tik pats mokėsi, bet ir daug kitų išmokė, o visi jo mokiniai labai vertino ir gerbė profesorių, nes jis buvo labai paprastas, tėviškai geras, padrąsinantis ir rūpestingas, drauge giliai žvelgiantis žmogus, labai

Bestuburių zoologijos laboratorijos darbuotojai su vadovu akad. P. Šivickiu (centre)

mylėjęs savo tėviškę, norėjęs jai pasitarnauti, net ir neteisingai įskaudintas netroškęs keršto. Tai buvo ir labai dorovingas žmogus, išsaugojęs gėrį ir nepasidavęs blogiui.

Būdamas katalikas, jis niekada nesmerkė kitų tikybų ir toleravo kiekvieno žmogaus pažiūras. Prieš mirtį, gulėdamas ligoninėje, teiravosi žmonos, ar buvo atėjęs profesorius T. Ivanauskas. Išgirdęs, kad nebuvo, žmonos paprašė pasakyti, kad jis jam atleidžiąs. Nors jo santykiai su T. Ivanausku ir nebuvo itin geri, nepaisydamas skirtingų požiūrių profesorius P. Šivickis T. Ivanauską vis dėlto vertino ir gerbė.

Toks buvo akademikas profesorius P. Šivickis, toks jis liko mūsų atmintyje.

15. Akademikas J. Kriščiūnas – bitininkystės pradininkas Lietuvoje

ALGIRDAS SKIRKEVIČIUS

Kuo labiau tolstame nuo akademiko Jono Kriščiūno aktyvios veiklos laikų, tuo labiau jį pradedame suprasti, geriau vertinti jo darbus. Ir tai yra dėsninga, nes mes tobulėjame patys, atsiranda naujų vertinimo kriterijų, auga mūsų kompetencija. Galbūt tai ir yra tos svarbiausios priežastys, dėl kurių ne visada sugebame gerai įvertinti žmogaus nuopelnus, kol jis dar gyvas.

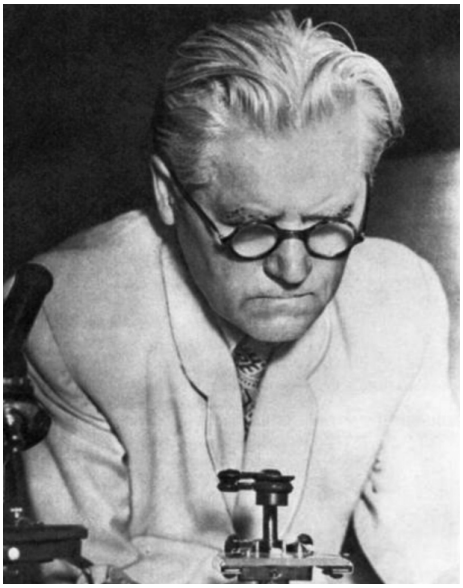

Akademikas Jonas Kriščiūnas, 1962 m.

Straipsnyje norisi atkreipti dėmesį į akad. J. Kriščiūną – bitininkystės Lietuvoje pradininką, jo indėlį į Lietuvos entomologijos mokslą.

Akad. J. Kriščiūnas įvairiais bitininkystės ir vabzdžių klausimais yra paskelbęs apie 360 publikacijų, iš jų – 16 įvairios apimties knygų. Visi straipsniai ir knygos parašyti lietuviškai, išskyrus vieną straipsnį, kuris 1958 m. birželio 5 d. buvo išspausdintas dienraštyje *Sovietskaja Litva*.

Pirmieji akad. J. Kriščiūno straipsniai pasirodė 1908 m. *Šaltinyje* ir *Lietuvos ūkininko* priede *Žemė* (1910–1914 m. J. Kriščiūnas jį redagavo). Juose dalijosi kuklia patirtimi apie bites, jų spietimą, parengimą žiemai ir augalų apsaugą. Straipsnius pasirašydavo pseudonimais ir kriptonimais: Petrapilietis, Studentas, Vienas, J.-K., Bitininkas, J.-S. Kodėl jis pasirašydavo netikra savo pavarde, atsakyti šiandien sunku, nes priežasčių galėjo būti ne viena.

1908 m. paskelbė 5 publikacijas, iš kurių dvi buvo skirtos bitininkystei, dvi – kovai su sodo kenkėjais ir viena – grybinėms sodo ligoms. Taigi iš 1908 m. publikacijų matome, kad J. Kriščiūnas savo veiklą spaudoje pradėjo nuo bitininkystės ir augalų apsaugos reikalų.

Būdamas Peterburgo universiteto studentas (1908–1913), J. Kriščiūnas parašė 44 straipsnius, iš kurių 21 publikavo 1910 m. Jau tada jis suprato, kad bitininkauti primityviuose to meto aviliuose yra neūkiška. Todėl pradėjo propaguoti rėminius avilius, kaip tobulesnį bitininkavimo būdą. 1912 m. *Žemėje* paskelbė straipsnį *Kaip perkelti bites iš prastų avilių į rėminius*.

1912 m. Studento slapyvardžiu paskelbė pirmąjį kovos su augalų kenkėjais ir ligomis vadovą lietuvių kalba *Augalų ligos*. Iliustruotoje 156 p. apimties knygoje J. Kriščiūnas pirmą kartą lietuviškais vardais pavadino daugelį vabzdžių rūšių. Knygos įžangoje jis rašė: „Labai mažam vabalų ir drugių skaičiui žmonės davė vardus, o visi kiti pasiliko bevardžiai, kaipo žmonėms mažai pažįstami. Vienok, šitam aprašyme tuos bevardžius vabalus ir drugius reikėjo kaip nors užvardinti, ką aš ir padariau. Ar gerai aš juos užvardinau, tesprendžia skaitytojai, o taisomą lai pataiso."

1915–1920 m. J. Kriščiūno straipsnių bitininkystės ir entomologijos klausimais nepasirodė, nes tuo metu jis tarnavo caro kariuomenėje (1914–1917), vėliau mokytojavo Šiaulių gimnazijoje (1918–1919).

Pradėjęs mokytojauti Dotnuvoje (1921–1924), J. Kriščiūnas vėl prisiminė entomologiją ir parašydavo po 1–2 straipsnius per metus. Įkūrus Dotnuvoje Žemės ūkio akademiją, J. Kriščiūnas pradėjo dirbti joje dėstytoju. Nuo 1925 m. J. Kriščiūno publikacijų entomologijos klausimais labai padaugėjo. 1925–1938 m. jis per metus paskelbdavo vidutiniškai 38 straipsnius. 1933 m. išleido pirmą didelį (676 p., su iliustracijomis) veikalą – pirmąjį bitininkystės vadovą lietuvių kalba *Bitininkystė* (kiti leidimai 1947, 1954, 1961). Tais pačiais metais, prieš pasirodant šiam J. Kriščiūno darbui, prof. S. Mastauskis rašė: „Kaip matyti, sulauksime pirmojo platesnio bitininkystės vadovėlio lietuvių kalba. Šis bitininkystės vadovėlis yra būtinas ne tiktai bitininkams, bet ir visiems mūsų gamtos mylėtojams."

Taigi 1925–1938 m. pagal publikacijų kiekį yra patys vaisingiausi J. Kriščiūno metai. Vėlesniais metais entomologijos klausimais J. Kriščiūnas rašė labai mažai. 1942–1956 m. jis paskelbė 1 straipsnį ir parašė 3 knygas (1947, 1949, 1954), o 1957–1970 m. paskelbė po keletą straipsnių per metus ir parašė 3 dideles knygas (1959, 1961, 1970).

Prie augalų apsaugos J. Kriščiūnas sugrįžo 1959 m. knygoje *Augalininkystė*.

Pagal publikacijas akad. J. Kriščiūno gyvenimą galima suskirstyti į du laikotarpius:

1. Švietėjiški straipsniai periodinėje spaudoje ir pirmosios lietuviškos knygos augalų apsaugos ir bitininkystės klausimais (1908–1941).

2. Dideli veikalai bitininkystės klausimais (1947–1970).

Nors akad. J. Kriščiūnas nuėjo labai vingiuotą ir sudėtingą gyvenimo kelią (jo gyvenamuoju laikotarpiu praūžė trys revoliucijos, du pasauliniai karai, kelios okupacijos), jis visuomet sugebėdavo kovoti už lietuvišką žodį ir jo grynumą, šviesti valstiečius. Todėl jis brangus mums ne tik kaip žmogus, dienraščių, žurnalų ar knygų puslapiuose patardavęs, kaip bitininkauti ar saugoti augalus nuo kenkėjų bei ligų, bet ir kaip lietuviško žodžio puoselėtojas, ypač dvidešimto šimtmečio pradžios Lietuvos kaime. Jo kalba buvo sklandi, taisyklinga, su kapsų tarmės elementais, pavyzdžiui, bendraties gale jis rašydavo dvibalsius (*rištie, darytie, aitie*), mintys reiškiamos aiškiai, trumpais ir paprastais sakiniais. J. Kriščiūnas nemėgdavo tarptau-

tinių žodžių: vadindavo juos *piktžolėmis,* vykusiai surasdavo lietuviškų atitikmenų.

Siekdamas šviesti valstiečius sunkiomis tais laikais mokymosi sąlygomis, akad. J. Kriščiūnas 1932 m. be vyriausybės pagalbos organizavo bitininkystės kursus raštu. Jis rašė, kad „pelningas ir malonus darbas bus tik tada, kada bitininkas mokės bitininkauti." Savo iniciatyva organizuotiems kursams akad. J. Kriščiūnas vadovavo nuo 1932 iki 1941 m. ir kasmet apmokydavo iki 65 žmonių. Kursuose dalyvavo ne tik valstiečiai, bet ir darbininkai, mokytojai, gydytojai, mokiniai ir kt., taigi kursus galime laikyti neakivaizdinio mokymo Lietuvoje pradžia. 1933 m. *Trimita*s rašė, kad J. Kriščiūnas išleidžia bitininkystės kursų raštu pirmąją paskaitą *Bitininkystė* (80 p., su iliustracijomis), kurioje aprašyta bičių teikiama nauda, bitės biologija ir kiti klausimai, o šios paskaitos priede pateikti praktiški patarimai ir atsakymai į klausimus, tačiau šio leidinio šių eilučių autorei surasti nepavyko.

Į rankas pateko tik 1940 m. išspausdinti 16 puslapių apimties J. Kriščiūno *Bitininkystės kursai*. Knygelėje aprašyta, kaip reikia mokytis, kaip atsakyti į klausimus, pateikta 14 teorinių pamokų klausimų ir praktinė mokymų dalis. Kursai baigiami neprivaloma dalimi *Gėrimai iš medaus*, kurioje keturios teorijos pamokos ir praktikos darbai.

1943 m. J. Kriščiūnas suorganizavo bitininkystės kursus Maskvoje, o sugrįžęs į Lietuvą 1957 m. surengė respublikinius bitininkystės kursus. Pradžioje juos rėmė Respublikinė bitininkystės kontora, vėliau (nuo 1964 m.) jie buvo tęsiami Lietuvos sodininkų draugijos vardu. Iki 1979 m. kursus išėjo dešimt laidų, išduoti 335 bitininkų kvalifikacijos pažymėjimai.

Akad. J. Kriščiūnas organizavo ir bitininkų draugijas. 1913–1915 m. jis pradėjo burti pirmąją Suvalkijoje bitininkų draugiją *Bitė* (įstatai patvirtinti 1914 m.), kuri savo veiklą pradėjo tuometėse Kauno, Vilniaus, Suvalkų, Gardino gubernijose. Kauno bitininkų draugija rūpinosi bitininkų draugijų kūrimu kitose Lietuvos vietovėse. 1929 m. Lietuvoje jau veikė 23 bitininkų draugijos ar jų skyriai. 1927 m. J. Kriščiūnas išrenkamas Kėdainių bitininkų draugijos pirmininku, tų pačių metų gruodžio 3–4 dienomis dalyvavo Lietuvos bitininkų suvažiavime Kaune, o 1932 m. išrinktas Lietuvos bitininkų

draugijų (tuo metu Lietuvoje veikė 17 savarankiškų bitininkų draugijų) sąjungos valdybos nariu. 1957 m. bitininkų draugija atgaivinama kaip Lietuvos sodininkystės draugijos sekcija. J. Kriščiūnas visą laiką buvo šios draugijos Kauno bitininkų skyriaus valdybos narys. 1965 m. jis įstojo į naujai įsteigtą Lietuvos entomologų draugiją. Lietuvos sodininkystės draugija leido mėnesinį žurnalą *Mūsų sodai*. Akad. J. Kriščiūnas buvo ne tik šio žurnalo redakcinės kolegijos nariu, bet jame skelbė ir savo patarimus bitininkams – per 10 metų žurnalas išspausdino net 10 jo straipsnių, o paskutinis J. Kriščiūno straipsnis apie bičių atmintį pasirodė 1970 m.

Labai daug akad. J. Kriščiūnas prisidėjo moksliškai grindžiant ir kryptingai Lietuvoje vietoj kelminių diegiant rėminius avilius. Pirmiausia jis apibendrino gautą naudą iš bičių šeimų, laikomų rėminiuose aviliuose, o, įsitikinęs tokių avilių pranašumu, daug laiko skyrė jų gamybai organizuoti, konstrukcijoms gerinti ir propaguoti. Pradėjęs dirbti Lietuvos žemės ūkio akademijoje Dotnuvoje, J. Kriščiūnas sukūrė pavyzdinį rėminių avilių bityną. Tai buvo pirmasis rėminių avilių įgyvendinimo Lietuvoje etapas.

Po to šiame bityne jis išbandė įvairių konstrukcijų avilius ir padarė išvadą, kad juos būtina standartizuoti. To priežastys buvo kelios: pirmoji – iš Vakarų Europos plito įvairių konstrukcijų, bet šalti žiemoti aviliai, o antroji – labai skyrėsi jų rėmų matmenys. Visa tai apsunkino darbą bityne, todėl prasidėjo pasirengimas antrajam rėminių avilių įgyvendinimo Lietuvoje etapui. Pirmiausia J. Kriščiūnas išanalizavo E. Canderio tyrimus ir pasiūlė laikyti bites žemarėmiuose (435 × 300 mm) Dadano aviliuose. Jo pastangomis šie aviliai Lietuvoje pradėjo sparčiai plisti – 1939 m. jie sudarė jau 78,3 proc. visų avilių. Taigi įvyko tikras persilaužimas. Svarbu ir tai, kad akad. J. Kriščiūnas išbandė įvairius Dadano tipo avilius, sukūrė naują šio avilių tipo konstrukciją, ją teoriškai pagrindė ir praktiškai ištyrė. Taip atsirado naujas Dadano avilys.

Žemės ūkio akademijos bitynui, kaip tyrimų ir mokymų bazei, akad. J. Kriščiūnas visą laiką skyrė daug dėmesio. Dotnuvoje prie Žemės ūkio akademijos bitininkystės kabineto 1926 m. jis įkūrė 20 bičių šeimų bityną. Bičių šeimas jis laikė savo konstrukcijos varšuviniuose, vėliau Dadano aviliuose.

Lietuvos žemės ūkio akademijos bitynas Dotnuvoje, 1933 m.

1928 m. bitininkystės inventoriui laikyti buvo pastatytas specialus namelis. Bityne dirbo pats J. Kriščiūnas, padedamas studentų ir pavaduotojo bitininko K. Šimkūno. Nuo 1935 iki 1960 m. šio bityno bitininku dirbo A. Morkūnas. Žemės ūkio akademijai persikėlus į Kauną, bitynas perkeliamas į Noreikiškes, prie Kamšos miško, Obelynėje. Pablogėjus A. Morkūno sveikatai, bityną teko perimti šio straipsnio autoriui. Per dvejus darbo metus (1961–1962) pavyko sukurti ir įdiegti pirmąją Lietuvoje bitidę (40 bičių šeimų) ant ratų su naujos rūšies daugiaaukščiais aviliais. Visa tai buvo padaryta patariant akad. J. Kriščiūnui.

1962 m. bityno bičių šeimos buvo smarkiai apnuodytos herbicidais. Taip atsitiko todėl, kad nesilaikant elementarių taisyklių ūkyje jais buvo purškiami žydintys augalai. Šis įvykis akad. J. Kriščiūną labai sujaudino. Jis griežtai nepritarė jokiems bandymams pateisinti herbicidų purškėjų elgesį. Bitynas palaipsniui buvo atkurtas, jame eksperimentuojama, mokomasi iki šiol.

Iki pat senatvės akad. J. Kriščiūnas skatino vykdyti bitininkystės tyrimus. Jis vadovavo disertaciniams darbams, kuriuos sėkmingai apgynė G. Matiukaitė-Neniškienė, J. Balžekas, J. Straigis, A. Skirkevičius, (A. Laurenčikas disertacijos neparengė). Visi jie buvo ir akad. J. Kriščiūno vadovaujamo bitininkystės mokslinio būrelio nariai.

Labai vertingos yra akad. J. Kriščiūno bitininkavimo technologijos. Jų esmė ir kai kurie teoriniai samprotavimai išdėstyti 1933 m. išleistame *Bitininkystės* vadovėlyje.

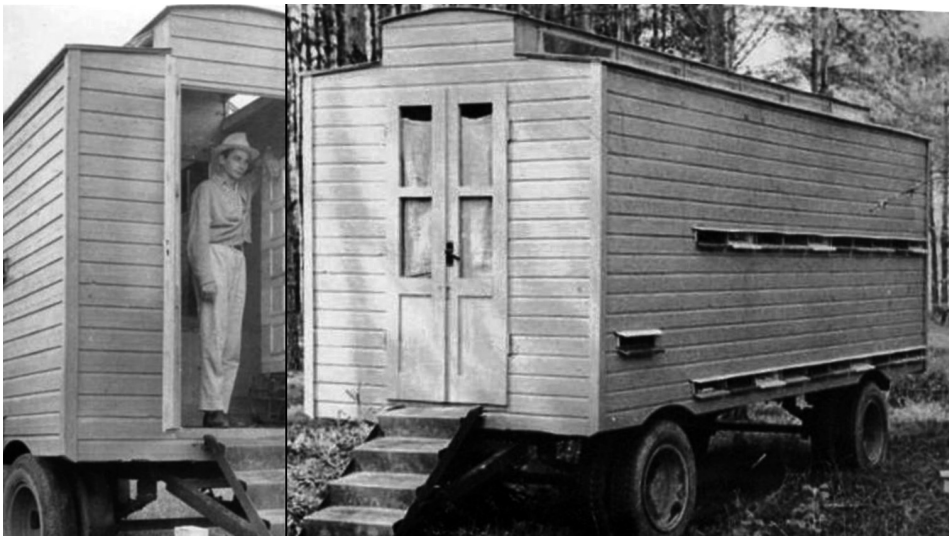

Pirmoji Lietuvoje bitidė ant ratų su daugiaaukščiais aviliais (telpa 40 bičių šeimų), kurią 1962 m. suprojektavo ir Žemės ūkio akademijos mokomojo ūkio bityne įdiegė A. Skirkevičius (stovi prie daugiaaukščio avilio)

1950 m. akad. J. Kriščiūnas išrenkamas sąjunginės Žemės ūkio mokslų akademijos Gyvulininkystės sektoriaus Bitininkystės ir šilkverpininkystės sekcijos pirmininku, kuriuo buvo 7 metus.

Šiandien sunku įsivaizduoti mūsų šalies bitininkystės ir entomologijos pasiekimus be didelio akad. J. Kriščiūno indėlio.

Man teko garbė būti jo mokiniu, su juo bendrauti, ypač paskutiniaisiais gyvenimo metais. Malonu prisiminti, kad kai akad. J. Kriščiūnas gavo *Bitininkystės* paskutinės laidos tiražą, tai pirmąjį jos egzempliorių paskyrė šio straipsnio autoriui.

Jis buvo ir mano daktaro (tais laikais mokslų kandidato) disertacijos vadovas. Prisimenu, jos tema ne visiems patiko, nes buvo nagrinėjamas gyvūnų elgesys, o tai nesiderino su to meto politine doktrina. Tačiau akad. J. Kriščiūnas į tai nekreipė dėmesio. Jis palankiai žiūrėjo ir į bičių feromonų tyrimus, kurie buvo nagrinėjami ir mano disertacijoje. Pirmuosius tyrimų

rezultatus apie bičių motinos feromonus paskelbiau 1965 m. vienuoliktoje Lietuvos žemės ūkio akademijos dėstytojų konferencijoje. Praėjus 28 metams po Vilniaus universiteto Zoologijos katedros vedėjo prof. Jano Prűfferio darbo apie feromonus, Lietuvoje vėl buvo sugrįžta prie šios temos. 1987 m. šio straipsnio autoriui už feromonų tyrimus buvo suteikta SSRS valstybinė mokslo ir technikos premija.

Taigi akad. J. Kriščiūnas visada mūsų atmintyje išliks kaip talentingas bitininkystės, augalų apsaugos ir kitų entomologinių žinių propaguotojas ir naujų minčių puoselėtojas, puikus pedagogas ir nuostabus žmogus.

16. Imunologijos institutas 1990–2009 metais

VYTAS ANTANAS TAMOŠIŪNAS

Pasiteiravus, kas ta imunologija, dažnai galima išgirsti, kad tai koks vaistas arba maistas (tiksliau jo papildas), stiprinantis imunitetą. O jei apibūdintume tiksliau, imunologija – tai mokslas apie imunitetą, t. y. žmogaus ar gyvūnų atsparumą ligoms, akademiškai sakant, šis mokslas tiria genetinius, molekulinius, ląstelinius ir klinikinius organizmo imuniteto pažeidimus. Seniau, kol nežinojome apie užkrečiamųjų ligų (maro, vidurių šiltinės, raupų ir kt.) vakcinaciją, nuo jų mirdavo daug žmonių o išgyvendavo tik ligoms atsparesni.

Imunologijos pradžia Lietuvoje

Pirmųjų imunologijos užuomazgų Lietuvoje galima aptikti senajame Vilniaus universitete (VU), garsiame savo mokslininkais, kuriems būdingi nuolatiniai siekiai skleisti mokslo pažangą, diegti jo pasiekimus į kasdienį gyvenimą.

Štai VU profesorius J. Briotė (1785–1786), skaitydamas paskaitas apie chirurgiją, kalbėdavo ir apie inokuliaciją – skiepijimą nuo raupų. Kitas VU profesorius A. L. Bekiu, nors dėstė patologiją ir higieną, buvo nuvykęs į Angliją pas imunologijos pradininką gydytoją E. Jennerį – čia susipažino su vakcinacija nuo raupų. 1802 m. grįžęs į Lietuvą, išspausdino atvirą laišką apie vakcinaciją ir jos naudą, o netrukus, 1803 m., išleido 230 p. iliustruotą monografiją *Apie vakcinaciją arba vadinamuosius karvių raupus* (mat terminas *vakcina* kilęs iš lotyniško žodžio *vacca – karvė*).

Dar vienas VU profesorius J. Frankas kartu su prof. A. L. Bekiu 1808 m. prie Terapijos klinikos įsteigė Vakcinacijos institutą. Kasmet šio instituto darbuotojai nemokamai skiepydavo Vilniaus ir jo apylinkių gyventojus, siųsdavo raupų vakciną ir į kitas Lietuvos vietoves.

Pirmąjį medicininės mikrobiologijos kursą, kuriame buvo pateikiama žinių ir iš infekcinės imunologijos, pradėjo skaityti profesorius A. Jurgeliūnas, kuris dėstė Aukštuosiuose kursuose (įkurti 1920 m.), o vėliau ir Kauno valstybiniame universitete (1922).

Taigi nors vakcinacijai Lietuvoje jau daugiau nei 200 metų, tačiau ji aktuali ir šiandien, ypač skiepijant vaikus. Kita vertus, moderni imunologija drauge ir jaunas mokslas, nes sprendžia šiuolaikines vakcinacijos, diagnostikos, analizės, ekologijos ir kitas problemas. Neabejotina, kad kitų mokslų (genetikos, biochemijos, fiziologijos, biotechnologijos ir t. t.) laimėjimai skatina ir imunologijos progresą.

1974 m. Mokslų akademijos Biochemijos institute buvo įkurtas imunologijos ir imunochemijos padalinys, kuris ne tik kūrė biologinius vaistus (antikūnius) limfinio audinio vėžiniams pakitimams stabdyti, bet ir domėjosi imunogenezės procesais, jų reguliacija bei pritaikymu.

Biochemijos institute vyravo idėja, kad antikūnai nuo vėžinių antigenų (vėžiui būdingų molekulių) tarsi paštininkai gali nunešti citotoksines grupes į vėžinio proceso židinį – transformuotas ląsteles ar molekules. Deja, taip neįvyko *in vivo* (gyvame organizme), nors laboratoriniai bandymai ir buvo sėkmingi – matyt, sudėtingos fiziologinės sistemos antikūnų veiklą neutralizavo.

MA akademikų, žymiausių to meto kardiochirurgų prof. habil. dr. A. Marcinkevičiaus, prof. habil. dr. V. Sirvydžio, prof. habil. dr. G. Uždavinio ir kitų chirurgijos specialistų nuomone, sėkmė persodinant širdį ar kitus organus taip pat labai susijusi su imunologijos mokslu, nes tik imunologijos specialistai gali parinkti optimalų donorą, žinoma, prieš tai ištyrę būsimo donoro leukocitų antigenų (biologinių molekulių, sukeliančių antikūnų gamybą) spektrą, išvengti audinių ar organų atmetimo reakcijos, po transplantacijos nuolat sekti recipiento būklę ir kt. Tie patys principai svarbūs ir persodinant

inkstus, kepenis ar kitus organus. Todėl persodinant organus ar audinius, reikia ne tik tobulai įvaldyti chirurginę techniką, bet ir išmanyti imunologinius procesus, nes kuo artimesnis donoro ir recipiento antigenų rinkinys, tuo lengviau organai ar audiniai prigyja.

Matyt, dėl šių priežasčių akad. A. Marcinkevičiaus iniciatyva širdies ir kraujagyslių transfuzijos chirurgijos laboratorijoje jau 1969 m. buvo įkurtas imunologijos sektorius (vad. dr. K. Žemaitis). Vėliau sektoriui ilgai vadovavo doc. dr. N. Šekštelienė.

1988 m. VU katedros vedėjas akad. B. Juodka Chemijos fakulteto studentams biochemikams įvedė imunochemijos kursą, nes suprato, kad antigeno ir antikūno sąveika yra viena specifiškiausių ir gali būti pritaikyta bioanalizėje, siekiant nustatyti šią sąveiką ar atskirai išskirti antigeną ir antikūną.

Medicinos ir veterinarijos gydytojai taip pat pastebėjo, kad vienas jautriausių diagnostinių metodų, ypač nustatant užkrečiamas ligas, yra imunodiagnostika, todėl šiuo metu imunologijos kursai dėstomi ne tik būsimiems medicinos ir veterinarijos gydytojams Lietuvos sveikatos mokslų universitete, bet ir VU, Lietuvos edukologijos, Vilniaus Gedimino technikos, Vytauto Didžiojo universitetuose. Priklausomai nuo universiteto profilio, specialų imunologijos kursą klauso ne tik gydytojai, biochemikai, biologai, bet ir bioinžinieriai, aplinkotyros specialistai.

Imunologijos instituto organizavimas ir reorganizavimas

Pirmiausia reikėtų pabrėžti, kad naujo Imunologijos instituto įkūrimą MA sistemoje palankiai vertino akademijos prezidentas akad. J. Požela, akademijos skyriaus vadovas akad. V. Kontrimavičius, Biochemijos instituto direktorė, MA narė korespondentė L. Rasteikienė, akad. P. Sadauskas (vienas iš instituto įkūrimo iniciatorių).

Antra, Imunologijos institutas buvo įkurtas Biochemijos instituto bazėje, todėl reikėjo dalytis lėšas, tematiką, patalpas, turtą ir kt. Suprantama, kad Biochemijos institute buvo ir kitokių nuomonių, tuo labiau, kad dauguma biologinių laboratorijų bei eksperimentinių linijinių gyvuliukų veislynas *Vaisa* perėjo į Imunologijos institutą.

Galiausiai į naująjį Imunologijos institutą atėjo 116 darbuotojų, tarp kurių buvo 3 MA nariai (P. Sadauskas, S. Kanopkaitė, V. Tamošiūnas), 4 profesoriai habilituoti daktarai, 25 mokslo daktarai bei kiti darbuotojai (biologai, chemikai, gydytojai, farmacininkai). Imunologijos institutui atiteko beveik 500 kv. m laboratorinio ploto, eksperimentinė bazė (4000 kv. m), arkinis sandėlis (540 kv. m) ir žemė (16,8 ha), reikalinga laboratoriniams gyvuliukams veisti, auginti ir šerti.

1990 m. MA prezidiumas patvirtino instituto statutą, mokslinę tarybą, direktorių. Pirmosios mokslinės tarybos (pirmininkas akad. P. Sadauskas) daugumą sudarė Imunologijos instituto darbuotojai, bet pagal tuomečius reikalavimus buvo atstovų ir iš MA, VU, Vilniaus pedagoginio ir Taikomosios enzimologijos institutų bei Žemės ūkio ministerijos. Instituto administracijai ilgą laiką vadovavo direktorius prof. V. Tamošiūnas (iki 2007 m.), vėliau – dr. Mauricas, įkūrimo metu direktoriaus pavaduotojai buvo prof. J. Pieškus ir dr. V. Laukaitis, mokslinė sekretorė – dr. V. Bražėnienė, vyr. buhalterė – B. Kiuberienė.

Iš pradžių buvo nustatytos dvi instituto mokslinio darbo kryptys: 1) molekuliniai, genetiniai ir ląsteliniai imuniteto funkcionavimo mechanizmai; 2) biotechnologijų, imunostimuliatorių, diagnostikumų ir vakcinų kūrimas ir diegimas. Vėliau šios kryptys buvo susiaurintos ir konkretizuotos.

Moksliniams tyrimams atlikti suformuotos 5 laboratorijos (molekulinės imunologijos, citologijos ir citochemijos (vėliau – ekologijos), imunochemijos, farmakologijos, biomodelių ir toksikologijos) ir 2 sektoriai (imunoanalizės ir imunobiotechnologijos). Pradžioje veikė mokslinės-techninės informacijos grupė, vad. dr. J. Katkuvienė, kurios uždaviniai buvo kaupti, sisteminti ir analizuoti mokslinę informaciją, komplektuoti patentų aprašus, ruoštis parodoms, palaikyti ryšius su užsieniu, organizuoti konferencijas ir jaunųjų imunologų mokyklas.

Eksperimentinės bazės darbuotojai veisė, augino ir standartizavo eksperimentinius linijinius gyvūnus: peles, žiurkes, jūrų kiaulytes, triušius ir kt. Moksliniai tyrimai buvo atliekami MA įprasta tvarka: sudaromi planai, atliekami tyrimai, ruošiamos ataskaitos (raštu ir žodžiu), atlikti darbai

buvo kritiškai vertinami, o gauti rezultatai skelbiami Lietuvos ar užsienio spaudoje.

Nepraėjus nė metams, Imunologijos instituto administracija turėjo spręsti visiškai netradicinį uždavinį, nes Lietuvos nedraugai vieną 1991 metų naktį sudegino arkinį sandėlį, kuriame laikinai buvo saugoma Lietuvos kariuomenės technika, sausas maistas, avalynė. Vėliau Krašto apsaugos ministerija skyrė lėšų naujo sandėlio statybai.

1993 m. birželio 22 d. buvo priimtas naujas MA statutas, kuriame jau nebuvo kalbama apie mokslo institutus. Taigi, MA tapo personaline akademija, neturinčia institutų. 1996 m. Imunologijos institutas sudarė bendradarbiavimo (asociacijos) su MA sutartį.

1997 m. gruodžio 31 d. LR Vyriausybė priėmė nutarimą dėl valstybinių mokslo institutų įsteigimo. Tad 26 institutai tapo valstybiniai, tarp jų ir Imunologijos institutas. Jų skaičius padidėjo, nes į jų gretą buvo įtraukti Sveikatos apsaugos ir Žemės ūkio ministerijų bei kitų žinybų institutai. Deja, 6 institutų statutų galiojimo laikas laikinai buvo pratęstas tik metams.

2002 m. vėl vyko institutų reforma, buvo sudaryta gausi komisija, kuri tikrino kiekvieno instituto veiklą ir siūlė tolimesnius jo veiklos variantus. Taip atsirado naujo tipo universitetiniai institutai, greta jų liko ir keletas valstybinių institutų, net žinybinių mokslo įstaigų. Baigus reformą, prof. V. Daujotis siūlė departamento LR Švietimo ir mokslo ministerijos studijų ir mokslo technologijų vadovams ir direktoriams išklausyti galutines komisijos išvadas, tačiau, pasirodo, jų nereikėjo – viskas buvo ir taip aišku.

Taigi, 2002 metais Imunologijos institutas (kaip ir Onkologijos, Eksperimentinės ir klinikinės medicinos, Teorinės fizikos ir astronomijos institutai) tapo VU institutu. Medicininio profilio institutų (Onkologijos, Imunologijos, Higienos, Eksperimentinės ir klinikinės medicinos) direktoriams teko išdėstyti savo planus, tyrimų tematiką, nurodyti finansavimo šaltinius, nes VU Medicinos fakulteto mokslinė taryba manė, kad tie institutai bus finansuojami iš fakultetui skirtų lėšų.

VU mums suteikė visišką autonomiją: nesikišo į finansų sritį, tik reikėjo pereiti visus biurokratijos etapus. Institutuose padaugėjo antraeilininkų ir,

VU institutų direktoriai sveikina išrinktą VU rektorių akad. B. Juodką(pirmas iš kairės). Greta: Onkologijos instituto direktorius prof. K. Valuckas, Imunologijos instituto direktorius MA narys korespondentas V. Tamošiūnas ir Teorinės fizikos ir astronomijos direktorius, tuo metu MA prezidentas akad. Z. R. Rudzikas

žinoma, bakalaurų bei magistrų. Buvo sudaryta jungtinė doktorantūros komisija. Joje Vilniaus universitetui atstovavo prof. G. Slapšytė, prof. R. Dubakienė, doc. G. Biziulevičienė. VU Gamtos ir Medicinos fakultetų darbuotojai į universiteto senatą išrinko biomedicinos mokslų atstovą prof. V. Tamošiūną.

Imunologijos instituto tyrimai

Kaip žinia, pagrindiniai MA Biochemijos instituto tyrimai buvo susiję su naujų vaistų nuo vėžio paieška, sinteze (cheminės laboratorijos) ir jų aktyvumu (biologinės laboratorijos). Biomodelių ir toksikologijos laboratorija (vad. dr. V. Laukaitis) tyrė naujų preparatų toksikologines (šalutinis poveikis) ir farmakologines (gydomasis poveikis) savybes. Vėliau dr. V. Laukaitis perėjo

į kitą darbą ir iš dalies šie tyrimai nutrūko. Laboratorijai pradėjus vadovauti dr. I. Jonauskienei, daugiau dėmesio buvo skiriama mikotoksinų poveikiui. Tačiau svarbiausia šios unikalios laboratorijos veikla buvo eksperimentinių linijinių gyvūnų (pelių, žiurkių, jūrų kiaulyčių, triušių ir kt.) veisimas, auginimas, standartizacija ir kontrolė. Norint užtikrinti genetinį grynumą, taikytas odos transplantacijos metodas, polimerazės grandininė reakcija, be to, gyvūnų kontrolei, t. y. infekciniam užkratui nustatyti, buvo taikomi nauji imunodiagnostikos metodai – imunodifuzijos reakcija, imunofermentinės analizės būdas ir kt.

Iš dalies ankstesni farmakologiniai tyrimai buvo tęsiami ir farmakologijos laboratorijoje, kuriai vadovavo dr. K. Kraujelis. Vėliau joje buvo tiriami gliukokortikoidinių (steroidiniai antinksčių žievės hormonai) citoplazminiai receptoriai čiobrialiaukės audinyje, leukeminėse ląstelėse ir pan.

Vėliau, kai farmakologijos laboratorijos vadovu tapo dr. E. Liutkevičius, daugiausia dėmesio buvo skiriama naujų 1,4-piridino (DHP) darinių antiuždegiminiam ir imunomoduliaciniam poveikiui. Šie darbai buvo atliekami kartu su Latvijos organinės sintezės instituto ir Kanados neurologinių tyrimų laboratorijos mokslininkais.

Tolimesni šios laboratorijos tyrimai susiję su kamieninių ląstelių išskiriamų faktorių moduliaciniu poveikiu. Šie darbai atlikti su VU Eksperimentinės ir klinikinės medicinos institutu, VU ligoninės Santariškių klinikų, Švedijos Upsalos universiteto mokslininkais. Atliekant šiuos tyrimus, kilo daug praktinių uždavinių, todėl instituto mokslinės tarybos sprendimu buvo įkurta privati kompanija UAB *Imunolita*.

Kita instituto kryptis – imuniteto ir imunogenezės reguliacijos procesų tyrimas (vadovas prof. habil. dr. V. Tamošiūnas). Buvo nagrinėjama ląstelių ir svarbių paviršiaus molekulių (antigenų, receptorių, sukibimo molekulių bei ląstelių ciklo baltymų) sąveika (aktyvacija, signalo perdavimas, sąveikos reguliacija). Dalis šių tyrimų mūsų darbuotojų pastangomis buvo atlikta užsienio laboratorijose – Švedijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Kanadoje ir kt.

Ląstelių aktyvacijos ir slopinimo molekulių vaidmuo svarbus ir patologiniams procesams – nevaisingumo atveju, sergant endometrioze,

Imunologijos instituto veikla. Citometrinius matavimus atlieka habil. dr. A. Eidukaitė ir dr. A. Šiaurys

įvairios kilmės alergijomis, leukeminės transformacijos metu ir t. t. Visus šiuos procesus galima tirti ir laboratorijose, dažniausiai naudojant eksperimentinius modelius.

Imunochemijos laboratorijoje (vad. prof. habil. dr. J. Pieškus) buvo nagrinėjamos įvairių gyvulių ir paukščių atskirų imunoglobulinų klasių fizinės ir cheminės savybės, jų funkcinis aktyvumas sąveikaujant su bakterijų ir virusų antigenais. Laboratorijoje buvo kuriami ir imunodiagnostikos, ypač infekcinių ligų, metodai. Pavyzdžiui, imunofermentinis diagnostikos metodas ne tik padėjo likviduoti galvijų leukozę, bet ir buvo svarbi ligos prevencijos priemonė.

Suprantama, kad dėl įvairių priežasčių keitėsi ir instituto tematika. Pavyzdžiui, vykdant ilgalaikę ekologinę programą (ECOSLIT) (programos vad. akad. L. Kairiūkštis) buvo įkurta ekologijos laboratorija (vad. dr. J. Ačaitė), kuri kartu su prof. E. Moncevičiūte-Eringiene (Lietuvos onkologijos centras) tyrė gyvulių ir žmonių imunodeficitinę būklę skirtingos taršos vietose, taip

pat egzogeninių ir endogeninių veiksnių (virusų) įtaką imunitetui (kartu su Higienos institutu, AIDS centru). Tyrimai atlikti tiek sąlygiškai švariame, tiek sąlygiškai užterštame rajone.

Naujos imunotechnologijos laboratorijos (vad. dr. M. Mauricas) tematika buvo labai įvairi ir plati, tačiau daugiausia apėmė naujų biosintezės molekulių, asocijuotų su G-baltymais receptorių, rekombinantinių vaistinių preparatų poveikio imuninei sistemai, patogenų ir jų sąveikos su imunokompetentinėmis ląstelėmis reguliacijos procesų tyrimus ir kt. Laboratorija vykdė 6-osios Europos bendrosios programos projektą POLTRYFLORGUT.

Žinoma, kad kofermentai (nebaltyminiai organiniai junginiai), susijungę su baltymais, sudaro kataliziškai aktyvius fermentus, pavyzdžiui, kobalaminai gali dalyvauti uždegiminiuose ar vėžiniuose procesuose. Todėl imunobioanalizės sektoriaus (vad. dr. J. Račkus) darbuotojai, dalyvaujant ir prof. S. Kanopkaitei, tyrė įvairių kobalaminų formų įtaką ląstelių kultūroms, produkuojančioms leukozės virusą. Prof. S. Kanopkaitei išėjus (1993), tokie tyrimai susilpnėjo, tačiau dr. J. Račkaus grupė nagrinėjo prostaglandinų vaidmenį inkstų veiklai. Galiausiai susilpnėjus sektoriaus veiklai, jis buvo uždarytas, o jo darbuotojai įsijungė į mokslinį darbą kitose laboratorijose.

Imunobiotechnologijos sektoriuje (vad. habil. dr. G. A. Biziulevičius) buvo nagrinėjamos mikrobiologinės kilmės stimuliatorių savybės, ypač mikroorganizmų bakterijų sienelių lizės (irimo) produktai. Pasiūlyta imuninės sistemos stimuliavimo maisto baltymais teorija. Nustatyta, kad maisto baltymų hidrolizatas skatina žarnyno mikrofloros autolizę.

Imunoanalizės ir informatikos sektoriuje (vad. prof. habil. dr. A. Ramanavičius) greta planinės tematikos – imunosensorių (antigeno ir antikūnų sąveikos registracija) ir DNR biosensorių kūrimo ir taikymo kartu su kitomis mokslo įstaigomis (VU, Chemijos institutu ir kt.) buvo vykdomi prioritetiniai projektai NANOBIOPOLYMERS ir NANOBIOEDUCATION. Sukurtas matematinis imuninės sistemos modelis, kuris molekulių įspaudais modifikuotu elektrai laidžiu polimeru (polipirolu) tiria sąveiką su afiniškais reagentais.

Gauti rezultatai buvo skelbiami ataskaitose, konferencijose, spaudoje. Per 20 metų laikotarpį Imunologijos instituto darbuotojai paskelbė per 2000 straipsnių leidiniuose *The Journal of Immunology* (2000), *European Journal of Immunology* (2000), *Clinical and Experimental Allergy* (2004), *Clinical Chemistry and Laboratory Medicine* (2004), *Fertility and Sterility* (2004, 2008), *Medical Hypotheses* (2008) ir kt. Nemažai spausdinta ir mokslo populiarinamuosiuose žurnaluose *Mokslas ir technika, Mokslas ir gyvenimas* ir kt., daug medžiagos pateikta laikraščiams *LMA žinios, Lietuvos sveikata, Mokslo Lietuva, Gydymo menas, Lietuvos aidas, Respublika* ir kt.

Imunologijos instituto darbuotojai ne tik organizavo konferencijas, seminarus ar vasaros mokyklas ir dėstė VU, VDU, VGTU, VPU ir kitose aukštosiose mokyklose, bet ir parengė 15 įvairaus pobūdžio leidinių (konferencijų medžiaga, monografijos, vadovėliai ir metodinės rekomendacijos studentams). Svarbiausias iš jų – *Imunologijos ir alergologijos terminų aiškinamasis žodynas*, kuris rengiamas bendradarbiaujant su imunologais, alergologais ir filologais.

Bendradarbiavimas su kitomis institucijomis

Norint išspręsti vieną ar kitą uždavinį reikia bendradarbiauti ne tik su mokslinėmis institucijomis, bet ir su kitomis įstaigomis, kurios praktinius projektus gali nors iš dalies paremti finansiškai. Norėtųsi paminėti keletą tokio bendradarbiavimo pavyzdžių.

1978 m. Latvijos A. Kirchenšteino mikrobiologijos instituto mokslininkai, turėdami geresnę įrangą ir didesnį patyrimą, padėjo išskirti „lietuvišką“ galvijų leukozės virusą, sykiu paskatino atlikti naujus tyrimus, ruošti bendras publikacijas.

Labai svarbus bendradarbiavimas su Švedijos Karolinskos instituto mokslininkais, kuris prasidėjo 1992 metais VIII pasaulio imunologų kongrese ir tęsiasi iki šiol. Kartu su Švedijos mokslininkais vykdėme bendrą temą *B limfocitų aktyvacijos mechanizmai*. Švedijos instituto laboratorijose dirbo ir paruošė disertacijas Lietuvos imunologai A. Miškinienė, G. Greičius, J. Laurenčikienė, V. Deveikaitė (šiuo metu Stoholmo universitete disertacinį darbą ruošia mūsų bendradarbė N. Gerasimčik). Lietuvos imunologų darbą

Švedijos laboratorijose finansavo Švedijos universitetas. Laboratorijos vadovė prof. E. Severinson ne kartą lankėsi Lietuvoje, skaitė paskaitas LMA, VU, susitiko su Lietuvos jaunaisiais imunologais. Už didelį indėlį į Lietuvos mokslą prof. E. Severinson 2003 m. išrinkta MA užsienio nare.

Organizuojant pirmąsias konferencijas ir jaunųjų imunologų vasaros mokyklas didelį vaidmenį atliko prof. H. H. Peteris (Vokietijos Freiburgo universitetas). Svarbiausias jo indėlis – jaunųjų imunologų mokyklos, kurios vyko Birštone, Palangoje, Nidoje, Trakuose. Paprastai prof. H. H. Peteris surinkdavo vokiečių profesorių, būsimų lektorių, komandą (14–16 narių), apmokėdavo jiems kelionės išlaidas (tikriausiai iš įvairių fondų) ir atsiųsdavo į jaunųjų imunologų mokyklas. Vokiečių profesoriai buvo ne tik geri lektoriai, bet ir susipažindavo su mūsų darbais, duodavo patarimų, dalyvaudavo diskusijose. Be to, prof. H. H. Peteris, būdamas klinikinės imunologijos specialistas, ne kartą kalbėjo apie jos metodus, uždavinius, imunologijos vietą praktinėje medicinoje. Profesorius ne kartą lankėsi Klaipėdos, Kauno ir Vilniaus universitetinėse klinikose, konsultavo ligonius, paruošė klinikinės imunologijos disertantą dr. V. Prasauską. Įvertinus įvairiapusę prof. H. H. Peterio pagalbą, jis buvo išrinktas MA užsienio nariu.

Imunologijos institutui skiriamų lėšų trūkumą daugiausia kompensuodavo eksperimentinės bazės produkcija – eksperimentiniai linijiniai gyvūnai, kurie buvo parduodami farmacinėms įmonėms – AB *Endokrininiai preparatai,* UAB *Sanitas,* VšĮ Nacionaliniam kraujo centrui, iš dalies medicininio profilio aukštosioms mokykloms ir institutams. Be to, beveik kasmet laimėdavome Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo (LVMSF) inicijuotus konkursus: prioritetinėms mokslo kryptims, atskiroms programoms, mokslininkų grupėms, konferencijoms rengti, doktorantų stipendijoms ir t. t. Tačiau daugiausia lėšų gaudavome per LVMSF, sudarydami sutartis su ūkio subjektais: UAB *Sicor Biotech,* UAB *Interlux,* UAB *Biocentras* ir kt.

Taigi atlikdami mokslinius tyrimus Lietuvoje vienu ar kitu laikotarpiu bendradarbiavome su medicininio, veterinarinio ar biologinio profilio institucijomis, o toks bendradarbiavimas labai svarbus tiek moksliniu, tiek praktiniu ūkiniu aspektu.

Konferencijos ir imunologų vasaros mokyklos

Įkūrus Imunologijos institutą, buvo svarbu palaikyti ne tik glaudžius ryšius su LMA, bet ir nuolat plėsti savo veiklą, ruošti aukštos kvalifikacijos specialistus, gauti papildomų lėšų, kitaip tariant, rasti savo „nišą" sudėtinguose mokslo rūmuose. Tam pirmiausia reikėjo inventorizuoti Lietuvos imunologijos mokslą, išsiaiškinti aktualias problemas, spręsti praktinius poreikius.

Pirmoji konferencija *Šiuolaikinės imunologijos problemos* buvo surengta 1991 m. spalio 12 d. Atrodo, kad konferencijos pavadinimas tenkino senuosius imunologus, nes ji buvo skirta tik imunologijai, kita vertus, jos pavadinimas atspindėjo ir dabarties pasiekimus ir problemas. Beje, šį tradicinį pavadinimą turėjo ir kitos konferencijos, vykusios 1994, 1995, 1999, 2002 metais.

Pirmoje konferencijoje kalbėta ir apie imunologijos mokslines problemas (prof. V. Tamošiūnas), jos svarbą sveikatos apsaugos įstaigoms (ministro pavaduotojas L. Kalėtinas), žemės ūkio tarnyboms (departamento direktorius K. Lukauskas). Aptarta ir klinikinės imunologijos padėtis, remiantis VU Širdies chirurgijos klinikų imunologų patirtimi (dr. N. Šekštelienė), įvertinta alergologijos mokslo būklė (habil. dr. R. Dubakienė), autoimuninės, ypač reumatinės ligos (dr. E. Redaitienė). Apie svarbias onkologinės imunologijos problemas kalbėjo dr. B. Kazbarienė, apie AIDS problemas – D. Visockienė, apie imunodiagnostikumų kūrimą – habil. dr. J. Pieškus, apie genų inžinerijos produktus – dr. M. Mauricas.

Be minėtų pranešėjų, diskusijose dalyvavo ir kiti konferencijos dalyviai VU, Eksperimentinės ir klinikinės medicinos instituto, Lietuvos onkologijos centro, Taikomosios enzimologijos instituto ir Lietuvos AIDS centro darbuotojai. Tik tam tikros sumaišties ir nuostabos sukėlė dr. P. Petrausko (Žemdirbystės institutas) pranešimas *Ligoms atsparių žemės ūkio kultūrų selekcija respublikoje.* Konferencijos dalyvių nuomone, pranešimas, tikriausiai, aktualus selekcijai, bet ne imunologijai: augalai neturi imuniteto, o tik pasižymi atsparumu tam tikroms ligoms.

Prof. V. Vaičiuvėno (Kauno medicinos akademija) nuomone, svarbus ir imunologijos dėstymas, ruošiant būsimus gydytojus ir kitus imunologijos specialistus. Diskusijose dalyvavo ir kitų aukštųjų mokyklų dėstytojai –

doc. R. Kazakevičius, doc. A. Svičiulis, dr. N. Janulevičiūtė (visi VU Medicinos fakulteto dėstytojai), doc. L. Grubliauskas (Lietuvos veterinarijos akademija) ir kiti konferencijos dalyviai.

Išleistose konferencijos tezėse imunologijos problemos išdėstytos detaliau. Vėliau konferencijų tezių neruošėme, o atskirus straipsnius spausdinome žurnale *Acta Medica Lituanica*. Tuo metu nutarta, kad reikia ne tik tęsti šias konferencijas, bet ir organizuoti jaunųjų imunologų mokyklas, nes dauguma jaunimo nepakankamai išmano imunologiją – taip teigė jų dėstytojai. Todėl tais pačiais 1991 metais suorganizuota kita mokslinė-praktinė konferencija *Aktualūs imunologijos klausimai veterinarijoje*, kurioje dalyvavo MA, Žemės ūkio ministerijos vadovai, Imunologijos instituto darbuotojai ir gausus būrys veterinarijos specialistų.

1994 m. surengta kita praktinė konferencija *Biologinių preparatų panaudojimas gyvulininkystėje ir veterinarijoje*, kurioje savo pasiūlymus teikė MA

Mokslinės-praktinės konferencijos atidarymas. Iš kairės: K. Lukauskas (ŽŪM Veterinarijos departamento direktorius), dr. A. Ačaitė (Imunologijos institutas), akad. J. Požela (MA prezidentas), akad. V. Kontrimavičius (MA akademikas sekretorius), dr. S. Vasiliauskas (ŽŪM ministro pavaduotojas), akad. P. Sadauskas ir prof. V. Tamošiūnas (abu – Imunologijos institutas)

Biochemijos, Ekologijos ir Vilniaus pedagoginio institutų, taip pat Žemės ūkio ministerijos Gyvulininkystės ir Veterinarijos institutų, UAB *Biosintezė* specialistai.

1992 m. gegužės 11–16 dienomis Birštone surengta 1-oji tarptautinė imunologų mokykla-seminaras. Tarp pranešėjų buvo svečių iš Vokietijos – prof. H. H. Peteris (Freiburgas), prof. H. Vagneris (Miunchenas), iš Suomijos – dr. H. Leinikki ir dr. A. Vaheri (Helsinkis) ir iš Latvijos – prof. A. Sočnevas ir dr. M. Murovska (Ryga). Aišku, dauguma pranešėjų buvo Lietuvos mokslininkai iš Vilniaus ir Kauno medicinos universitetų, Veterinarijos akademijos, Onkologijos centro, AIDS centro ir kt. Imunologų mokyklos-seminaro dalyviai ruošė stendinius pranešimus, dalyvavo apskrito stalo diskusijose, kurios buvo skirtos praktiniams imunologijos klausimams, imunodiagnostikai, vakcinacijai, imunodeficito virusu užkrėstų asmenų imuninei būklei įvertinti ir pan.

Pasibaigus mokyklai-seminarui, organizatoriai padarė keletą išvadų: pirma, negalima kartu rengti mokyklos ir seminaro, nes jaunieji imunologai ištirpsta vyresniųjų problemose; antra, tarp pranešėjų turi vyrauti lektoriai iš kitų šalių, kurie savo paskaitas konstruotų taip, kad jos būtų skirtos tik jauniesiems imunologams; trečia, tokiose mokyklose turi kalbėti ne tik „mokytojai“, bet ir „mokiniai“, ypač svarstant jų tyrimus, gautus rezultatus, kad tai būtų tarsi žvilgsnis iš šalies.

Visa tai įvertinome, organizuodami 2-ąją tarptautinę mokyklą *Imunologija'93* Palangoje (1993). Be klaidų neapsieita ir šį kartą. Pirmiausia stengėmės išplėsti dalyvių būrį, tad informavome apie rengiamą mokyklą ne tik mokslo institucijas, bet ir gydymo įstaigas. Tradiciniu laiku – gegužės 31 d. – birželio 5 d. (tuo metu baigiasi paskaitos užsienio universitetuose) – susirinko ne tik lektoriai, bet ir labai gausus būrys gydymo įstaigų darbuotojų, tad pirmiausia reikėjo ieškoti naujos salės, nes norintieji išklausyti pranešimus, kuriuos skaitė doc. dr. N. Janulevičiūtė (VU), dr. M. Mauricas (Biotechnologijos institutas), prof. V. Tamošiūnas (Imunologijos institutas), prof. E. Moncevičiūtė-Eringienė (Lietuvos onkologijos centras) ir kt. imunologai, tiesiog netilpo į anksčiau numatytąją.

Palangoje jau dalyvavo gausus būrys lektorių iš užsienio: iš Vokietijos (didžiausia delegacija – 15 žmonių), Švedijos (2), Estijos (3), Latvijos (3). Vokietijos delegacijoje buvo ir Nobelio premijos laureatas prof. G. Köleris (Freiburgas), kuris skaitė pranešimą *B ląstelių diferenciacija*.

2-osios tarptautinės imunologų mokyklos pranešimuose buvo nagrinėjama daug šiuolaikinės imunologijos temų. Be to, mokyklos metu vyko ir Baltijos šalių imunologų draugijų (BaIS) susirinkimas (asamblėja), kurioje buvo nagrinėjami jos tolimesni planai ir renkami BaIS prezidentas ir mokslinis sekretorius. Prezidentu tapo prof. V. Tamošiūnas, o moksline sekretore – dr. R. Malickaitė.

Vėliau panašios tarptautinės jaunųjų imunologų vasaros mokyklos surengtos Trakuose (1995) ir Nidoje (1997), mažesnės, teminės vasaros mokyklos imunologams suorganizuotos Vilniuje (2006, 2007).

Įdomesnė buvo mokykla Nidoje. Joje dalyvavo ne tik svečių iš Vokietijos, Latvijos, Estijos, bet ir vokiečių imunologų pageidavimu pakviesti Rusijos Kaliningrado srities atstovai profesoriai M. Romancovas, V. Šuplecova ir S. Golubevas. Gaila, kad kaliningradiečių ir vokiečių bendravimas vyko labai trumpai – tik pirmą vakarą, nes jie nemokėjo vieni kitų kalbos.

Savo tyrimų pagrindu parengtus pranešimus skaitė jaunieji imunologai dr. D. Matuzevičius, J. Laurenčikienė (abu iš Stokholmo), dr. E. Šakinienė (Geteborgas), dr. V. Prasauskas (Kaunas), dr. R. Malickaitė ir dr. A. Miškinienė (abi iš Vilniaus).

Tarp dalyvių buvo ir tokių, kurie jau galėjo ginti disertacijas, trūko tik vienos smulkmenos – aukštojo mokslo diplomo, o publikacijos geriausiuose Europos žurnaluose jau buvo išspausdintos. Mat toks asmuo kreipdavosi į imunologus, gaudavo norimos laboratorijos adresą, o išėjęs akademinių atostogų metus ten dirbdavo ir tuos straipsnius parengdavo.

Ypač paminėtina Imunologijos instituto 10-ies metų jubiliejinė konferencija, kuri išsiskyrė tiek aktualumu, tiek dalyvių skaičiumi, tiek ir oficialiais renginiais.

Aktualios ir kitos konferencijos: *Lietuvos ekologinis tvarumas* (1999) ir *Šiuolaikinės imunologijos problemos: imunoterapija klinikinėje praktikoje*

(2002). Aprašomuoju laikotarpiu Imunologijos institutas suorganizavo per 20 konferencijų, mokyklų, seminarų.

Imunologijos instituto darbuotojai – Lietuvos mokslo premijų laureatai

Dar prieš įkuriant Imunologijos institutą, grupė mokslininkų tyrė galvijų leukozės epidemiologiją ir ligos priežastis. Įkūrus institutą ši tematika buvo išplėsta – Imunologijos instituto darbuotojai nagrinėjo imunologijai artimus mechanizmus, pavyzdžiui, antigenų spektrą, ląstelių transformaciją, įvairius ankstyvos imunodiagnostikos aspektus, vakcinacijos galimybę ir kt. Išaiškinus galvijų leukozės priežastis, pradėti tirti ne tik ląstelinės kilmės antigenai, bet ir virusinės molekulės, dažniausiai šių antigenų raiška pakitusių ląstelių paviršiuje. Imunologijos instituto darbuotojai išskyrė ne tik leukozės virusą, bet ir jo fragmentus – atskirus antigenus *p24* ir *gp70*. Leukozės virusų ar jų fragmentų išskyrimas turėjo ir praktinę reikšmę, ypač kuriant naujus imunodiagnostikos metodus: imunodifuzijos reakciją ir imunofermentinės analizės metodą. Kita vertus, glaudus ryšys su praktikais leido suformuoti prielaidą apie galvijų leukozės pavojų žmonėms, įdiegti naujus ankstyvos diagnostikos metodus, padėti likviduoti šią ligą. Todėl nieko nuostabaus, kad šio mokslininkų ir gamybininkų darbų ciklo *Galvijų leukozės diagnostika, likvidavimas ir prevencija Lietuvoje 1985–2004 metais* autoriams akad. P. Sadauskui, dr. J. Ačaitei, prof. J. Pieškui, MA nariui korespondentui V. Tamošiūnui, doc. K. Lukauskui 2005 m. suteikti Lietuvos mokslo premijos laureatų vardai.

Imunologijos instituto veiklos pradžioje į jį perėjo dalis Taikomosios enzimologijos instituto darbuotojų. Tarp jų buvo ir habil. dr. G. A. Biziulevičius, kuris tyrė įvairių imunostimuliatorių, išskirtų iš bakterijų, savybes. Jis pateikė keletą hipotezių apie maisto baltymų skatinamąjį poveikį imuninei sistemai. 2008 metais Lietuvos mokslo premijų komitetas už darbą *Gydymo mikrobinės ląstelės ardančiais fermentais koncepcijos vystymas* jam paskyrė Lietuvos mokslo premiją.

Imunologijos institute dirba ir daugiau Lietuvos mokslo premijos laureatų. Dr. M. Mauricas (kartu su bendraautoriais) tapo 2004 m. Lietuvos mokslo premijos laureatu biomedicinos mokslų srityje už taikomosios mokslinės

veiklos (eksperimentinės plėtros) darbą *Terapiniai rekombinantiniai baltymai ir jų panaudojimas medicinoje (1983–2003 m.)*. Dabar dr. M. Mauricas – Valstybinio mokslinio tyrimo instituto (VMTI) Inovatyvios medicinos centro direktoriaus pavaduotojas (prieš tai trejus metus ėjo Imunologijos instituto direktoriaus pareigas). Ilgą laiką instituto imunoanalizės ir informatikos sektoriui vadovavo prof. habil. dr. Lietuvos mokslo premijos laureatas dr. A. Ramanavičius (dabar VU Chemijos fakulteto Fizikinės chemijos katedros vedėjas). Kita Lietuvos mokslo premijos laureatė doc. habil. dr. A. Ramanavičienė – VMTI Inovatyvios medicinos centro skyriaus vadovė. Šie darbuotojai tapo 2010 m. Lietuvos mokslo premijos laureatais už darbų ciklą *Naujos technologijos biologiškai aktyvių medžiagų nustatymui (1998–2009 m.)*.

Kaip imunologus renkasi užsieniečiai

Ilgametis patyrimas dirbant mokslinį darbą (nuo 1970 m.), nuolat organizuojant konferencijas ir jaunųjų imunologų vasaros mokyklas, leido užmegzti nuolatinius kontaktus su užsienio mokslininkais. Ir dabar gauname daug laiškų iš kitų šalių dėl darbo mūsų institute, turime ir kvietimų padirbėti kitose Europos šalyse. Siųsti jaunų darbuotojų neskubame, nes įsitikinome, jog po darbo užsienio laboratorijose į Lietuvą jie dažniausiai nesugrįžta. Instituto veiklos pradžioje į užsienį išsiuntėme per 10 jaunų specialistų, o grįžo tik trys. Belieka tik džiaugtis, kad išsiųsti studentai yra gerai paruošti ir puikiai dirba užsienio laboratorijose. Nors pasitaiko įvairių kuriozų...

Instituto veiklos pradžioje vieną protingą vaikiną išsiuntėme į trumpalaikę (3 mėn.) stažuotę užsienio laboratorijoje. Deja, praėjus mėnesiui iš laboratorijos vadovo gaunu elektroninį laišką, kad šį vaikiną kuo greičiau paimčiau atgal. Žinoma, aš stengiausi švelninti padėtį ir parašiau, kad toks ankstyvas stažuotės nutraukimas jaunam vaikinui sukels traumą, tuo labiau kad jis seniai domėjosi imunologija, ir ruošėsi stažuotei. Pasiūliau palaukti iki stažuotės pabaigos. Praėjus dar mėnesiui, iš to paties vadovo vėl gaunu elektroninį laišką, kad to vaikino jau neatiduos, kad jis gali stoti į doktorantūrą. Pasirodo, minėtam vaikinui trūko tik praktinių įgūdžių dirbti laboratorinį darbą, kurie vėliau susiformavo. Vis dėlto vėliau „neapdorotų“ studentų jau nesiųsdavome.

Apskritai užsienio laboratorijų ar grupių vadovai būsimiems stažuotojams kelia daug reikalavimų: tos šalies ar anglų kalbos mokėjimas, darbo trukmė, charakteris, sugebėjimas dirbti komandoje, bet svarbiausia – mąstymas ir praktiniai įgūdžiai. Todėl dažniausiai užsieniečiai kviečia į trumpalaikes stažuotes, nors kartais ir jos užsitęsia.

Viena mūsų imunologė su šeima (vyru ir dukra) išvažiavo dirbti į užsienio laboratoriją. Dėl gyvenamo ploto buvo susitarta iš anksto, kitos sąlygos tiko, darbas sekėsi gerai, nors laboratorijoje užtrukdavo ilgai – juk nenutrauksi pradėto bandymo... Tačiau artėjant metinėms šventėms vyras su dukra pabėgo į Lietuvą! Pasirodo, jis vietinės kalbos nemokėjo, niekur negalėjo dirbti, tik su dukrele laukdavo vėlai pareinančios žmonos. Vėliau grįžo ir ji ir disertacinį darbą jau ruošė mūsų institute.

Organizuodami tarptautinius renginius, ypač vasaros mokyklas, turėdavome daugiau laiko ir asmeniniams pokalbiams. Per vieną tokį pokalbį paklausiau, kodėl vokiečių imunologai nepriima vieno mūsų darbuotojo, nors jis atitinka visus reikalavimus (protingas, gerai moka anglų kalbą, išmano imunologiją ir t. t.). Atsakymas buvo labai asmeniškas ir subtilus – pasirodo, mūsų kandidatui „visada dreba rankos“, kitaip tariant, jis nesugeba dirbti skrupulingo laboratorinio darbo...

Taigi, užsieniečiai į savo laboratorijas, daugiausia Vakarų Europoje, priima ne visus norinčius, o tik tuos, kurie atitinka minėtus kriterijus, bet svarbiausia – turi įgimtų gabumų ir laboratorinio darbo patirties.

Kita instituto veikla

Instituto darbuotojai ne tik plėtojo fundamentinius ir taikomuosius darbus, bet ir ruošė aukštos kvalifikacijos specialistus. Baigę biologijos ir medicinos doktorantūros studijas, disertacijas galėjo ginti ne tik mūsų, bet ir kitų institucijų disertantai. Per 1990–2009 m. laikotarpį daktaro disertacijas apgynė 29 darbuotojai (7 – iš kitų įstaigų).

Viena iš imunologijos plėtojimo formų – 1991 m. įkurta Lietuvos imunologų draugija (LID). Visuotiniame susirinkime buvo išrinkta pirmoji LID taryba, kurią sudarė prezidentas prof. V. Tamošiūnas, viceprezidentai

doc. N. Šekštelienė ir dr. S. Čaplinskas, mokslinė sekretorė dr. J. Katkuvienė bei kiti LID nariai. Vėliau tarybos ir revizijos komisijos sudėtis daug kartų keitėsi. LID turi ir garbės narių. 1992 m. buvo įkurta Baltijos šalių imunologų draugijos asociacija (BaIS), kuri tais pačiais metais buvo priimta į Europos imunologų draugijos federaciją (EFIS) ir į Tarptautinę pasaulio imunologų sąjungą, todėl LID nariai nuo 1992 m. nuolat dalyvauja Europos ir pasaulio imunologų suvažiavimuose, mokyklose, parodose ir kituose renginiuose. Nuo 2005 m. LID nariai Imunologijos dienos – balandžio 29 d. – proga rengia spaudos konferencijas, dalyvauja radijo ir televizijos laidose, rašo populiarius straipsnius, rengia konferencijas. Be to, LID nariai atlieka ir svarbų koordinacinį darbą, atstovaudami savo šaliai ir Baltijos šalių imunologams.

Imunologijos instituto darbuotojai dalyvavo fiziko ir chemiko T. Grotthusso fondo veikloje: organizavo jubiliejines konferencijas, rašė monografijas, skyrė vardines stipendijas VU Chemijos fakulteto studentams, rūpinosi T. Grotthusso tėviškės sutvarkymu.

Pirmieji Lietuvos imunologų draugijos garbės nariai. Iš kairės: prof. habil. dr. B. Padegimas, doc. N. Šekštelienė, akad. P. Sadauskas ir prof. habil. dr. V. Tamošiūnas (LID prezidentas)

Instituto darbuotojai yra žurnalų *Biologija, Acta Medica Lithuanica, Laboratorinė medicina, Alergologija ir klinikinė imunologija, Veterinarija ir zootechnika,* tarptautinių leidinių *Central European Journal of Immunology, Acta Baltica Veterinaria,* taip pat *Visuotinės lietuvių enciklopedijos* redakcinių tarybų ir kolegijų nariai.

Imunologijos instituto darbuotojų yra tarp VU, LSMU senatų, fakultetų tarybų narių. Jie dirba ekspertais Valstybinio mokslo ir studijų fondo projektuose, įvairiuose MA konkursuose, vertina Lietuvos mokslo premijai pristatytus darbus.

Vadovaujantis LR Vyriausybės 2009 m. gruodžio 23 d. nutarimu *Dėl VU Eksperimentinės ir klinikinės medicinos instituto ir VU Imunologijos instituto reorganizavimo* įkurtas VMTI Inovatyvios medicinos centras, kurio sudėtyje yra ir Imunologijos departamentas (vad. dr. M. Mauricas). Manome, kad šis centras bus vienas iš aktyvių integruoto mokslo, studijų ir verslo slėnio *Santara* dalyvių.

17. Tikras žmogus, mokslininkas, vadovas
(Prisiminimai apie ilgametį Lietuvos mokslų akademijos narį prof. Juozą Virbicką)

MEČISLOVAS ŽALAKEVIČIUS

Citata iš Boriso Gribanovo knygos *Hemingvėjus*, labai tinkanti ne tik menininkui, bet ir Juozui Virbickui: „Kuo daugiau rašai, tuo vienišesnis daraisi... Dirbti privalai vienas, o laiko darbui kasdien lieka mažiau, ir jeigu jį leidi tuščiai, supranti darąs nuodėmę, kuri negali būti atleista“ (ištrauka iš Ernesto Hemingway'aus laiško).

Profesorius Juozas Virbickas buvo nepaprastai darbštus ir aktyvus mokslininkas, puikus organizatorius, vadovas, visuomenininkas. Profesoriaus darbai ir pareigos įspūdingi: Lietuvos mokslų akademijos narys korespondentas, habilituotas daktaras, Ekologijos instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas, instituto skyriaus ir laboratorijos vadovas, ilgametis direktoriaus pavaduotojas mokslui ir direktorius, Lietuvos mokslo premijos laureatas, publikavęs ne tik daugybę mokslo monografijų, straipsnių, bet ir išleidęs krūvą kitų mokslo veikalų: straipsnių rinkinių, žodynų, knygų, paruošęs visą plejadą mokslininkų ir sukūręs savitą hidrobiologinių ir ekologinių mokslinių tyrimų mokyklą.

Mokslą kuria išskirtiniai žmonės, talentingi lyderiai. Paprastai apie juos buriasi kolektyvai, formuojasi mokslinių tyrimų kryptys, mokyklos, steigiasi

laboratorijos, mokslo centrai, institutai. Toks ir buvo profesorius Juozas Virbickas. Jo pastangomis kurtos ir pertvarkytos laboratorijos, keistos tyrimų kryptys, burti mokslininkų kolektyvai, formuotas pats institutas. Jo darbų rezultatais iki šiol gali didžiuotis bei naudotis Gamtos tyrimų centro mokslininkai, aukštųjų mokyklų dėstytojai, doktorantai ir studentai. Jis nemėgo tuščių kalbų, tačiau mėgo darbą, siekdamas kuo aukštesnių rezultatų.

Institute, kuris kelis kartus keitė savo pavadinimą, su profesoriumi J. Virbicku man teko dirbti net 34 metus. Trečdalį to laiko dirbau jo pavaduotoju mokslui ir studijoms. Tie kartu praleisti metai asmeniškai man davė labai daug. Tai buvo neįkainojama mokslo organizavimo, valdymo ir vadovavimo institutui mokykla ir patirtis. Profesorius supažindino mane su šalies aplinkosaugos sistema, aplinkosaugos politika, strategija, ekologijos ir aplinkotyros mokslų specifika.

Profesorius nemėgo tinginių, nedorų, suktų, slidžių žmonių, nes pats buvo atviras, teisingas, doras, dvasingas, jautrus ir kenčiantis. Daug mokęs

Prof. Juozas Virbickas (kairėje) su savo pavaduotoju mokslui ir studijoms habil. dr. Mečislovu Žalakevičiumi

ir padėjęs, auklėjęs ir perspėdavęs apie pavojus, visada geranoriškas, visada besistengiantis su visais sutarti. Nebuvo jam lengva, nes ne visi šalia jo buvę tokie pat geranoriški, ne visada jam padėjo. Nepadėjo tiek, kad jis šiandien būtų tarp mūsų. Ne viską padarėme ir su šia kalte tebevaikštome... Galėjome būti jam geresni, atidesni, galėjome daugiau paremti... Tačiau, kaip dažnai atsitinka gyvenime, tai suprantame jau per vėlai...

Profesoriui į kraują buvo įaugę pareigingumas, atsakomybė ir neapsakomas darbštumas. Rašė jis daug ir greitai savo kaligrafiška, smulkia, taisyklinga rašysena. Kartais atrodydavo, kad jo mintys bėga toli toli. Skubėjo, labai skubėjo, nes norėjo padaryti kuo daugiau. Neretai, užėjęs su skubiais neatidėliotinais reikalais į jo darbo kabinetą, pasijusdavau nejaukiai, matydamas jo susikaupusį veidą, kuris palaipsniui keisdavosi, sugrįždamas prie įsiveržėlio primenamų reikalų. Nelabai patenkinto ar labai trukdomo žmogaus veidą, jam skubiai baigus užrašyti vieną ar kitą mintį, pakeisdavo šypsena. Visada užtikrindavo, kad jo netrukdau, nors mačiau, kad dar norėtų padirbėti (pats žinau, kokios nuostabios yra tos įkvėpimo minutės). Niekada neišvarydavo, neatidėdavo pokalbio, spręsdavo biurokratinius ar organizacinius reikalus čia pat, iš karto, neatidėliodamas.

Profesorius aiškiai formulavo mintis. Dažnai pats, negrąžindamas autoriams pataisyti, perrašydavo jų tekstus, ataskaitas, išmesdavo nereikalingas dalis. Darė taip, kad būtų greičiau ir kad tekstas būtų publikuotinas, nes žinojo, kad autorių taisymai ne visada duos norimą rezultatą. Ne kartą yra sakęs, kad kaupia minčių perliukus, kuriuos randa instituto mokslininkų rašiniuose. Sakydavo, kad būtų smagu iškabinti ant sienos – gal žmonės būtų atidesni savo darbams... Nors to nedarė. Buvo griežtas, reiklus, tačiau teisingas.

Jo tvarkingumą bei griežtumą gerai iliustruodavo kasdien darbo pabaigoje atliekama dokumentų bei susikaupusių raštų revizija – kas keliaudavo į bylas, kas negailestingai būdavo nutrenkiama į makulatūrą. Jam nebuvo būdinga kaupti vadinamuosius archeologinius popierių klodus, kurie neretai dažną vadovą varo į neviltį. Tai taip pat yra savotiškas talentas – sėkminga kova su nupopierėjimu, biurokratija ir drauge švarus bei tvarkingas darbo stalas.

Dabar vadovai pripratę reikalui esant gauti jiems darbui reikalingą informaciją iš pavaldžių skyrių, neretai juos užversdami savo nuolatiniais pavedimais. Profesorius po stalu (taip ir nesupratau, kokioje lentynėlėje) visada turėdavo pasidėjęs nedidelę pailgą užrašų knygutę, kurioje būdavo nuolat vedama instituto etatų registracija – kas paliko institutą, kas priimtas, į kokias pareigas, kokioje laboratorijoje, koks atlyginimas ir t. t. Nemačiau tos knygelės turinio, tačiau kai profesorius jį komentuodavo, susidarydavau vaizdą, kas ten surašyta. Kadangi jis pats vedė instituto personalo apskaitą, tai bet kada galėjo pasakyti, kiek etatų, kokių pareigybių turi viena ar kita instituto laboratorija, sektorius ar skyrius.

Paskutiniu direktoriavimo dešimtmečiu per susirinkimus ar metines instituto ataskaitas profesorius visada pabrėždavo ir pasidžiaugdavo, kad jo suburta komanda – pavaduotojai, administracijos ir padalinių darbuotojai – dirba savarankiškai, yra profesionalūs, kad jiems nereikia kasdien nurodinėti, ką jie turi daryti. Visada pagirdavo už gerą darbą, kartais man atrodydavo, kad gal ir ne visai pelnytai. Tai, žinoma, įpareigodavo žmones dirbti dar geriau. Ypač – tuos pareigingus, atsakingus, sąžiningus, padorius. Tačiau kai kurie tuo pasinaudodavo. Gal savaip supratę, kad dabar jau galima direktoriaus ir nepaisyti, kai jis toks geras.

Pamenu, kaip kartą apsikeitus su kitais institutais išleistais mokslo leidiniais, profesorius pasikvietė mane ir įpareigojo įkurti institute leidybos grupę (priimant vertėjų, maketuotojų, redaktorių), sujungti visus institute leidžiamus šešis mokslo žurnalus į vieną *Acta Zoologica Lituanica* su 4 numeriais per metus, leidžiamą anglų kalba. Nors atskiri instituto mokslo žurnalai buvo leidžiami po 1 ar 2 numerius per metus, daugeliui redaktorių tokia idėja pasirodė nepriimtina (pora žurnalų dar bandė išleisti atskirus savo sąsiuvinius), tačiau tai nesutrukdė pradėti leisti naujo jungtinio mokslo žurnalo, kuris dabar įtrauktas į *ISI Thomson Master List* sąrašą, laukiama jo pavadinimo pasirodant *WOS* sąrašuose. Profesorius J. Virbickas numatė, kad atskirai leidžiami žurnalai nėra perspektyvūs, o juos sustambinus bus daugiau galimybių turėti rimtą mokslo žurnalą, kurio ir portfelis nebus tuščias, ir gerės žurnale publikuojamų straipsnių kokybė.

Kaip instituto direktorius, J. Virbickas neišvengė instituciją užgriuvusių problemų. Gyvenimas keitėsi, ekonominė padėtis blogėjo, institutams buvo pradėta mažinti finansavimą. 1991–1992 metais sumažėjus baziniam biudžetiniam finansavimui, teko mažinti darbuotojų skaičių, o tai profesorius išgyveno labai skausmingai. Vėliau jis vis pabrėždavo, kad panašių rūpesčių ir permainų neteko patirti nė vienam prieš jį dirbusiam vadovui. Profesorius skundėsi, kad jam teko labai nedėkingas – reformų – laikotarpis. Iš tikrųjų institutas, turėjęs per 300 darbuotojų, sumažėjo net iki 160. Tuo metu profesorius nemanė, kad dar sudėtingesni laikai ateis jam jau išėjus Anapilin. Gamtos tyrimų centro institutų finansavimas 2010 metais buvo sumažintas dar 37 proc., palyginti su 2009 m. Nors sujungus keturis (Botanikos, Ekologijos, Geografijos ir Geologijos) institutus į vieną valstybinį mokslinių tyrimų institutą – Gamtos tyrimų centrą ir vykdant jo pertvarką bei labai svarbius Lietuvos mokslui prioritetinius ES struktūrinių fondų paramos projektus, lėšų reikėtų turėti kur kas daugiau, nei jų buvo 2009 metais. Kaip siekti rezultatų? Ar tų rezultatų esant tokiam finansavimui iš viso galima pasiekti? Atsakymų į šiuos klausimus Lietuvoje niekas neturi. Tai parodys tik laikas.

Direktoriaudamas profesorius J. Virbickas neskirstė lėšų laboratorijoms, jo vadovaujamo instituto viduje nebuvo atskirų institutų – laboratorijų su savo biudžetais ir vadovais kaip atskirų karalysčių su karaliukais, kurie nelabai žino, kaip tuos mokslui skirtus pinigus panaudoti. Profesorius valdė etatus ir finansus pats (kaip ir numatė Lietuvos Respublikos įstatymai), todėl visada galėjo paremti reikalingas kryptis ar tyrimus, plėsti perspektyvius padalinius. Tai leido tikslingiau planuoti doktorantūros studijas, plėtoti reikalingus institutui tyrimus.

2002 metais be instituto tarybos žinios, vien jos pirmininko sprendimu buvo nuspręsta Ekologijos institutą prijungti prie Vilniaus universiteto, keičiant jo statusą iš valstybinio į universitetinį. Gavus pavėluotą informaciją apie numatomą reformą, instituto taryboje kilo pasipriešinimas, nuteikęs darbuotojus prieš tarybos pirmininką ir, aišku, prieš direktorių. Profesorius aiškiai matė, kad toks žingsnis nieko gero institutui nežada, tačiau šią tarybos

pirmininko idėją palaikė. Vėlesni įvykiai parodė, kad instituto darbuotojų baimės nebuvo pagrįstos – Vilniaus universitetas ir jo rektorius su institutu elgėsi labai korektiškai, nedarė jam spaudimo, atvirkščiai, stiprėjo bendradarbiavimas, o tai buvo naudinga abiem pusėms.

Dar kuriant Vilniaus universiteto Ekologijos institutą profesorius pradėjo mane kviesti į visus aukščiausio lygio susirinkimus – jau tuomet planavo savo būsimą atsistatydinimą, sakė, kad turėsiu perimti vadovavimą institutui. Jam nepatiko pati jungimosi su Vilniaus universitetu idėja, tačiau, kaip jau minėta, tam nesipriešino (vėliau Švietimo ir mokslo ministerijos valdininkai viešai pripažino, kad universitetinių institutų idėja buvo klaida; įsigaliojus naujajam Mokslo ir studijų įstatymui, tokių institutų neliko). Kartą profesorius net svarstė, ar nereikia atskelti nuo kuriamo Vilniaus universiteto Ekologijos instituto kelių padalinių, įkuriant Hidrobiologijos institutą ir paliekant jį valstybinį, tačiau to nepadarė, ir institutas toliau vykdė mokslinius tyrimus.

2003 m. paskelbus Vilniaus universiteto Ekologijos instituto direktoriaus rinkimų konkursą, profesorius J. Virbickas į šias pareigas atsisakė balotiruotis, siūlydamas tai daryti man. Situacija nebuvo labai paprasta – nors turėjau absoliutų kolektyvo daugumos palaikymą, tačiau buvo ir prieš mane nusistačiusių darbuotojų. Artėjant rinkimams, profesorius ne kartą įspėjo, kad prieš mane rengiama kažkokia akcija (kaip jis sakė, kiaulystė) – kai kas nori sutrukdyti man tapti instituto direktoriumi. Į tai atsakiau, kad man tai nelabai rūpi ir nėra taip jau labai svarbu – į direktorius nesiveržiu. Yla išlindo iš maišo tik vėliau, kai vienintelis iš integruojamų į Vilniaus universitetą institutų būsimų vadovų buvau iškviestas pokalbio pas rektorių ir supratau kai ką daugiau.

2003 m. perėmęs vadovavimą Vilniaus universiteto Ekologijos institutui, susidūriau su dideliu instituto finansiniu deficitu – grėsė nuo rudens nemokėti atlyginimų darbuotojams. Teko dar kartą mažinti etatus – žengti skausmingą ir daug nervų reikalaujantį žingsnį. Tik vėliau supratau, kad su šiuo deficitu profesorius J. Virbickas neturėjo nieko bendro – Vilniaus universiteto Ekologijos instituto skolas sudarė jo artimiausios aplinkos vykdyta prasta vadyba, o jis per daug ta aplinka pasitikėjo.

Kai rengiausi išeiti akademinių atostogų daktaro (dabar – habilituoto daktaro) disertacijai rašyti, pristatant darbą instituto taryboje, kai kurie suabejojo mano sugebėjimais ir surinktos medžiagos pakankamumu. Tada profesorius mane palaikė, sakydamas, kad šiai disertacijai svarbus ne surinktos medžiagos kiekis, o galva ant pečių – sugebėjimas teorizuoti ir apibendrinti turimus duomenis aukštu mokslo lygiu, nes tai kokybiškai naujas darbas, palyginti su kandidatine (dabar – daktaro) disertacija. Jis manimi pasitikėjo, ir to pasitikėjimo apvilti neturėjau teisės. Jo pavestų darbų negalima buvo nepadaryti, nes mes jį gerbėme. Daktaro disertacija buvo sėkmingai parengta ir apginta Sovietų Sąjungos mokslų akademijos A. N. Severcovo gyvūnų evoliucinės morfologijos ir ekologijos institute, tuo metu geriausiame visoje Sovietų Sąjungoje.

Profesorius labai nemėgo tuščių kalbų, svarstymų ir politikavimo, o vertino tik konstruktyvius problemos aptarimus ir diskusiją, nes visada siekė konkretumo. Jo vedami susirinkimai visada baigdavosi aiškiomis rezoliucijomis, ir disertacijų gynimai jam dalyvaujant neužtrukdavo. Tačiau visi žinojo, kad prieš tai disertantas bent tris kartus turėjo apginti darbą savo laboratorijos svarstymuose, kelių laboratorijų susirinkime ir instituto taryboje. Tik tuomet darbą leisdavo ginti viešai, o nemažai darbų profesoriaus vadovaujamame institute viešam gynimui nebuvo palaiminti – buvo atmesti dėl juose rastų trūkumų.

Profesorius J. Virbickas labai išgyveno dėl to, kad jo sūnus išreiškė norą stoti į doktorantūrą jo vadovaujamame institute ir dirbti laboratorijoje: bijojo, kad žmonėms nepatiks, jie aptarinės. Į tai atsakiau, kad profesorius neturėtų žlugdyti sūnaus pasirinkimo, nors ir eina instituto direktoriaus pareigas, jis privalo sūnui suteikti tokią pat progą, kaip ir kitiems, jo neskriausdamas. Laikas parodė, kad sprendimas buvo teisingas – sūnus įstojo į doktorantūrą, sėkmingai ją baigė ir tapo rimtu tarptautinio lygio mokslininku.

Lietuvoje ir už jos ribų profesorius J. Virbickas buvo daugelio komitetų, komisijų, tarybų narys bei vadovas: daugiau kaip 20 metų dirbo instituto mokslinėje taryboje, dalyvavo kelių biologijos mokslo draugijų veikloje, buvo išrinktas specializuotos mokslinės tarybos daktaro disertacijoms ginti prie

Baltarusijos mokslų akademijos Zoologijos instituto nariu, 1991 m. tapo Tarptautinio Baltijos komiteto nariu, Lietuvos ekologų draugijos prezidentu.

Prof. J. Virbickas (pirmoje eilėje antras iš dešinės) su Lietuvos mokslų akademijos Biologijos, medicinos ir geomokslų skyriaus nariais

Lietuvoje gaji tokia visuomenės bendravimo kultūra, kad daug kur susirinkimai ir diskusijos vyksta visiems kalbant vienu metu ir nesiklausant kitų – toks savotiškas pagyvenusių moterėlių turgus senojoje miestelio aikštėje. Tačiau profesorius mokėdavo valdyti situaciją ir auditoriją. Jo pirmininkaujami susirinkimai niekada nevirsdavo turgumi, jis visada sugebėdavo suvaldyti kylančias aistras, be to, priimti konkretų ir aiškų sprendimą. Taip pat turėjo gebėjimą malšinti darbuotojų konfliktus – išskirstydavo konfliktuojančius į atskiras laboratorijas, ir žmonės energiją nukreipdavo į darbą, mokslą ir konkrečią veiklą.

Susitikimas su Baltarusijos mokslų akademijos nariais. Antras iš kairės akad. Leonidas Suščenia (LMA užsienio narys), greta akad. Vytautas Kontrimavičius, prof. Juozas Virbickas

Aštrius susirinkimus, kai kylanti profsąjungų lygio (destruktorių anarchistų) grupelė kartais neteisingai, neprofesonaliai ir primityviai bandydavo stumti dar vieną reformą, vadindavo garo nuleidimu – tegul pakalba, reikia leisti pakalbėti, vis tiek nugalės protas, vis tiek darysime, ką turime daryti. Jis puikiai išmanė minios psichologiją, jos pragaištingumą, destruktyvumą. Ir koks jis tuomet buvo optimistas!

Profesorius gerai išmanė ne tik biologiją, bet ir kitas su ja susijusias gamtos mokslų šakas – geologiją, hidrologiją; domėjosi istorija, literatūra. Dažnai laisvalaikiu, prie kavos puodelio įsitikindavome jo fenomenalia atmintimi, giliomis žiniomis, dėstomomis ne iš kokio vadovėlio, o iš retų rimtų senųjų knygų, monografijų. Jis buvo tikra vaikštanti enciklopedija – minėdavo šimtus pavardžių mokslininkų, turėjusių sąsajų su Lietuva ar joje vykdomais tyrimais bei tyrėjais.

Profesorius turėjo didžiulį autoritetą tiek tarp mokslininkų, tiek tarp aplinkosaugininkų, tiek tarp gamybininkų. Niekada neleido šio autoriteto žeminti. Atsakydavo oponentui tiesiai, o kartais ir aštriai. Nors griežto ir kartais ūmoko būdo profesorius sykiu buvo gana paprastas ir šiltas žmogus, besistengiantis išvengti konfliktų ir užglaistyti visokias tarp žmonių kylančias įtampas. Kartais net atrodydavo, kad yra per daug nuolaidus, tačiau profesorius, be abejonės, geriau pažino žmones, jų prigimtį ir posovietinę erdvę, kurioje mums visiems teko ir dabar (turiu galvoje likusį mentalitetą) tenka gyventi. Tokia jo taktika apsaugodavo nuo didesnių konfliktų, leisdavo produktyviai dirbti ir efektyviai valdyti.

Prisiminus tai, man visada iškyla vienuolio kapucino tėvo Stanislovo pozicija. Koks teisus dabar man atrodo kažkada tuomečių politikų už pasisakymus puolamas ir jiems talkinančios spaudos ujamas šis dvasininkas, kai kartą Dotnuvos bažnyčioje po mišių kalbėdamas susirinkusiems parapijos žmonėms ir *Žalakevičių kongreso* dalyviams kelis kartus pakartojo: „Mes – tarybiniai žmonės...“ Kaip daugeliui tai nepatiko, kaip jie putojo: „Kokie mes tarybiniai, mes per dieną dvi tapome nepriklausomi ir senos demokratijos žmonės...“ Ne tik tuomet, bet ir dabar, jau po 20 Nepriklausomybės atgavimo metų, nemaža visuomenės dalis tebeliko tokia pati giliai sovietinė – sovietinis mentalitetas, mąstymas, siekimas nieko neduoti, o tik imti, imti, imti... Kasdien su tuo susiduriu ir mūsų Gamtos tyrimų centre. Ir kartais darosi baisu matant, kad žmonės, atrodo, tik blogėja – keičiasi ne į tą pusę, kaip norėtume, kaip nori matyti šalies šviesuomenė. Reikia, matyt, suvalgyti daug druskos, kad pasikeistume į gera. Deja, kartais laisvė tokiam sovietiniam žmogui atriša rankas ne patiems geriausiems darbams daryti. Priešingai nei tėvui Stanislovui, kuris iškentęs stalinines represijas ir pažeminimus, sovietinius lagerius, požeminių kasyklų šachtas, įgavo stiprybės ir išminties, taip trūkstamos profesoriaus J. Virbicko laikais, trūkstamos ir dabar. Matyt, dar daug kartų turės pasikeisti, kad taptume kitokie.

Mylėdamas paprastą kaimo žmogų, profesorius buvo labai tolerantiškas ir Lietuvos tautinėms mažumoms. Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo kai kam prisimenant ir eskaluojant senas nesantaikas ir skriaudas, padarytas

kaimynų, ir stengiantis perdėtai tautiškai išgryninti šalį, jis labai tuo piktinosi, pabrėždamas, kad Lietuvoje nuo seno puikiausiai sugyveno įvairių tautybių atstovai, labai praturtinę kraštą, jo istoriją, suteikę ypač savitą veidą Vilniaus miestui, kuriame gimė, užaugo, susiformavo daug pasaulinio garso asmenybių – menininkų, mokslininkų, rašytojų. (Šias skaudžias temas vėliau ne kartą nagrinėjo ir Lietuvą visa širdimi mylėjęs bei garsinęs rašytojas Česlovas Milošas ir daug kitų šviesių žmonių.) Profesorius kiek galėdamas padėdavo savo sodybos kaimynams – vietiniams lenkams, suvokdamas, kaip jiems dabar sunku tvarkyti žemės nuosavybės teisės atgavimo dokumentus, nepriprantant prie besiplečiančios biurokratijos, nemokant kalbos ir nesant labai raštingiems. Jis dažnai pasakodavo, kaip visada puikiai lietuviai sutardavo su nuo seno čia gyvenusiais rusais sentikiais.

Prasidėjus Lietuvoje aplinkosaugos strategijų kūrimo bumui, profesorius nusiuntė mane dirbti į Lietuvos Respublikos aplinkos ministeriją, kad su tarptautiniais ekspertais parengtume Valstybinę aplinkosaugos strategiją.

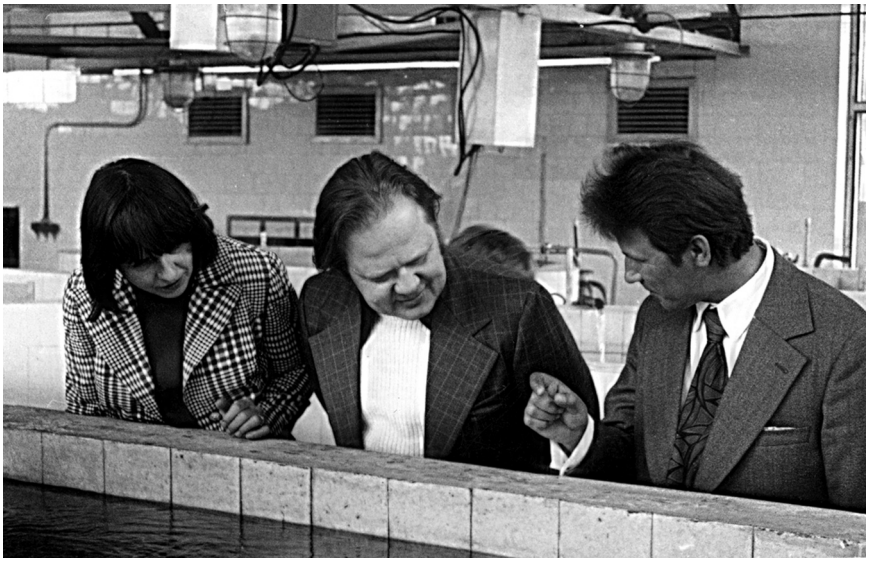

Prof. J. Virbickas Eksperimentinio akvariumo svečiui iš Amerikos prof. Algirdui Avižieniui aiškina žuvų auginimo baseine ypatybes

Pradžioje didelio tokio darbo poreikio nejutau ir nerodžiau susidomėjimo juo, nes atrodė, kad tai ne man skirta užduotis. Tada jis net pyktelėjęs pasakė, kad tai bus tiek institutui, tiek man labai naudinga ateityje – plėsis akiratis, stiprės ryšiai, patirtis. Tik vėliau supratau, koks jis buvo teisus. Vėliau teko dalyvauti rengiant dar penkias aplinkosaugos strategijas, keletą stambių aplinkosaugos projektų.

Profesorius visada stebėdavosi, kaip kai kurie žmonės negali vienu metu daryti kelių darbų. Sakydavo, kad jie daug praranda ir mažai pasieks, nes žmogus gyvendamas gauna labai jau ribotą laiko limitą. O profesorius mokėjo vienu metu daryti daug darbų. Šitaip intensyviai dirbdamas jis degė degė, kol sudegė, išėjo, paliko... Liko tik šviesus atminimas. Atminimas tikro žmogaus, tikro mokslininko, tikro vadovo. Liko jo knygos, straipsniai, jo mokiniai, jo vaikai, anūkai. Profesorius Juozas Virbickas lieka mūsų – instituto darbuotojų, Lietuvos mokslų akademijos narių – širdyse visiems laikams.

ŽEMĖS ŪKIO MOKSLAI

18. Profesorius Juozas Tonkūnas (1894–1968)

LEONAS KADŽIULIS

Gyvenimo vingiuose

J. Tonkūnas – ypatingas žmogus, kurio gyvenimą būtų galima apibūdinti kaip virtinę neįtikėtinų kontrastų – kopimą į kalną, balansavimą ties bedugne ir vėl kopimą į viršų. Šešerių metų jis – naginėtas piemenėlis, o vos trisdešimt trejų sulaukęs – profesorius, aukštosios mokyklos vadovas. Keturiasdešimties jis – ministras, o keturiasdešimt septynerių – net keturiolikai metų Sibiro lagerių pasmerktas kalinys. Užsigrūdinęs sportininkas, medžiotojas, pirmaisiais lagerių metais pajėgęs kelti sunkesnįjį rąsto galą ir taip pelnęs net kriminalinių kalinių pagarbą, o vėliau bent du kartus atsidūręs prie bado mirties slenksčio. Dešimtį metų kalintas be teismo, paskiau nuteistas 25 metams katorgos, po trejų metų paleistas, o dar po metų, 1955-aisiais, grįžęs į Lietuvą. Vos metams prabėgus išrenkamas LSSR MA nariu korespondentu (!), po dvejų metų (1958) jam panaikinamas teistumas ir grąžinamas pedagoginis profesoriaus vardas, nors žemės ūkio mokslų kandidato disertacija apginama tik po metų (1959). Visiškos reabilitacijos sulaukė tik 1990 metais, jau atkūrus Nepriklausomybę.

Profesorius iš toli ir iš arti

Pažintis su Juozu Tonkūnu, tiesa, netiesioginė, prasidėjo man, dar pradinukui, vartant anų laikų kalendorių. Jame, be prezidento Antano Smetonos,

puikavosi ir ministrų portretai. Gražiausias man tuomet pasirodė jaunasis švietimo ministeris J. Tonkūnas. Antroji, taip pat netiesioginė pažintis, tik jau susijusi su ne tokiomis maloniomis asociacijomis, buvo ginant diplominį darbą apie egzotiškus šakotavarpius kviečius. Juos tyrinėjau atlikdamas praktiką Dotnuvoje. Duomenims statistiškai apdoroti panaudojau J. Tonkūno knygą *Lauko bandymai* (Kaunas, 1940), o literatūros šaltinių sąraše nurodžiau ir jos autorių. Ir vos nenudegiau. Vienas baikštus profesorius, komisijos narys, pasivedęs mane į šalį, įspėjo, jog šio autoriaus cituoti negalima. Sužinojau, kad tas autorius – tas pats man jau pažįstamas prieškario ministras. Gyvenome gūdžiais J. Stalino valdymo metais, o cituojamas leidinio autorius, nors dar nenuteistas, devinti metai kaip kalinys...

Po penkerių metų, 1955-aisiais, kai suvargęs ir ligotas Profesorius grįžo į Lietuvą, mus suvedė bendras darbas Dotnuvoje. Jis buvo paskirtas selekcijos stoties skyriaus vedėju, bet bandymų laukelius įsirengė ir Dotnuvos bandymų stoties Valinavos kultūrinėje ganykloje, kur aš darbavausi jau keletą metų. 1956 m. šių dviejų stočių bazėje įkūrus Žemdirbystės institutą, Profesorius paskiriamas Pievų ir ganyklų skyriaus vedėju, o aš moksliniu darbuotoju, jo pagalbininku. Vykdėme ir atskirus, ir bendrus tyrimus. Jis, jau patyręs mokslininkas, kelių knygų autorius, pakvietė mane kartu rengti naujus leidinius, rašyti mokslinius straipsnius.

1961 m. pabaigoje dėl kreipimosi, plačiau žinomo *Laiško N. Chruščiovui* vardu, ir gynusio Lietuvos žemės ūkį nuo avantiūrinių rekomendacijų iš Maskvos, Žemdirbystės institutas pakliuvo į kritinę padėtį – pradėta vykdyti nemaža instituto vadovybės pertvarka šitaip ieškant kaltų ir nepatikimų. Prof. J. Tonkūnas, įvertinęs tokią padėtį ir savo sveikatos būklę, pasiprašė atleidžiamas iš vedėjo pareigų. Instituto direktorius Petras Vasinauskas žemės ūkio ministrui pasiūlė vedėju skirti mane, bet aš spyriojausi. Vieną 1962 m. vasario vakarą mane, pakartotinai pasiprašiusį neskirti į tas pareigas, į savo kabinetą išsikvietė su visa ministerija Dotnuvon „ištremtas“ jos vadovas Vytautas Vazalinskas. Jis įdėmiai klausėsi mano motyvų, girdi, po tokio mokslo milžino man, perpus jaunesniam, neturinčiam vadovo savybių ir patirties, bus sunku išlaikyti skyriuje tvarką ir pasiektą lygį. Patylėjęs pasakė: „Supratau, jog gerbi ir myli Profesorių. Todėl,

~ prof. J. Tonkūnas su žmona Janina (greta) ir šeimos drauge agronome Ada Puidokaite ~

jei nori, kad jis dar galėtų dirbti institute, imkis vedėjo pareigų.“ Po šių žodžių neliko nieko kito, tik sutikti tapti vedėju, bent laikinai (tiesa, tas laikinumas užtruko kone tris dešimtmečius). Taip dar šešerius metus, iki Profesoriaus mirties, dirbome šalia, tik susikeitę pareigomis. Įsitikinau, kaip gera turėti skyriuje tokį autoritetą. Jis nevengė pasakyti, ką vedėjui vertėtų daryti kiek kitaip. Bet tai sakydavo labai taktiškai, dažniausiai akis į akį, nepažemindamas bendradarbių akyse. Kai jo netekome, dirbti vedėju tapo gerokai sunkiau.

Bendravome ir šeimomis. Jo žmona Janina, buvusi Žemės ūkio akademijos (ŽŪA) Namų ūkio sekcijos dėstytoja, greitai rado bendrų interesų su mano žmona Genovaite, kuri taip pat buvo krimtusi namų ūkio agronomijos mokslų. Susipažinome ir su jų vaikais, nuolat atvykdavusiais paviešėti pas tėvus – šauniąja matematike Vida ir inžinieriumi Rimantu, vėliau, atgavus Nepriklausomybę, tapusiu diplomatu, LR ambasadoriumi. Juozinių švęsti iš Kauno kartais atvykdavo šeimos bičiulis, taip pat lagerių kelią nuėjęs Antanas Kučingis, nepakartojamas Mefistas operoje *Faustas*. Beje, Tonkūnai prieškario Kaune buvo nuolatiniai teatro lankytojai.

Svarbiausios datos

Svarbiausios Juozo Tonkūno gyvenimo ir veiklos datos nusidriekia per du šimtmečius, du pasaulinius karus, revoliuciją, tris okupacijas, o geografiškai – nuo Lietuvos per carinės Rusijos, vėliau ir Vakarų Europos mokslo centrus, sovietmečiu – net iki Sibiro platybių.

J. Tonkūnas gimė 1894 m. kovo 30 d. (senuoju stiliumi – kovo 17 d.) Stačiūnuose, Pasvalio valsčiuje, ūkininkų šeimoje, sulaukusioje 9 vaikų. Juozukas buvo ketvirtas, tad vos šešerių sulaukęs pradėjo dirbti – iš pradžių žąsiaganiu, vėliau įvairių ūkio darbų pagalbininku.

1905 m. baigė Smilgių pradžios mokyklą. 1905–1913 m. – Mintaujos (Jelgavos) gimnazijos moksleivis, jau nuo penktos klasės užsidirbantis iš privačių pamokų. Įgijo atestatą su aukso medaliu. 1913–1918 m. – Maskvos Petrovsko-Razumovsko žemės ūkio akademijos studentas. Ją baigęs įgijo agronomo vardą. 1915 m. fronto linijos atskirtas nuo tėviškės, studijas derino su darbu Žemutinio Pavolgio tyrimo grupėje, taip užsidirbdamas pragyvenimui. Praktikos metu ten jis surinko duomenis labai puikiai įvertintam diplominiam darbui *Dirvožeminiai ir botaniniai Jachromos upės slėnio tyrimai*. Jie, ko gero, bus įkvėpę J. Tonkūną ir Lietuvoje mokslinę veiklą daugiausia skirti pievininkystei.

1918 m. vasarą J. Tonkūnas iš Maskvos grįžta į Lietuvą, dirba tėvų ūkyje. 1918–1919 m. – Pasvalio valsčiaus komiteto pirmininkas (viršaitis). 1919–1923 m. Žemės ūkio ministerijos Žemės reformos departamento inspektorius, direktorius, Žemės reformos komisijos pirmininkas. 1923–1924 m. – Lietuvos universiteto dėstytojas, docentas. 1924–1941 m. – Žemės ūkio akademijos Dotnuvoje Žemdirbystės katedros vedėjas, akademijos sekretorius (1924–1926), profesorius (1927), prorektorius (1927–1928), rektorius (1928–1934), Sėklų kontrolės stoties vedėjas (1928–1939). 1932 m. sukuria šeimą su ŽŪA studente Janina Milvydaite. 1934–1939 m. – švietimo ministras.

1941–1954 m. J. Tonkūnas – sovietinių lagerių ir Vladimiro kalėjimo kalinys, 1954–1955 m. – Sibiro tremtinys. 1955–1956 m. – Lietuvos valstybinės selekcijos stoties Agrotechnikos skyriaus vedėjas. Nuo 1956 m. – LMA narys korespondentas. 1956–1960 m. – Lietuvos žemės ūkio akademijos dėstytojas, nuo 1958 m. – profesorius. 1956–1962 m. – Lietuvos žemdirbystės instituto

(LŽI) Pievų ir ganyklų skyriaus vedėjas. 1962–1968 m. – šio skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas. 1968 m. gegužės 6 d. mirė (ištikus insultui). Palaidotas Gėlainių kapinėse netoli Dotnuvos.

Specialistas, mokslininkas, administratorius

J. Tonkūno gyvenime tikrai kūrybinei veiklai galima priskirti 25 metų laikotarpį iki įkalinimo bei tremties – pradedant studento tyrimais Maskvos ŽŪA ir baigiant labai produktyviu darbu prieškario Lietuvoje – ir dar 12 metų laikotarpį grįžus iš tremties, taigi iš viso apie 37 metus. Pridėjus tai, kas iš jo buvo atimta kalėjimo ir tremties, susidarytų per pusę šimtmečio. Nepaisant beveik trečdalio prarastų kūrybingiausių metų, J. Tonkūnas nuveikė nepaprastai daug – kaip specialistas, kaip švietimo ir mokslo administratorius, o ypač kaip mokslininkas.

Dirbdamas Žemės ūkio ministerijoje, jis ruošė Žemės reformos įstatymo projektą, jos instrukcijas, kitus dokumentus, žemės rūšies bei jos kainos nustatymo taisykles ir sprendė daug kitų praktinių klausimų. Tai buvo ne vien biurokratinis darbas. Reikėjo gerai pažinti padėtį kaime ir parceliuojamuose dvaruose, ir J. Tonkūnas ją gerai pažino. Tuo įsitikinau važinėdamas su grįžusiu iš tremties Profesoriumi po Lietuvos ūkius: net praėjus beveik keturiems dešimtmečiams, jis vardydavo pravažiuojamus dvarus, dažniausiai paverstus sovietiniais ūkiais (sovchozais).

Būdamas ministru, jis taip pat vykdė reformas. Jo vadovavimo Švietimo ministerijai metais Lietuvos kaimas praturtėjo naujais šviesiais pradinių mokyklų pastatais. Švietimo sistema iš 4 pradinės mokyklos skyrių ir 8 klasių gimnazijos buvo pertvarkyta į 6 skyrių ir 7 klasių gimnazijos derinį su stipriu humanitariniu, tautiniu akcentu. Ne viename mieste iškilo nauji gimnazijų rūmai. Didžiausia tų metų statyba – moderniausios universiteto klinikos Kaune. Įsteigta trečioji aukštoji mokykla – Veterinarijos akademija. Pagaliau ministras J. Tonkūnas ruošė ir 1938 m. Seimui pateikė tvirtinti Lituanistikos instituto statuto projektą – jis buvo ir prie būsimosios Mokslų akademijos ištakų.

Ypač dideli J. Tonkūno nuopelnai krašto žemės ūkiui. Jis kūrė ir puoselėjo antrąją Lietuvos aukštąją mokyklą – ŽŪA, buvo daugelio jos tyrimų

pradininkas, geras metodininkas, puikus pedagogas. Jo, kaip profesoriaus, darbe buvo subalansuotos trys visaverčio mokslininko dedamosios: moksliniai tyrimai, dėstymas ir mokslo sklaida. Savo paskaitose jis studentams dėstė ne vien vadovėlines tiesas, bet ir tyrimais gautus rezultatus. Juos skelbė moksliniuose straipsniuose ŽŪA metraščiuose, vadovėliuose ir agronomams bei ūkininkams skirtuose leidiniuose. Tyrimų studijas Vakarų Europos mokslo centruose ir savo metodologinę patirtį apibendrino 1940 m. išleistoje knygoje *Lauko bandymai* (Kaunas), o grįžęs iš tremties – atnaujintame ir papildytame leidinyje *Lauko bandymų metodas* (Vilnius, 1957).

J. Tonkūnas buvo didelis metodikos autoritetas ne vien Lietuvoje, bet ir už jos ribų. 1959 m. žurnale *Zemledelije* jis paskelbė straipsnį apie būtinumą skaičiuoti bandymų paklaidas. Straipsnis sukėlė nemažą atgarsį, nes Sovietų Sąjungoje tuo metu dažnai buvo ignoruojama bandymų metodikos abėcėlė, nebuvo nusistovėjęs ir žolės derliaus nustatymo būdas ganyklose. Prof. J. Tonkūnas, atlikęs metodinį tyrimą, pasiūlė dvigubos apskaitos laukelius, kurių pusės pakaitomis nupjaunamos prieš ganant ar nuganomos. Taip elgiantis paisoma pagrindinių metodikos reikalavimų. Anot J. Tonkūno, toks bandymas turi išlaikyti tris egzaminus: tikrumo, tikslumo ir tipingumo. Kad duomenys būtų tikri, vykdant bandymą negali būti šiurkščių matavimo, svėrimo ir panašių klaidų. Tikslumą parodo nukrypimų nuo vidurkio dydis, o duomenų tipingumą nusako tai, kiek jie atitinka klimatą, dirvožemį ir kitas sąlygas, kuriomis norima juos taikyti. Todėl agronomijos ir daugelio kitų su gamta susijusių sričių tyrimus tenka kartoti.

Būdamas kritiško proto ir logiško mąstymo, jis atsargiai vertindavo savo ir bendradarbių skelbiamas tiesas, kritiškai žiūrėjo ir į pripažintų autoritetų siūlymus. Vos pradėjęs dirbti Dotnuvoje, J. Tonkūnas susipažino su tuo metu garsaus Karaliaučiaus universiteto profesoriaus E. A. Mitscherlicho pasiūlytu metodu dirvų tręštinumui nustatyti. Jis buvo paremtas tyrimais vegetaciniuose induose. J. Tonkūnas suabejojo, ar induose gauti duomenys bus tipingi, ar atspindės gaunamus lauke. Jis atliko lyginamuosius tyrimus lauke bei vegetaciniuose induose ir 1926 m. ŽŪA metraštyje ir žurnale *Žemės ūkis* paskelbė didelį minėtą metodą kritikuojantį straipsnį.

J. Tonkūnas (dešinėje) ir L. Kadžiulis
LŽI bandymų laukuose Dotnuvoje, 1964 m.

Pievininkystės puoselėtojas

Pievininkystė – tai ta mokslo šaka, kurios pamatus Lietuvoje keturis dešimtmečius klojo prof. J. Tonkūnas. Jo paties ir jo mokinių tyrimų rezultatais grindžiamas palyginti stiprus mūsų šalies žolių ūkis. Šių tyrimų pagrindu paskelbta gausybė straipsnių šalyje ir užsienyje, paruoštos ir išleistos kelios solidžios monografijos, laimėtos kelios Lietuvos mokslo premijos, o 1976 metais, lyg kompensacija už nepelnytą kritiką praėjusį dešimtmetį, paskirta Sovietų Sąjungos valstybinė mokslo ir technikos premija.

Tyrimus jis vykdė nuosekliai – pradėdavo nuo bendriausių, paprastesnių dalykų ir eidavo prie sudėtingesnių, detalesnių. Vos pradėjęs profesoriauti, J. Tonkūnas Dotnuvoje suorganizavo pievų tręšimo ir dalinio įsėjimo tyrimus atliekant daugiau kaip šimtą bandymų pagal tą pačią schemą, mat siekė kuo didesnio tipingumo visoms Lietuvos pievoms, o po ketverių metų apibendrino 54 bandymų duomenis (50 bandymų duomenų nepanaudojo, nes jų tikrumas kėlė abejonių). Padaryta išvada ir pateikta rekomendacija, jog pievas verta tręšti fosforu ir kaliu, o azotu – labai brangia Čilės salietra – neapsimoka.

Dotnuvėlės upelio slėnyje jis buvo įsirengęs ir du unikalius stacionarius 14–16 metų tręšimo bandymus. 1941 m. tų bandymų duomenis dar prieš įkalinimą perdavė ŽŪA bibliotekai. Deja, jie sudegė, kai besitraukianti nacių kariuomenė bibliotekos rūmus susprogdino. Laimei, prof. J. Tonkūnas visada stengėsi duomenis dubliuoti, išlikusi jų santrauka vėliau buvo paskelbta.

Kiti jo tyrimai buvo skirti sėklų kontrolei, taip pat kitiems gyvenimo iškeltiems žemdirbystės klausimams – prof. J. Tonkūnui pirmiausia rūpėjo ieškoti atsakymų, kurių laukė pažangos keliu einantis ūkis.

Po ilgos pertraukos grįžęs į Lietuvą, J. Tonkūnas dar kartą, tik jau kitokiomis ūkininkavimo sąlygomis, suorganizavo didelę pievų tręšimo bandymų grupę. Čia jo talkininkai buvo įvairiuose ūkiuose dirbę agronomai – buvę jo studentai.

Paskutinį darbo dešimtmetį prof. J. Tonkūnas daugiausia tyrinėjo azoto trąšų naudojimą ganyklose. Šie darbai tuo metu buvo aktualūs ir originalūs – panašius tyrimus daugelis buvusios Sovietų Sąjungos pievininkų ne tik Rusijoje, bet ir Ukrainoje, net Užkaukazėje pradėjo vykdyti tik po penkerių dešimties metų. Tyrimus profesorius pradėjo nuo mažų azoto trąšų normų ir jas didindamas ieškojo tos ribos, nuo kurios derlius esmingai nebedidėja. Kelerių metų tyrimai, atlikti su bendradarbiais Žemdirbystės institute (Dotnuvoje, Joniškėlyje, Radviliškyje, Rumokuose ir Samališkėje), parodė, kad panaudojus 1 kg azoto trąšų, iš ganyklų žolės gaunama 13 pašarinių vienetų, o tai yra labai rentabilu. Taip pat šiais tyrimais nustatyta, kad siekiant tolygesnio augimo per vasarą azoto trąšas reikia berti ne vieną kartą, bet metinę normą paskirstyti keliems ganymams. Taip prof. J. Tonkūno pradėti tyrimai sudarė pagrindą darnios ganyklų priežiūros ir naudojimo sistemos, leidusios ūkiams gaminti pieno dvigubai daugiau negu reikia Lietuvai, ir iš to nemažai uždirbti. Šių tyrimų rezultatai sudomino Europos pievų federacijos konferencijų bei tarptautinių pievininkystės kongresų dalyvius Maskvoje, Leipcige ir net Australijoje.

Visų jį pažinojusiųjų atmintyje Profesorius išlieka kaip didelė asmenybė, stiprus, principingas, tiesus, sau ir kitiems reiklus, santūrus žmogus. Išoriškai rimtas, net sausokas, o iš arčiau pažinus – jautrios sielos, šiltas ir nuoširdus. Esu laimingas, galėjęs būti taip arti Jo. Lietuvos istorijoje Jis lieka tarp didžiųjų.

19. Šeši dešimtmečiai su Mokslų akademija

LEONARDAS KAIRIŪKŠTIS

Pakeliui į didįjį mokslą

Lietuvos mokslų akademiją, kokia ji buvo ankstyvame pokaryje, branginu kaip relikviją, primenančią pirmą žingsnį pakeliui į mokslą, pirmą ir sykiu paskutinę tarnybos vietą per visą mano netrumpą gyvenimą. Tai atsitiko 1951 m. lapkričio 1 d., kai įsakymu Nr. 97 Lietuvos TSR mokslų akademijos prezidentas Juozas Matulis paskyrė mane Miškų ūkio instituto laborantu.

Buvau tada Lietuvos žemės ūkio akademijos (LŽŪA) Miškų ūkio fakulteto V kurso studentas, gerokai daugiau nei studentui reikėjo, pažinęs mokslinių būrelių, studentų mokslinės draugijos (SMD) ir apskritai akademinio jaunimo gyvenimą. Dveji metai bendrųjų studijų Vilniaus universiteto Miškų ūkio fakultete, kur paskaitas skaitė geriausi to meto Lietuvos profesoriai – K. Daukšas, V. Kaikaris, H. Horodničius, tada dar asistentas, vėliau akademikas rektorius J. Kubilius, akad. T. Ivanauskas, MA nariai korespondentai A. Minkevičius, J. Dagys, profesoriai P. Bluzmanas, K. Šleževičius, P. Garmus. Vėliau treji metai specialių studijų Lietuvos žemės ūkio akademijoje (LŽŪA) bei aktyvi veikla studentų visuomeniniame gyvenime, leidusi suprasti, kad miškininko profesiniam pasirengimui būtina didelė visų fundamentalių dalykų įvairovė: fizika, chemija, matematika, biologija, fiziologija, dirvožemis, klimatologija ir hidrologija. Labai norėjosi pagilinti miškininkystės žinias, geriau pažinti miškus ir įgyti bent kiek praktinių miškų tyrimo įgūdžių. Tuo laiku Lietuvos

mokslų akademijoje jau buvo įkurtas Miškų ūkio institutas ir mes, studentai, jo trauką aiškiai jutome.

Mano pirmasis (dabar naiviai atrodantis!) eksperimentas veisti miškus iš mažiausių, vos kelias savaites augusių diegų (jis oficialiai vadinosi *Pušies ir eglės kultūrų užveisimas diegais*) ėjo į pabaigą. Dviejų vegetacijų metu įrengtame mikrodaigynėlyje Panemunės šile ir dėžėse fakulteto kultūrų kabinete auginami diegai davė pakenčiamą rezultatą. Iš jų įveisti želdiniai Vilkijos girininkijoje pas eigulį C. Ajauską neblogai prigijo ir augo. Buvo aišku, kad diplominiam darbui medžiagos užtenka. Studentų mokslinės draugijos konferencijoje perskaitytas pranešimas, respublikinėje studentų ir moksleivių darbų apžiūroje laimėjęs prizinę vietą. Tai buvo savotiška paraiška į MA institutą.

Tačiau lemtingiausias postūmis į mokslą formavosi anksčiau. Miškininkystės katedros vedėjas Leonardas Šernas, vadovavęs miškininkystės būrelio užsiėmimams LŽŪA, išskyrė mus tris, dar trečio kurso studentus, labiau besidominčius miškininkyste: V. Jakubavičių, V. Dambrauską ir mane. Kartais jis pasikviesdavo mus po paskaitų į kurią nors nuošalesnę auditoriją ir aiškindavo, kas nauja paskelbta mokslinėje literatūroje, duodavo paskaityti įvairių straipsnių, kad vėliau referuotumėme. Taip kartais šnekučiuodavomės iki išnaktų. L. Šerno gilus bendrosios biologijos supratimas ir filosofinis gamtos dėsnių aiškinimas mane tiesiog žavėjo. Dar ir dabar atsimenu tuos mūsų pokalbius kaip labai mielą, artimą, pedagogišką ir kartu tėvišką bendravimą.

Įsteigus Miškų ūkio institutą L. Šernas paliko katedrą ir 1950 m. pabaigoje išėjo dirbti instituto Miško biologijos ir miškininkystės poskyrio vedėju. Mūsų, trijų studentų, jis nepamiršo, kartais pasikviesdavo. 1951 m. ankstyvą pavasarį paėmė mane net į ekspediciją. Išsiruošėme dviese pėsti, kuprinėm nešini, į Kazlų Rūdos – Jūrės juodalksnynus. Tik tada supratau, kokios menkos mano žinios, kiek klausimų kelia kiekvienas medynas. Noras pateisinti vadovo dedamas viltis lyg ir nulėmė tolimesnį mano gyvenimo kelią. Neslėpsiu, gaila buvo palikti įsisiūbavusią, bemaž paties sukurtą studentišką veiklą Žemės ūkio akademijoje ir perpildytas auditorijas.

1951 m. spalio 30 d. atėjau į institutą. Pradėjau nuo modelinių medžių analizės. Mūsų darbo kambarys buvo vienas iš akademijos miško želdinimo kabi-

netų. Nepasakysiu, kad darbas sekėsi labai lengvai. Didžiulės ąžuolo atpjovos, kurių po pirmųjų ekspedicijų čia buvo suvežta visa krūva, tūnojo jau gerokai perdžiūvusios. Nelengva buvo nušlifuoti kryžių pagal 4 spindulius rievėms skaičiuoti, suvesti dešimtmečių žiedus, o, svarbiausia, nesuklysti – nepraleisti rievių, kurių tik pėdsakai, o ir pėdsakų viename iš spindulių galėjo nebūti.

Vėlų 1951 m. lapkritį MA Miškų institutas sukvietė pirmąją mokslinę konferenciją. Dabar ją galėtume vadinti tarptautine. Pranešimus konferencijoje skaitė bene žymiausi to meto Tarybų Sąjungos vakarinės dalies miškininkystės mokslininkai. Atsimenu, kaip įdomu buvo klausytis akad. V. I. Perechodo, prof. B. D. Žilkino ir doc. K. F. Mirono iš Baltarusijos, prof. V. P. Timofejevo iš Maskvos, doc. A. Zviedrio ir P. Sarmos iš Latvijos pranešimų. A. Matulionis, tada dar jaunas Lietuvos vyriausiosios miškų ūkio valdybos viršininkas ir žemės ūkio ministro pavaduotojas, istoriniu aspektu apibūdino varganą tuometės Lietuvos miškų ūkio būklę: vidutinis tūris 1 ha, kiek menu, nesiekė 100 kub. m/ha, medynų vidutinis skalsumas mažiau nei 0,7. Akad. T. Ivanauskas kalbėjo apie faunos rekonstrukciją, L. Šernas – apie juodalksnynų sausinimą, M. Lukinas – apie ąžuolynų tipus, M. Jankauskas – apie maumedžių tyrimus Lietuvoje. Gausi, gal 60–80 konferencijos dalyvių grupė su svečiais iš kitų respublikų aplankė garsųjį Degsnės maumedyną, Balbieriškio apylinkes ir turtingiausią to meto Alytaus medelyną, kurį buvo išpuoselėjęs ir labai praplėtęs tuometis Alytaus miškų ūkio direktorius, vėliau ilgametis instituto darbuotojas, nusipelnęs miškininkas S. Tuminauskas.

1952 m. gegužės pabaigoje dirbdamas vyr. laborantu turėjau atlikti visus reikalingus ugdymo kirtimų tyrimo darbus Dubravos miške. Miškų ūkio fakulteto dekanui doc. S. Mostauskiui ir praktikų vadovams B. Kančiui ir J. Butėnui leidus, pasitelkiau trečio kurso studentų grupę. Tarp jų buvo M. Vaičys, L. Žuklys, S. Pileckis, K. Bublys ir kiti dabar žinomi miškų mokslo atstovai.

Birželio viduryje, jau apgynus diplominį darbą, susiruošėme į ekspediciją po Lietuvą, rinkome ugdymo kirtimų tyrimams plotus. MA prezidiumas jau buvo davęs institutui sunkvežimį. Važiavome keturiese: vairuotojas J. Andrašius ir L. Šernas kabinoje, o aš su J. Kručkausku – ant sunkvežimio kėbulo. Buvo nepaprastai įdomu. Aplankėme Ukmergės, Lėno miškus. Pirmąkart

pabuvojau buvusio Lietuvos prezidento A. Smetonos dvare. Apie Prezidentą žinojau iš vaikystėje skaityto žurnalo *Karys* – ten būdavo nuotraukų, kur jis per atostogas pjauna Lėno pievas, o žiemą su miškininkais medžioja. Geras tai paprotys. Žinojau ir apie jo dvarą – kad jį jam padovanojo, rodos, po 5 litus susidėję visi Lietuvos valstybės tarnautojai. Mums atvažiavus šie rūmai buvo tušti. Ant parketo mėtėsi stiklo gabalėliai, durys atdaros, galėjai jausti, kad po karo čia niekas negyveno. Beje, po trejų metų ekspedicijoje Karaliaučiaus srities Ramintos miške matėme panašiai apleistus H. Geringo medžioklės rūmus.

Ilgiau užsibuvome Panevėžio, Krekenavos, Radviliškio, Šiaulių, Žagarės, Joniškio, Joniškėlio, Pakruojo miškuose. L. Šernas gerai pažinojo vietos miškininkus, suprato jų bėdas, o šie mums labai daug padėjo: rodė, kur įdomesni medynai, pradėti kirtimai, pavykę želdiniai ir t. t. Bendrauti su tokiais girininkais, kaip Matijošaitis Žagarėje, Apalainis Baisogaloje, Adomaitis Verbūnuose, Kaziliūnas Biržuose, Ilekis Vyžuonose, Misiūnas Kaune, buvo ne tik malonumas, bet tikra mokykla. Per kokias dešimt dienų aplėkėme didžiąją dalį Lietuvos.

Sustojome Biržų girioje. Ji L. Šernui buvo arčiausiai širdies. Čia pat, sename Jasiškių kaime, jis užaugo. Jo sesuo ir brolis tada dar gyvi buvo, dar tebestovėjo didžiulis medinis namas ir šviesiai rudas iš molio drėbtas tvartas. Apgriautame Nemunėlio Radviliškyje, pakeliui į Kurminę, prie Nemunėlio upės, dar buvo išlikę jo tėvų kapų kauburėliai. Beje, jis pats buvo neseniai pėsčias grįžęs po 20 metų emigracijos, ne nugalėtojo laurais nešinas, bet ir nenugalėtas, tik labai jau išvargęs ir su kaupu nuoskaudos taurę išgėręs. Grįžo, kaip dabar grįžta emigrantai savosios žemės, savų miškų ilgesio vedami.

Atsimenu, Akmeniškyje jau leidosi saulė. Ramus, šiltas birželio 28-osios vakaras gaubė girią, kai mes, lydimi girininko K. Jablonskio ir eigulio P. Bajorūno, baigėme trečiosios dienos brydę tuomet sunkiai įžengiamoje, neramioje[1] Biržų girioje. Sustojome ties pusamžiu eglių ir lapuočių medynu, kuris čia pat, visai prie eigulio P. Bajorūno, dirbusio šioje vietoje jau 24-ius metus, pasodės, užėmė bemaž visą kvartalą. Tais pačiais metais, pasitelkę studentus R. Jusaitį

[1] Vos prieš 3 dienas atvykę į Latvelių girininkiją radome miško brolių išdaužytą skaityklos interjerą, suplėšytus ir suklotus ant vieškelio vadų portretus.

Mišrių medynų formavimo tyrėjų grupę Spalviškių girininkijoje aplankė LMA Miškų ūkio instituto vadovybė, 1953 m. rugpjūčio 21 d. Iš kairės: labor. A. Dzemyda, vairuotojas V. Aleknavičius, vyr. moksl. bendradarbis J. Kručkauskas, vyr. laborantė A. Jankauskaitė, instituto direktorius A. Kvedaras, girininkijos buhalterė E. Gendvilienė; antroje eilėje eigulys A. Palšys, temos vadovas L. Kairiūkštis, girininkas B. Gendvilis, eigulys P. Audickas, Miško biologijos ir miškininkystės poskyrio vedėjas L. Šernas, laborantas H. Bigenis

(vėliau Jonavos miškų ūkio direktorius) ir V. Šerną, čia atlikome pirmuosius matavimus. Po 4 metų, kai institutas sustiprėjo, o aš baigiau aspirantūrą TSRS mokslų akademijos Miškų institute Maskvoje ir apgyniau mokslų kandidato disertaciją, šiame kvartale įkūrėme Miškų instituto atrankinių kirtimų stacionarą, tada neturėjusį sau lygių ne tik Lietuvoje. Daugelis pirmoje ekspedicijoje aplankytų medynų vėliau tapo žinomais ugdymo kirtimų tyrimo stacionarais.

Nuo balandžio iki spalio vidurio buvo daug įvairių ekspedicijų. Pėsčiomis iš Biržų girios su bendradarbiu Jonu Kručkausku nubridome miškais iki Šiaulių, vis tinkamesnių tyrimo objektų ieškodami. Gražių jaunuolynų radome Kaišiadorių miškuose, o apie Kėdainius net ąžuolų buvo. Tačiau Biržų giria

man liko visų tolimesnių tyrinėjimų pagrindas. Kaip duoklę savo pirmajai gamtos laboratorijai – Biržų giriai – paskyriau monografiją[2]. Nors giria buvo sunkiai įžengiama, mes visi dvirankiais pjūklais pjovėme modelinius medžius, nešėme 6 ar 8 kilometrus atpjovas, dirvožemių pavyzdžius, spyglių, lapų ir šakų ryšulius ir džiovinome juos primityviuose termostatuose – ant krosnies Spalviškių girininkijoje ar eigulio J. Užolo sodyboje. Entuziazmas buvo didelis, visiems norėjosi padaryti kuo daugiau. Dainos skambėjo iki išnaktų, skabėme spyglius prie žibalinės lempos, ėjome gulti į atokiau nuo girios stovinčią daržinėlę. Rugsėjį riaumojo ožiai, o mėnulio šviesoje žėrėjo rasos nutviekstos pagirių pievos.

Dar būdamas antrametis aspirantas, mirus šviesaus atminimo vadovui doc. L. Šernui, 1954 m. jau turėjau vadovauti Miškų instituto ekspedicijai ir visai jaunuolynų ugdymo temai. Ekologinės ir cenotinės medžių formos, klasifikacinė lajų išraiška su nesuskaitoma jų formų įvairove sukosi galvoje per dienas, grįždama nakties sapnuose, kol išryškėjo klasės, medynų kategorijos, gimė nauja medžių klasifikacija, ugdymo būdai, šviesos energijos racionalaus panaudojimo galimybės miške, tankumų optimizavimo metodai medynuose, pagaliau maksimalaus produktyvumo grynų ir mišrių medynų etalonai, jų formavimo ir ugdymo programos.

Keitėsi tyrimų tematikos užduotys, tyrinėtojų darbo grupės, keitėsi ir mano padėtis institute. Ilgai neišdirbau nei laborantu, nei moksliniu bendradarbiu, nei Miško biologijos ir miškininkystės skyriaus vedėju. 1957 m. viduryje, institutui iš MA perėjus Miškų ūkio ministerijos žinion, ministro A. Matulionio buvau paskirtas direktoriaus pavaduotoju mokslo tiriamajam darbui. Darbo kėdė nepasikeitė, tik kambaryje atsirado papildoma bendra institutinių reikalų spinta, kuri truputį atitvėrė mane nuo temos bendradarbių. Tada jau ne tik temai – produktyviausio miško formavimui, – bet ir visam institutui reikėjo ieškoti naujų mokslo sprendimų, kaip tobulinti miškininkystę – didinti miškų produktyvumą ir jų apsauginę galią. Buvę ryšiai su Mokslų akademija, ypač su Botanikos, Zoologijos ir parazitologijos bei Geografijos institutais nenutrūko, o pasiliko glaudūs, susipynę bendrų ekspedicijų ir koordinuotų sprendimų vienove.

[2] *Biržų krašto miškai ir miškų ūkis* (bendraaut. R. Mankus). Kaunas, 2006, 280 p.

Akademijos sesijos

Kaip įprasta, ir toliau dalyvavau kasmetėse ataskaitinėse MA sesijose. Tai buvo geriausia mokslo plėtros pažinimo ir mokslinių disputų mokykla. Išgirsti bendrąjį MA (45 min.) pranešimą, kurį perskaitydavo prezidiumo vyriausiasis mokslinis sekretorius, būdavo nepaprastai įdomu. Tada dar nežinojau jo ruošimo užkulisių. Pranešimas tartum kaleidoskopas apimdavo visų akademinių institutų ir visų fundamentalaus mokslo krypčių pasiekimus ir prezidiumo veiklą. Tik gerokai vėliau, nuo 1972 m. kovo, kai buvau išrinktas Chemijos ir biologijos mokslų skyriaus akademiku sekretoriumi, supratau, kaip akademija kontroliuoja mokslo plėtros eigą ir iš ko formuojasi metinė ataskaita.

Akademinių institutų ataskaitas recenzuodavome ir svarstydavome skyriaus susirinkime, o apibendrintą medžiagą teikdavome bendrajai prezidiumo ataskaitai. Beje, pirmuosius metus, kol akademijos prezidentas J. Matulis buvo kartu Chemijos ir cheminės technologijos instituto direktorius, šio instituto ataskaitų svarstymas man būdavo itin sunkus. Akademikas J. Matulis mano jaudulį suprasdavo ir atsiskaitydavo kaip kiekvienas direktorius. Padėtį lengvino principingi recenzentai: akademikai J. Janickis, K. Bieliukas, narys korespondentas A. Minkevičius, J. Dagys, kurie detaliai ir reikliai analizuodavo ir vertindavo einamųjų metų institutų mokslinius pasiekimus.

Kiekvieno instituto pagrindinių pasiekimų, atrastų naujų dėsnių, sukurtų metodų, technologijų, išradimų aprašus ruošdavome skyriuje, paskui teikdavome MA prezidentui ir atitinkamiems mokslo skyriams Tarybų Sąjungos MA prezidiume, iš kur sulaukdavome vertinimo, kartais net papildomų etatų. Prezidentas J. Matulis savo 30 min. kalboje pateikdavo visų skyrių tyrimų rezultatų kvintesenciją. Jis pagrindinius pasiekimus išdėstydavo nepaprastai įtaigiai, visiems suprantamai, su komentarais, siedamas juos su pasaulinio mokslo būkle ir galima tyrimų perspektyva. Šitaip kiekvienų metų ataskaitinėje sesijoje pajusdavome, kaip kyla fundamentalus mokslas ir kur jis gali būti pritaikytas. Tai ir buvo tarsi masalas, traukiantis jaunus mokslininkus į pilnutėlę akademijos salę, o tokios asmenybės, kaip V. Lašas, J. Balčikonis, P. Slavėnas, P. Šivickis, P. Brazdžiūnas, A. Jucys, T. Ivanauskas, Z. Januškevičius, K. Baršauskas, B. Juodka, J. Kubilius, J. Požela įdomiais pasisakymais suteikdavo akademinei sesijai dar daugiau patrauklumo.

Lietuvos mokslų akademijos tikrieji nariai akademikai, 1972 m. kovas. Pirmoje eilėje (iš kairės): Povilas Brazdžiūnas, Zigmas Januškevičius, Adolfas Jucys, Paulius Slavėnas, prezidentas Juozas Matulis, Juozas Žiugžda, Jonas Kriščiūnas, Juozas Indriūnas, Kazimieras Meškauskas; Antroje eilėje: Juras Požela, Juozas Jurginis, Jonas Janickis, Juozas Gaudrimas, Algirdas Žukauskas, Vytautas Statulevičius, Kazimieras Bieliukas, Leonardas Kairiūkštis, Jonas Kubilius, Kostas Korsakas

Sesijos ne visada praeidavo sklandžiai. Kartais ginčai įsiliepsnodavo ūmai ir, rodos, dėl nesvarbių dalykų. Atsimenu dar šeštojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvių kalbos instituto direktoriui akad. J. Balčikoniui užkliuvo svetimybės ir naujadarai, besiskverbiantys į bendrinę lietuvių kalbą. Jis užsipuolė tuometinį akademijos viceprezidentą akad. J. Žiugždą, kad šis nevengia svetimybių ir žargoniškų rusų kalbos vertinių. Žodžiai „vokiškieji grobikai“ ir „Sovietų Sąjunga“ taip įkaitino disputą, kad tik po gero pusvalandžio buvo sutarta, jog turint adekvačius lietuviškus žodžius jų keisti svetimybėmis nevalia. Pagal J. Balčikonį, reikia sakyti „Tarybų“, o ne „Sovietų Sąjunga“ ir ne „vokiškieji grobikai“, o „grobikai vokiečiai“. Aš priminiau šį ginčą todėl, kad dabar vėl apstu mūsų kalboje svetimybių, kaip aname pokaryje. Pasitraukus J. Balčikoniui ir K. Ulvydui, „feisbuke“ skelbiamos „topinės“ kainos, kaip ir kitos anglybės bei minėtos rusybės, dabartinių kalbininkų nešokiruoja, nors egzistuoja ir brangiai kainuojanti Lietuvių kalbos komisija.

Miškininkystės tyrimų baruose

Grįžtant prie mokslinio darbo institute pasakytina, kad sąlygos dirbti ir laisvai plėtoti temines užduotis anuo metu buvo išties geros. Instituto direktorius A. Kvedaras buvo labai gero būdo, tolerantiškas, patyręs, net Amerikoje buvęs, dėl to aukštuose sluoksniuose pasitikėjimą įgijęs žmogus. 70-ies metų ir apkūnaus kūno sudėjimo, jis buvo labai gyvybingas. Visus mokslo reikalus pavedė man, mat sutarėme išties idealiai. Kitame dešimtmetyje, kai instituto direktorius buvo doc. M. Lukinas, nusistovėjusi instituto politika nesikeitė – direktorius labiau rūpinosi bendraisiais instituto reikalais, o aš mokslu.

Septintajame dešimtmetyje iš Miškų fakulteto į mūsų teminę grupę atėjo jauni, gabūs ir nepaprastai darbštūs absolventai: A. Juodvalkis, A. Barkauskas, J. Jonikas. Medynų formavimo mokykla augo. Apsigyniau mokslų daktaro (dabar – habil. dr.) disertaciją prestižiniame TSRS MA Miškų ir medienos institute, kuriame dirbo 4 akademikai ir per 30 žymiausių šios srities profesorių, o mano vadovaujami disertantai (jų buvo per 20) tapo mokslo daktarais, A. Juodvalkis net habilituotu daktaru – žymiu profesoriumi ir mokslo veikėju.

Šis, kaip ir vėlyvesnis, laikotarpis buvo bene brandžiausias savo rezultatais ir praktišku jų taikymu miško ūkyje. Rastas medžių streso efektas cenozės susidarymo procese, sukurta maksimalaus produktyvumo medynų formavimo teorija ir ugdymo programos, miškotyros literatūra šiais klausimais papildyta per dvidešimt monografijų bei stambesnių knygų ir apie 700 mokslinių straipsnių (apie pusė jų buvo su bendraautoriais). 1970 m. kovą buvau paskirtas instituto direktoriumi, gavau profesoriaus vardą, o 1971 m. už mišrių medynų formavimą ir atrankinių kirtimų sistemos sukūrimą man buvo paskirta valstybinė premija. Miškų tyrimo institutas tuo laiku jau buvo sąjunginės reikšmės ir priklausė Tarybų Sąjungos valstybiniam miškų komitetui. Kai 1971 m. *Tiesoje* buvo paskelbta, kad Botanikos ir Miškų institutų tarybos iškėlė mano kandidatūrą į vakuojančią akademiko vietą ir kai 1972 m. kovą buvau išrinktas Lietuvos MA tikruoju nariu, man tai nebuvo koks atsitiktinumas ar netikėtumas, nes būta ir kai kurių tai sąlygojančių aplinkybių. Visasąjunginė V. Lenino žemės ūkio mokslų akademija (VŽŪMA) ėmėsi koordinuoti

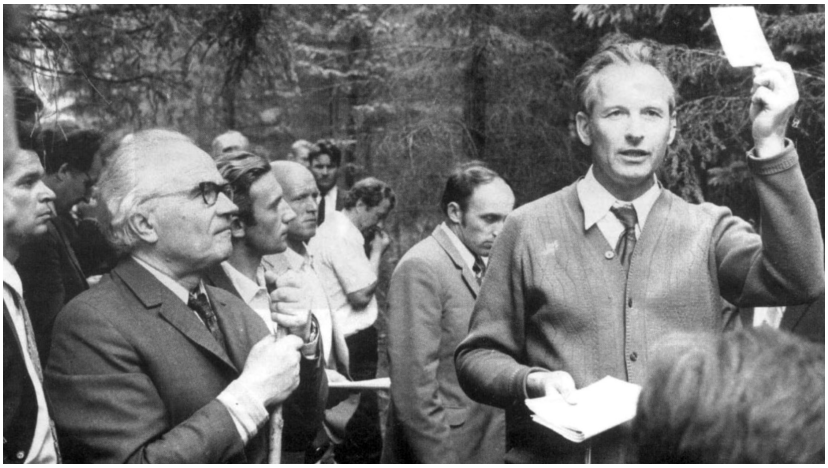

Visasąjunginėje konferencijoje aptariant medynų ugdymo ir atrankinių kirtimų klausimus.
Iš kairės: Miškų ūkio ministras A. Matulionis, dr. J. Jonikas ir prof. L. Kairiūkštis. Biržų giria, Latvelių girininkija, 1966 m. liepos 15 d.

vakarų zonos miškų srities mokslinius tyrimus ir man buvo pavesta vadovauti Pabaltijo ir Baltarusijos VŽŪMA miškininkystės mokslo koordinacinei tarybai (kai jos veikla pagyvėjo, man primygtinai siūlyta pereiti į Maskvą, į VŽŪM akademiją). Iš tiesų tarprespublikiniai gamybiniai seminarai medynų formavimo klausimais, dirvožemių kartografavimas, sklypinė miškotvarka ir naujas leidinys *Mokslas – gamybai* (rusų k.), skirtas Pabaltijo respublikoms ir Baltarusijai, kurį Lietuvos miškų institutas leido bemaž du dešimtmečius, skatino tobulinti ir diegti efektyvius miškininkystės metodus, labai susiejo mus, TSRS Vakarų regiono tyrinėtojus, su miškų ūkių ir girininkijų darbuotojais. Kadangi viso šio pakilaus judėjimo vyriausias globėjas Lietuvoje buvo pats ministras A. Matulionis, o Latvijos, Estijos ir Baltarusijos miškų ministrai taip pat palaikė miškų puoselėjimo metodus, procesą lydėjo sėkmė – medienos tūris miškuose per keturis dešimtmečius Lietuvoje padidėjo 2,5 karto!

Devintajame dešimtmetyje miško ir klimato sąveikos nagrinėjimas peraugo į miškų biosferinio vaidmens tyrimus. Aplinkos, taip pat ir oro taršos, poveikis miškams ir medžių atoveikis reikalavo subtilesnio miške vykstančių

procesų pažinimo ir jaunų talentingų tyrinėtojų, gerai išmanančių fizikos, chemijos, ypač biofizikos ir klimatologijos, pasiekimus. Rodos, pats likimas ir pagerėjusi instituto finansinė būklė leido į mūsų medynų formavimo tyrimų sferą įtraukti talentingiausius to meto absolventus: R. Ozolinčių, V. Mikšį, baigusius miškininkystės profilio mokslus LŽŪA, V. Stakėną, A. Garbinčių, V. Petniūną iš Vilniaus universiteto. Jie nagrinėjo morfologinį, bioklimatinį ir biofizikinį medžių atoveikį į aplinkos pokyčius. Kompleksinių medžių atoveikio į aplinkos pokyčius tyrimų įvairovę papildė brandūs dr. L. Skuodienės kalio jonų ir aminorūgščių spygliuose fiziologiniai tyrimai. Stiprėjo kūrybinis bendradarbiavimas su Botanikos, Fizikos, Energetikos, Geografijos institutais ir jų mokslininkais akademikais A. Merkiu, B. Styra, A. Žukausku, V. Gudeliu, nariu korespondentu G. Pauliukevičiumi, dr. A. Girgždžiu. Mūsų medynų formavimo mokyklos tyrimus turtino dendrochronologija, kaip retrospektyvaus klimato pokyčių ir medžių sąveikos su aplinkos veiksniais pažinimo ir datavimo šaltinis. Prie T. Bitvinsko, su kuriuo šios krypties darbus pradėjome dar 1953 m., devintajame dešimtmetyje prisijungė V. Stravinskienė, J. Grigaliūnas ir naujausius rievių analizės apdorojimo matematinius metodus perėmusi J. Venclovienė. Visi jie tapo habilituotais daktarais, garsiais profesoriais, o R. Ozolinčius 2011 m. išrinktas MA tikruoju nariu. Beje, koordinuojant dendroklimatochronologinius tyrimus visoje Tarybų Sąjungoje 1976–1990 m. man teko vadovauti specialiajai Dendroklimatologinei komisijai prie TSRS MA prezidiumo, o 1984–1987 m. jau dirbant Tarptautiniame taikomosios sisteminės analizės institute (IIASA, Austrija, Laxenburgas) ir bendradarbiaujant su 26 pasaulyje žinomomis dendroklimatologinėmis laboratorijomis ruošti bendrą šių tyrimų metodologiją ir jos taikymą aplinkotyroje[3].

Tyrimų rezultatai davė naują impulsą geriau pažinti praėjusio tūkstantmečio klimato kaitos dėsningumus ir naujai pažvelgti į galimas jo atšilimo priežastis. Jie buvo reikšmingi Europos miškų stebėsenai ir gerai vertinami Pasaulinėje mokslininkų federacijoje. Visa tai džiugina. Vadinasi, pasirinktas,

[3] Methods of Dendrochronology Applications in the Environmental Sciences. Edited by E. R. Cook and L. A. Kairiukstis. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London, 1989, 394 p.

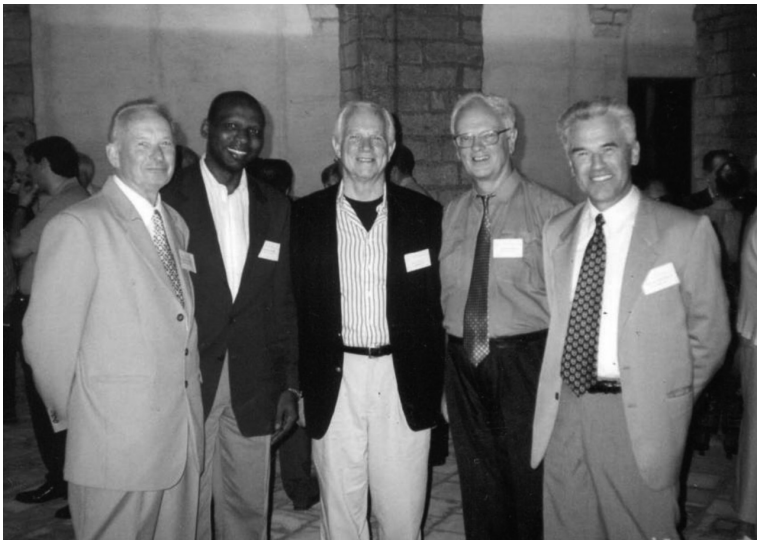

Pasaulinės mokslo federacijos 34-ojoje sesijoje aptariant planetinių neišvengiamybių (emergencies) ir jų prevencijos galimybes. Iš kairės: akad. L. Kairiūkštis, Senegalo prezidento mokslinis patarėjas prof. M. Diop, grįžęs iš mėnulio kosmonautas N. Armstrongas, akad. J. Požela, akad. Z. Rudzikas

o tiksliau – likimo parinktas kelias buvo teisingas. Ir žmonės, su kuriais bendravau ir dirbau, manau, buvo geriausi ir mieliausi. Galbūt jiems gyvenimo nesugadinau ir jie atrado savo kelią, nors teko kartais ir karštai padiskutuoti, parodyti man suteiktą galią. Mat per 60 metų perėjau visus instituto pareigų laiptelius, net du kartus buvau direktoriumi ir mokslinės tarybos pirmininku, taip pat Lietuvos MA Chemijos ir biologijos skyriaus vadovu, o vėliau net pasaulinės programos *Gamtinė aplinka* vicedirektoriumi. Visa tai buvo ne tik įsitvirtinimas moksle, bet, kaip dabar sakoma, ir išbandymas valdžia.

Baigdamas šį žiupsnį prisiminimų, noriu grįžti prie savo ištakų, kaip sakoma, *ab ovo*[4]. Skurdi gausios 9 asmenų šeimos vaikystė 15 ha tėvo ūkyje tarpukario Lietuvoje neteikė vilčių siekti mokslo gimnazijoje. O čia dar karas, sumaištys. Vis dėlto jei turi gabalėlį duonos, o jei dar ir lašinių, tai galva pati atves į gimnaziją, į universitetą (mokslas veltui) ir toliau. Už tai, ką pasiekiau, esu dėkingas

[4] Nuo kiaušinio (lot. k.), t. y. nuo pradžios.

tėvams, kurie nieko negailėjo vaikui, taip pat geriems bendrųjų disciplinų mokytojams (A. Karpavičius, S. Paliulis – Pandėlio progimnazija, J. Janulionis, E. Nastopkienė – Rokiškio gimnazija), garsiems biologijos profesoriams (Lietuvos MA narys korespondentas A. Minkevičius ir J. Dagys – Vilniaus universitetas). Turėjau ir gerus profesijos vadovus – jau minėtą doc. L. Šerną, A. Kvedarą, aspirantūroje – prof. V. P. Timofejevą, akademikus A. A. Molčanovą, V. N. Sukačiovą. 13 metų dirbdamas Lietuvos MA prezidiume, daug ko išmokau iš prezidento akad. J. Matulio, kurio nuopelnai Lietuvos mokslo plėtrai yra neprilygstami, ir viceprezidento A. Žukausko. Tai buvo ryškiausi tuometinio mokslo šviesuliai, asmenybės, sugebančios subtiliai ir pamokančiai bendrauti su jaunesniais kolegomis. Apgailestauju, kad užsidaręs prie rašomojo stalo ar laboratorijoje per mažai laiko galėjau skirti savo šeimai: brangiausiai žmonai Irenai (technikos mokslų dr.), dukterims Daliai ir Rasai, nes vis stengiausi po kruopelę atiduoti tai, ką sukaupiau; Mokslų akademijai, Miškų institutui, miškininkams, kur jie bebūtų – laboratorijoje, girininkijoje, urėdijoje ar ministerijoje. Kai stovėjau iškilioje Freiburgo universiteto tribūnoje (Vokietija, 1992), išdėstęs mokslinių pasiekimų sąvadą ir priimdamas sveikinimus tarptautinės Wilhelmo Leopoldo Pfeilo premijos *Už pasiekimus Europos miškininkystėje* įteikimo proga, lenkiau galvą visiems čia paminėtiems ir gausybei kitų, likusių atsiminimų paraštėje. Dėl praėjusių dienų nesigailiu ir, jeigu antrą kartą tektų gyventi, be išlygų eičiau tuo pačiu keliu.

Ką akademija davė mokslo plėtrai ir krašto ūkiui?

Apžvelgęs savąjį, manau, labai panašų į daugelio kitų mano amžininkų kelią į didįjį mokslą, turiu pasakyti, kad anas laikotarpis be pragaištingos brolžudiškos kovos ir beviltiško pasipriešinimo karo nugalėtojams turėjo ir pozityvių bruožų. Tai Mokslų akademijos atkūrimas ir mokslo tyrimo institutų įsteigimas bei mokslinio potencialo ugdymas. Visa tai lėmė ilgalaikį krašto ūkio progresą ir buvo jo plėtros variklis.

Tarpukario Lietuva, netekusi Vilniaus, pramoniniu vystymusi gerokai atsiliko nuo savo kaimynių Latvijos ir Lenkijos. Tai ypač buvo juntama, kai praėjusio amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje Latvijos prezidentas K. Ulmanis

suformavo gerai išmanančių krašto ūkio šakas intelektualų vyriausybę. Pokario Lietuvos vadovai (A. Sniečkus, J. Paleckis, M. Šumauskas, A. Drobnys ir kt.), gerai susipažinę su kaimynų patirtimi, naujos, vadintos socialistine, sistemos ūkį stengėsi labiau industrializuoti ir kreipti mokslo pasiekimų panaudojimo keliu. Buvo smarkiai plečiamas universitetinių, technikumų studijų ir profesinio darbininkų ruošimo tinklas. Mokslo pasiekimų pritaikymas tapo didžiausiu valdžios ir visuomenės rūpesčiu, gaila, per pastaruosius dešimtmečius nuėjęs užmarštin.

Aukštojo mokslo studijų plėtrą pokariu lydėjo specializuotų mokslinio tyrimo institutų kūrimas. Tai buvo Mokslų akademijos rūpestis, nors tam pagrindą sudarė bendroji valstybės politika. Lietuva 1940 m. jau buvo inkorporuota į Tarybų Sąjungą ir jos ekonominis, kultūrinis gyvenimas, švietimas ir mokslas buvo pakreipti buvusioje daugiatautėje valstybėje nusistovėjusia vaga. Fundamentalusis mokslas, gamtos reiškinių pažinimas, naujų technologijų kūrimas tapo specializuotų mokslo tyrimo institutų ir aukščiausios mokslo instancijos – Tarybų Sąjungos mokslų akademijos, o periferijoje – sąjunginių respublikų mokslų akademijų prerogatyva. Tokia praktika įgalino planingai ir kryptingai plėtoti mokslą. Todėl neatsitiktinai didžiosios valstybės, kokios tuo metu buvo JAV ir Tarybų Sąjunga, atsidūrė mokslo avangarde.

Dviejų sistemų (socialistinės ir kapitalistinės) lenktynės dėl pasaulinio viešpatavimo moksle ir globalioje politikoje apėmė ne tik branduolinę fiziką, chemiją ir biologiją. Visos mokslo šakos neišskiriant ir miškininkystės (dabar vadinamos miškotyra) buvo plėtojamos specializuotų tyrimo institutų ir koordinuojamos Mokslų akademijos (vėliau jau kartu su Valstybiniu mokslo technikos komitetu), turėjo užtikrinti sparčią atitinkamos ūkio šakos pažangą. Aukštosios mokyklos centralizuoto planinio ūkio sistemoje iš esmės buvo atsakingos tik už reikiamų krypčių ir reikiamo skaičiaus specialistų rengimą. Taigi valstybinė mokslo tyrimo institutų kūrimo praktika ir strateginės mokslu pagrįstos atskirų žinybų politikos formavimo būtinybė buvo pagrindinė prielaida atskirų mokslinio tyrimo šakų institutams atsirasti.

Kiekvienam institutui atsirasti, suprantama, buvo ir savų specifinių priežasčių. Pavyzdžiui, papildomas akstinas steigti Lietuvos miškų ūkio institutą

buvo karo sugriautas miškų ūkis ir labai išsekę miškų resursai. Penktajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje medienos tūris Lietuvos miškuose tesudarė vos 125 mln. kub. m. Tai kėlė didelį susirūpinimą ne tik to meto respublikos vadovybei. TSRS Ministrų Taryba 1949 m. rugpjūčio 15 d. priėmė specialų nutarimą Nr. 3470 *Dėl priemonių Lietuvos TSR miškams atkurti ir jų priežiūrai sustiprinti*, kurio antruoju punktu buvo leidžiama Lietuvos TSR Ministrų Tarybai Lietuvos mokslų akademijoje steigti Miškų ūkio institutą.

Prezidento J. Matulio siūlymu 1949 m. rugsėjo 6 d. (protokolas Nr. 97) MA prezidiumas priėmė tokio turinio nutarimą: „Pavesti Matematikos, Gamtos ir Taikomųjų mokslų skyriaus biurui, susitarus su Vilniaus valstybinio universiteto Miškų ūkio fakultetu ir Lietuvos TSR Miškų ūkio ministerija, ligi 1949 m. rugsėjo 30 d. paruošti organizuojamo Miškų ūkio instituto etatų projektą su administraciniu, ūkiniu ir finansiniu aparatu, sudaryti instituto struktūrą ir profilį."

Vyriausiojo mokslinio sekretoriaus K. Bieliuko ir skyriaus akademiko sekretoriaus V. Lašo iniciatyva instituto statutui rengti buvo sutelkti žymiausi to meto miškų specialistai: M. Jankauskas, L. Šernas, M. Daujotas, V. Stinskas, K. Chodorovskis, B. Taujenis. Instituto steigimo darbai baigti 1950 m. rudenį, kai, remiantis Lietuvos TSR MA prezidiumo spalio 25 d. nutarimu (posėdžio protokolas Nr. 38 §VI), nuo 1950 m. spalio 20 d. laikinai eiti Miškų ūkio instituto direktoriaus pareigas buvo paskirtas Antanas Kvedaras. Laikinas paskyrimas visai nereiškė direktoriaus įgaliojimų ribotumo. Tai buvo padaryta remiantis MA statuto 45 straipsniu, nes vėliau direktorius buvo tvirtinamas balsuojant visuotiniame akademijos narių susirinkime. Beje, tokia vieša, demokratinė (deja, dabar pamiršta) ne tik institutų direktorių ir pavaduotojų, bet ir atsakingų prezidiumo pareigūnų skyrimo ir atestacijų (pareigų tęsimo) tvarka įgalino Mokslų akademiją užtikrinti pakankamą valstybės finansuojamų mokslinių tyrimų kontrolę ir aukštą jų plėtojimo lygį.

Taip 1950–1965 m. labai išsiplėtė mokslinio tyrimo įstaigų skaičius. Greta 12 MA institutų, orientuotų į fundamentalaus mokslo plėtrą, tyrimus vykdė dar apie 30 specializuotų atskirų krašto ūkio ir kultūros šakų mokslinio tyrimo institutų ar didelių visasąjunginių institutų Lietuvos filialų. Bendras

mokslo darbuotojų skaičius (1984 m. duomenimis) Lietuvoje buvo apie 14 500, tarp jų 358 mokslo daktarai (dabar – habil. dr.) ir 5 230 mokslo kandidatų (dabar – daktarų). Daugiau nei 4 000 mokslo darbuotojų dirbo tyrimo institutuose, o apie 6 000 – aukštosiose mokyklose.

Po N. S. Chruščiovo reformų, žinybinius institutus perdavus atitinkamų ministerijų žinion, septintajame dešimtmetyje tiesiogiai MA priklausė 1 750 mokslo darbuotojų, tarp jų 25 akademikai ir 32 nariai korespondentai. Tačiau aštuntojo dešimtmečio pabaigoje mokslų akademijoje jau dirbo 5 730 darbuotojų, tarp jų 2 026 mokslininkai, kurių dauguma turėjo daktaro ar habilituoto daktaro laipsnius.

Pagrindinių mokslo krypčių nustatymas, svarbiausių nagrinėjamų problemų formulavimas ir tarpinstitucinė jų vykdymo koordinacija liko Mokslų akademijos priedermė. Prie Mokslų akademijos prezidiumo buvo sukurta plati, visas mokslo sritis apimanti Mokslo ir leidybinės veiklos koordinavimo taryba. Taryba prižiūrėjo 30 probleminių tarybų, kuriose dirbo 667 žymiausi to meto mokslininkai (230 iš MA, 240 iš aukštųjų mokyklų, kiti iš gamybos bei mokslo institucijų). Mokslo paieškoms, pramonės plėtotei buvo įsteigta Taryba prie Valstybinio plano komiteto ir žemės ūkiui – prie Agropramoninio komiteto. Sparčiai plečiantis mokslinio tyrimo institucijų tinklui, techniniams mokslo organizavimo klausimams spręsti prie Vyriausybės buvo įsteigtas Valstybinis mokslo technikos komitetas, kuriam vadovavo akademijos viceprezidentas akad. A. Žukauskas. Taigi abi šios institucijos dalijosi valstybinę atsakomybę už mokslo plėtrą ir mokslo pasiekimų taikymą krašto ūkyje.

Institutų siūlymai, suderinti su atitinkamų ministerijų vadovybe, numatė strateginę atitinkamos ūkio šakos plėtros perspektyvą ir planinius rodiklius. Jie buvo aptariami Mokslų akademijos ir Valstybinio mokslo technikos komiteto (VMTK) jungtiniame posėdyje, kuriame paritetiniais pagrindais pirmininkavo Mokslų akademijos prezidentas akad. J. Matulis ir VMTK pirmininkas (jis ir akademijos viceprezidentas) akad. A. Žukauskas. Gerai įsiminė pirmasis Miškų ūkio ir mokslo vystymo 15 metų planas, kurį Miškų institutas kartu su *Miško projektu* dalyvaujant ir Miškų ūkio fakultetui ruošė

1957–1958 m. Man, kaip instituto direktoriaus pavaduotojui, tai buvo pirmoji didelė valstybinė užduotis. Prie plano dirbo visi svarbiausi instituto mokslo darbuotojai, vadovaujami mokslų kandidato M. Jankausko. Miškų vystymo programa LMA ir VMTK posėdyje buvo priimta, malonu prisiminti, kad visos numatytos mokslo ir ūkio plėtros užduotys buvo įvykdytos ir viršytos: vien naujų miškų buvo įveista 323 tūkst. ha.

Vėliau, praėjusio amžiaus septintame dešimtmetyje, modernizuojant krašto ūkį (vadinamųjų N. S. Chruščiovo reformų fone) institute ruošėme 7 metų ir tolimesnės perspektyvos mokslo ir ūkio plėtros užduotis. Šios ir vėlesnės miškininkystės modernizavimo ir miškų ūkio plėtojimo programos buvo ruošiamos instituto mokslininkams glaudžiai bendradarbiaujant su Miškų ūkio ministerija, ypač jos ilgamečiu (1950–1978) ministru A. Matulioniu.

Realizuojant minėtas programas per keturis dešimtmečius 10 proc. buvo padidintas krašto miškingumas, 2,5 karto padidėjo medienos tūriai miškuose, o kompleksinis miškų ūkis pakilo į pirmaujančią vietą Rytų Europoje.

Didžiausiu MA ir visų mokslinio tyrimo institutų indėliu, mano galva, reikėtų laikyti visos Lietuvos gamybinių jėgų išvystymo ir išdėstymo perspektyvinę strategiją. Ją rengusių mokslininkų, projektuotojų ir ūkio šakų vadovų jungtiniam kolektyvui vadovavo MA viceprezidentas A. Žukauskas. Ypač karštos diskusijos ne tik Mokslų akademijoje, bet ir už jos ribų vyko dėl didžiųjų objektų statybos vietų parinkimo ir pagrindinių miestų plėtros perspektyvos. Dabar, praėjus pusei amžiaus, tvirtai galima pasakyti, kad ano meto pramonės išdėstymas ir dešimties miestų tolygi plėtra visiškai pasiteisino: išvengta demografinių pokyčių ir perdėtos imigracijos, stabilizuotas tautos potencialas.

Visa tai padėjo susigrąžinti nepriklausomybę ir pakeisti socialinę-ekonominę šalies situaciją. Apmaudu tik dėl dabartinės padėties – mokslo, nustumto nuo valstybei iškilusių problemų sprendimo, sunykusių mokslinių institutų, du dešimtmečius nepanaudoto mokslinio potencialo ir išsivaikščiojančios į nebūtį tautos.

Malonu pasidžiaugti, kad nors vienas kitas tų laikų pastangomis sukurtas mokslinis darinys sėkmingai išgyveno ir šiandien garsina Lietuvą. Atsimenu,

1974 m. buvo priimtas sąjunginės vadovybės specialus nutarimas „Dėl molekulinės biologijos ir genetikos išvystymo“. Mokslų akademijai ir man, kaip Chemijos ir biologijos skyriaus pirmininkui, reikėjo parengti ir pateikti Lietuvos KP Centro komitetui atitinkamą nutarimo projektą.

Turėjome gana pajėgų pagal to meto standartus Biochemijos institutą (S. Kanopkaitė, K. Karpavičius, L. Rasteikienė, J. Kulys, A. Juodviršis ir kt.), Maskvoje mus palaikė akad. A. A. Bajevas, todėl užmojai steigti taikomosios enzimologijos institutą su atitinkama preparatų gamykla Centro komitetui pasirodė įveikiami. Lengviau atsikvėpiau, kai be didelių diskusijų nutarimas su didžiulėmis investicijomis buvo priimtas. MA nariui V. A. Bumeliui vadovaujant dabar išaugo nauja moderni mokslo ir gamybos institucija (UAB „SICOR Biotech“).

Kas padaryta stiprinant krašto ekologinį tvarumą

XX amžiaus antrojoje pusėje MA ryžtingai plėtojo ekologiškai tvarios ir subalansuotos krašto plėtros mokslinių pagrindų paieškas. Kėlė nerimą žmogaus veikla, kuri industrializuojant kraštą, naudojant iškasenas, miškus ir kitus gamtinius išteklius labai sparčiai keitė aplinką. Neigiamos tokių pokyčių pasekmės pasireiškė ten, kur gamtinės sistemos buvo labiausiai paveiktos, todėl mokslo visuomenėje, remiantis rusų akad. V. I. Vernadskio išplėtota *noosferos idėja* (dabar tai vadinama tvaria, subalansuota ir nenutrūkstama plėtra), subrendo siūlymai pažaboti tokius vartotojiškus žmogaus veiksmus. Rimčiausias tam prielaidas sudarė UNESCO XVI Generalinė konferencija (1970), priėmusi tarpdalykinę bendravyriausybinę mokslinių tyrimų programą *Žmogus ir biosfera* (MAB). Pasitarę MA prezidiume, 1974 m. lapkritį mes organizavome plačią tarpinstitucinę konferenciją, skirtą Lietuvos valstybinės programos *Žmogus ir biosfera* metmenims aptarti. Mūsų programą, kaip veiksmingą pavyzdinį aplinkos taršos valdymo modelį, labai palaikė dalyvavęs konferencijoje TSRS MA viceprezidentas akad. A. V. Sidorenko.

Mokslų akademijos prezidiumas 1974 m. gruodžio 11 d. priėmė sprendimą įkurti UNESCO programos *Žmogus ir biosfera* Lietuvos nacionalinį komitetą. Jį sudarė per 20 žymių to meto mokslininkų, tarp jų akademikai

K. Bieliukas, V. Gudelis, prof. A. Bazalykas (geografija, geologija), akad. B. Styra, dr. K. Šopauskas (atmosferos fizika), akad. Z. Januškevičius (medicina), prof. K. Eringis, dr. K. Jankevičius, dr. A. Lekavičius (botanika), narys korespondentas V. Rančelis, prof. R. Lekevičius (genetika), narys korespondentas L. Kadžiulis, dr. A. Būdvytis (žemės ūkis), akad. L. Kairiūkštis, dr. V. Ramanauskas (miško mokslai), narys korespondentas S. Vabalevičius, prof. V. Šeštokas, dr. V. Dauknys (inžinerinės statybos, miestų ir kelių transportas), narys korespondentas M. Lasinskas (hidrologija), prof. R. Volskis, dr. P. Zajančkauskas (fauna), tuometinis Gamtos apsaugos komiteto pirmininkas K. Giniūnas (gamtos apsauga). Komiteto mokslinis sekretorius buvo prof. K. Eringis, jam pasitraukus į JAV – dr. R. Pakalnis, vėliau prof. R. Volskis. Aš buvau patvirtintas to komiteto pirmininku. Drauge paruošėme artimiausio (1976–1985) dešimtmečio programą su tolimesne plėtros perspektyva.

Lietuvos nacionalinio komiteto sudarymas ir daugelį sričių apimančios programos (10 projektų ir 106 temos) anglų, lietuvių ir rusų kalbomis paruošimas prieš trisdešimt septynerius metus buvo pirmasis ryškus Lietuvos mokslo žingsnis į programinį kompleksinių pasaulio problemų sprendimą. Platų mūsų sprendžiamų klausimų spektrą apimanti programa veikiai pasiekė UNESCO būstinę Paryžiuje, todėl visoje tolimesnėje veikloje mes naudojomės dvikanaliu ryšiu: per Maskvą ir tiesiogine informacija iš UNESCO būstinės Paryžiuje. Tai didelis ir mūsų akademijos prezidento akad. J. Matulio nuopelnas, nes jis labai skatino akademijos tiesioginių ryšių su užsienio šalimis plėtotę.

Ilgainiui planinės teminės užduotys kito, kito ir nacionalinio komiteto sudėtis. Hidrologiniams tyrimams pradėjo vadovauti prof. B. Gailiušis ir MA narys korespondentas prof. J. Virbickas, imunologiniams – narys korespondentas V. Tamošiūnas, dirvožemių ir geografinius tyrimus kuravo prof. M. Vaičys, MA narys korespondentas G. Pauliukevičius ir prof. P. Kavaliauskas, žmonių populiacijos tyrimams vadovavo prof. J. Petrauskienė, fizikines aplinkos problemas nagrinėjo akademikai Z. Rudzikas, A. Žukauskas, prof. K. Makariūnas ir dr. A. Girgždys, žemės ūkio problemas – MA narys korespondentas A. Švedas ir prof. Z. Dabkevičius. Vėliau nacionalinį

komitetą papildė akad. V. Kontrimavičius, MA narys korespondentas prof. A. Skirkevičius, dr. R. Baubinas, prof. R. Ozolinčius ir MA narys korespondentas M. Žalakevičius. Taigi susidarė išties pajėgus kolektyvas, gebantis kelti idėjas, formuoti mokslines programas, veiksmingai koordinuoti daugiaplanius tyrimus ir ruošti vertingus pasiūlymus, kaip pritaikyti tyrimų rezultatus.

Vykdant minėtą programą Lietuvoje koordinuotais plataus masto tyrimais nustatyta:

– žmonių ūkinės veiklos pasekmės miškams;

– poveikis pievoms, ganykloms, dirvožemiams;

– žmonių veiklos padariniai ežerams, pelkėms, upių deltoms ir Baltijos jūros pakrantei;

– gamtinių rajonų ir esamos genetinės medžiagos išsaugojimo svarba;

– pesticidų ir trąšų naudojimo įtaka sausumos ir vandens ekosistemoms;

– pagrindinių inžinerinių techninių darbų poveikis žmogui ir gamtai;

– aplinkos transformacijos genetinių ir demografinių pasikeitimų sąveika;

– aplinkos kokybės integrali samprata;

– rūšies produktyvumo areale ypatumai.

Per ketvirtį amžiaus glaudžiai bendradarbiaudami įvairių mokslo šakų specialistai išnagrinėjo 114 atskirų mokslo aspektų, per 600 temų ir tuo prisidėjo prie mūsų krašto gamtos ekologinio tvarumo palaikymo. Buvo sukurta darni saugomų teritorijų sistema ir paruošta kompleksinė Lietuvos gamtos apsaugos schema laikotarpiui iki 2000 metų, taip pat išnagrinėti atskirų probleminių krašto arealų (Lietuvos pajūrio, Vilniaus–Kauno, Šiaulių–Radviliškio ir kt.) gamtosaugos projektai. Minėta schema, kaip gamtosaugos pagrindas, buvo pripažinta bene geriausiu šios kategorijos mokslo darbu. Mokslo integracijos įtaka buvo svarbi ir formuojant Lietuvos visuomenės ekologinę sąmonę bei valstybinę gamtosaugos politiką, skirstant investicijas gamtosaugai. Kompleksinė gamtos apsaugos schema jau tada reiškė kokybiškai naują Lietuvos gamtinės būsenos stebėsenos ir gamtos apsaugos organizavimo etapą, nes buvo pereita nuo atskirų, nesusietų regioninės sistemos komponentų stebėjimo ir žinybinių priemonių vykdymo prie sisteminės,

vientisos aplinkosaugos politikos kūrimo ir teritoriškai diferencijuoto jos vykdymo. Vienas žymiausių landšafto specialistų prof. P. Kavaliauskas ir dabar mano, kad taip buvo pramintas kelias, kuriuo dabar ima sukti daugelis Europos valstybių, sudarydamos nacionalinius ir regioninius aplinkosaugos planus ir strategijas.

Be programų ir strategijų kūrimo, surengta per dvidešimt respublikinių ir tarptautinių konferencijų, diskusijų, išleista gausybė teminių leidinių, kurių nemaža dalis buvo demonstruota įvairiose parodose. Nacionalinio komiteto atstovai dalyvavo tarptautiniuose UNESCO renginiuose Maskvoje, Leningrade, Turkmėnijoje, Kazachijoje, Moldovoje, Baltarusijoje, o pastaruoju dešimtmečiu – Anglijoje, Austrijoje, Prancūzijoje, Rusijoje. Lietuvos indėlis į EUROMAB veiklą tapo vis akivaizdesnis. Tai liudija ir prieš 6 metus Kvebeke (Kanada) pasibaigęs UNESCO ir kitų tarptautinių susivienijimų organizuotas viršūnių pasitarimas biosferos rezervatų ir ekoturizmo klausimais, taip pat ten vykusi EUROMAB konferencija bei 2010 m. Smolensko pasitarimas Rytų Europos biosferos rezervatų statuso klausimais, kuriuose į Lietuvos mokslininkų žodį buvo atidžiai įsiklausoma.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, programa *Žmogus ir biosfera* buvo modifikuota siejant ją su gamtosaugos problemų tyrimo ir gamtinių sistemų stebėsenos problemomis. Mokslų akademijos ir Tarptautinio mokslinės kultūros centro pasaulinės laboratorijos Lietuvos skyriaus iniciatyva kartu su nacionaliniu komitetu 1992–1998 metais buvo sukurta ir įvykdyta valstybinė mokslo programa *Regiono vystymosi ekologinis tvarumas istoriniame kontekste: Lietuvos pavyzdžiu* (ECOSLIT) (vad. L. Kairiūkštis). Ji buvo antrasis *Žmogaus ir biosferos* programos etapas, kuris apėmė visų regioninės sistemos komponentų kaitos stebėseną, jų fundamentalius tyrimus ir holistinę biosferos posistemių analizę visos Lietuvos geografiniame regione.

Buvo fundamentaliai ištirti oro, žemės, vandenų, augalijos ir gyvūnijos antropogeniniai ir savaiminiai pokyčiai, nustatyta šių pokyčių istorinė kaita bei poveikis atskirų biologinių rūšių ir ekosistemų būklei, organizmų (įskaitant gyvulius ir žmogų) imunitetui, sistemų homeostatiniam tvarumui, degradacijai ir pažeidžiamumui bei naujų ligų plitimui. Šioje jungtinėje

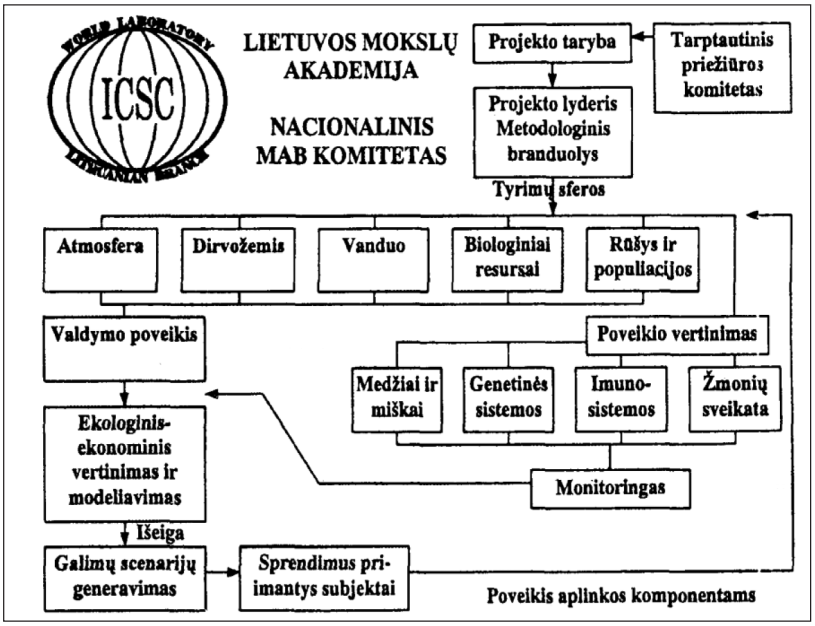

Biosferos sąveikos tyrimų schema

programoje buvo sukurti moksliniai ekologinio tvarumo palaikymo ir gamtinės aplinkos formavimo pagrindai. Paaiškėjo, kad krašto ekologinį tvarumą (arba dinaminį stabilumą) nusako integruota visų regione esančių ekosistemų būsena: jų galimybė laisvai funkcionuoti, kurti produkciją ir ją naudoti tokiu būdu ir tokiu santykiu, kad būtų palaikoma biologinė įvairovė, produktyvumas, evoliucijos apibrėžta ir genetiškai nulemta atsikūrimo galimybė, gyvybingumas ir galimybės dabar ir ateityje tenkinti ekologinius, ekonominius ir socialinius poreikius bei funkcijas lokaliuoju, nacionaliniu ir Europos lygiais, drauge nekenkti gretimų sistemų egzistencijai. Augalinės biomasės kaupimosi (ypač miškuose) sparta ir didėjantis fitomasės kiekis rodė teigiamus poslinkius Lietuvos gamtinėje aplinkoje. Taigi šis požymis tapo sąlyginiu regioninės sistemos tvarumo rodikliu. Tada atskiros ekosistemos tvarumą jau galima matuoti standartine vyraujančių individų augimo, dauginimosi, plitimo ir elgsenos norma bei homeostatine geba priešintis neigiamiems išoriniams poveikiams.

Atskiro didelio rajono, krašto, žemyno ar visos Žemės ekologinį tvarumą gana patikimai galima matuoti santykiu – natūralus plius dirbtinis aplinkos apsivalymas (t. y. regeneracinis pajėgumas) su antropogenine tarša. Taigi, jei išskiriami teršalų kiekiai yra gerokai didesni nei gebama juos regeneruoti ar apvalyti, ekologinė sistema įgauna entropijos požymių ir negali ilgai išlikti tvari. Tokios teritorinės sistemos arba tokių karštųjų pramoninių regionų funkcionavimą globaliu mastu palaiko kitų teritorinių sistemų sukuriama fitomasė ir atmosferos oro valymo pajėgumai. Suprantama, tokia teritorinė sistema yra parazitinė. Globalaus ekologinio tvarumo palaikymo požiūriu tokių sistemų (megapoliai, industrinių rajonų koncentracija) plėtrai, mano manymu, turi būti taikomi ekologiniai ir ekonominiai apribojimai (augimo limitai), turi rastis ekonominis kompensacinis mechanizmas, numatantis antropogeninės veiklos ir teršalų išskyrimo ekonominį reguliavimą (teršalų prekyba ir pan).

Vykdant programą ECOSLIT buvo bandyta sukurti ir ekonominį-teisinį mechanizmą, pagal kurį pati žmogaus veikla naudojant išteklius galėtų palankiau reguliuoti poveikį gamtai krašto ekologinio tvarumo palaikymo požiūriu. Tokio mechanizmo kūrimas (prof. A. Rutkauskas) buvo grindžiamas baziniais ekonominiais interesais: gamtonaudos ir aplinkos taršos sukeltos žalos recipientų teise gauti ekvivalentę kompensaciją ir ekologinių išteklių vartotojų teise minimizuoti individualius ekologinius kaštus. Be tokio ekonominio mechanizmo sukūrimo ir įgyvendinimo rinkos ekonomikos sąlygomis, mūsų manymu, nebus galima užtikrinti visų gyvų sistemų, o kartu ir regioninės sistemos ekologinio tvarumo neapibrėžtai ilgu laikotarpiu, vadinasi, nebus galima pasiekti tvarios plėtros.

Vykdant antro etapo programą parengta per 250 straipsnių, išleista daug serijinių leidinių ir fundamentalus 757 p. veikalas *Lietuvos ekologinis tvarumas istoriniame kontekste* (Vilnius, 1999). Šioje knygoje atskleista, kad Lietuva, tarp Vakarų ir Vidurio Europos valstybių anksčiau garsėjusi kaip užteršta teritorija, paskutiniajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje jau išsiskyrė labai mažu, t. y. 5–15 karto mažesniu išmetamų teršalų kiekiu, tenkančiu šalies teritorijos ploto vienetui ir atitinkamai vienam gyventojui.

Drastiškas kuro sunaudojimo ir atmosferos taršos sumažėjimas Lietuvoje, kaip ir kitose Baltijos šalyse, turėjo savų priežasčių. Tai ekonominė krizė, kilusi pereinant į laisvąją rinką, gamybos depresija, naftos kainų šokas. Lietuvoje tarša sumažėjo ir dėl to, kad pas mus buvo išplėtota branduolinė energetika, kuri, sunaudodama 34 proc. pirminių energijos išteklių, gamino 85 proc. elektros energijos. Tačiau jokia logika ir techninėmis sąlygomis nepagrįstas Ignalinos AE uždarymas ir ilgamečiai šaltąjį karą primenantys santykiai su kaimynais inspiravo dviejų abejotino ekologinio saugumo branduolinių elektrinių statybas Lietuvos pasienyje, o neveikianti savoji AE atsigaunant ekonomikai 2020 m. suponuoja dvigubą teritorijos oro taršą (A. Žukauskas, 1999).

Sumažėjus visų rūšių taršai iš vietinių šaltinių, XX–XXI amžių sankirtoje buvo juntamas ryškus visos gamtinės būklės gerėjimas. Kasmet stebima Lietuvos miškų būklė Europos ir nacionalinėje stebėsenos sistemoje rodo, kad visų medžių rūšių būklė iki 1993 metų blogėjusi, 1994–1995 m. stabilizavosi ir per pastaruosius kelerius metus jau gerėjo. Mažėjant aplinkos taršai pastebimai normalizavosi žmogaus ir galvijų imuninės sistemos funkcijos, mažėjo virusinių infekcijų aktyvacijos procesai, mažiau fiksuota leukoze sergančių, *corona* ir *rota* virusais infekuotų galvijų. Gyventojų sergamumo piktybiniais navikais istorinė analizė parodė, kad yra statistiškai patikimas ryšys tarp bendro teršalų kiekio aplinkoje ir susirgimo piktybiniais navikais. Taigi taršos tiek iš vietinių, tiek iš Vakarų Europos šaltinių sumažėjimas teigiamai paveikė visą gyvybės grandinę.

Saviti mūsų krašto poreikiai, mano manymu, galėtų sudaryti pagrindą trečio etapo tarpdisciplininių žmogaus sąveikos su biosfera tyrimų programai. Tokių tyrimų poreikį diktuoja krašto ūkio plėtra, reikalaujanti nuolatinio aplinkos politikos strateginių nuostatų tobulinimo. Šito galima pasiekti tik sujungus gamtos ir technikos mokslų pajėgas bendroms užduotims spręsti. Tokia programa apimtų svarbiausių krašto sistemos komponentų – oro, dirvožemio, vandenų – ir jų antropogeninės taršos sąveikos su augalija, gyvūnija (įskaitant ir žmogų) pagrindinių dėsningumų kompleksinį tyrimą ir inovacinės bazės Lietuvos ekologiniam tvarumui palaikyti sukūrimą paruošiant

priemones visų krašto ekosistemų ir žmonių ekologinei gerovei užtikrinti. Tyrimų rezultatais būtų patikslintas Lietuvos teritorijos žemėnaudos optimalaus naudojimo Baltijos regione bendrasis planas, ekonominio ir ekologinio suderinamumo principu būtų pakoreguotos teritorinės zonos urbanistinei, pramonės, intensyviosios žemdirbystės, kaimo verslų, rekreacijos ir turizmo veiklai plėtoti. Panaudojant apleistas žemes būtų baigtas formuoti Baltijos apsauginių miškų karkasas ir Lietuvos gamtos plėtros vizija. Visa tai įgalintų išvengti atskirų krašto ūkio šakų plėtros ekologinio nesuderinamumo, padėtų sumažinti neigiamą antropogeninių ir gamtinių stresorių poveikį žmogui bei visoms krašto ekosistemoms.

Minėta programa:

1) subordinuotų ir koordinuotų esamų mokslinio tyrimo institucijų bei laboratorijų ir aukštųjų mokyklų vykdomus ekologijos ir aplinkotyros tyrimus;

2) leistų suprasti antropogeninės taršos, klimato ir viso, kas gyva, sąveiką biologinių ir fizinių-cheminių procesų lygmeniu;

3) įgalintų moksliškai pagrįsti Lietuvos gamtos plėtros viziją;

4) pateiktų fundamentalias nuostatas kaimo plėtrai ir ekologiškai subalansuotam krašto ūkiui plėtoti bei žmonių gerovei užtikrinti;

5) leistų Lietuvos įmonėms pelningai dalyvauti pasaulinėje teršalų prekyboje.

Apibendrinti tyrimų duomenys padėtų spręsti ministerijų ir Vyriausybės keliamas problemas, aktyviai veikti krašto ūkio ir kultūros progreso plėtrą.

Apie pirmuosius akademijos prezidentus

Baigdamas gal kiek ištęstus savo prisiminimus apie akademiją, negaliu palikti paraštėje buvusių pirmųjų jos prezidentų. Laikmetis iš tiesų buvo sudėtingas, ir žiūrint atgal, mano galva, abu jie padarė daugiausia, ką tuo laiku buvo galima nuveikti. Nuoširdžiai noriu pasakyti, kad tik jų dėka akademijai sekėsi palikti XX a. istorijoje giliausią mokslo, kultūros ir tautos savimonės raiškos vagą, kurioje išbujojo atgimimas ir šiandieninės XXI a. mūsų gyvenimo tikrovės daigai.

Pirmojo Lietuvos mokslų akademijos prezidento Vinco Krėvės-Mickevičiaus asmeniškai nepažinojau, tačiau (kaip ir daugelis tarpukario Lietuvos vaikų) augau „Dainavos šalies senų žmonių padavimų“ dvasioje. Ganydamas gyvulius atmintinai mokėjau ištisas vaizdingas pastraipas apie kunigaikščio Margirio tragediją, „Šarūno“ žygius. V. Krėvės iškilimas 1940 m. sumaištyje iki antrojo žmogaus – Ministro Pirmininko pavaduotojo Liaudies Vyriausybėje buvo plačiai išreklamuotas to meto laikraščiuose ir kėlė savotišką visuomenės pasitenkinimą.

Apie tai, kad V. Krėvė buvo pirmasis Mokslų akademijos prezidentas, kad vokiečių okupacijos metais buvo priverstas daryti viešus pareiškimus, o 1944 m. pasitraukė į Vakarus, sužinojau tik iš vyresniojo brolio Alberto, kuris 1945–1946 m. tvarkė suverstas knygas Vrublevskių bibliotekoje. Tada MA atkūrimo komitetui jau vadovavo prof. J. Matulis.

Apie akademiką J. Matulį, kaip MA prezidentą, žinojau ankstyvuoju pokariu studijuodamas Vilniaus universitete, o 1951 m. lapkričio 1 d., gavęs jo pasirašytą įsakymo išrašą, kad esu paskirtas instituto laborantu, pasijutau esąs jo pavaldinys. Išrašai kartojosi po pusmečio, kai tapau vyr. laborantu, ir po dviejų dešimtmečių, kai jau buvau išrinktas MA tikruoju nariu ir dirbau Chemijos ir biologijos mokslų skyriaus akademiku sekretoriumi.

J. Matulis darbe buvo nepaprastai kruopštus. Šį jo įgimtą bruožą dar labiau sustiprino stažuotė Leipcigo universitete rengiant daktaro disertaciją. Jo pareigingumas žadino darbuotojo ir vadovo tarpusavio pagarbos jausmą, jis man liko senosios lietuviškos inteligentijos pareigūno (gerąja prasme) etalonu.

Pavaldiniams J. Matulis buvo reiklus, jam buvo svarbu galutinis darbo rezultatas. Pats jis dirbo nepaisydamas darbo valandų. Aš tuos 13 metų darbui prezidiume galėjau skirti ne daugiau kaip dvi dienas per savaitę. Buvau Miškų instituto direktorius Girionyse. Tiesą sakant, direktoriumi buvau lyg ir visuomeniniais pagrindais – patriotiškai atsisakiau atlyginimo akademijai nepavaldžioje žinyboje. Taigi, moksliniam darbui, ekspedicijoms ir instituto reikalams reikėjo likusių 4 dienų. Prezidiume darbą baigdavau 10–11 val. vakaro. Išvažiuodamas vis pasižiūrėdavau, ar dar yra kabinete prezidentas.

Dažniausia jį rasdavau darbo vietoje prie stalinės lempos, vos regimą tarp knygų ir žurnalų. Jis rašydavo smulkiomis raidėmis ant mažų skaičiavimo popieriaus gabalėlių. Mane stebino į senatvę gerėjanti jo rega (nenaudodavo akinių) ir formuluočių preciziškumas. Akademija tuo laiku visais krašto ūkio, mokslo ir kultūros klausimais buvo pagrindinė idėjų ir technologijų reiškėja, jų realizavimo ekspertė. Taigi, sprendžiamų klausimų buvo labai daug, prezidentui reikėjo gerai įsigilinti ir viską apgalvoti.

Oficialiuose susitikimuose, jungtiniuose LMA ir VMTK posėdžiuose pristatant minėtus miškų mokslo ir miškų sektoriaus plėtros planus man buvo nesuprantamas tarsi per didelis prezidento dėmesys miškams. Jo aštrokai formuluojami klausimai apie miškų būklės pokyčius, medienos tūrius, miško kirtimą ir atkūrimą man atrodė pernelyg detalūs tokiam posėdžiui (turint omenyje jo chemiko analitiko profesiją). Tik vėliau, 1974 m. lankydamasis JAV, supratau J. Matulio detalaus klausimų svarstymo priežastis. Miškininkystės profesorius J. Kuprionis (emigravęs 1944 m.) man tada papasakojo, kaip jie pokariu, lankantis J. Matuliui Čikagoje, susitikime su tautiečiais užkūrę jam „pirtį“. Anot J. Kuprionio, jis negalėjęs atsakyti ar paaiškinti, „kodėl Lietuvos miškai taip naikinami sovietų“. Aš jam aiškinau, kad taip nebuvo ir nėra, kad yra priešingai – Lietuvoje akivaizdus miško turtų padidėjimas ir miškininkystės renesansas. Mūsų ginčas su J. Kuprioniu Los Angeles užsitęsė iki išnaktų, ir aš pasiūliau tuometiniam Luizianos universiteto profesoriui ir garsaus arboretumo įkūrėjui atvykti į Lietuvą ir pačiam tuo įsitikinti.

Formalizuojant profesoriaus iškvietimą (1975) man reikėjo prezidento parašo. Tuo metu Girionys buvo ne ta vieta, kur būtų galima pasikviesti užsienio profesorių, Pasaulio lietuvių žurnalistų sąjungos pirmininką. J. Matulis įdėmiai skaitė dokumentą, lyg ir susierzino, bet pratrūko juokais: „Juk čia tas pats Kuprionis, kuris mane puolė Čikagoje, kad aš baigiąs jo miškus iškirsti! Įkyrus jis žmogus.“ Kvietimo nepasirašė, bet geranoriškai patarė iškvietimą įforminti su akad. J. Kubilium, tuometiniu Vilniaus universiteto rektoriumi. Taip ir buvo padaryta. 1976 m. J. Kuprionis su žmona visą mėnesį viešėjo Lietuvoje. Nustebino jį miškų mokslas, miškai, netgi kolūkiai. Gaila tik, kad grįžęs nebuvo suprastas saviškių ir, kaip su nuoskauda rašė man, „dirty job

non ethic action"... eilėmis buvo palydėtas iš minėtos Žurnalistų sąjungos pirmininko pareigų.

Visus tuos metus, kai aš buvau prezidiume, J. Matulis ne tik man, bet ir J. Poželai, vėliau atėjusiems V. Statulevičiui ir A. Merkiui buvo draugiškas, atlaidus, suprantamas ir mielas. Poilsio dienomis kasmet retkarčiais pamedžiodavome Dubravos girioje. Tai buvo ir juokais trykštanti senovinių medžioklės tradicijų ritualinė atgaiva – taikliausio šaulio, „medžioklės karaliaus" rinkimai. Prisijungdavo ir akad. K. Meškauskas, dar keli ministrai ir, žinoma, miškų globėjas ministras A. Matulionis. J. Matulis visur buvo paprastas – ir pietaujant prie laužo, ir vakarieniaujant suomiškoje pirtyje.

Susitikdavome prie Drukšių ežero, Aukštaitijos nacionaliniame parke ar Leliūnuose pažvejoti. J. Matulis, V. Statulevičius ir A. Merkys mėgo žvejybą. Suprantama, ne ką mes su tomis meškerėmis pagaudavome, bet tie žvejybos įrankiai buvo saviti. Įsiminė, kad J. Matulis tiek medžioklėje, tiek ir žvejyboje naudojo senus, dar prieškariu įgytus įrankius, net tą patį peiliuką „žuvelę", visada paristą prie palaidinės. Tokiose išvykose kartais ir ilgiau užsibūdavome, lietuviško kaimiško alaus išgerdavome, na, ir viskio. Būdavo ir dainų. J. Matulis lyg ir nedainuodavo, bet toną ir sąskambį labai subtiliai jausdavo. Lietuviškos patriotinės dainos „Lietuva brangi", „Tėvynė Lietuva – rausva gėlė prie Nemuno krantų" atverdavo jį intymesniems pokalbiams, kas ir kaip klostėsi dešimtmečiais Lietuvoje, ką ir kaip reikia daryti, kad visose gyvenimo sferose būtų išlaikyta lietuvių kalba, tautinė kultūra, demografinis stabilumas ir lietuvybė. J. Matulis labai vertino akademikus V. Lašą, P. Brazdžiūną, P. Šivickį, J. Jurginį. Jo manymu, jie nėra iki galo pažinti ir įvertinti.

Namie J. Matulis gyveno kukliai. Kai grįžtant iš sesijų Maskvoje traukinys atvykdavo anksti ryte, kartais pasikviesdavo į namus „dideliam puodeliui" kavos. Iš tikrųjų jo puodelis rytinės kavos būdavo didelis, gero puslitrio talpos, o valgė ir vaišino kukliai, paprastai, vis pabrėždamas savo kupiškietiškas ištakas. Jis labai nemėgo savęs aukštinimo ar kokio kito jo asmens iškėlimo. Įsiminė tik jo aštuoniasdešimtmečio jubiliejus 1979 metais. Tada jis buvo apdovanotas aukščiausiu valstybės ordinu, o mums buvo proga pasveikinti jį ir šventiškai

MA prezidentas J. Matulis, švenčiantis 80-ies metų jubiliejų, 1979 m. kovo 19 d.

praleisti vakarą. Sklido kalbos, kad bandžiusieji pasveikinti J. Matulį 1959 m. jo 60-ies metų proga buvo tiesiog išbarti ir išvaryti.

Istorija, manau, reikiamai įvertins J. Matulio nuopelnus mokslo plėtrai. Mano galva, jis buvo žymiausias ir įtakingiausias XX a. Lietuvos mokslo veikėjas ir organizatorius, mokslą laikęs kultūros ir žmogaus dvasinio gyvenimo varomąja jėga. Būdamas Lietuvos mokslų akademijos prezidentu, bemaž keturis dešimtmečius nuosekliai ir kryptingai vadovavo visai Lietuvos mokslo plėtrai, naujų mokslo sričių, krypčių ir institucijų formavimui – jaunų mokslininkų ugdymui. Jo titaniško darbo, pasišventimo mokslui ir rūpesčio dėka buvo suformuluoti pirmieji akademijos statutai, sukurta darni mokslo skyrių struktūra, fundamentinių tyrimų institutai, grąžinti Mokslų akademijai karo metu išdarkyti ir išslapstyti brangiausi lietuvių kalbos žodyno,

istorijos rankraščių ir knygų archyviniai fondai. Per tuos dešimtmečius (J. Matuliui vadovaujant) Lietuvoje buvo sukurta tvirta mokslinių tyrimų ir eksperimentinių stočių materialinė bazė: apie 30 fundamentalių ir taikomųjų tyrimų institutų, išaugo tūkstančiai kvalifikuotų, mokslo laipsnius įgijusių specialistų, akademijos narių – akademikų ir narių korespondentų skaičius nuo 14 išaugo iki 86.

Lietuvos mokslas, planine tvarka koordinuojamas Mokslų akademijos skyriuose ir probleminėse tarybose, sugebėjo išvengti paralelizmo, pasikartojimų ir smulkiatemiškumo, sprendė fundamentalias Lietuvos ūkiui ir kultūrai reikalingas problemas, darniai papildydamas Rytų Europos ir pasaulinį mokslo lobyną. Taip kasmet daugėjo Lietuvos mokslo pasiekimų, sudariusių pagrindą lietuvių tautinio savitumo visaverčiai raiškai, galiausiai atvedusių į Lietuvos persitvarkymo Sąjūdį, nepriklausomybę ir šiandieninę mokslo ir kultūros plėtotę. Taigi, tolstanti XX a. Lietuvos istorija, manau, reikiamai įvertins akademiko J. Matulio įnašą Lietuvai, jo bekompromisį tautinį, demokratinį ir pilietinį vaidmenį ir ras jam deramą vietą tarp praėjusio amžiaus daugiausia Lietuvai nusipelniusių žmonių.

J. Matulis daug prisidėjo prie chemijos ir cheminės technologijos plėtros Lietuvoje. Jis sukūrė elektrochemijos mokyklą, išugdė apie 100 gabių elektrochemikų; jam vadovaujant ištirtos elektrocheminės reakcijos, elektrokristalizacijos mechanizmas, sukurta ir įdiegta į gamybą daugelio metalinių dangų ir metalų lydinių išgavimo technologijų. Blizgiųjų dangų susidarymą, blizgodarių tyrimus J. Matulis apibendrino monografijoje *Blizgiosios elektrolitinės dangos* (su bendraautoriais, 1969, rusų k.). Jo talento ir veiklumo dėka Lietuvos elektrochemikų darbai buvo labai plačiai žinomi ir vertinami pasaulyje.

J. Matulis buvo atsargus, diplomatiškas, bet anaiptol nebailus. Jis tvirtai laikėsi lietuviškumo, puoselėjo lituanistiką, gimtąją kalbą: posėdžiai ir sesijos visą laiką vykdavo lietuvių kalba, o to nebuvo nė vienoje tuometinėje TSRS respublikoje. Išvydęs naują potvarkį dėl rusų valstybinės kalbos plėtimo ar ideologijos stiprinimo, J. Matulis pratrūkdavo: „va tie ruskiai baigia durniuoti“. Jis visada gynė neteisingai puolamus mokslininkus, tiesą rašančius

lietuvių istorikus. Atsimenu, papuolusį į bėdą ir mane J. Matulis tvirtai palaikė. Vyko Pasaulio botanikų kongresas Australijoje. Aš, kaip Chemijos ir biologijos mokslų skyriaus pirmininkas, rekomendavau prof. K. Eringį vykti į kongresą. Kai jo neišleido, parašiau ranka Centro Komitetui garantinį laišką, kad K. Eringį gerai pažįstu ir tikrai žinau, kad jis sugrįš. Kai K. Eringis negrįžo ir pabėgo į JAV, mano „pirtis" CK biure (J. Matuliui užtarus) baigėsi tik pabarančiu įspėjimu. Taigi, likau dirbti iki kadencijos pabaigos. Apskritai Lietuvos MA J. Matulis dažnai įdarbindavo, jo manymu, nepelnytai nukentėjusius mokslo žmones.

J. Matulis aktyviai skleidė mokslo žinias visuomenei. Jis buvo *Žinijos* draugijos pirmininku, LTSR taikos gynimo komiteto, Lietuvos MA redakcinės leidybinės tarybos, Respublikinės gamtos ir visuomenės koordinavimo tarybos pirmininku, *Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos* vyriausiuoju redaktoriumi. Mėgo jis ir gerą poeziją: atmintinai mokėjo Maironio, S. Stanevičiaus, A. Miškinio eilių, o vokiečių kalba – J. F. Gėtės ir F. Šilerio poezijos. Ją išgirsdavome laisvalaikio valandomis po žvejybos Aukštaitijoje, medžioklės Dubravos girioje ar kupiškėnų padangėje, kur jis buvo visų mėgstamas svečias.

J. Matulis ir laisvalaikiu tvirtai laikėsi savo nuomonės, nemėgo prieštaravimų, bet buvo teisingas, stebino kuklumu ir santūrumu, vertindamas savo ir savo mokinių darbus. Apie save jis kukliai sakydavo: „O jei ką ir padariau, tai tik tam, kad Lietuvos mokslą žinotų visi, kad nebūtų pamiršti kitų darbai, kartojamos klaidos, ir mokslinė mintis plačiai sklistų…"

20. Profesoriaus Viktoro Ruokio asmenybė knygose ir žmonių atsiminimuose

ALGIRDAS JUOZAS MOTUZAS

Dirbti reikia kasdien taip, kad nei smegenys, nei raumenys
nepajustų žymesnio nuovargio, nuobodulio…
Fizinis darbas jaunam žmogui netrukdo,
o tik padeda giliai perprasti teorines disciplinas.
Reikia taip dirbti, studijuoti, kad kiekvienai disciplinai
būtų panaudota vis nauja smegenų dalis,
o ką tik dirbusi tuo metu ilsėtųsi…
Sąžiningai atliktos pareigos duoda žmogui tam tikrą džiaugsmą,
išlaisvina jį nuo varginančių rūpesčių,
pakelia nuotaiką, nors ir įtemptai dirbta.

Viktoras Ruokis

Viktoras Ruokis (1885–1971) nugyveno ilgą gyvenimą, kupiną nuolatinių ieškojimų ir neblėstančios kūrybinės veiklos. Sudėtingiausių epochos įvykių blaškomas, jis visada liko ištikimas siekiui visas jėgas atiduoti mokslo ir tautos pažangai.

V. Ruokis, savo įvairią veiklą pradėjęs dar studijų metais, vėliau tapo didelės erudicijos specialistu, mokslininku ir pedagogu: pripažintu agronomu,

dirvožemininku ir agrochemiku, Lietuvos žemės ūkio akademijos (dabar – Aleksandro Stulginskio universitetas) profesoriumi, lietuviškosios dirvotyros pradininku, nusipelniusiu Lietuvos mokslo veikėju (1945), Lietuvos mokslų akademijos nariu korespondentu (1947), Lietuvos dirvožemininkų draugijos prie Lietuvos mokslų akademijos Žemės ūkio ir miškų mokslų skyriaus steigėju ir pirmuoju pirmininku (1958–1970), Respublikinės premijos laureatu (1967).

Tiesa, tarp penkių sesučių augęs vienintelis broliukas Viktoras buvo rengiamas būti kunigu, mat motinai Onai Ruokienei to palinkėjęs Daugėliškio klebonas. Po ruošos darbų namuose tėvas Gabrielius liepdavo sūnui skaityti lenkišką elementorių ar maldaknygę, vėliau tikrindavo jo žinias, o užduočių kiekį vis didindavo. Vaikas paklusniai mokėsi, nors ne visus žodžius suprasdavo. Rašyti pradėjo, kai dėdė Mykolas Sergeda padovanojo berniukui plunksnakotį, pieštukų ir užrašų knygutę. Plunksną merkė į savadarbį rašalą, pagamintą iš mėlynojo akmenėlio druskos tirpalo su ąžuolo žieve.

Viktoras mokėsi Mylių ir Švenčionių mokyklose. Pastarojoje gabus mokinys pramoko muzikos teorijos, smuikavimo ir dainavimo, o tėvas nupirko jam nebenaują smuiką, su kuriuo Viktoras nesiskyrė iki senatvės. Keturių gimnazijos klasių kursą išklausė Vilniaus internate, o progimnazijos baigimo egzaminą eksternu išlaikė Petrograde (dabar – Sankt Peterburgas). Vėliau įstojo į Vilniaus dvasinę seminariją, kurioje mokėsi 1904–1905 m., bet jos nebaigė. Kaip ne vienam yra atsitikę, teologijos studijos atvėrė jam gamtos mokslų pažinimo džiaugsmą ir paskatino mokytis savarankiškai. Jau eidamas 22-uosius metus, V. Ruokis Petrograde eksternu išlaikė gimnazijos baigimo egzaminus ir gavo brandos atestatą, atveriantį duris į universitetą.

1907 m. Viktoras bandė stoti į Maskvos universiteto Medicinos fakultetą, bet gavo neigiamą atsakymą. Tai nesumažino mokslo žinių troškulio. Lietuviškosios spaudos atgavimo džiaugsmą jis išgyveno bendraudamas su 1907 m. Vilniuje įsteigtos Lietuvių mokslo draugijos pirmininku Jonu Basanavičiumi, kalbininku Kazimieru Būga, gerai mokėjusiu Viktoro gimtinės tarmes, ir kitais draugijos nariais. 1908 m. jis bandė laimę studijuoti mediciną Odesos universitete, bet ir čia nebuvo priimtas. Visa tai Viktoras išgyveno labai

skausmingai. Išgirdęs siūlymą mokytis kitos jį dominančios specialybės, pasirinko chemijos mokslą, kuriuo susidomėjo savarankiškai studijuodamas medicinos fakultetų studentams skirtą neorganinės chemijos vadovėlį.

Vis dėlto V. Ruokis baigė dvi aukštąsias mokyklas: be chemijos studijų (1908–1912) Odesos Novorosijsko universitete (dabar – Odesos I. Mečnikovo nacionalinis universitetas), taip pat ir agronomiją (1912–1914) Maskvos žemės ūkio institute (dabar – Rusijos valstybinis K. Timiriazevo žemės ūkio universitetas). Jose galutinai susiformavo V. Ruokio asmenybė.

Odesos universitete į paskaitas, laboratorinius darbus, seminarus V. Ruokis nešdavosi didelį, storą, standžiai įrištą dienyną, skirtą visų ketverių studijų metų užrašams. Šia neįprasta knyga domėjosi net profesoriai, per paskaitas po kelis kartus praeidami pro stropiai rašantį studentą. Botanikos paskaitose jaunuolis užrašinėjo tik naujas įdomias mintis, nes su botanika jau buvo kiek susipažinęs rengdamasis studijuoti mediciną. Per pertraukas jis piešdavo ant sienų iškabintus botaninius eksponatus ir užsirašydavo jų pavadinimus. Tai padėjo studentui greičiau pažinti reikalingus augalus. Apie kristalografiją Viktoras nebuvo girdėjęs, todėl šio matematikai artimo dalyko pirmieji užsiėmimai buvo nelengvi. O štai per prancūzų kalbos paskaitas pirmakursis jautėsi lyg žuvis vandenyje. Pavyzdingai lankydamas šios kalbos seminarus, jis visą dėmesį skyrė taisyklingai tarčiai. Italų kalbą dėstė italas. Nekreipdamas dėmesio, kad auditorijoje tik keli klausytojai, jis mokė labai kruopščiai, aiškino daug ir vaizdžiai. Viktorui, gerai mokėjusiam lotyniškai ir prancūziškai, italų kalbai skirtos valandos pralėkdavo kaip malonus sapnas. Anglų kalba sekėsi sunkiau. Pajutęs, kad atsilieka nuo programos reikalavimų, jis susiieškojo privačią mokytoją ir savaitę kasdien po dvi valandas mokėsi tarties. Lavintis kalbėti vokiškai puikiausios sąlygos buvo namuose, nes buto šeimininkė pageidavo bendrauti šia kalba.

Paskaitose dėstytojus stebino Viktoro smalsumas. Iš dalykiškų ir konkrečių jo klausimų buvo aišku, kad jis mėgsta savarankiškai dirbti ir ieško pagalbos tik tada, kai visos jam prieinamos sprendimų galimybės jau yra išnaudotos.

Būdamas pirmakursis jis ėmėsi rengti egzaminams du gimnazistus, nes reikėjo papildyti greitai tirpstančias santaupas.

Susipažinęs su lietuviais studentais, pirmojo semestro pabaigoje V. Ruokis įsitraukė į Odesoje 1906–1918 m. gyvavusios kultūrinės lietuvių draugijos *Rūta* veiklą. Ji nuomojamose patalpose rengdavo vaidinimus, vakarones, paskaitas, vakarinius bendrojo lavinimo kursus darbininkams, įsteigė biblioteką. Draugijoje veikė choras, kuriam vadovavo Zigmas Žemaitis, tuo laiku Fizikos ir matematikos fakulteto studentas, vėliau žinomas Lietuvos matematikas, visuomenės veikėjas, Kauno aukštųjų kursų organizatorius, Lietuvos, paskui Vytauto Didžiojo, Vilniaus universiteto profesorius. Jis ir pakvietė Viktorą dainuoti chore. Jau pirmose repeticijose išryškėjo dideli muzikiniai V. Ruokio gabumai.

Plačiausiai jie atsiskleidė, kai grįžęs į Lietuvą V. Ruokis ėmėsi vadovauti Dotnuvos žemės ūkio technikumo chorui, Aleksandro Stulginskio universiteto choro *Daina* pirmtakui. Iki šiol buvę choristai mena, kaip entuziastingai dirigentas skiepijo žmonėms grožį, gėrį, meilę gimtajai šaliai. Jei į repeticijos pradžią susirinkdavo tik maža choristų dalelė, paprašęs jų neišsiskirstyti, pats dirigentas bėgdavo medžioti neatėjusiųjų. Prof. Konradas Kaveckas apie V. Ruokį rašė: „Chorui dainuojant jis palydėdavo smuiku. Man pačiam teko ne kartą fortepijonu, kai kada ir vargonais pritarti jo nuoširdžiam smuikavimui. Didelės technikos jis neturėjo, bet visada švariai intonuodavo ir gražiai frazuodavo. Jo smuikas kaip žmogaus balsas dainuote dainuodavo“. Dotnuviškių choras, diriguojamas V. Ruokio, buvo tarp 86 chorų pirmosios Lietuvos dainų šventės 1924 m. dalyvių. Paskutinį kartą chorui prof. V. Ruokis dirigavo 1962 m., švenčiant jo suburto Lietuvos žemės ūkio akademijos choro keturiasdešimtmetį. Kauno valstybinio muzikinio teatro scenoje tada nuskambėjo dvi jo diriguojamos lietuvių liaudies dainos *Motuš, motuš* ir *Oi liūdnas, liūdnas*. Be to, V. Ruokis grojo smuiku ir violončele technikumo orkestrėlyje, net dalyvavo Miko Petrausko operetės *Consilium facultatis* pastatyme.

Odesoje į lietuvių kalbą išvertęs šalia universiteto buvusios homeopatijos vaistinės savininko knygą *Gydymasis namuose*, V. Ruokis susižavėjo sveika gyvensena. 1911 m. pavasarį jis baigė trejų metų grūdinimosi kursą. Pirmaisiais jo metais žiemą paltą dėvėjęs tris mėnesius, kitą žiemą jį tevilkėjo du

V. Ruokis diriguoja LŽŪA chorui, 1962 m.

mėnesius, o trečiaisiais metais – vos penkiolika dienų per sausio mėnesio šalčius. Kad neperšaltų, jaunuolis vaikščiodavo sparčiai, intensyviai darydavo fizinius pratimus, giliai kvėpuodavo.

Kartą profesorius mums pasakojo tokį nuotykį. Kai jis mokėsi Maskvoje, žiemos buvo speiguotos, šaltesnės nei Odesoje. Nors spaudė gruodžio šaltukas, šeštą valandą vakaro Viktoras įprastai apsirengęs – su kostiumu – ėjo Tverės bulvaru. Netikėtai jį sustabdė gražiais kailiniais dėvinti ponia:

– Jaunuoli, leiskite jus sutrukdyti. Radau sūnui tinkamą paltą, o jo šiuo metu Maskvoje nėra. Iš ūgio ir išvaizdos Jūs labai panašus į jį. Padėkite man išrinkti tinkamą drabužį.

Nors manekeno vaidmuo Viktorui nelabai patiko, iš pagarbos moteriai jis pasuko į parduotuvę. Moteriškės nurodomas, pardavėjas ėmė tempti ant studento pečių vieną, paskui kitą, trečią brangų paltą, o ši ponia vis klausinėjo, ar tinkamas, ar neveržia. Studentas net supluko, kol buvo išrinktas gražus, storas, bet minkštas ir lengvas drabužis.

Sumokėjusi pinigus, ponia tarė:

– Kadangi sūnaus namuose nėra, tai paltas dabar nereikalingas. Kam jis turi kaboti? Pasiimkite ir nešiokite jį.

Viktoras iš nuostabos net išsižiojo. Supratęs, kad tokiu būdu moteriškė nori jam drabužį padovanoti, jis ėmė pasakoti apie savąjį gyvenimo būdą, apie tai, jog šilti drabužiai jam yra nereikalingi. Tada pirkėja nuoširdžiai prisipažino paltą nupirkusi specialiai jam ir kaip išlygos paprašė Viktorą kartą per savaitę ateiti pamokyti jos anūko. Viktoras sutiko, bet kitą rytą naujuoju paltu į paskaitas išėjo jo kambario draugas.

Nuo tada V. Ruokis ir Odesoje, ir Maskvoje, ir Kaune, ir Vilniuje, ir Kaišiadoryse bet kokiu oru vaikščiojo be palto, su berete ant vešlių garbanotų plaukų, dažnai atlapu kaklu, be pirštinių, su ant švarko užversta baltų marškinių apykakle, gražiai pakirpta barzdele, su prancūzišku laikraščiu *L'Humanite* švarko kišenėje ar knyga rankoje. Dėl tokios aprangos kartais nepažįstami žmonės jį palaikydavo ne mokslininku, o keistuoliu.

Ir dabar garbaus amžiaus žmonės paklausia, ar tiesa, kad V. Ruokis grūdindamas peršaldė pirmąjį sūnelį ir šis mirė. Kiek žinau, taip nebuvo. Sūnus Juozas užaugo ir 1944 m. pasirinko priverstinę Vakarų tremtį, o sovietmečiu tokios kalbos galėjo būti specialiai paskleistos, kad paslėptų sūnaus emigraciją, apie kurią tėvas dėl galimų nemalonumų niekada niekam net neužsimindavo.

Skaitydamas organinės chemijos skyrių apie alkaloidus, Viktoras susidomėjo nikotino aprašymu. Rūkė jis tada nemažai – per dieną dešimt papirosų, kartais ir daugiau. Radęs duomenų apie nikotino kiekį rūkaluose, studentas apskaičiavo, kiek jo pateks į organizmą iki 60 metų amžiaus. Paaiškėjo, kad šio stipraus nuodo, trumpinančio žmogaus gyvenimą ir apsunkinančio senatvę, susidarys net kelios dešimtys litrų. Jaunuoliui tapo aišku: sveikata reikia rūpintis, kol jaunas, kitaip senatvėje už jaunystės klaidas teks kentėti. Nelengva buvo Viktorui, rūkius 10 metų, mesti šį kenksmingą įprotį. Pirmuosius potraukius užsirūkyti jis nugalėjo visą dėmesį sutelkdamas į darbą. Tačiau noras rūkyti nedingo. Sunkiausios buvo antra ir trečia nerūkymo dienos. Ieškodamas nusiraminimo, jis įsigudrino papiroso dūmų į plaučius

netraukti, tik palaikyti burnoje keletą sekundžių ir išpūsti. Per kitas šešias nerūkymo dienas šis potraukis sumažėjo. Po trijų kovos su savimi savaičių Viktoro pažįstami patikėjo užsispyrėlio pergale. Tabako dūmai kurį laiką jį dar erzino, todėl rūkalių teko vengti. Paskui rūkymo potraukis dingo visam laikui.

Ketvirtame kurse žiemos atostogų parvažiavęs pas žmoną į Vilnių, Viktoras visai nelauktai susirgo podagra. Ištisomis naktimis negalėdamas užmigti dėl kojų skausmų, studentas ieškojo ligos priežasčių. Jis įsitikino, kad ligą sukėlė medžiagų apykaitos sutrikimas organizme dėl įprastinio vegetariško maitinimosi nepaisymo grįžus į Lietuvą, mat Odesoje jo meniu sudarė balta duona, baltas garnyras ir lėkštė rauginto pieno. Atsisakius mėsos patiekalų ir namuose, kojų sąnarių skausmai pamažėle ėmė slūgti, ir atgal į Odesą Viktoras išvažiavo beveik pagijęs. Nuo tada jis visą gyvenimą maitinosi tik vegetariškai. Gerai atsimenu kasdienius katedros vedėjo pietus – juodos duonos trupininė, užmerkta saldintame vandenyje ir supilta į metalinį dubenėlį ant palangės.

Atsisakęs mėsiškų patiekalų, netrukus V. Ruokis nusprendė atsisakyti ir alkoholinių gėrimų. Kurso draugai tuo įsitikino per paskutinius organinės chemijos technologijos praktikos darbus, lankydamiesi didžiulės vyno gamyklos rūsiuose. Kai Viktoras atsisakė degustuoti vyną, jie tik pasišaipė, nes anksčiau V. Ruokis iš vyno rūsių kaip ir visi išeidavo linksmas, tačiau tvirtai laikydamasis duoto žodžio ir atvirai pasisakydamas prieš girtavimą, ilgainiui jis visus įtikino, kad pasirinko abstinento kelią.

Praėjusio šimtmečio šeštojo dešimtmečio viduryje buvau jaunas dėstytojas ir asistuodavau mane į pedagoginį darbą priėmusiam katedros vedėjui prof. V. Ruokiui geologijos pagrindų paskaitose. Tada jis buvo 82 metų, bet dar važinėjo dviračiu ir ypač propagavo šios rūšies sportą. Ir paskaitos neretai pereidavo į sveikos gyvensenos propagandą studentams ir auditorijoje, ir koridoriuje per pertraukas.

Profesoriaus V. Ruokio gyvenime intensyvus protinis darbas visada buvo derinamas su aktyviu poilsiu. Rašymą stačiomis prie taburetės, padėtos ant rašomojo stalo, jis laikė puikiausiu fizinio ir protinio darbo derinimu:

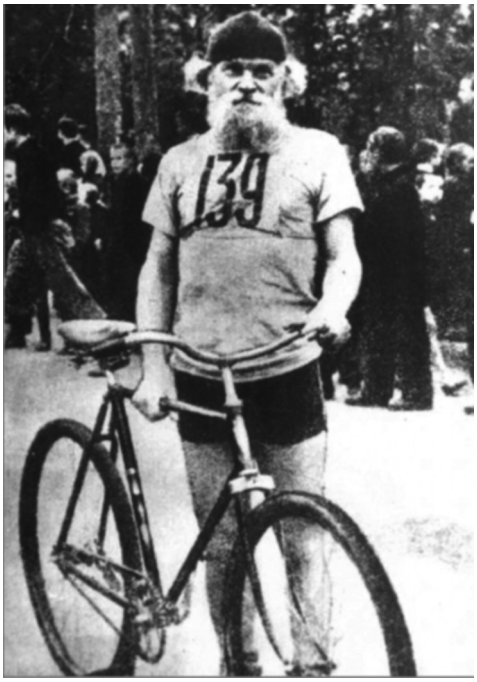

V. Ruokis – entuziastingas dviratininkas

„Skaitydamas aspiranto (dabar doktoranto – A. M.) disertaciją, dirbu protinį darbą, o stovėdamas ir giliai kvėpuodamas, – fizinį."

Pokalbiuose su studentais profesorius labai skatino mokytis užsienio kalbų dėl ypatingos geopolitinės Lietuvos vietos – tarp Rytų ir Vakarų. Jis gerai mokėjo ir populiarino tarptautinę esperanto kalbą. Nedaugeliui žinoma, kad jo pastangomis Kauno senamiestyje atsirado gatvė, pavadinta esperanto pradininko Liudviko Zamenhofo vardu: išliko prof. V. Ruokio ir Eduardo Medonio 1957 m. gruodžio 1 d. pasirašytas laiškas tuometei Kauno valdžiai dėl tarpukario metais buvusio L. Zamenhofo vardo grąžinimo vienai miesto gatvei.

1918 m. vasario 16 d. Lietuvai paskelbus Nepriklausomybę, V. Ruokis su šeima dar buvo Voroneže, kur su Jonu Jablonskiu, Kazimieru Būga, Sofija Čiurlioniene, Juozu Tumu-Vaižgantu, Zigmu Žemaičiu, Kaziu Šikšniu entuziastingai rūpinosi lietuvių kalbos išsaugojimu ir tobulinimu. Bendraminčių paskatintas, Viktoras ėmėsi rašyti lietuvišką neorganinės chemijos vadovėlį

V. Ruokis rašydavo stovėdamas prie taburetės, padėtos ant rašomojo stalo

aukštajai mokyklai. Lietuviškus chemijos terminus jis kūrė ir svarstė sykiu su J. Jablonskiu, Z. Žemaičiu ir kitais. Pastarasis primygtinai įkalbinėjo jį grįžti į Vilnių ir dirbti gamtos mokslų mokytoju. Lietuvą Ruokiai pasiekė tų metų vasarą, o rudenį dviejų dalių *Chemijos vadovėlio* rankraštis įteiktas Lietuvių mokslo draugijai, kuri jį išleido 1920 m.

V. Ruokio entuziazmas dirbti Lietuvai neliko nepastebėtas. 1918 m. spalio mėnesį Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerija įpareigojo jį iš kaizerinių okupantų perimti Dotnuvos dvarą, atkurti jame iki Pirmojo pasaulinio karo veikusią Žemės ir miškų ūkio mokyklą ir jai vadovauti. Po metų ji tapo Dotnuvos žemės ūkio technikumu, o šis 1924 m. – Žemės ūkio akademija. Joje 1924–1941 m. profesorius V. Ruokis vadovavo Geognozijos (Žemės pažinimo) ir Agronominės chemijos katedroms, o 1944–1968 m. – Dirvožemio mokslo katedrai. Jose dirbdamas puikiai derino chemijos ir agronomijos mokslus, dėstė geologijos pagrindus, dirvožemio mokslą ir agrochemiją, parašė 9 vadovėlius.

1924 m. spalio 15 d. Žemės ūkio akademijos atidarymo iškilmėse V. Ruokis kalbėjo mokslo personalo vardu. Jo žodžiai buvo labiau skirti studentams. Atsiminęs savo studijas Odesoje ir Maskvoje, jis kvietė studentus pamilti knygą, būti aktyviais, mąstančiais skaitytojais, laisvalaikiu dainuoti, groti, vaidinti, sportuoti ir kuo toliau trauktis nuo rūkalų ir taurelės. Bendraamžių atsiminimais, kalbėjo jis laisvai, ne iš popieriaus, plačiai gestikuliuodamas. Gražus jo balsas buvo ramus, bet sykiu ir įtaigus. Kiekvieną mintį jis stengėsi paryškinti konkrečiu pavyzdžiu arba, atvirkščiai, atpasakojęs matytą ar išgyventą epizodą, čia pat filosofiškai jį apibendrindavo. Tokia jo kalba paliko klausytojams ryškų įspūdį.

Dideli profesoriaus V. Ruokio nuopelnai ginant Žemės ūkio akademijos autonomiją ir priešinantis sujungimui su Lietuvos universitetu Kaune 1926 m. Akademijos kolektyvas taip pat griežtai pasisakė prieš tokią reformą. Atstovauti akademijos interesams Žemės ūkio ministerijoje taryba paskyrė rektorių prof. Povilą Matulionį ir einantį docento pareigas V. Ruokį. Be to, V. Ruokis buvo įpareigotas tuo reikalu parengti memorandumą Lietuvos Vyriausybei. Tame dokumente jis rašė: „Lietuva yra žemės ir miškų ūkio šalis <...>. Todėl agronominiai mokslai pas mus turėtų užimti centrinę vietą, tačiau gyvenimas rodo ką kita <...>. Kiekvienas žemės ir miško ūkio darbuotojas privalo eiti iš mokyklos gyveniman su teoriniu ir praktiniu bagažu <...>. Tinkamus darbui agronomus, miškininkus gali parengti tik speciali aukštoji mokykla <...>. Iš tolo žiūrint atrodo, jog lėšų ir mokslo pajėgų būtų daugiau sutaupyta, verčiant studentus bendruosius dalykus klausyti Universitete, o Žemės ūkio akademijoje – specialiuosius. Bet įsigilinus šis sutaupymas virsta fiktyviu ir net betiksliu <...>[1]."

Tada po ilgų debatų akademijos savarankiškumas buvo apgintas. Istorijos ratas sukasi – šiais laikais virš buvusių savarankiškų agrarinių studijų vėl kabo Damoklo kardas. Ar atsiras naujų jų gynėjų nuo menkai pagrįstų reformų?

Profesorius V. Ruokis buvo originalus, labai geranoriškas, bet patiklus pedagogas, ir ta jo savybe išdykę studentai kartais naudodavosi. Mokomąją geologijos praktiką studentai dažnai atlikdavo prie natūralių uolienų atodangų Dotnuvėlės, Šušvės ar Jiesios upelių slėniuose. Tyrinėtojus nuo atodangos

[1] Žemės ūkio akademijos metraštis 1924–1926 m. Kaunas, 1926, 63 p.

dažniausiai skyrė upė, tad reikėdavo ją perbristi. Čia ir prasidėdavo nuotykiai, nes atsirasdavo studentų, norinčių „pajoti ant Ruokio sprando“. Pasiraitojęs kelnes, basas profesorius kantriai nešdavo per upelį ant jo nugaros užsikabinusius studentus, mokomosios praktikos „didvyrius“.

Profesorius Lietuvoje ir kitose buvusios SSRS respublikose aistringai rinko įdomias uolienas ir mineralus. Didelė jų krūva gulėjo Kaune, Kęstučio gatvėje (dabar ten – KTU Mechanikos ir mechatronikos fakultetas) įsikūrusios Lietuvos žemės ūkio akademijos Dirvožemio mokslo katedros geologijos kabinete. Katedros vedėjas tikėjosi, kad jo surinktų Lietuvos riedulių kolekcijai

V. Ruokis neša studentą per Jiesią prie atodangos, 1956 m.

atsiras nuolatinė vieta. Tačiau to neįvyko iš dalies ir dėl to, kad pats kolekcionuotojas eksponatų beveik neregistravo: nesuteikinėjo jiems numerių, nepildė jų aprašo kortelių, nes sakydavo, kad atsimenąs kiekvieną eksponatą – kas jis, kada ir kur surastas. (Tą klaidą vėliau ištaisė profesoriaus pasekėjas vyresnysis dėstytojas Pranas Pacauskas.) Tiesa, vieną 15–20 kg riedulį, surastą Jaltoje ir paštu persiųstą į Akademiją, katedros vedėjas laikė ypatingos vertės, aprašė jį kaip žemės drebėjimo hipocentro eksponatą ir dažniems kabineto lankytojams labai mėgo pasakoti šio riedulio kilmės hipotezę. Jis ir dabar yra saugomas mūsų universiteto Dirvotyros ir agrochemijos katedros V. Ruokio geologijos kabinete. Lietuvos žemės ūkio akademijai persikėlus į Noreikiškes, jo surinktų riedulių ekspozicija buvo įrengta prie centrinių jos rūmų.

Kalbos apie tai, kad Maskvoje, Raudonosios aikštės grindinyje, pamatęs labai įdomų riedulį, profesorius norėjęs jį išlupti, yra išgalvotos. Taip, toje aikštėje pasilenkęs jis susidomėjo vieno riedulio struktūra, tekstūra ir kolegoms iš Lietuvos ėmė pasakoti galimą jo kilmės istoriją, bet greitai juos apspito praeinantys smalsuoliai, atsirado ir milicininkas. Viskas baigėsi gerai – pažintimi ne tik su uoliena, bet ir su originaliu, įdomios išvaizdos, keliomis kalbomis šnekančiu profesoriumi.

Lietuvos riedulių kolekcionavimo pomėgį profesorius stengėsi įskiepyti visiems pas jį geologijos pagrindų egzaminą laikiusiems studentams. Didžiausia to darbo vertė buvo mokomoji: kiekvienas studentas turėjo į egzaminą atsinešti savarankiškai surinktus, pažintus, aprašytus, įvyniotus ir į dėžutę sudėtus 25 uolienų ir mineralų pavyzdžius. Juos profesoriui apibūdinęs, išpyškinęs indikatrisę, atsakęs į teorinius klausimus ir gavęs palankų įvertinimą, studentas galėjo savąjį rinkinį neštis namo, nes profesorius tikėjosi, jog žinių trokštantis jaunuolis toliau domėsis lauko rieduliais ir susirinks jų kolekciją, tačiau taip elgėsi nedaugelis. Kadangi profesorius mažai beprimatė, į žmones ir daiktus žiūrėjo pro didinamąjį stiklą su aptaisais, dalis studentų parsineštus uolienų ir mineralų rinkinius perduodavo egzamino nelaikiusiems draugams ar iš dviejų rinkinių sudarydavo trečią.

Ant prof. V. Ruokio darbo stalo stovėjo poliarizacinis mikroskopas, kuriuo jis tyrinėjo Rusijoje padarytus lietuviškų uolienų ir mineralų šlifus. Jis

iš kiekvieno studento reikalavo, kad žiūrėdamas pro mikroskopą nepamirštų visų medžiagų, ypač mineralų, optines savybes išreiškiančios indikatrisės taisyklės, kuri kiekviename poliarizaciniame mikroskope pasireiškia bent tris kartus: pirmą kartą – poliarizatoriuje virš veidrodžio, antrą kartą – kiekviename šlifo kristale ant mikroskopo stalelio, o trečią kartą – analizatoriuje virš šlifo. Sekdamas vienu iš banginės optikos kūrėjų prancūzų fiziku Augustinu Jeanu Fresneliu, jis suformulavo savąją optinės indikatrisės taisyklę[2]. Kiekvienas studentas, pas prof. V. Ruokį laikęs geologijos pagrindų egzaminą, turėjo šią taisyklę mokėti atmintinai. Dauguma jų ir mokėjo, tik vargu ar suprato jos esmę, nes neturėjo progos stebėti ir tyrinėti mineralų šlifus per poliarizacinį mikroskopą. Buvo studentų, kurie piktnaudžiavo profesoriaus regėjimo negalia ir, pakeitę švarką bei balsą, sakydavo optinę indikatrisę už draugus.

Visi studentų bandymai apgaudinėti patiklų prof. V. Ruokį pasibaigė, kai aš, jaunas asistentas, gavau įpareigojimą padėti jam egzaminuoti. Taip mudu egzaminavome studentus dvejus metus iki jo aktyvaus darbo pabaigos 1968 m.

Prof. V. Ruokio mokslinę veiklą galima padalyti į du didelius laikotarpius: pirmosios Lietuvos nepriklausomybės metus ir sovietmetį po Antrojo pasaulinio karo.

1922 m. pradedamos žemės reformos instrukcijai agronomas Juozas Tonkūnas rengė lenteles ariamos ir pievos žemės rūšiai nustatyti, o V. Ruokis rūpinosi joje pateikiama terminija. Tai, kas buvo vadinama *žeme*, jis pasiūlė vadinti siauresnės prasmės terminu *dirvožemis* (atitikmuo terminų *gleba, почва, Boden, soil* kitomis kalbomis), o *žemei* palikti daug platesnę prasmę ir ja nusakyti vandens nuolat neužlietą vietą, tinkamą laukui, pievai, miškui. Vėliau *dirvožemį* jis apibūdino kaip savarankišką viršutinių minkštos žemės horizontų (sluoksnių) darinį, susidariusį Žemės paviršiaus uolienose dėl klimato, reljefo ir biologinių veiksnių. V. Ruokis sukūrė ir kai kuriuos kitus dirvožemio mokslo (dirvotyros) terminus, parašė vadovėlių, todėl jis laikomas lietuviškosios dirvotyros terminijos pradininku.

---

[2] V. Ruokis. *Kristalografija ir optinė uolienų mineralogija*. Vilnius, Mintis, 1966, p. 125–126.

Sutvarkęs terminus, prof. V. Ruokis parengė mokslinę Lietuvos dirvožemių klasifikaciją (1930) ir, remdamasis žemės rūšiavimo žiniaraščiais ir asmeniniais tyrimais važinėjant po laukus dviračiu, surinko medžiagos monografijai *Pietų Lietuvos dirvožemiai* (1937) ir jų žemėlapiui. Katedroje pasakojo, kad buvo pasiryžęs parengti visos Lietuvos dirvožemių žemėlapį, bet sutrukdė Antrasis pasaulinis karas.

Po karo V. Ruokis tapo Lietuvos mokslų akademijos nariu korespondentu (1947). Nors jau buvo atšventęs 60-metį, jo mokinių pasakojimais, jautėsi gerai, buvo žvalus ir entuziastingas. Tada pagal sovietinius planus daug dėmesio buvo skiriama dirvožemio dangos tyrimams visoje buvusioje Sovietų Sąjungoje, kartu ir Lietuvoje. Dirvožemininkai susibūrė Sąjunginės dirvožemininkų draugijos Lietuvos filiale, kuriam 1958–1970 m. vadovavo profesorius V. Ruokis. Jie parengė naują dirvožemių klasifikaciją, paskelbė dirvožemių žemėlapį ir išleido monografiją *Lietuvos TSR dirvožemiai* (1965), daug metų buvusią vieninteliu enciklopedinės vertės žinių apie visus Lietuvos dirvožemius šaltiniu. Visuose šiuose darbuose jautėsi ryškus prof. V. Ruokio įnašas. Už dirvožemių tyrimo darbus kartu su kitais jis gavo Respublikinę premiją (1947)[3].

Prof. V. Ruokio ideologinės pažiūros buvo nepastovios ir prieštaringai vertinamos. Bene taikliausiai apie tai yra pasakojęs jo studentas prof. Antanas Stancevičius: „1940 metais, kai visais keliais pasipylė Raudonosios Armijos daliniai, neribotai įvesti į Lietuvą po Maskvos įteikto ultimatumo, buvo birželio mėnesio vidurys, mokomųjų praktikų metas. Žemės ūkio akademija Dotnuvoje pasitiko atvykėlius tyliai, be jokio ženklo. Atsimenu, tomis dienomis mūsų kursas, vadovaujamas profesoriaus V. Ruokio, tyrinėjo ir aprašinėjo geologines atodangas Šušvės krantuose netoli Krakių. Pėsčiomis pareiti į

[3] Daugiau ir detaliau apie Lietuvos MA nario korespondento prof. V. Ruokio veiklą, apibendrintą pagal archyve saugomas jo paties rašytas ataskaitas, galima rasti leidinyje, skirtame 125-osioms jo gimimo metinėms – A. J. Motuzas. *Lietuviškosios dirvotyros pradininko, Lietuvos mokslų akademijos nario korespondento profesoriaus Viktoro Ruokio gyvenimas ir veikla 1947–1966 metais // Lietuvos mokslų akademijos nario korespondento profesoriaus Viktoro Ruokio mokslinis palikimas / Lietuvos dirvožemininkų draugijos prie Lietuvos mokslų akademijos Žemės ūkio ir miškų mokslų skyriaus mokslinės konferencijos pranešimų santraukos*. Akademija, 2010, p. 6–32.

Akademiją toli, tai nakvojome pas žmones daržinėje ant šiaudų. Profesorius sakė, kad viskas bus gerai: jau turime Vilnių, garantuoju, kad turėsime ir Klaipėdos kraštą, taip Lietuva įsikurs beveik visose etninėse žemėse. Žodžiu, Viktoras Ruokis palankiai vertino sovietinę invaziją. Mes niekaip negalėjome suprasti: buvęs aktyvus šaulys, nešiojęs organizacijos uniformą su medaliu už Klaipėdos krašto vadavimą, įrašytas šiam įvykiui Akademijoje pastatyto paminklo lentoje, sėdėjęs Vasario 16-osios minėjimų prezidiumuose, o dabar... Karštoje politinėje diskusijoje beveik visą naktį aptarinėjome besikeičiančią padėtį Lietuvoje <...>. Aš manau, kad Viktoras Ruokis, jaunystėje matęs Rusiją revoliucijų metais, paprasčiausiai bijojo bolševikų[4]."

Daugelio atmintyje profesorius V. Ruokis išliko kaip puikus ir originalus žmogus. Skaitydami apie jį monografiją[5], eidami jo vardo gatve Akademijoje (Kėdainių r.) ar mokydamiesi jo vardo geologijos kabinete (Aleksandro Stulginskio universitete), bėgdami jo vardo krosą ar lankydami jo kapą Petrašiūnų kapinėse Kaune – visur girdėsime atsiminimus apie gerą, kuklų, paprastą ir didį žmogų, žemės ūkio specialistų ugdytoją, svajotoją, kuriam vienintelis visų laimėjimų laidas buvo darbas, kuris neieškojo kitų sėkmės kelių. Laimingi esame, kuriems teko su juo bendrauti ir jį pažinoti.

---

4 A. J. Motuzas. *Profesorius Antanas Stancevičius: apie gyvenimą, žmones ir save / Monografija.* Kaunas, 2010, p. 52–53.

5 V. Danilevičius, A. Motuzas. *Profesorius Viktoras Ruokis / Monografija*. Vilnius: Mokslas, 1982, 141 p.

21. Selekcininkas Jonas Bulavas

ALGIRDAS SLIESARAVIČIUS

J. Bulavas, kaip ir dauguma to meto žymių Lietuvos žmonių, gimė ir augo kaime. Jis gimė 1903 m. liepos 24 d. Rokiškio apskrityje, Juodupės valsčiuje, Ginotų kaime, valstiečių šeimoje. Tėvai turėjo 7 ha žemės. Aleknų kaimo pradinėje mokykloje jis mokėsi tik metus (1914–1915), nes, vokiečiams okupavus Lietuvą, ji buvo uždaryta ir 1915–1916 m. žiemą neveikė. Tuomet tėvai sūnų leido mokytis privačiai pas Onuškio vargoninką J. Čeičį, mokiusį J. Bulavą rašto ir vargoninkystės.

1920 m. J. Bulavas įstojo į Rokiškio gimnazijos ketvirtą klasę, o ją baigęs 1921 m. pradėjo mokytis Dotnuvos žemės ūkio technikume. Dotnuvoje prasidėjo ilgas ir reikšmingas J. Bulavo gyvenimo etapas, susijęs ne tik su jo studijomis, bet ir pasirinkta darbo kryptimi.

Dar būdamas technikumo studentas, jis pradėjo dirbti besikuriančioje Dotnuvos selekcijos stotyje ir buvo vienas iš pirmųjų prof. D. Rudzinsko mokinių, o vėliau – jo darbo tęsėjas ir plėtotojas. 1925 m. baigęs technikumą, J. Bulavas įstojo į Dotnuvoje įkurtą Žemės ūkio akademiją. Taigi dirbdamas selekcijos stotyje, jis mokėsi ir akademijoje, kurią 1928 m. sėkmingai baigė, o 1933 m., apgynęs diplominį darbą *Miežių selekcija Lietuvoje* (vadovas prof. D. Rudzinskas), tapo diplomuotu agronomu.

Baigęs studijas, sumanus ir darbštus jaunuolis toliau dirbo Dotnuvos selekcijos stotyje selekcininku, vėliau – skyriaus vedėju. 1930 m. jis tapo Dotnuvos

Jonas Bulavas(kairėje) su broliu Juozu ir seserimi Adele

selekcijos stoties vedėjo pavaduotoju, o 1940 m. – direktoriumi, nuo 1940 m. spalio 25 d. kartu ir Lietuvos žemės ūkio akademijos augalų selekcijos ir genetikos lektoriumi.

1930–1940 m. buvo pats brandžiausias J. Bulavo, kaip selekcininko, augimo dešimtmetis. Jaunasis mokslininkas ypač domisi naujais augalų selekcijos metodais, pirmasis iš Dotnuvos selekcijos stoties prieškario metų selekcininkų pramina kelią į žymiausias to meto užsienio selekcines įstaigas – 1931 m. jis išvyksta 9 mėnesių stažuotės į Svaliofo selekcijos stotį Švedijoje. Šioje stotyje susitiko su pasaulinio garso rusų genetiku ir botaniku akademiku N. Vavilovu, kuris tuo metu lankėsi Švedijoje. Ši pažintis su prof. D. Rudzinsko mokiniu ir geru bičiuliu J. Bulavui buvo labai naudinga, kadangi N. Vavilovas tuo laiku buvo Sąjunginio augalininkystės instituto Leningrade direktorius; J. Bulavas su šiuo institutu keitėsi augalų veislių sėklomis ir gaudavo specialią mokslinę literatūrą. Jau pirmaisiais darbo metais Dotnuvos selekcijos stotyje J. Bulavas, išmokęs rusų kalbą, prenumeravo mokslinį žurnalą *Selekcija i semenovodstvo*. Grįžęs iš stažuotės Švedijoje, jis iš esmės pakeitė selekcinės javų medžiagos vertinimo metodiką.

Šiuo laikotarpiu J. Bulavas intensyviai dirbo selekcinį darbą, naudodamas G. Mendelio, J. Johanseno, H. de Vrieso, N. Vavilovo metodus, kūrė selekcinio darbo schemas. 1938 m. žurnale *Žemės ūkis* jis pateikė selekcinio darbo schemą, pagal kurią autogaminių augalų veislę galima sukurti per 10–13metų. Joje aiškiai aprašyta kryžminimo technika, F_1, F_2 hibridų vertinimas, pateikta individinės atrankos schema. Tame pačiame žurnale jis rašė: „Šių laikų modernios selekcijos darbininkas remiasi ne pripuolamais pasiekimais, o planingu darbu ir moksline proceso teorija."

Tobulindamas selekcinio darbo metodiką, ypač po stažuotės Švedijoje, J. Bulavas sukūrė pirmąsias žieminių kviečių veisles. Mokslininkas nesitenkino pasiektais rezultatais: jis nuolat stebėdavo sukurtas veisles, jei rasdavo trūkumų, stengdavosi juos šalinti. Visa tai pareikalavo ištisų metų kruopštaus darbo. Pastebėjęs, kad žieminių kviečių veislė 'Dotnuvos-458' nepakankamai atspari išgulimui, sukūrė veislę 'Mūras', kurios pats pavadinimas byloja apie šiaudo tvirtumą, taip pat vasarinių kviečių veislę 'Gražučiai', vasarinių miežių veislę 'Garsas', 'Auksiniai' ir kt. Savo mintis apie selekcinio darbo reikšmę

Prof. J. Bulavas su studentais

J. Bulavas išsakė žurnale *Žemės ūkis*. 1937 m. jis rašė: „Nuo selekcinių veislių auginimo daug priklauso žemdirbio gerovė, o tuo pačiu ir viso krašto ekonominis gerbūvis <…>." J. Bulavas atskleidė veislės pritaikymo prie klimato bei dirvos sąlygų reikšmę, pateikė veislių palyginimo rezultatus: 'Gražučių' (Lietuva) grūdų derlingumas 20,9 cnt/ha, 'Janet-zki früher' – 16,3 cnt/ha, 'Diamant' (Švedija) – 17,7 cnt/ha.

Savo darbuose jis pažymėjo, kad veislė yra lemiamas derliaus ir produkto kokybės veiksnys (cukriniai runkeliai, salykliniai miežiai, nealkaloidiniai lubinai, atsparumas ligoms, atsparumas išbyrėjimui). Jis pabrėžė selekcinės sėklos svarbą: „Dotnuvos selekcijos stoties išlaikymas kainuoja 70 000 Lt per metus, ir ji gali pagaminti visam kraštui selekcinės sėklos. Ūkininkams naudinga, nes gaunamas 30 proc. didesnis derlius." Norėdamas sukurti naujo tipo veislę, J. Bulavas atliko pirmuosius tarpgentinius kviečių ir rugių kryžminimus. 1935 m. straipsnyje *Kvietrugis* jis rašė: „Dotnuvos selekcininkai kiek leidžia laikas imasi nagrinėti ir teorinio pobūdžio klausimus. 1934 m. atlikti kviečio ir rugio kryžminimai (gyvulininkystėje atitiktų arklio su karve), gauti 35 hibridiniai grūdai. Juos pasėjus išaugo 6F1 augalai, kokių Lietuvoje dar nėra buvę. Selekcija gali sukurti autogaminius rugius. Iš rugių – duona, iš kviečio – pyragas, iš kvietrugio – ragaišis."

1936 m. straipsnyje *Kviečio–rugio hibridas* aprašyta kryžminimo metodika bei gautų hibridų morfologija: sukryžminus rugį su kviečiu, sėklų negauta, o iš atvirkštinės kombinacijos gautos 123 sėklos, iš 6 kryžminimo kombinacijų buvo užmegzta vidutiniškai 2,96 proc. sėklų, o iš kviečio ir kviečio – 54,81 proc.

Prieškario laikotarpiu J. Bulavas imasi dar vieno originalaus uždavinio – sukurti vasarinių miežių su švelniais akuotais veislę. Pirmuosius šio darbo rezultatus jis pateikė 1937 m. straipsnyje *Miežiai švelniais akuotais*. Jame teigiama, kad šios miežių rasės, gamtoje rastos įvairiuose pasėliuose, susidarė be žmogaus valios ir proto įsikišimo. Straipsnyje pateikta įdomi mintis dėl miežių skirtingais akuotais kryžminimosi. Kaip žinoma, miežiai yra savidulkiai augalai ir apsidulkina kleistogamiškai. J. Bulavas rašo: „Sausą ir karštą vasarą žydi labiau atidaryti miežiai ir gali įvykti natūrali hibridizacija." Jis atliko švelnių

akuotų miežių selekciją, siekdamas jų derlingumo. Kryžminant su derlingomis veislėmis buvo sukurta miežių su švelniais akuotais atmaina. 1933–1936 m. 102 tokios atmainos buvo vertinamos lauko bandymuose, tiesa, labai gausaus grūdų derliaus nenustatyta.

1941 m. vokiečiams okupavus Lietuvą, J. Bulavas atleistas iš Dotnuvos selekcijos stoties direktoriaus ir Žemės ūkio akademijos dėstytojo pareigų. 1941–1943 m. dirbo Savitiškio linininkystės bandymų stoties selekcininku ir tos stoties skyriaus vedėju, 1943–1944 m. – Plungės žemės ūkio mokyklos vyr. mokytoju.

1944 m. atkūrus Lietuvoje sovietų valdžią, J. Bulavas vėl paskiriamas Dotnuvos selekcijos stoties direktoriumi, taip pat dirba ir Lietuvos žemės ūkio akademijoje docentu (1944–1954).

Dotnuvos selekcijos stotis per karą buvo gerokai nualinta ir apiplėšta: sunaikinta biblioteka, išvežta dalis selekcinės medžiagos, o kai kurie selekcininkai emigravo į Vakarų valstybes. Šiuo laikotarpiu atsiskleidžia J. Bulavo, kaip mokslininko ir ūkio darbuotojo, organizaciniai sugebėjimai: su dideliu užsidegimu jis imasi burti selekcininkų kolektyvą, rūpinasi eksperimentinio ūkio tvarkymu, plečia selekcinio darbo apimtį.

Pokario laikotarpiu vyksta prievartinė kolektyvizacija. 1947 m. Dotnuvos selekcijos stotis tampa Lietuvos valstybine selekcijos stotimi, o jos selekcininkai, kaip ir kiti mokslininkai, atitraukiami nuo tiesioginio darbo ir įpareigojami važinėti po kaimus bei aiškinti žmonėms kolektyvizacijos privalumus.

Šalia organizacinio darbo J. Bulavas randa laiko ir selekcinei veiklai. 1945 m. jis sukuria derlingą žieminių kviečių veislę 'Pergalė', taip pat derlingą vasarinių miežių veislę 'Auksiniai II' bei tinkamą auginti rūgščiose dirvose veislę 'Džiugiai', propaguoja tobulesnes auginimo technologijas, o 1948 m. išleidžia knygelę *Kaip mes išauginome aukštą kviečių derlių*.

Beje, jis turėjo gerą selekcininko nuojautą – suradęs Simno apylinkių (Alytaus r.) rūgščiose dirvose augančius vasarinius miežius, sukūrė unikalią jų veislę, tuo tarsi patvirtindamas penicilino atradėjo A. Flemingo posakį, kad atsitiktinumai palankūs tik tam pasirengusiems protams.

Pokario metais buvo reikalaujama, kad mokslo darbuotojai gintų disertacijas ir taptų mokslų kandidatais (dabar – daktarais). Dirbdamas mokslinį darbą ir vadovaudamas Lietuvos valstybinei selekcijos stočiai, J. Bulavas pirmasis iš stoties darbuotojų parašė ir 1953 m. apgynė mokslų kandidato disertaciją *Lietuvos TSR sąlygoms tinkamų miežių veislių išvedimas* (darbo vadovas akad. J. Kriščiūnas).

Dirbdamas selekcijos stotyje, J. Bulavas sukūrė net 25 veisles: žieminių kviečių – 6, vasarinių miežių – 14, vasarinių kviečių – 5. Lietuvos valstybinė selekcijos stotis už tokį rezultatyvų selekcijos ir sėklininkystės darbą 1954 m. buvo apdovanota SSRS žemės ūkio ministerijos pereinamąja vėliava, o J. Bulavas už organizacinį darbą ir selekcijos laimėjimus gavo aukščiausius to meto apdovanojimus: 1947 ir 1958 m. Darbo raudonosios vėliavos, o 1950 m. Lenino ordiną, taip pat 9 medalius, 7 garbės raštus ir 4 pinigines premijas. Jo selekcijos nuopelnai pripažįstami ir Sąjungoje, ir Lietuvoje – 1956 m. J. Bulavas išrenkamas Rusijos žemės ūkio mokslų akademijos ir Lietuvos mokslų akademijos nariu korespondentu. Atliko didelį darbą formuodamas mokslinio darbo kryptis ir joms vadovaudamas (ypač iš augalų selekcijos ir sėklininkystės).

1956 m. Dotnuvoje įkuriamas Lietuvos žemdirbystės institutas ir J. Bulavas tampa šio instituto Selekcijos skyriaus vedėju. Tiesa, šias pareigas eina neilgai, nes tų pačių metų pabaigoje paskiriamas Lietuvos žemės ūkio akademijos rektoriumi, o nuo 1957 m. – ir Augalininkystės katedros vedėju. Prasideda trečiasis jo gyvenimo ir darbo etapas. Kiek leidžia laikas, jis tęsia selekcinius tyrimus, bet pagrindinį dėmesį dabar sutelkia į Žemės ūkio akademijos problemas.

Pirmiausia jis ryžtingai ir nekreipdamas dėmesio į pasekmes atsisako kitataučių dėstytojų, nemokančių lietuvių kalbos, paslaugų ir stengiasi akademijoje išlaikyti lietuvybės dvasią. Prieš jam tampant rektoriumi akademijoje jau dirbo nemažas būrys rusakalbių dėstytojų, ypač Visuomenės mokslų katedroje, vėliau buvo priimti dar keli (prof. B. Šprinkas, prof. P. Šipenka, doc. F. Gusnicevas, doc. A. Rebriejevas ir kt.). Tai buvo akademijos rusinimo pradžia, tačiau rektorius tam nepritarė ir nusprendė padėtį pakeisti. Jis pasirašo

įsakymą, kad akademijoje visi dalykai, išskyrus karinius, turi būti dėstomi lietuvių kalba, tad „importiniams“ kadrams neliko nieko kito, kaip tik pasitraukti iš akademijos, nes jie lietuviškai nemokėjo ir mokytis nesirengė.

Kitas didžiulis J. Bulavo darbas – naujų akademijos rūmų statybos organizavimas. Jo pastangomis šiandien turime gražų Akademijos miestelį Noreikiškėse – jame patogu gyventi studentams, jis kelia pasigėrėjimą ir svečiams.

1961 m. doc. J. Bulavui suteikiamas profesoriaus vardas, tačiau 1962 m. už vadinamąją nacionalinę politiką jis atleidžiamas iš rektoriaus pareigų, bet toliau lieka dirbti Augalininkystės katedros vedėju. Tuomet jis parengė pirmuosius augalų selekcijos vadovėlius lietuvių kalba – *Augalų selekcija ir sėklininkystė* (1963) ir *Bendroji augalų selekcija* (1970).

1965 m. prof. J. Bulavui suteikiamas nusipelniusio Lietuvos mokslo veikėjo garbės vardas. 1966 m. profesorius inicijuoja Lietuvos genetikų ir selekcininkų draugijos įkūrimą, tampa pirmuoju šios draugijos prezidentu ir 10 metų jai vadovauja.

1968 m. jis apibendrina selekcinio darbo rezultatus santraukoje *Kviečių ir miežių selekcija Lietuvoje* ir tampa habilituotu daktaru.

Prof. J. Bulavas net nepasinaudodavo jam priklausančiomis atostogomis – 1966 m. rašytame pareiškime rektoriui jis prašo perkelti 44 atostogų dienas į 1967 m.

Dirbdamas Augalininkystės katedros vedėju, J. Bulavas dažnai lankydavosi bandymų laukuose, todėl katedroje ilgainiui susidarė gausi lauko augalų rūšių, varietetų ir veislių mokomoji kolekcija. Joje buvo išsaugotos J. Bulavo sukurtos žieminių kviečių veislės ‘Pergalė’, ‘Raudonieji’ ir kt., kurios dabar tiriamos ir Lietuvos žemdirbystės institute.

Daug dėmesio J. Bulavas skyrė studentams mokyti: jo iniciatyva įkurtos selekcijos ir sėklininkystės, augalininkystės bei genetikos mokomosios laboratorijos, pradėta dėstyti augalų genetika.

1973 m. J. Bulavas tapo prof. D. Rudzinsko premijos, kuri skiriama už augalų selekcijos laimėjimus, laureatu.

J. Bulavui buvo būdingas didelis kruopštumas ir tikslumas. Ant nuotraukų surašydavo žmonių pavardes, metus. Jis viską tiksliai apskaičiuodavo.

Štai 1976 m. rektoriui pateiktame prašyme dėl atleidimo iš katedros vedėjo pareigų jis rašo, kad jo darbo stažas – 47 m. 10 mėn. ir 12 d., iš jų LŽŪA – 29 m. 10 mėn. ir 21 d. Buvo apskaičiavęs ir pensijos dydį: 40 proc. nuo 500 rublių algos, t. y. 200 rublių. Nuo 1976 m. jis puse etato dirbo profesoriumi konsultantu, o 1983 m. rugpjūčio 31 d. išėjo į pensiją.

Mirė 1984 m. spalio 7 d. Palaidotas Kaune, Petrašiūnų kapinėse.

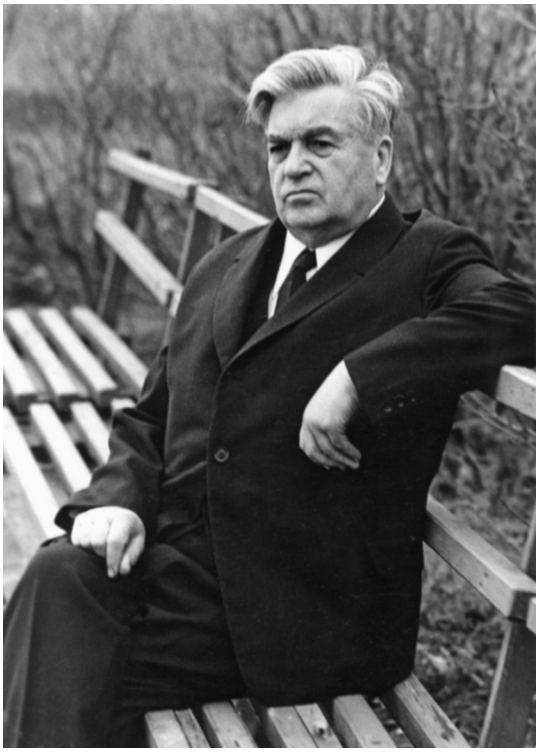

Prof. J. Bulavas Kaune, 1975 m.

Siekdama įamžinti Rusijos žemės ūkio mokslų akademijos ir Lietuvos mokslų akademijos nario korespondento prof. J. Bulavo atminimą, Lietuvos Ministrų Taryba 1985 m. įpareigojo akademijos vadovybę selekcijos ir sėklininkystės kabinetui suteikti prof. J. Bulavo vardą. Šiame kabinete eksponuojamos prof. J. Bulavo sukurtos veislės, parašytos knygos bei jų rankraščiai, taip pat kai kurie asmeniniai daiktai, autoriniai veislių liudijimai, adresai,

diplomai, medaliai. Visa tai atspindi istorinę, mokslinę ir praktinę prof. J. Bulavo darbų reikšmę.

Prigimtis suteikė J. Bulavui stiprią valią, ryžtą, darbštumą, mokslininko talentą, o visi šie bruožai jam užtikrino pelnytą sėkmę mokslinėje, administracinėje ir visuomeninėje veikloje.

22. Akademikas Petras Šalčius

MINDAUGAS STRUKČINSKAS

Svarbiausi gyvenimo ir veiklos faktai

Akademikas Petras Šalčius gimė 1893 m. sausio 25 d. Čiudiškiuose (Prienų valsčius, Marijampolės apskr.), mirė 1958 m. balandžio 22 d. Kaune. Ekonomistas, vienas žymiausių kooperatinio judėjimo tarpukario Lietuvoje organizatorių ir teoretikų, Lietuvos ūkio istorijos tyrinėtojas, vertėjas, redaktorius.

Augo gausioje vidutinių ūkininkų šeimoje. 1902 m. pradėjo lankyti Šilavoto pradinę mokyklą. 1904–1913 m. su broliu, vėliau plačiai žinomu žurnalistu ir keliautoju Matu Šalčiumi, mokėsi Marijampolės gimnazijoje. Aktyviai dalyvavo moksleivių aušrininkų veikloje, 1910 m. pradėjo rašyti į lietuviškus laikraščius. 1913–1918 m. Maskvos universitete studijavo teisę ir ekonomikos mokslus. 1915–1916 m. lankė ir baigė Aukštuosius kooperacijos kursus prie Maskvos A. Šaniavskio liaudies universiteto. 1918 m. grįžo į Lietuvą ir ėmė organizuoti kooperatyvus. Įsteigė pirmąją Lietuvoje Pakaunės kooperatyvų sąjungą ir žurnalą kooperacijos klausimais *Talka*, kurį redagavo 14 metų. 1919–1920 m. vadovavo Prekybos ir pramonės ministerijos Kooperacijos departamentui. 1920–1925 m. buvo Lietuvos kooperatyvų bendrovių sąjungos valdybos pirmininkas. Nuo 1922 m. Lietuvos kooperatyvų tarybos narys, vicepirmininkas, pirmininkas, 1935–1940 m. *Lietūkio* valdybos pirmininkas. Aktyviai dalyvavo ir kitų kooperatyvų sąjungų veikloje, vienas iš pagrindinių

Prof. Petras Šalčius, 1943 m.

kooperatyvų kongresų organizatorius. Atstovavo Lietuvos kooperacijai Tarptautinėje kooperatyvų sąjungoje. 1922–1935 m. Lietuvos universiteto Teisės fakulteto docentas, dėstė politinę ekonomiją, ekonominių teorijų istoriją ir kooperaciją. Nuo 1935 m. – Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, nuo 1939 m. – ekonomikos mokslų daktaras. 1939–1940 m. – atgauto Vilniaus universiteto prorektorius, iki 1950 m. – profesorius. 1944–1946 m. dėstė ir Kauno universitete.

Tarpukario Lietuvoje parašė ar išvertė keletą svarbių knygų: *Politiškosios ekonomijos pagrindai* (versta iš M. Tugan-Baranovskio (Tugan Baranovskij M.), 1923), *Visuomenės ūkio teorijos* (1927), *Kooperacijos paskaitos* (1928), *Kooperatizmas* (1929), *Kooperacija* (1931), *Teoriškoji socialekonomika* (versta iš G. Caselo (Cassel G.), 1931), *Ekonomika* (2 d., 1931–1932), *Ekonomikos pagrindai* (1933), *Ekonominės doktrinos* (1935), *Kooperacija: paskaitų kursas* (1936), *Žemės ūkio organizacijos Lietuvoje iki 1915 m.* (1937), *Kooperacija Lietu-*

voje. Bendra apžvalga iki 1937 m. (1937 (vokiškai), 1938), *Lietuvos kooperacija 1915–1919 m.* (1939).

Pirmą mokslinį straipsnį rusų kalba *Kooperacija Lietuvoje* (1916) parašė būdamas Maskvos universiteto studentas. Tais pačiais metais rusų kalba išėjo jo *Straipsnių rinkinys ekonomikos kooperacijos klausimais*.

Iki sovietų okupacijos buvo publikuota per 30 originalių knygų, brošiūrų, vertimų ir per 600 mokslinių bei populiariųjų straipsnių.

Nuo pat gimnazijos laikų P. Šalčius domėjosi Lietuvos ūkio istorija. 1918 m. įstojo į Lietuvos mokslo draugiją. Vėliau rašė straipsnius apie žemės ūkio draugijas, apie kredito istoriją Lietuvoje. 1937 m. už monografijas *Žemės ūkio organizacijos Lietuvoje iki 1915 m.* (1937) ir *Kooperacija Lietuvoje. Bendra apžvalga iki 1937 m.* (1937) jam suteiktas ekonomikos mokslų daktaro laipsnis. Tarpukario Lietuvoje P. Šalčius buvo laikomas Lietuvos ūkio, ypač žemės ūkio, istorijos žinovu, todėl 1942 m. spalio 28 d. Lietuvos mokslų akademijos narių visuotiniame susirinkime buvo išrinktas jos tikruoju nariu. 1942 m. gruodžio 12 d. LMA skyriaus susirinkime P. Šalčius išrinktas Teisės ir ūkio istorijos instituto direktoriumi. Šiame institute buvo nagrinėjami socialiniai bei ekonominiai praeities ir dabarties reiškiniai, kaupiama archyvinė medžiaga. Be direktoriaus, čia dirbo tik keli moksliniai bendradarbiai, kuriems jokio atlyginimo nemokėjo.

Vokiečių okupacijos metu uždarius Vilniaus universitetą, P. Šalčius rinko medžiagą apie Lietuvos ūkio istoriją. Vengdamas vokiečių represijų, gyveno kaime ir ten rengė knygas *Kooperatinė ekonomika* ir *Žemės ūkio produktų pardavimas Lietuvoje*.

Prasidėjus antrajai sovietų okupacijai, 1945 m. vasario 13 d. buvo atkurta LMA veikla. Nors tada P. Šalčiui akademiko vardo nepripažino ir į instituto direktoriaus vietą neskyrė, bet 1946 m. kovo 18 d. Ekonomikos instituto direktorius J. Bulavas pasiūlė jam dirbti šio instituto vyr. moksliniu bendradarbiu. Kadangi iš Kauno universiteto tuo metu buvo atleistas, o Vilniaus universitete paskaitų krūvis buvo nedidelis, P. Šalčius šį pasiūlymą priėmė. Nors į jo jau anksčiau išverstą J. Kulišerio (Kulisher J.) *Vakarų Europos ūkio istoriją* buvo pažiūrėta skeptiškai. P. Šalčius vertėjo darbo neatsisakė ir išvertė K. Markso

(Marx K.) *Kapitalo* I tomą. Deja, šis daug energijos ir darbo pareikalavęs vertimas taip pat nebuvo išleistas.

Aktyviai remiamas Vilniaus universiteto rektoriaus prof. Z. Žemaičio ir Ekonomikos instituto direktoriaus prof. D. Budrio, P. Šalčius buvo komandiruotas į tuometinį Leningradą, kurio archyvuose turėjo rinkti medžiagą Lietuvos ūkio istorijai. Komandiruote P. Šalčius buvo patenkintas. Archyvuose išdirbęs keletą mėnesių, jis rado daug naudingos ir mažai žinomos Lietuvos ūkio istorijos medžiagos, kurią (apie 3000 p.) perdavė Ekonomikos institutui. Be to, P. Šalčius naujais duomenimis papildė pradėtus savo darbus apie Lietuvos žemės ūkį 1795–1915 m., apie Lietuvos valstiečius, apie baudžiavines manufaktūras. Grįžęs iš Leningrado, P. Šalčius toliau rinko medžiagą Lietuvos ūkio istorijai.

Nors 1949 m. sausio 15 d. P. Šalčiui buvo iš naujo pripažintas profesoriaus vardas ir ekonomikos mokslų daktaro laipsnis, tačiau, sustiprėjus sovietiniams vyresnės kartos mokslininkų persekiojimams, 1950 m. iš darbo Vilniaus universitete ir Ekonomikos institute jis atleistas. Nepaisydamas to, P. Šalčius ir toliau rinko Lietuvos ūkio istorijos medžiagą. Šiuo labai sunkiu metu P. Šalčiaus šeima buvo ignoruojama tiek sovietinės valdžios, tiek ir aplinkinių, tad kurį laiką teko verstis epizodiniais darbais – dėstytoju valandininku Žemės ūkio akademijoje ar pagal sutartį Ekonomikos institute. Tiktai 1956 m. P. Šalčius vėl buvo priimtas į Ekonomikos institutą iš pradžių jaunesniuoju, o vėliau ir vyresniuoju moksliniu bendradarbiu. 1956–1958 m. P. Šalčiaus sveikata labai susilpnėjo, bet jis stengėsi baigti pagrindinį veikalą *Lietuvos žemės ūkio istorija*. Tai padaryti pavyko, nors visa medžiaga liko rankraštyje, neišspausdinta ir neredaguota. Po ankstyvos P. Šalčiaus mirties (1958) liko labai daug nepublikuotų jo darbų, kurie pradėti spausdinti tik prasidėjus atgimimui.

Doc. V. Lukoševičius iš P. Šalčiaus kūrybinio palikimo sudarė leidinius *Kooperacija* (1989), *Teorinė ekonomika ir ekonominės minties istorija* (1991), *Lietuvos prekybos istorija* (1998). Be to, V. Lukoševičius yra monografijos *Profesorius Petras Šalčius, jo kooperacinė, pedagoginė ir mokslinė veikla* (2004) ir kelių straipsnių, nagrinėjančių jo kūrybinį palikimą, autorius. L. Mulevičius ir M. Strukčinskas sudarė P. Šalčiaus *Lietuvos žemės ūkio istoriją* (1998).

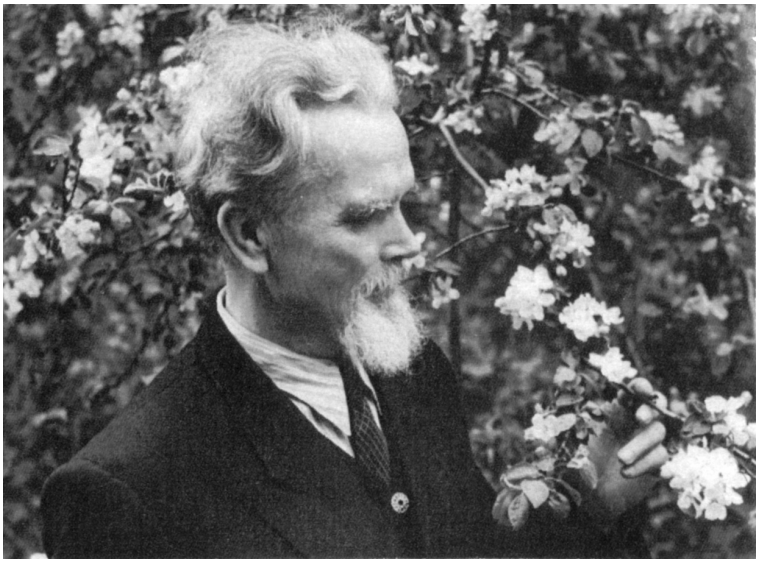

Akad. Petras Šalčius savo sodelyje
(V. Putvinskio g. 12, Kaunas), 1957 m.

1992 m. išleista P. Šalčiaus *Kooperatinė ekonomika* (1992) ir N. Turčinavičienės sudaryta *Petras Šalčius: bibliografijos rodyklė* (1992).

LMA archyve ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F181) saugomi vertingi P. Šalčiaus darbai apie Lietuvos ūkio istoriją. Tai *Žemės ūkio produktų pardavimas Lietuvoje 1919–1944 m.* (1944), *Lietuvos ūkio istorijos bruožai* (1945), *Baudžiavinės manufaktūros Lietuvoje* (1948), *Lietuvos valstiečiai 1795–1915 m.* (1949), *Žemėtvarka Rusijoje ir Tarybų Sąjungoje* (1951), *Lietuvos pramonės istorija* (1956).

P. Šalčius taip pat buvo vienas žymiausių tarpukario Lietuvos kooperatinio sąjūdžio organizatorių: Santaros, Ūkininkų partijos narys, Šaulių sąjungos pirmininkas, Lietuvos žurnalistų sąjungos narys, Lietuvių ir švedų draugijos pirmininkas ir vicepirmininkas, aktyvus Ekonomistų draugijos narys.

Jei P. Šalčiaus sukaupta patirtimi apie kooperatinio darbo organizavimą atkūrus Lietuvos nepriklausomybę mažai pasinaudota, tai jo kūrybinis palikimas apie Lietuvos ūkio istoriją turi ypač didžiulę reikšmę, nes juo pasinaudojo jau ne vienas panašiais klausimais rašęs autorius. Gausus P. Šalčiaus

Prof. P. Šalčius su žmona Antanina Magdalena Palangoje, 1950 m.

rankraštinis palikimas – tai indėlis į Lietuvos istorijos pažinimą ir sykiu gairės naujiems moksliniams darbams.

P. Šalčiaus žmona – rašytoja Antanina Magdalena Šalčiuvienė-Gustaitytė (1894–1958), sovietų okupacijos metais pašalinta iš Rašytojų sąjungos. Kelių romanų, apysakų ir novelių, išleistų tarpukario Lietuvoje, autorė. Jos rankraščiuose liko perredaguoti keturi anksčiau išleisti ir trys naujai sukurti romanai bei dvylika scenos veikalų (VUB F181).

Dukra – Giedrė Sidrienė (1922–1985). 1944 m. išvyko iš Lietuvos. JAV sukūrė šeimą su oftalmologu Rimvydu Sidriu (1922–2010). Užaugino devynis vaikus, Lietuvos patriotus. Vienas iš jų – archeologas Raimundas Sidrys, atvykęs iš JAV, keletą metų dėstė Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose. Nuo 2010 m. nuolat gyvena Lietuvoje. Antrasis P. Šalčiaus vaikaitis Linas – chirurgas oftalmologas. Dirbdamas JAV, šelpė Vilniaus gydymo įstaigas aparatūra ir medicininėmis medžiagomis. Rimvydas Sidrys (Giedrės vyras)

atgavusioje nepriklausomybę Lietuvoje įsteigė Giedrės Sidrienės fondą Rytų Lietuvos mokykloms remti.

Sūnus Algimantas Petras (Almus) Šalčius (1925–2000) 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos. Patekęs į JAV, buvo aktyvus žurnalistas. Agitavo, kad lietuviai, palikę Lietuvą, palaikytų artimesnius ryšius su tautiečiais sovietų okupuotoje tėvynėje. Globojo atvykusius iš Lietuvos menininkus ir visuomenės veikėjus.

P. Šalčiaus asmenybė ir darbai neužmiršti – apie jį rašoma lietuviškose ir užsienio enciklopedijose, jo veikla ir kūrybinis palikimas aptarti daugiau nei 50 straipsnių. Įamžintas ir jo atminimas: Kaune, V. Putvinskio g. 12, prie buvusio Šalčių namo atidengta paminklinė lenta, viena Kauno gatvė pavadinta Mato ir Petro Šalčių vardu, Kauno Petrašiūnų kapinėse ant A. ir P. Šalčių kapų pastatytas paminklas. 1983 m. P. Šalčiaus 90-mečio sukaktis paminėta mokslo istorikų susirinkime, po to įvairūs minėjimai vyko LMA ir Mokslininkų rūmuose, VU, KAV (KAV – Kauno apskrities viešoji biblioteka), Vilniaus pedagoginio universiteto bibliotekose, Žemės ūkio rūmuose, Marijampolės ir Prienų krašto muziejuose.

Prisiminimai apie akademiką Petrą Šalčių

P. Šalčius – mano mamos Kotrynos Šalčiūtės-Strukčinskienės brolis. Kai Petras, Matas ir Povilas Šalčiai mokėsi, jų sesuo gyveno Čiudiškių kaime (Prienų r.) ir dirbo ūkyje. Vėliau ištekėjo už mano tėvo Tomo Strukčinsko ir nuo 1922 m. gyveno Pavirčiuvės kaime (Joniškio r.), stambiame ūkyje. Čia aš praleidau kūdikystės ir jaunystės dienas.

P. Šalčius dažniau Pavirčiuvėje lankydavosi vokiečių okupacijos metais. Atvykdavo ne tik į svečius, bet ir slapstydamasis nuo galimo išvežimo į Štuthofo koncentracijos stovyklą. Pavirčiuvėje jis parašė *Vadovą kooperatyvų steigėjams – Kooperatinę ekonomiką*, tvarkė monografijos *Žemės ūkio produktų pardavimo organizavimas Lietuvoje 1919–1944 m.* rankraštį.

Tuo metu aš jau buvau bebaigiąs Joniškio gimnaziją. Kai tik atsirasdavo galimybė, P. Šalčius mane mokė vokiečių kalbos, agitavo stoti į Žemės ūkio akademiją. Tą aš ir padariau 1943 m. rudenį. Tuo metu buvo uždarytos visos

aukštosios mokyklos, tik Žemės ūkio akademijai buvo leista priimti studentus ir atgaivinti savo veiklą. Labai gaila, kad dėl ligos po kelių mėnesių studijas teko nutraukti. Po 1944 m. nepavykusio pasitraukimo į Vokietiją, studijas pratęsiau tik 1945 m. pabaigoje.

A. Šalčiuvienė ir P. Šalčius ne tik priėmė mane pas save gyventi Kaune, bet ir apie pusantrų metų maitino. Toks rūpestis padėjo man sustiprėti ir neleido progresuoti ligai.

P. Šalčius tuomet dėstė Kauno ir Vilniaus universitetuose, kartu dirbo Ekonomikos institute. Jo domėjimasis Lietuvos ūkio istorija dabar virto tiesioginiu darbu. Ilgesniam laikui komandiruotas į Leningradą, į ten esančius archyvus, jis surinko gausią Lietuvos ūkio istorijos medžiagą. Aš tuo laiku tvarkiau jo buto reikalus ir globojau jo žmoną.

Pirmaisiais antrosios sovietinės okupacijos metais atrodė, kad nepasitraukę iš Lietuvos į Vokietiją A. ir P. Šalčiai (jų vaikai Giedrė ir Algimantas tuo metu jau buvo Vokietijoje) galės ne tik normaliai gyventi ir dirbti, bet ir naudotis kai kuriomis mokslininkams taikomomis privilegijomis. Deja, tai buvo tik iliuzija. Nepaisydamas to, P. Šalčius tuo metu labai intensyviai dirbo vertėju, tyrinėjo Lietuvos ūkio istoriją.

Stebėjausi jo darbštumu ir darbo stiliumi: kaip nepaprastai greitai jis sugebėdavo susikaupti, kaip nelaukdavo įkvėpimo darbui, o ieškodavo tik ramesnės aplinkos, kaip per palyginti trumpą laiką, papildęs jau anksčiau surinktą medžiagą Leningrado archyvų duomenimis, paruošė monografijas apie Lietuvos valstiečius, apie Lietuvos pramonę ir prekybą. Iš Maskvos atvykę vizituotojai jo darbą įvertino geriausiai visame Ekonomikos institute.

Į Lietuvos ūkio istorijos tyrimus ir mane, studentą, buvo įtraukęs – rinkau medžiagą apie Lietuvoje iki Pirmojo pasaulinio karo vykusias žemės ūkio parodas. Tada iš Kauno dar neiškeltoje Respublikinėje bibliotekoje šia tema radau nemažai vertingos medžiagos. Deja, apie tai pasisakęs prof. J. Kriščiūnui, buvau sukritikuotas, kad dirbu praktikai nereikalingą darbą.

Baigęs Lietuvos žemės ūkio akademiją, buvau priimtas į Lietuvos valstybinę selekcijos stotį Dotnuvoje. Darbas sekėsi: buvau paskirtas Augalų kenkėjų ir ligų laboratorijos vadovu, patobulinau šiluminį sėklų beicavimo metodą,

pirmasis respublikoje pradėjau tirti organinius herbicidus, apgyniau žemės ūkio mokslų kandidato disertaciją. LŽŪA rektoriaus prof. J. Bulavo pakviestas, 1957 m. pradėjau skaityti paskaitas apie žemės ūkio augalų ligas. Šitaip sugrįžau į Kauną ir vėl pradėjau artimai bendrauti su Šalčiais.

Jų šeimos padėtis buvo labai liūdna. Nors P. Šalčius 1956 m. vėl buvo priimtas į Ekonomikos institutą, bet jo sveikata buvo pašlijusi. Kadangi tuo metu pradėjo sirgti ir jo žmona, tapau jų globėju ir tvarkiau visus buitinius reikalus. Jų butas buvo paverstas šeimyniniu bendrabučiu ir normaliam darbui nebuvo tinkamų sąlygų. Nepaisydamas to, P. Šalčius ir toliau dirbo, daugiausia dėmesio skirdamas *Lietuvos žemės ūkio istorijai* baigti. Labai gailėjosi, kad jėgos pradėjo silpti. Nors ir gaudavo gerą mokslininko algą, labai išgyveno ir dėl vis progresuojančios žmonos ligos, ir dėl labai blogų buitinių sąlygų. Prieš mirtį ilgai gulėjo ligoninėje. Aš jį ten dažnai lankydavau, gaudavau nurodymų, kaip tvarkyti buitinius reikalus. Mano globai pavedė sunkiai sergančią savo žmoną. Tapau ir jo indėlių taupomosiose kasose paveldėtoju. Nurodė, kad svarbiausia išsaugoti jo ir jo žmonos rankraščius, archyvinę medžiagą.

Mirė P. Šalčius pradėjęs 66-uosius metus nuo vėžio Kauno klinikose, prie kurių statybų kadaise prisidėjo jo vadovaujamas *Lietūkis*. Man teko organizuoti laidotuves ir lydėti į amžino poilsio vietą Kauno Petrašiūnų kapinėse.

Po P. Šalčiaus mirties gyvenau jų bute kartu su dar trimis šeimomis ir mano globojama A. Šalčiuviene, kuri tų pačių metų rudenį staiga mirė nuo insulto.

Kol gavau butą Vilniuje (1962), laikinai dirbau Botanikos instituto padalinyje, Kauno botanikos sode. Rūpesčių buvo daug: P. Šalčiaus žmonos laidotuvės, antkapinio paminklo statyba, bibliotekos ir archyvo išsaugojimas.

P. Šalčiaus 90-ties metų jubiliejaus proga žurnalui *Kooperatininkas* parengiau straipsnį. Į bendraautorystę įtraukiau ir prof. P. Vasinauską, kuris ypač vertino P. Šalčiaus veiklą. LSSR KP institute peržiūrėtą ir šiek tiek paredaguotą straipsnį vis dėlto išspausdino 1983 m. (Nr. 2). Ši publikacija jau sovietinės okupacijos metais atvėrė kelią P. Šalčiaus jubiliejaus minėjimams muziejuose, bibliotekose ir spaudoje.

Viskas pasikeitė prasidėjus politiniam atšilimui, o ypač atkūrus Nepriklausomybę. Nuo 1989 m. pakartotinai išleidus pirmąjį P. Šalčiaus raštų tomą, pasirodė net šeši jo kūrybinį palikimą apimantys leidiniai. Labai aktyvus P. Šalčiaus darbų sudarytojas, o vėliau ir monografijos apie jį autorius buvo doc. Vincentas Lukoševičius. Dėl savo negalios V. Lukoševičius judėti ir naudotis bibliotekomis galėjo labai ribotai, todėl jam talkindavau rengiant leidinius spaudai. Ypač daug medžiagos pateikiau V. Lukoševičiaus monografijai *Profesorius Petras Šalčius* (Vilnius, 2004). Mirus prof. L. Mulevičiui, tęsiau jo pradėtą darbą ir sudariau P. Šalčiaus *Lietuvos žemės ūkio istoriją* (Vilnius, 1998), dar laukia monografijų apie Lietuvos valstiečius, pramonę, žemėtvarką, baudžiavines manufaktūras, žemės ūkio produktų pardavimą ir kt. rankraščiai. Paskutiniais metais (2010) paruošiau leidinio *Petras Šalčius: bibliografinė rodyklė* (Kaunas, 1992) papildymą, apimantį anksčiau nepaminėtas ir nuo 1989 m. išleistas publikacijas (15 vnt.) ir literatūrą apie profesorių Petrą Šalčių (80 vnt.).

23. Akademikas Juozas Lazauskas

VERONIKA VASILIAUSKIENĖ

Juozas Lazauskas (1931 m. vasario 8 d. – 2010 m. spalio 11 d.) – Lietuvos mokslo visuomenei gerai žinomas ir labai nusipelnęs agronomijos bei žemės ūkio mokslo specialistas, profesorius habilituotas daktaras, Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys ir Rusijos žemės ūkio mokslų akademijos užsienio narys. J. Lazauskas gimė Lazdijų rajono Vilkininkų kaime, valstiečių šeimoje, mokėsi Vilkininkų pradžios mokykloje, Alytaus žemės ūkio mokykloje, o 1946 m. įstojo į Vilniaus žemės ūkio technikumą, kurį 1953 m. baigė ir toliau tęsė agronomijos mokslus.

Su pagyrimu baigęs Lietuvos žemės ūkio akademijos (dabar – Aleksandro Stulginskio universitetas) Agronomijos fakultetą, paskirtas dirbti į Lietuvos žemdirbystės mokslinio tyrimo instituto Vokės filialą (dabar – Lietuvos agrarinių ir miškų mokslų centro (LAMMC) Vokės filialas). Šiam paskyrimui turėjo įtakos, kad J. Lazauskas aktyviai dalyvavo studentų mokslinės draugijos veikloje, parengė ir labai gerai apgynė diplominį darbą *Tikslingas vasarinių grūdinių kultūrų pasėlių struktūros sudarymas lengvose žemėse* (vadovas profesorius Petras Vasinauskas).

Dirbdamas mokslo įstaigoje, J. Lazauskas perėjo visus mokslininkui būdingus karjeros etapus: 1958–1959 m. dirbo jaunesniuoju, 1959–1960 m. – vyresniuoju mokslo darbuotoju, o 1961–1965 m. buvo Selekcijos sektoriaus vedėjas. 1965 m. balandžio mėnesį tapo direktoriaus pavaduotoju mokslui,

tačiau dirbo neilgai – tų pačių metų rugsėjo 1 d. paskirtas filialo direktoriumi ir juo išdirbo trisdešimt trejus metus – iki 1998 m. kovo 18 d. Toliau mokslinę veiklą tęsė būdamas LŽI Vokės filialo Augalų selekcijos sektoriaus vedėju.

Nemaža jo gyvenimo dalis – keturiasdešimt dveji metai – susieta su nederlingomis Pietryčių Lietuvos žemėmis, lengvos granuliometrinės sudėties dirvožemių naudojimo, augalų parinkimo, mokslo žinių pritaikymo ir technologijų plėtojimo siekiant padėti Vilnijos krašto žemdirbiams problemomis.

Nuo pat pirmųjų Vokės filiale dienų J. Lazauskas vykdė eksperimentinį augalininkystės ir augalų selekcijos darbą. Taigi per visą savo mokslinės veiklos laikotarpį, nepaisydamas sunkaus, sudėtingo ir daug laiko reikalaujančio administratoriaus darbo, J. Lazauskas kartu buvo ir tyrėjas bei vadovavo moksliniams darbams, temoms, programoms.

Atkakliai dirbdamas per palyginti trumpą laiką jis parengė daktaro disertaciją *Daugiamečių lubinų biologinės savybės agrotechnikos ir selekcijos įtakoje* ir 1963 m. Vilniaus universitete ją apgynė, įgijo biologijos mokslų kandidato (1993 m. nostrifikavus – daktaro) laipsnį. Šioje disertacijoje J. Lazauskas apibendrino savo atliktų daugiamečių (gausialapių) lubinų (*Lupinus polyp-hyllus*) tyrimų duomenis, išnagrinėjo selekcijos bei agrotechnikos įtaką biologinėms jų savybėms ir šių lubinų panaudojimo žemės ūkyje galimybes.

Daktaro disertacijoje (nostrifikavus – habilitaciniame darbe) *Lubinų auginimas ir panaudojimas Lietuvoje* (1972) pasiremdamas atliktų tyrimų duomenimis, J. Lazauskas apibendrino ir išnagrinėjo visų svarbiausių lubinų rūšių (*Lupinus lutens*, *Lupinus angustifolius* ir *Lupinus polyphyllus*) auginimo ir panaudojimo Lietuvoje klausimus. Ankštinių augalų biologijai ir jų auginimui daug dėmesio skyrė ir kituose savo darbuose. Lubinai iš Vokės filialo sparčiai plito, iki šiol auginami lengvuose šalies dirvožemiuose.

Rekomendavus Lietuvos agrarinių mokslų institucijoms, 1972 m. J. Lazauskas buvo išrinktas Sąjunginės žemės ūkio mokslų akademijos (VASCHNIL) nariu korespondentu (vėliau – užsienio nariu). 1981 m. už nuopelnus Lietuvos žemės ūkio mokslui jam suteiktas nusipelniusio Lietuvos mokslo veikėjo, o 1986 m. už pedagoginę veiklą ir mokslinių kadrų rengimą – profesoriaus vardas.

Pirmasis Žemės ūkio ir miškų mokslų skyriaus posėdis Vilniuje. Iš kairės: akad. J. Lazauskas, Biologijos, medicinos ir geomokslų skyriaus pirmininkas akad. V. Kontrimavičius, Žemės ūkio ir miškų mokslų skyriaus pirmininkė akad. V. Vasiliauskienė, LMA prezidentas akad. B. Juodka, 1995 m.

1990 m. J. Lazauskas išrinktas Lietuvos mokslų akademijos tikruoju nariu, o 1991 m., prie MA Biologijos, medicinos ir žemės ūkio mokslų skyriaus įsteigus Žemės ūkio mokslų sekciją, – jos pirmininku.

J. Lazauskas daug prisidėjo plėtojant žemės ūkio mokslus, stiprinant jų įtaką ir ryšius su kitų sričių mokslais Lietuvos mokslų akademijoje. Akademikas daug prisidėjo, kad Lietuvos MA 1995 m. būtų įkurtas savarankiškas struktūrinis Žemės ūkio ir miškų mokslų skyrius. Jis buvo vienas iš 1994 m. pradėto leisti Lietuvos MA žurnalo *Žemės ūkio mokslai* iniciatorių, jo redakcinės kolegijos pirmininkas (iki 2007 m.).

J. Lazauskas yra 10 augalų veislių bendraautoris: seradėlių 'Neris', esparcetų 'Žilvinai', 'Meduviai', bulvių 'Aistės', lubinų 'Augiai', 'Trakiai', 'Vilčiai' ir kt.

Lietuvos mokslo institucijose yra kaupiamas įvairių kultūrinių augalų genofondas, nes tik jį turint galima išsaugoti geriausias veisles ir kurti naujas.

Šiam genofondui ir jo plėtrai J. Lazauskas taip pat skyrė nemažai dėmesio ir laiko.

Neįmanoma paminėti visko, ką J. Lazauskas yra paskelbęs spaudoje, nes jam rūpėjo daug klausimų. Ypač daug dėmesio jis skyrė mokslo naujovių sklaidai, populiarino žemės ūkio mokslą Pietryčių Lietuvoje. Jis yra parašęs 12 knygų, 500 mokslinių ir mokslo populiarinamųjų straipsnių. Profesorius savo publikacijas skyrė augalininkystės, selekcijos bei sėklininkystės klausimams, didelę jų dalį sudaro lengvuose dirvožemiuose atliktų mokslinių tyrimų tematika.

Pirmoji jo parengta knyga *Lubinai* (1970) skirta svarbiausiems lengvų dirvų augalams – lubinams, kurie geba ir nederlingų dirvožemių sąlygomis gerai augti ir derėti. Kiek vėliau jis parašė vieną iš pirmųjų lengvų dirvožemių žemdirbiams skirtų knygų *Agrotechnika lengvose dirvose* (1976), kuri paremta lengvų dirvų sąlygomis atliktų mokslinių tyrimų duomenimis ir gamybininkų patyrimu.

Plėtojant gyvulininkystę Lietuvoje buvo labai svarbu kuo daugiau išsiauginti savų pašarų, o to galima pasiekti tik gerai išplėtojus augalininkystę. Pašariniams augalams daug dėmesio skyrė ir J. Lazauskas – minėtinas mokslo rekomendacijomis pagrįstas leidinys *Silosinės kultūros* (bendraautoris K. Bėčius, 1973), monografija *Augalininkystė Lietuvoje* (1987), knygelės apie įvairius augalus (*Žieminiai rugiai; Avižos – derlinga kultūra; Esparcetai; Seradėlės; Lubina;, Lubinų auginimas sėklai, pašarui ir žaliajai trąšai* ir kt.).

Intensyvinant šalies žemės ūkį iškilo dirvų ir vandens telkinių taršos pavojus, tačiau tinkamai ūkininkaujant intensyvi gamyba ir gamtos apsauga žemės ūkyje yra suderinami dalykai. Apibendrinęs tyrimus ir pasirėmęs teisiniais aktais bei praktine patirtimi, J. Lazauskas parašė monografiją *Žemdirbystė ir gamtosauga* (1988), kurioje šios sritys glaudžiai siejamos kaip vienas kitam nekenkiantys ir vienas kitą papildantys veiksniai. Už aktyvią gamtosaugos veiklą 1985 m. profesoriui buvo suteiktas Gamtos apsaugos draugijos garbės nario vardas.

Kurdami naujas veisles Lietuvos selekcininkai pasiekė gražių laimėjimų, tačiau jie aptarti tik kai kuriose publikacijose. Apibendrinti šiuos darbus monografiškai leidinyje *Lauko augalų selekcija Lietuvoje* (1992) ėmėsi J. Lazauskas

kartu su R. Dapkumi. Jame buvo aprašyti lauko augalų selekcijos metodai, aptarti konkrečių lauko augalų selekcijos rezultatai. Šiam leidiniui J. Lazauskas parašė 9 straipsnius augalų selekcijos ir sėklininkystės klausimais.

J. Lazauskas taip pat buvo vienas iš 1998 m. pasirodžiusios knygos *Augalų selekcija* iniciatorių ir autorių. Šiame enciklopedinio pobūdžio leidinyje paskelbti straipsniai apima ne tik lauko, bet ir sodo bei daržo augalų selekcijos darbus.

Sėkmingai Lietuvoje vykdomos sėklininkystės patyrimas, kiti šios svarbios srities klausimai, remiantis tyrimų rezultatais, Vyriausybės nutarimais, apibendrinti monografijoje *Lauko augalų sėklininkystė* (bendraautoris R. Dapkus, 1995) ir knygoje *Agronomo sėklininko žinynas* (1991). Jose aptariami visi svarbiausi Lietuvoje auginamų lauko augalų sėklininkystės klausimai, nurodoma veislinių pasėlių auginimo agrotechnika, pateikiama veislių charakteristika.

Didelę reikšmę augalininkystėje turi bulvės. Žemdirbystės instituto Vokės filiale svarių rezultatų pasiekta kuriant naujas jų veisles, o Elmininkų bandymų stotyje atlikta nemaža bulvių agrotechnikos bei sėklininkystės tyrimų. Juos J. Lazauskas kartu su O. Simanavičiene apibendrino knygoje *Bulvės* (1995).

Augalininkystės raidos istorija, mokslinių tyrimų rezultatai pateikti monografijoje *Augalininkystė Lietuvoje 1895–1995 m.* (1998). Šiame leidinyje autorius supažindina skaitytojus su augalininkystės plėtote Lietuvoje XX a., išryškina šalyje auginamų augalų biologines savybes ir augimo sąlygas, aptaria auginti rekomenduotas veisles ir, remdamasis Lietuvoje atliktų tyrimų duomenimis, apibendrina šių augalų auginimo agrotechniką.

Kitoje monografijoje *Žemdirbystė lengvose dirvose* (2000) aptariamos lengvų dirvožemių savybės, jų panaudojimas žemdirbystėje, mokslinių tyrimų rezultatai, nagrinėjami lengvų dirvų ypatumai ir derlingumo didinimo galimybės.

J. Lazauskas yra *Žemės ūkio augalų selekcijos ir sėklininkystės terminų žodyno* (2010) bendraautoris. Jame pateikti dažniausiai vartojami selekcijos ir sėklininkystės, taip pat citologijos, genetikos, biotechnologijos ir botanikos terminai lietuvių, anglų ir rusų kalbomis.

Be monografijų ir mokslinių bei mokslo populiarinamųjų straipsnių, parašyta ir įvairių straipsnelių enciklopedijoms. Be to, J. Lazauskas buvo vienas iš *Žemės ūkio enciklopedijos* (1998–2007) konsultantų ir autorių.

J. Lazauskas – daugelio svarbių leidinių (*Augalininkystė* (sudaryt. V. Čaikauskas), P. Vasinausko *Bendroji agrotechnika*, A. Vadopalo *Žemdirbystės pagrindai*, autorių grupės *Agronomo žinynas*, J. Galvydžio *Agronomijos pagrindai* (I ir II knygos) ir kt.) ir mokslinių straipsnių recenzentas, taip pat Lietuvos ir užsienio leidinių redakcinių kolegijų narys.

J. Lazauskas, kaip direktorius, mokslo organizatorius ir mokslo naujovių skleidėjas, daug prisidėjo buriant Žemdirbystės instituto Vokės filialo mokslininkus žemės ūkio kultūros, agronomijos ir kitoms problemoms spręsti. Jo pradėti darbai toliau tęsiami LAMMC Vokės filiale: tai dirvotyros, agrochemijos, herbologijos, lubinų ir bulvių selekcijos bei kiti tyrimai.

J. Lazauskas daug dėmesio skyrė mokslinių tyrimų bazei. Jo iniciatyva ir rūpesčiu buvo restauruoti ir pritaikyti mokslo įstaigai grafo Tiškevičiaus rūmai, restauruoti kiti filialui priklausantys buvusio dvaro pastatai, įrengtos laboratorijos, išplėsti lauko bandymai. Vokėje įkūrus Lietuvos žemdirbystės instituto filialą, institucijoje dirbo 22 mokslo darbuotojai, vėliau, devintojo dešimtmečio pradžioje, administracijos pastangomis jų skaičius padidėjo iki 44. Iš jų 77 proc. darbuotojų turėjo mokslo laipsnius. Išaugus mokslinių tiriamųjų darbų apimčiai, išsiplėtė ir jiems atlikti reikalinga bazė: buvo pastatytas vegetacinis namelis, lizimetrai ir kiti objektai. Taip Trakų Vokė išaugo į tikrą mokslo miestelį.

Vokės filialas tapo ir Lietuvos bulvių selekcijos centru – 1983 m. įkurtoje biotechnologijos laboratorijoje *Meristema* (vadovas prof. A. Bujauskas) taikant meristeminį metodą dauginamos visų Lietuvoje tinkamiausių auginti veislių bulvės.

Labai gaila, kad pastaraisiais metais dėl kasmet mažėjančio finansavimo buvęs stiprus Vilnijos krašto žemės ūkio mokslo centras pradeda silpti: sumažėjo mokslininkų, tyrimų tematikos apimtis.

Ypač didelis J. Lazausko indėlis rengiant mokslinius kadrus. Jis labai daug dėmesio bei laiko skyrė jauniesiems mokslininkams ne tik Lietuvos žemdir-

Akad. J. Lazauskas 60-ojo jubiliejaus proga sveikina akad. A. Sliesaravičių. Iš kairės: Žemės ūkio ir miškų mokslų skyriaus pirmininkė akad. V. Vasiliauskienė, skyriaus mokslinė sekretorė dr. D. Lukianienė, akad. J. Lazauskas, Humanitarinių ir socialinių mokslų skyriaus pirmininkas akad. A. Gaižutis, akad. A. Sliesaravičius, 1999 m. gruodžio 12 d.

bystės institute, bet ir Lietuvos žemės ūkio universitete (dabar – Aleksandro Stulginskio universitetas), Lietuvos sodininkystės ir daržininkystės institute bei kitose mokslo ir studijų institucijose. Dirbdamas Lietuvos žemės ūkio universiteto profesoriumi, jis skaitė augalininkystės ir sėklininkystės paskaitas. Akademikui vadovaujant apginta 17 daktaro disertacijų, jis dalyvavo 13 habilitacinių darbų ir 14 doktorantūros studijų komitetų darbe. Vokės filiale habilituoto daktaro laipsnį įgijo 7 mokslininkai. J. Lazauskas buvo 67 daktaro ir habilituoto daktaro disertacijų oficialus oponentas, parašė daug Lietuvos ir užsienio mokslininkų disertacijų atsiliepimų, buvo ilgametis valstybinių egzaminų komisijų Lietuvos žemės ūkio universitete ir Vilniaus pedagoginiame universitete (dabar – Lietuvos edukologijos universitetas) vadovas.

J. Lazauskas daug metų aktyviai dalyvavo Lietuvos, Latvijos ir Baltarusijos žemės ūkio mokslo institucijų specializuotų mokslo tarybų darbe, taip pat daugelį metų buvo Lietuvos žemdirbystės instituto tarybos nariu. Svarus profesoriaus indėlis į Lietuvos mokslo tarybos, į kurią jis žemės ūkio mokslininkų buvo išrinktas 1993 m. ir dirbo iki 1999 m., veiklą, taip pat jis dirbo ir Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo ekspertu.

Profesorius J. Lazauskas daug prisidėjo skleidžiant mokslo žinias Lietuvos žemdirbiams, ypač Vilniaus krašte. Jis daugelį metų, kaip Žemės ūkio ministerijos kolegijos narys, rengė rekomendacijas mokslui ir gamybai plėtoti, buvo vienas iš susivienijimo *Agromokslas* kūrėjų, vadovavo Lietuvos valstybinei augalų veislių vertinimo komisijai, dalyvavo įvairiose tarprespublikinėse selekcijos ir augalininkystės komisijose ir tarybose, kur turėjo galimybę įsitraukti ir į kitų respublikų (ypač Vakarų regiono – Latvijos, Estijos ir Baltarusijos) augalininkystės, selekcijos ir sėklininkystės organizavimo darbus. Tai sudarė galimybę tiek naujas idėjas parvežti į Lietuvą, tiek atstovauti Lietuvos žemės ūkiui ir žemės ūkio mokslui sąjunginėse struktūrose.

Nors akademiką J. Lazauską slėgė nelengva pareigų ir atsakomybės našta, jis daugelį metų išliko labai pareigingas, reiklus sau ir tiems, kurie su juo dirbo, nepaprastai darbštus, stiprios valios žmogus. Nors jam teko vadovauti nelengvu laikotarpiu, buvo daug problemų, bet administracinis darbas niekada neužgožė mokslininko polėkio – tik tuo turbūt galima paaiškinti tokią įvairių publikacijų ir kitų darbų gausą.

FIZINIAI IR TECHNOLOGIJOS MOKSLAI

24. Akademiką A. Čyrą prisimenant

RIMANTAS KAČIANAUSKAS

Aleksandras Čyras (1927 m. kovo 15 d. – 2001 m. rugsėjo 29 d.) – habilituotas technikos mokslų daktaras, profesorius, Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys, Lenkijos mokslų akademijos užsienio narys, Veimaro aukštosios statybos ir architektūros mokyklos garbės daktaras, pirmasis Vilniaus inžinerinio statybos instituto rektorius. Už matematinių optimizacijos metodų panaudojimą statybinėje mechanikoje prof. A. Čyras apdovanotas B. Galiorkino premija (1968), Lietuvos valstybinėmis mokslo premijomis (1976, 1993), Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 3-iojo laipsnio ordinu (1996).

Akademikas
Aleksandras Čyras

Akademiko A. Čyro, tuo metu Vilniaus inžinerinio statybos instituto (VISI) įkūrėjo ir pirmojo rektoriaus, pavardę teko išgirsti dar besimokant vidurinėje mokykloje. Tai buvo tik vieno iš valdžios vyrų, kaimo moksleiviui visiškai nesuvokiamos akademinės veiklos atstovo, pavardė. Pirmoji pažintis su A. Čyru įvyko 1970 m. rugsėjo pirmąją Filharmonijos salėje iškilmingai minint mokslo metų pradžią. Jo kalba apie studento priedermes, ateities perspektyvas, mieste tykančias pagundas ir kitus vakarykščiam abiturientui dar sunkiai suvokiamus dalykus padarė nepaprastą įspūdį. Šį įspūdį stiprino ir aplinka – salė, prezidiume sėdintys svečiai, muzika.

Žinių siekis, pareigingumas, tikėjimas ateitimi, profesinis pasirengimas ir kiti idealai, apie kuriuos kalbėjo rektorius, atrodo, buvo pakylėti į tokias aukštumas, kad kopimas į jas pradedančiajam studentui pasirodė baugiai tolimas, tačiau romantiškai viliojantis. Jo dėmesys jaunimui ir gebėjimas įtikinti klausytoją emocingai perteikiant dalykines žinias buvo žavioji A. Čyro asmenybės pusė. Ir jis mokėjo šias savybes tikslingai išnaudoti, taip pritraukdamas pasekėjus.

Rektoriaus pareigos buvo ir, matyt, lieka kategorija, kurios svarbą ir vaidmenį aukštosios mokyklos gyvenimui studentas suvokti dar nėra subrendęs. Retas iš jų turi galimybę pabendrauti su rektoriumi akis į akį, o informaciją sukaupia iš proginių epizodų ir nuogirdų, pasakojimų ir gandų. Gal dėl žinių stygiaus, o gal ir dėl kitų priežasčių rektoriaus asmuo dažnai atrodo šiek tiek atitrūkęs nuo realybės. Toks įspūdis susidarė ir apie rektorių A. Čyrą.

Realūs jo darbai irgi buvo vertinami nevienareikšmiškai. Viena iš jo siūlomų naujovių, susijusių su studijų moderninimu, buvo kompiuterizavimas. Tai tiesiogiai pajuto ir šių eilučių autorius, tuo metu pirmo kurso studentas. Studijų programoje atsirado naujas dalykas – skaičiavimo technika. Jo studijos buvo neįprastos – dėstytojams trūko pedagoginės patirties, menkai galėjo padėti ir šiaip jau patarimus švaistantys vyresniųjų kursų studentai. Konkrečios dalyko žinios buvo sunkiai įsimenamos, o programavimo gebėjimai sunkiai įgyjami. Prie nesklandumų prisidėjo ir techniškai sudėtingos bendravimo su kompiuteriu priemonės – sunkiai paruošiamos ir plyšinėjančios perfojuostos. Dar sunkiau plito kompiuterizavimo idėjos. Naujovė buvo remiama tik keleto

entuziastų, bet jai priešinosi daug daugiau skeptikų ar atvirų kritikų, net ir tarp dėstytojų. Tai, kaip ją priėmė studentai, buvo naujo ir tradicinio inercinio mastymo priešpriešos visuomenėje apraiška – gabieji studentai kur kas geriau suprato informatikos perspektyvą, todėl buvo aktyvūs jos rėmėjai.

Kaip paaiškėjo vėliau, kompiuterizavimas buvo A. Čyro pradėtos studijų reformos, kurios siekis buvo, kaip dabar sakytume, modernios informacinės visuomenės kūrimas, dalis. Tai buvo kelio į informacinę visuomenę pradžia, kuri skatino informatikos taikymą ir kitose srityse.

Rodydamas pavyzdį kitiems, A. Čyras pirmiausia ėmėsi savo srities permainų. Pertvarkius statybinės mechanikos kurso matematinį aparatą, klasikiniai analiziniai metodai buvo pakeisti matriciniais modeliais, kurių realizavimas kompiuterinėmis programomis buvo jau tik techninė detalė. Šio darbo pirmieji ėmėsi akademiko mokiniai, tarp jų dabar VGTU dirbantys profesoriai R. Karkauskas, S. Kalanta, kurie buvo ir šių eilučių autoriaus dėstytojai. Jie iliustravo teoriją praktiniais, inžinieriams suprantamais rezultatais. Nenuostabu, kad būtent pirmieji programavimo įspūdžiai, naujoviška matematika, galimybių perspektyva, žinių siekis paviliojo gabiausius studentus akademinei karjerai.

Šalia legendos apie rektorių A. Čyrą, tarp studentų sklandė ir kita, jį, kaip mokslininką, apibūdinanti legenda. Noras išsiaiškinti jos turinį kilo trečiame kurse. Lengvai suprantama statybinės mechanikos kurso medžiaga paskatino kibti į mechanikos esmę. Iš pradžių buvo bandymas studijuoti A. Čyro mokslo monografiją rusų kalba *Optimizacijos teorija kietojo deformuojamo kūno ribinėje analizėje*. Šis bandymas nebuvo labai sėkmingas, euforiją teko keisti kruopščiomis studijomis. Vis dėlto jis privertė studentišką elementorišką mechanikos sampratą pakylėti vienu laipteliu aukščiau operuojant jau kitomis kategorijomis.

Pastangos nebuvo bevaisės ne tik konkrečių žinių, bet ir mokslinio pažinimo prasme. Tik po daugelio metų atėjo suvokimas, kad tokie bandymai palypėti viena pakopa aukštėliau lydi mokslininką visą gyvenimą. Ne kartą teko pažvelgti į žinomus dalykus kitų mokslų akimis, kad bandytum perprasti lyg ir paprasčiausius dalykus. Progresuojant mokslui tokių laiptelių tankis

didėja, o kasdienių sąvokų peržiūra iš matematikos, kontinuumo mechanikos, fizikos ir medžiagų mokslo pozicijų padeda atskleisti jų bendrybes ir atskirybes. Tokius pažinimo principus savo asmenybe ir darbais stengėsi ugdyti ir profesorius A. Čyras.

Pagrindinė jaunųjų mokslininkų rengimo ir bendravimo forma buvo doktorantūros studijos (tuo metu – aspirantūra). Būdamas penkto kurso studentas, buvau pakviestas pas profesorių A. Čyrą pokalbio apie doktorantūros studijas. Šis kvietimas buvo šiek tiek netikėtas, nes galvojau apie darbą su man jau pažįstamais prof. D. Maciulevičiumi ar prof. A. Čižu. Pokalbis buvo trumpas, bet konkretus. Kadangi mano studijų vertinimai buvo labai geri, gavau pasiūlytmą metus padirbėti A. Čyro vadovaujamoje Statybinės mechanikos ir medžiagų atsparumo katedroje, paskui stoti į doktorantūrą. Taip pat išaiškintos mokslininko kelio gairės, manęs laukianti ateitis.

Tik vėliau paaiškėjo, kad doktorantų pasirinkimas buvo vienas iš kertinių, sakyčiau, netgi strateginių mokslinės mokyklos kūrimo klausimų, kuriuos profesorius sprendė asmeniškai. Jis savo būsimuosius doktorantus rinko tik iš labai gerai studijuojančių studentų, ir aš nebuvau kokia išimtis. Parinkęs kandidatą, profesorius A. Čyras asmeniškai sekė jo studijas, žinių lygį, rūpinosi ir buitimi.

Pirmasis netikėtumas, pradėjus savo mokslinę karjerą VISI, užgriuvo dėl kalbos. Vidurinėje aš mokiausi vokiečių kalbą, o studijuodamas jau pradėjau domėtis ir anglų kalba. Šios mano žinios pasirodė esančios labai kuklios. Nepraėjus mėnesiui nuo mano naujos veiklos pradžios, buvau paprašytas išversti iš anglų kalbos straipsnį. Tenka prisipažinti, kad tik po kelerių metų suvokiau jame vartojamų kai kurių sąvokų prasmę. Tada nustebino įsakmiai optimistinis tonas, kuriuo buvau paprašytas straipsnį išversti per dvi savaites, ir komentaras: kartu ir anglų kalbą išmoksi. Per dvi savaites?! A. Čyras gerai suvokė tuo metu ne itin populiarios anglų kalbos poreikį moksle, tad jos mokėsi pats ir reikalavo iš kitų. Vėliau paaiškėjo, kad tokie reiklūs ir įsakmiai optimistiški reikalavimai yra neatskiriama profesoriaus asmenybės ir veiklos stiliaus savybė.

Dirbant ir bendraujant su profesoriumi A. Čyru teko išgyventi daug džiugių ir ne visai džiugių akimirkų, tačiau ypač sunkiais ar subtiliais momentais

profesoriaus išmintis ir įžvalgumas triumfuodavo, drauge atsiskleisdavo ir jo, kaip mokslininko, idealas – ištikimybė pasirinktam keliui. Gyvenime teko priimti ne vieną gana kritišką sprendimą, kurio pasirinkimą padiktavo profesoriaus patarimai. Bene dramatiškiausi buvo tie sprendimai, kurie lėmė pasilikti akademiniame gyvenime. Būtent tvirta profesoriaus nuomonė padėjo atsisakyti vilionių rinktis partinės karjeros kelią ar mestis prie verslo. Už tuos pasirinkimus ir dabar esu dėkingas savo vadovui.

Akademinių tradicijų ugdymas ir originalios statybos mechanikos mokyklos kūrimas buvo tie idealai, kuriems profesorius skyrė visą savo energiją. Tai buvo kruopščiai apgalvota veikla, kur racionalios nuostatos netgi nustelbė kūrybinę iniciatyvą, todėl tokios veiklos rezultatai negali būti vertinami vienareikšmiškai. Racionalus tikslo siekimas visada konfliktuoja su pavienių asmenybių siekiais. Tik po daugelio metų galima šiek tiek kitaip pažvelgti į ankstesnius įvykius ir racionaliau atskirti asmeninius išgyvenimus ar net netektis bendresnių pasiekimų fone. Profesorius suprato ir skatino bendros idėjos ir asmeninio poreikio kompromisą. Išlaikydamas idealo viršenybę, jis įrodinėjo jo prasmę ir būtinumą, racionaliai, kartais gal net ir autokratiškai

Seminaras apie kompiuterines technologijas

vertė savo aplinką tam idealui tarnauti ar aukotis. Jis suprato, kad tik veiklūs žmonės lemia vienokios ar kitokios struktūros gyvybingumą, todėl rūpinosi, kad VISI dirbtų tik aukšto lygio specialistai.

Būdamas rektorium, jis gebėjo pats ir mokė kitus priimti strateginius sprendimus, turėjo aiškią mokslo plėtros strategiją. Jo veiklos moto primena mėgstamą Šerloko Holmso samprotavimą apie minčių ir faktų dėliojimą į lentynas. Tai, ko gero, ir yra pagrindinis principas, nuo kurio prasideda visas mokslas. Jo aš išmokau iš profesoriaus A. Čyro. Atsimenu, kai ateidavau pas jį su klausimų sąrašu, jis sakydavo, kad šitas – turi perspektyvą, šitas – neturi, šitą turi išsiaiškinti iš literatūros, o tą spręsi vėliau. Tad su profesoriumi A. Čyru spręsdavome tik fundamentalius klausimus. Gal dėl to daugelis A. Čyro mokinių daug pasiekė moksle, tapo profesoriais, užėmė svarbius postus VGTU administracijoje.

Atsimenu ir kitą prof. A. Čyro teiginį: „Mokslas yra begalinis, o disertacija – baigtinis dalykas." Profesorius griežtai reikalaudavo, kad darbas būtų baigtas reikiamu laiku, vyrautų mokslinio darbo sistema ir harmonija. Jei moksliniame darbe nėra harmonijos, tai toks darbas neturės tęstinumo.

Terminai *mokslo valdymas* ar *vadyba* tuomet dar nebuvo vartojami, tačiau žvelgiant iš dabartinių pozicijų A. Čyrą reikėtų laikyti puikiu mokslo vadybininku, savo žinias perteikusiu ir savo mokiniams. Jis visada mąstydavo labai konstruktyviai, laikantis sisteminio požiūrio buvo rašomi ir jo mokyklos mokslo darbai. Deja, dabar juntamas tokio požiūrio stygius. Dažnai stebiu jaunus mokslininkus, rašančius disertacijas ir nežinančius, kada sustoti. Sisteminio požiūrio stoka, kad doktorantai, gindami disertacijas, negali profesionaliai atsakyti į fundamentalius klausimus: kokia jų disertacijos vieta mokslo sistemoje, kokia padaryta išvada svarbiausia. Būna, kad ir geri mokslo darbai tarsi palaidojami smulkmenose ir detalėse, o juk mokslininkai turi gebėti strategiškai suvokti savo darbą, tik tada jie daug pasieks.

Kur kas konkretesnis profesorius A. Čyras buvo kurdamas statybinės mechanikos mokyklą. Turėdamas genialius vadovavimo gebėjimus ir remdamasis euristikos principais, jis sukūrė originalią jos sampratą. Mokslo darbų, disertacijų ar straipsnių temos gimdavo užpildant tuščias jo schemos grafas.

Jis strategiškai numatydavo perspektyvias tyrimų kryptis, o ypač gerai suvokė kompiuterinių technologijų perspektyvas ir skirdavo joms deramą vaidmenį. Toks strateginio planavimo stilius stiprino mokyklą ir užtikrino disertacijų sėkmę.

Būtų neteisinga nepaminėti ir tokios schemos trūkumų. Bandymai išeiti už jos ribų sukeldavo audringų diskusijų, kuriose kūrybingi nestandartiniai siūlymai ne visada triumfuodavo. Profesoriaus palankumo sulaukdavo tik labai apgalvotos ir pagrįstos naujovės, ir tai lėmė ilgalaikį mokyklos gyvybingumą.

Jo sukurtos statybinės mechanikos mokyklos idėjinį kamieną sudarė teoriniai matematinio programavimo modeliai. Jie nevertino mechaninių procesų vyksmo, o buvo labiau skirti galutiniam rezultatui. Profesorius griežtai priešinosi idėjoms, kurios nesiderino su jo sukurtos mokyklos esminėmis nuostatomis. Jis manė, kad tokie posūkiai gali išderinti jo sukurtą darnią sistemą. Tai, kas buvo statybinės mechanikos mokyklos stiprumo pagrindas, vėliau tapo jos inercija, o atsiribojimas nuo laiko veiksnio aprašant realius procesus pristabdė kompiuterinių metodų taikymą geometriškai netiesiniams, dinamikos ir kitiems uždaviniams spręsti, taip pat efektyvesnių kompiuterinių technologijų panaudojimą.

Prof. A. Čyro mokslinė veikla ir rezultatų siekiai neapsiribojo tik Lietuva – jo statybinės mechanikos mokykla buvo žinoma visoje tuometėje Sovietų Sąjungoje, o profesorius buvo pažįstamas su daugeliu žymių Rusijos ir kitų respublikų mokslininkų. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas maskviečiams. Įrodyti savo vertę arogantiškiems sostinės mokslo lyderiams nebuvo lengva, tačiau pasitelkus didelius diplomatinius ir vadybinius sugebėjimus jam tai pavykdavo. Vadovaujant akademikui A. Čyrui Vilniuje 1975, 1979, 1983 ir 1988 metais įvyko tarptautinės konferencijos *Optimizacijos ir patikimumo problemos statybinėje mechanikoje*. Tai buvo neeiliniai įvykiai, liudijantys ypatingą akademiko nuopelnų pripažinimą ir gera tarptautinio bendradarbiavimo mokykla.

A. Čyras turėjo išimtines galimybes bendrauti su už geležinės uždangos esančiais mokslininkais ir vertinti pasaulinius mokslo pasiekimus. Savo

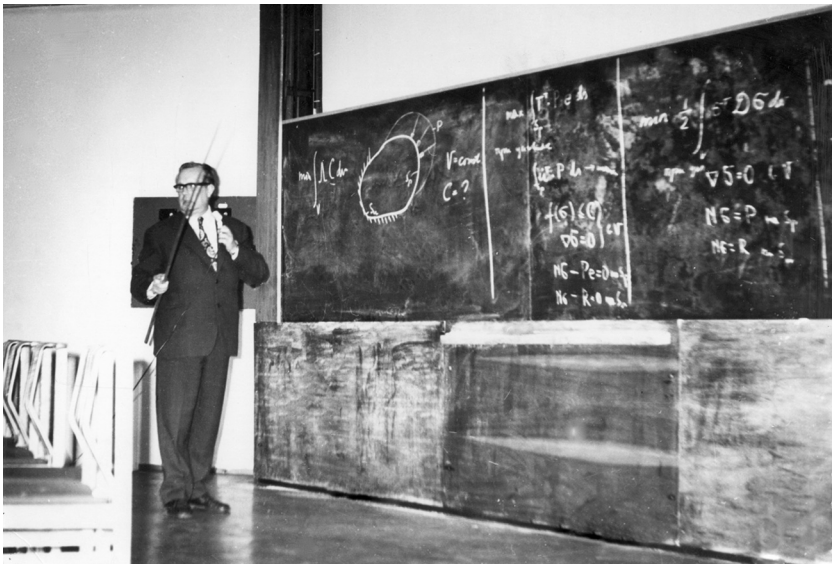

Plenarinis pranešimas visasąjunginėje statybinės mechanikos konferencijoje Vilniuje. Paskaitą optimizavimo tema skaito A. Čyras

bendravimo patirtį jis perteikė mokiniams, o savo autoritetą naudojo skatindamas jų ryšius su kitų šalių mokslininkais. Ši veikla buvo gana sėkminga – dalis jo mokinių Rytų ir Vakarų santykių atšilimo laikotarpiu sugebėjo pralaužti izoliavimo užtvaras, stažuotis JAV ir Vakarų Europos universitetuose. VISI stažuotojų procentas tarp visų Sovietų Sąjungos mokslininkų buvo tikrai įspūdingas. Profesorius asmeniškai rūpinosi ir mano stažuotės Štutgarto universitete dalykiniu pasirengimu ir daug prisidėjo prie jos sėkmės.

Nors nauji vėjai sugriovė konjunktūrinę mokslo struktūrą, jo vadybos principai aktualūs ir dabar. Bandymai administruoti mokslą jį formalizuojant ir paverčiant beteise verslo tarnaite, o užsieniečių pasiekimus fetišizuojant – šios dienos realija. Sugebėti įrodyti savo vertę šiuolaikinio mokslo lyderiams nėra lengvas uždavinys, tad A. Čyro pavyzdys tebėra aktualus.

1990 m. pasitraukęs iš aktyvios veiklos, profesorius savo siela liko akademiniuose sluoksniuose, pagal išgales tęsė ir mokslinį darbą. Jo nuopelnai pripažinti nepriklausomoje Lietuvoje. 1993 m. už jo vadovaujamos grupės

Statybinės mechanikos katedros mokslininkų (bendraautoriai – R. Karkauskas, A. Krutinis, J. Atkočiūnas, S. Kalanta ir J. Nagevičius) fundamentaliai parengtą statybinės mechanikos kompiuterizuoto mokymo vadovėlių komplektą A. Čyrui suteikta Lietuvos valstybinė mokslo premija, o 1996 m. už nuopelnus Lietuvai, jos mokslui ir švietimui apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino 3-ojo laipsnio ordinu.

Buvę mokiniai profesoriaus gyvenime vaidino svarbų vaidmenį – jie visada buvo laukiami jo namų svečiai, jis domėjosi jų likimu, profesine ir moksline karjera. Diskusijos su mokiniais buvo tarsi nematoma gija, siejanti jį su įprasta aplinka. Jose aptardavome vykstančias politines permainas, jų poveikį akademiniams reikalams. Tai, kad jis pats jau nebuvo pačiame įvykių sūkuryje, profesorių slėgė. Jį liūdino visuomenėje vykstantis moralinių vertybių nuosmukis, tačiau visada džiugino nors ir menki nepriklausomos Lietuvos pasiekimai.

A. Čyras visada džiaugdavosi kvietimu dalyvauti įvairiuose renginiuose. Vienas paskutinių viešų renginių, kuriame dalyvavo akademikas, buvo jo 70- mečio minėjimas. Nepaisydamas prastėjančios sveikatos, jubiliejaus laukė su dideliu entuziazmu, jautėsi, kad renginys suteikė jam daug džiaugsmo. Vis dėlto A. Čyrą pažinojusieji jau įžvelgė šios stiprios asmenybės saulėlydį – 75-mečiui skirtos konferencijos jis jau nesulaukė.

Akademikas A. Čyras išliko viena ryškiausių asmenybių, daug prisidėjusių prie lietuvybės puoselėjimo Vilniuje, prie technikos galių Lietuvoje plėtojimo, informacinės visuomenės kūrimo. Jo mokiniai ir jį pažinojusieji su pagarba prisimena šį prieštaringą asmenį, daug nuveikusį Lietuvos pažangai ir savo mokslo darbais prisidėjusį prie Lietuvos vardo garsinimo pasaulyje, o VGTU studentams ir dėstytojams profesorių A. Čyrą primins prie centrinių universiteto rūmų stovinis jo bareljefas ir jo vardu pavadinta auditorija.

25. Adolfas Jucys – atomo teorijos kūrėjas ir mokslo organizatorius

ROMUALDAS KARAZIJA

Su akademiku Adolfu Juciu teko bendrauti 1962–1974 metais. Jis buvo mano mokytojas: diplominio darbo ir disertacijos vadovas, Fizikos ir matematikos institute sektoriaus vadovas. Tuo metu paskaitų studentams jis jau nebeskaitė, bet Vilniaus universiteto Fizikos ir matematikos fakulteto koridoriuje aš įsidėmėjau stambią, išraiškingą figūrą, truputį primenančią jo gimtojo krašto, Žemaitijos, simbolį – mešką. Draugas man sakė, kad tai – Teorinės fizikos katedros vedėjas, profesorius ir akademikas.

Susipažinau su profesoriumi atėjęs į jo kabinetą prašyti, kad priimtų į teorinės fizikos specializaciją. Pasiteiravęs apie mano pažymius, jis užsiminė, kad atomo fizikoje daug spręstinų problemų, ir iš karto įtraukė mane į savo bendradarbių Antano Bandzaičio ir Konstantino Žukausko vykdomą darbą. Toks buvo A. Jucio išbandytas pedagoginis metodas – studentus ar aspirantus priskirti prie patyrusių darbuotojų. Jo paties žodžiais tariant, „vyresnieji man padeda rengti jaunesniuosius“. Tokia grupelė kartkartėmis ateidavo pas profesorių nustatytomis priėmimo valandomis ir su juo aptardavo gautus rezultatus, išklausydavo dalykiškų pastabų ar patarimų, kaip spręsti iškilusius sunkumus. Tiesa, su kai kuriais savo mokiniais A. Jucys dirbdavo tiesiogiai, ir šiems tekdavo derintis prie labai spartaus profesoriaus tempo. Siekdamas kompensuoti laiką, kurį atimdavo įvairios pareigos, jis dirbdavo

ir naktimis. Kūrybingiausias metas profesoriui būdavo vasara, tik rudeniop porai savaičių ištrūkdavo į Žemaitiją bei Palangą; tada atostogaudavo ir jo artimiausieji bendradarbiai.

Net jei A. Jucys pasiūlydavo tyrimo temą ir pateikdavo vertingų patarimų, jis sutikdavo būti straipsnio bendraautoriu tik laikydamas save realiu darbo vadovu (tada rašydavosi paskutiniuoju autoriumi) arba atlikusiu esminę darbo dalį (tada būdavo pirmuoju autoriumi). 1961 m. pradėtas leisti *Lietuvos fizikos rinkinys.* Profesorius laikėsi nuostatos, kad siekiant kelti šio žurnalo prestižą būtina jame spausdinti svarbiausius straipsnius. Į sąjunginius ir tarptautinius žurnalus reikia siųsti tik apžvalginius straipsnius arba apie rezultatų, jau skelbtų savajame žurnale, tolesnį taikymą. Tokia buvo jo grupės nerašyta taisyklė, kurios, aišku, laikėsi ir pats vadovas.

Profesoriui buvo galima išsakyti savo nuomonę, ją argumentuoti, tačiau vadovui nusprendus, jo reikėjo klausyti. Jis buvo dėmesingas ir dėstytojui, ir studentui, į visus kreipdavosi vienodai – *tamsta*. Su savo mokiniais mėgo kalbėtis tik mokslo klausimais, netgi dviese išvykus į komandiruotę nepasakojo apie savo rūpesčius. A. Jucys buvo labai reiklus. Jo manymu, teoretikas mokslinį darbą turi laikyti vieninteliu prioritetu, netgi laisvalaikiu neužsiimti kitais intelektiniais pomėgiais, pavyzdžiui, žaisti šachmatais. Buvo įsitikinęs, kad sėkmingam moksliniam darbui reikalingos materialinės sąlygos atsiranda tik apgynus pirmąją disertaciją. Gal prisimindamas savo sunkų kelią į mokslą, profesorius rūpinosi, aišku, jei stengdavosi pats aspirantas, kad šis per trejetą metų parengtų disertaciją.

VU Teorinės fizikos katedroje (M. K. Čiurlionio gatvė), o vėliau Fizikos ir matematikos institute kartą per savaitę, ketvirtadieniais, vykdavo A. Jucio grupės seminarai. Kiekvienas seminaro dalyvis turėdavo trumpai papasakoti apie atliktą darbą, sulaukdavo profesoriaus ir kitų dalyvių klausimų bei pastabų. Septintojo dešimtmečio pradžioje apie dvidešimt jo vadovaujamų fizikų buvo apgynę mokslų kandidato (dabar – daktaro) disertacijas, kai kurie vyresnieji mokiniai, jo skatinami, jau dirbo gretimose teorinės fizikos srityse – tyrė molekules, atomo branduolį bei kietąjį kūną. Tad apie

profesorių nuolat būrėsi keliolika žmonių, tarp jų – 5–10 jo aspirantų ar darbuotojų, be aspirantūros rengiančių disertacijas.

Profesorius atsinešdavo į seminarus straipsnių kopijų, kurių gaudavo susirašinėdamas su SSRS ir užsienio šalių mokslininkais, be to, jis pranešdavo naujienas iš SSRS MA Spektroskopijos komisijos. Būdamas jos darbo grupės pirmininku, A. Jucys koordinavo atomo teorijos darbus SSRS, tam tikslui buvo reguliariai organizuojami pasitarimai įvairiuose miestuose. Kartu su profesoriumi vykdavo ir būrys jo mokinių.

Kai A. Jucio ir jo mokinių J. Levinsono ir V. Vanago monografija *Judėjimo kiekio momento teorijos matematinis aparatas* (Vilnius, 1960 m., rusų k.) 1962–1964 m. anglų kalba buvo išleista Anglijoje, Izraelyje ir JAV, kasmet A. Jucio grupėje ėmė lankytis įvairių šalių mokslininkai. 1964 m. ir A. Juciui pirmą kartą leista išvykti į mokslinę komandiruotę užsienyje: iš pradžių į vadinamojo socialistinio bloko šalį – Vengriją, o dar po kelerių metų jam buvo suteikta teisė du kartus per metus vykti netgi į kapitalistines šalis. Tą

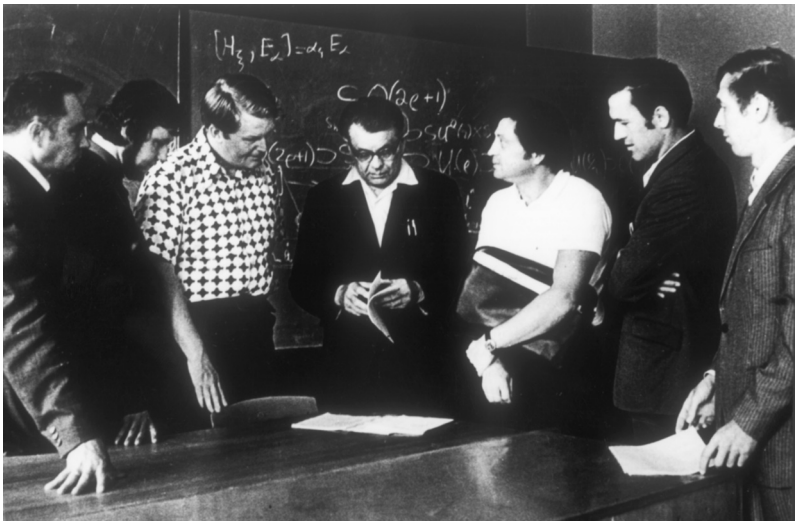

A. Jucys ir jo mokiniai su svečiu iš Naujosios Zelandijos B. G. Wybourne. Iš kairės: I. Glembockis, S. Ališauskas, B. G. Wybourne, A. Jucys, V. Vanagas, Z. Rudzikas ir A. Savukynas, 1967 m.

limitą jis visada išnaudodavo; beje, kvietimų į tarptautines konferencijas, mokyklas ar mokslo centruose skaityti paskaitų gaudavo daug daugiau.

Pagrindinė A. Jucio grupės tyrimų kryptis buvo atomo teorijos metodų atsižvelgiant į sąveikas tarp elektronų plėtojimas. Dideli darbų ciklai buvo skirti daugiakonfigūraciniam artutinumui, išplėstiniam ir neortogonaliųjų orbitalių metodams, jų lygčių sudarymui ir banginių funkcijų skaičiavimui. Daug dėmesio skirta ir plačiausiai atomo fizikoje taikomo vienkonfigūracinio metodo matematiniam aparatui plėtoti sudėtingų atomų su atvirais elektronų sluoksniais atvejais. Gautų teorinių rezultatų taikymą labai ribojo sudėtingi skaičiavimai. Tad tuo metu, kai aš patekau į A. Jucio grupę, profesorius labai rūpinosi neseniai Fizikos ir matematikos institute pradėjusio veikti kompiuterio BESM-2 panaudojimu skaičiuojant atomų savybes. Teko ir man nemažai dienų ir naktų praleisti prie šio kompiuterio valdymo pulto derinant Hartree ir Foko lygčių programą bei atliekant su ja skaičiavimus.

Kai apgyniau kandidato disertaciją, profesorius leido man savaitę pagalvoti, kokius uždavinius norėčiau toliau spręsti, o kai pradėjau bendradarbiauti su Lietuvos, vėliau su Leningrado universiteto eksperimentatoriais, A. Jucys leido dirbti savarankiškai. Jis domėjosi tais darbais, pageidaudavo, kad retkarčiais su bendradarbiais užeitume pas jį aptarti gautų rezultatų; greitai suvokdavo esmę, pateikdavo naudingų pastabų, bet būti straipsnio bendraautoriu nesutikdavo.

Septintojo dešimtmečio pabaigoje A. Jucys sulaukė tikro tarptautinio pripažinimo. 1968 m. Londono karališkosios draugijos kvietimu, jis išvyko į dviejų savaičių mokslinį turą po svarbiausius atomų ir molekulių tyrimo centrus Jungtinėje Karalystėje: skaitė paskaitas Kembridžo, Oksfordo, Londono, Mančesterio ir kituose universitetuose, užmezgė tiesioginius ryšius su jų specialistais. Iš tos kelionės jis atsivežė didelę šūsnį įvairių leidinių, perdavė mokiniams daug vertingos informacijos. Kitais metais Vilniuje, Mokslų akademijoje, įvyko A. Jucio grupės organizuotas Tarptautinis simpoziumas atomų ir molekulių elektroninių sluoksnių teorijos klausimais. Tiesa, į jį buvo leista pakviesti tik po dešimtį mokslininkų iš kapitalistinių ir socialistinių šalių, tačiau susidomėję A. Jucio mokyklos veikla atvyko atomo teorijos korifėjai U. Fano, B. R. Judd, A. Dalgarno, O. Sinanoglu ir

kiti. Tais pačiais metais Prancūzijos nacionalinis mokslinių tyrimų centras (CNRS – *Centre National de la Recherche Scientifique*) organizavo A. Jucio paskaitų turą šioje šalyje. Profesorius lankėsi Paryžiaus, Marselio, Liono ir Strasbūro universitetuose bei mokslo centruose, Europos atominių ir molekulinių skaičiavimų centre jis tarėsi dėl Lietuvos fizikų dalyvavimo jo veikloje (deja, tam nepritarė SSRS Mokslų akademija).

Už darbus kvantinės atomo teorijos srityje A. Juciui 1968 m. buvo paskirta Respublikinė premija. Įkopęs į septintąją dešimtį, profesorius nė kiek nesiaurino savo veiklos; pasirodė trečioji jo (su bendraautoriu A. Savukynu) monografija, buvo planuojama ketvirtoji. A. Jucio mokslinių straipsnių skaičius pasiekė pustrečio šimto. Tačiau ilgametis darbas netausojant savo jėgų nepraėjo be pėdsakų. Išvargino ir mėnesį trukusi mokslinė komandiruotė į Vaterlu universitetą Kanadoje pas žinomą atomo teorijos specialistę C. Froese Fischer. 1974 m. vasario 4 d. naktį, užbaigęs tos komandiruotės ataskaitą, A. Jucys užmigo, deja, amžinu miegu.

Po kelerių metų man teko atsakinga užduotis parašyti A. Jucio biografiją rengiamam jo rinktinių mokslo darbų tomui. Peržiūrėjau didžiulį profesoriaus

A. Jucys (centre) ir U. Fano (JAV) tarptautiniame simpoziume Vilniuje, 1969 m.

archyvą, teiravausi apie jo gyvenimą ir veiklą daugelio jį įvairiais laikotarpiais pažinojusių žmonių. Vertingos medžiagos radau Mokslų akademijos, Vilniaus universiteto ir Lietuvos centriniame valstybės archyvuose. Papildyta ši medžiaga vėliau virto knyga *Žalias teorijos medis* (2003), ji buvo panaudota ir rengiant dokumentų bei atsiminimų rinkinį *Akademikas Adolfas Jucys* (2004).

A. Jucys buvo ne tik žymus mokslininkas, šiuolaikinės teorinės fizikos Lietuvoje pradininkas, bet ir vienas iš mūsų mokslo organizatorių ir vadovų tuo svarbiu laikotarpiu, kai formavosi jo kryptys ir struktūra. Tos veiklos tiesioginiu liudytoju man beveik neteko būti, tad apie ją rašau remdamasis kitų mokslininkų prisiminimais bei archyvuose rastais dokumentais.

Po karo A. Jucys, dirbdamas Švietimo liaudies komisariato Aukštųjų mokyklų valdybos viršininku, rūpinosi aukštųjų mokyklų atkūrimu, vėliau vadovavo Vilniaus valstybiniam pedagoginiam institutui. Tačiau reikšmingiausias jo organizacinės veiklos laikotarpis yra susijęs su Mokslų akademija, kai 1953–1963 m. buvo vienas iš jos vadovų. Juk tuo metu Mokslų akademija koordinavo respublikoje visą mokslinę ir mokslo organizacinę veiklą.

1951 m. pabaigoje A. Jucys, baigęs doktorantūrą Leningrade pas akademiką V. Foką, apgynė daktaro (dabar – habilituoto daktaro) disertaciją; jis buvo antrasis Lietuvos mokslininkas, pokario metais pelnęs tokį mokslo laipsnį. 1953 m. birželio mėnesį vykusioje MA sesijoje A. Jucys buvo išrinktas tikruoju nariu ir naujo Geologijos, chemijos ir technikos mokslų skyriaus akademiku sekretoriumi.

Akademikas A. Jucys (kaip jam buvo įprasta) ėmėsi aktyviai ir neformaliai vykdyti naujas pareigas. Per pusmetį įvyko net aštuoni skyriaus biuro posėdžiai, vienas iš jų – Kaune. A. Jucys paprašė, kad institutų direktoriai paskirtų ir pateiktų kitam posėdžiui savo priėmimo valandas. Anot Kazimiero Konstantinavičiaus, porą metų dirbusio MA skyriaus moksliniu sekretoriumi: „Jucys stengėsi, kad skyriaus veikloje būtų kuo mažiau biurokratijos. Jis reikalus spręsdavo dalykiškai, operatyviai."

MA skyriaus biuras svarstydavo visus svarbesnius institutų mokslo organizavimo klausimus – naujų sektorių bei laboratorijų steigimą, kadrų

rengimą, institutų perspektyvinius planus. Skyriaus visuotiniuose susirinkimuose, kuriuose dalyvaudavo institutų mokslo darbuotojai, institutų direktoriai atsiskaitydavo už savo įstaigų veiklą, o padalinių ar grupių vadovai supažindindavo su atliktais tyrimais. A. Jucys reikalavo, kad planai ir ataskaitos nebūtų formalūs, siekė išgyvendinti praktiką, kai recenzavimą ir vertinimą atlieka to paties instituto mokslininkai. Jis siūlė susitelkti ties svarbiausiomis problemomis, nuolat ragino sparčiau rengti kadrus, ypač skatino antrojo mokslo laipsnio disertacijų gynimą.

Per svarstymus A. Jucys nevengdavo aštrių klausimų ir tiesioginės kritikos už neveiklumą, planų nevykdymą be rimtų priežasčių. Kritikos sulaukdavo ir mažiau aktyvūs akademijos nariai, jų buvo prašoma atsiskaityti už savo veiklą biuro posėdžiuose. Vienoje MA sesijoje A. Jucys teigė: „Akademijoje turi burtis žmonės, mėgstą mokslinį darbą, o ne iešką ramios vietos.“ Toks principingas požiūris, aišku, patikdavo ne visiems, rašyta ir tais laikais paplitusių skundų.

Pasak skyriaus biuro nario Algirdo Žukausko, A. Jucys įdėjo daug triūso ir atkaklumo rengiant kadrus institutuose, kuriant jų mokslinę ir eksperimentinę

A. Jucys pirmininkauja MA Fizikos, chemijos ir technikos skyriaus visuotiniam susirinkimui, 1960 m.

bazę. Dėl MA skyriaus institutų materialinio aprūpinimo, trūkstamų patalpų, darbuotojų buitinių sąlygų gerinimo A. Jucys kreipdavosi į miesto ir respublikos vadovus, tačiau ir ten kalbėdavo tiesiai ir dalykiškai, be diplomatinių vingrybių, nepataikaudavo, dėl to kartais nieko ir nelaimėdavo. Pažymėtina, kad dar 1955 m., vos prasidėjus politiniam atšilimui, skyrius pateikė siūlymą tirti aukštųjų mokyklų steigimo ir veikimo tarp dviejų karų (t. y. nepriklausomoje Lietuvoje) istoriją.

Gana sudėtingi A. Jucio santykiai susiklostė su akademijos vadovu, vyresniuoju kolega iš Kauno universiteto laikų, Juozu Matuliu. Pastarasis vertino A. Jucio aktyvią mokslinę veiklą, organizacinį talentą, atsidavimą mokslui ir ne kartą jį skyrė pavaduoti prezidiumo mokslinį sekretorių šiam atostogaujant. Vis dėlto prezidentas mėgo pagrindinius reikalus spręsti pats, ir A. Jucio prieštaravimas, atkaklus kito varianto siūlymas J. Matuliui nepatikdavo, tad jie gana aštriai pasiginčydavo per MA prezidiumo posėdžius. A. Jucys atkakliai, be kompromisų gindavo savo skyriaus interesus. Be to, jis neslėpė nepasitenkinimo, kad posėdžių metu buvo rūkoma. Savo kasmetinėse akademiko ataskaitose A. Jucys įrašydavo kritinių pastabų prezidiumui. Abu akademikai, nuoširdžiai rūpinęsi Lietuvos mokslo interesais, paprastai sutardavo esminiais klausimais, pavyzdžiui, priešintis sąjunginės akademijos siūlymams steigti bendrą Pabaltijo akademiją Rygoje ar atsiųsti iš kitų respublikų trūkstamų specialistų.

A. Jucys rėmė skyriaus institutų plėtojamas svarbias taikomojo mokslo kryptis – energetiką, geologijos tyrimus, gamybos automatizavimą, tačiau labiau rūpinosi fundamentinių mokslų plėtra. 1955 m. pradžioje jis skyriaus biuro posėdyje siūlė trijų Fizikos ir technikos instituto sektorių pagrindu steigti Fizikos ir matematikos institutą, tačiau tam reikėjo ne tik Lietuvos valdžios, bet ir SSRS MA pritarimo. Palanki proga pasitaikė po metų Vilniuje apsilankius akademiko D. Ščerbakovo vadovaujamai SSKP CK ir SSRS MA komisijai. J. Matuliui ir A. Juciui pavyko ją įtikinti, kad gamtos ir technikos mokslai Lietuvoje yra pasiekę aukštą lygį, todėl atėjęs metas plėsti jų tyrimus. Komisija pritarė drąsiam siūlymui išskirti Fizikos ir technikos institutą net į keturis institutus: Fizikos ir matematikos, Energetikos ir elektrotechnikos,

Statybos ir architektūros, priklausančius Mokslų akademijai, bei Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos, pavaldų Žemės ūkio ministerijai. Akademijos reorganizacijos metu buvo padidintas ir MA narių skaičius, A. Juciui pasiūlius, akademikais buvo išrinkti pagrindiniai eksperimentinės fizikos organizatoriai Lietuvoje – Povilas Brazdžiūnas ir Kazimieras Baršauskas.

Fizikos kryptis Mokslų akademijoje atsirado 1948 m.: Technikos mokslų institute, kuris veikė Kaune, buvo įkurtas Techninės fizikos poskyris Vilniuje; jam vadovavo P. Brazdžiūnas. Minėtą institutą reorganizavus į Fizikos ir technikos institutą, 1952 m. buvo įkurtas antrasis – Fizikos, matematikos ir astronomijos sektorius, jo vadovu paskirtas A. Jucys (tų pareigų jis atsisakė tapęs MA skyriaus akademiku sekretoriumi).

Naujasis Fizikos ir matematikos institutas (FMI) pradėjo veikti 1956 m. spalio 1 d. Laikinai eiti direktoriaus pareigas iš pradžių buvo pavesta A. Juciui, vėliau, pagal tuo metu galiojančią tvarką, FMI vadovu jis išrinktas MA sesijoje. Direktoriaus pavaduotoju mokslo reikalams tapo fizikos-matematikos mokslų kandidatas Jonas Kubilius. Institutas pradėjo veiklą turėdamas tris nedidelius padalinius: Puslaidininkių laboratoriją, Teorinės fizikos bei Matematikos sektorius; iš viso dirbo tik 17 darbuotojų. Netgi ne visi turėjo darbo vietas, nes institutas gavo tik du kambarius (pastatas T. Kosciuškos gatvė). Tad du sektoriai ir administracija dirbo viename kambaryje.

Su perspektyva įkurto instituto direktorių iš karto užgriuvo organizaciniai rūpesčiai. Laimei, jog jo vadovaujamas MA skyrius irgi buvo įsikūręs tame pačiame pastate. A. Jucys iš karto nurodė savo, kaip direktoriaus, priėmimo valandas ir jų laikydavosi. Pats būdamas labai pareigingas, principingas ir punktualus, to reikalavo ir iš darbuotojų. Su kiekvienu į institutą priimamu darbuotoju direktorius pasišnekėdavo pats, pasiteiraudavo apie jo patirtį, trumpai aptardavo būsimą veiklą. Daugelis jų, ką tik baigę studijas, neturėjo net minimalių gyvenimo sąlygų, tad A. Jucys nuolat kreipdavosi į miesto ir respublikos valdžią prašydamas skirti butų. Dalis jų būdavo paverčiami bendrabučiais.

A. Jucys nepripažino neoficialių, arba „juodų“, pinigų, kurie tais laikais buvo paplitę įstaigose (nesant galimybės teisiškai gauti grynųjų pinigų, reikalingų

reprezentacijai ir kitoms progoms). Esant reikalui direktorius be ilgų kalbų duodavo savų pinigų. Kartą kažkam labai reikėjo pašalpos, o tam nebuvo lėšų; A. Jucys ištraukė šimtą rublių ir padavė profsąjungos vadovui. Jis netoleravo ir deficito sąlygomis paplitusios praktikos užsakinėti prietaisus ar medžiagas atsargai, leisdavo įsigyti tik tai, kas reikalinga konkretiems numatomiems darbams.

Vos tapęs FMI direktoriumi, A. Jucys jau kitų metų pirmajame MA prezidiumo posėdyje pasiūlė statyti institutui atskirą pastatą. To klausimo „stūmimu", derinimu, vėliau pastato projektavimu ir statyba jam teko rūpintis ne vienerius metus – institutas įsikėlė į naujas patalpas A. Juciui jau palikus šį postą. Institutas sparčiai plėtėsi, reikėjo naudotis proga ir užimti įstaigai skirtus laisvus etatus. Tiesa, ploto truputį padaugėjo išsikrausčius Chemijos institutui. Tad 1957 m. buvo įkurtas Radioaktyvaus spinduliavimo sektorius ir astronomų grupė. Verta pažymėti, kad paties profesoriaus vadovaujamos krypties – teorinės fizikos – sektorius liko vienintelis institute per visą jo vadovavimo laikotarpį.

Viena svarbiausių FMI veiklos krypčių A. Jucys laikė eksperimentinę puslaidininkių fiziką, kuri glaudžiai sietųsi su Lietuvos pramone ir technika. Juk „respublikos pramonė linksta į elektroninių įrenginių gamybą", o „elektronikos ateitis, be abejo, remsis puslaidininkių savybėmis", – rašė jis akademiko ataskaitoje. Tad 1958 m. plečiant sėkmingus P. Brazdžiūno inicijuotus puslaidininkių tyrimus buvo įkurtas antrasis tos krypties – Puslaidininkių elektronikos – sektorius, kurio vadovu tapo žymaus fiziko A. Jofės mokinys Juras Požela; jis buvo paskirtas ir direktoriaus pavaduotoju mokslo reikalams vietoj J. Kubiliaus, tapusio Vilniaus universiteto rektoriumi. Dar po dvejų metų institute buvo įkurtas Puslaidininkių optikos sektorius (vadovas Algirdas Šileika). A. Jucys dėjo daug pastangų, kad eksperimentiniams puslaidininkių tyrimams būtų sudarytos bent minimalios sąlygos, nuolat kėlė šį klausimą MA prezidiume ir Vyriausybėje. 1962 m. pastačius naują Chemijos ir Biologijos institutų pastatą, A. Jucys išsikovojo jame apie 500 m^2 ploto – ten buvo perkelti puslaidininkių fizikos padaliniai, kol bus baigta FMI statyba.

A. Jucys labai stengėsi, kad institutas gautų unikalų įrenginį – lempinį kompiuterį, tada vadintą elektronine skaičiavimo mašina (ESM). Sumanymą panaudoti kompiuterį atomų savybėms skaičiuoti jis brandino dar nuo to laiko, kai prieš karą Mančesteryje pas profesorių D. Hartree pamatė diferencialinį analizatorių, kuris mechaniniu būdu sprendė diferencialines lygtis. A. Jucys, kaip akademikas sekretorius, apie 1954 m. sužinojęs, kad SSRS pradėtos gaminti ESM, fizikų pasitarime bei MA sesijoje iškėlė idėją, kad Lietuvai reikėtų įsigyti tokį įrenginį. 1955 m. penkto kurso fizikui teoretikui Konstantinui Žukauskui, besidominčiam radiotechnika, jis davė paskaityti leidinukų apie ESM su grifu „Tarnybiniam naudojimui" ir pasiūlė rengtis darbui su jomis, o tapęs FMI direktoriumi, A. Jucys ėmėsi atkakliai realizuoti sumanymą kurti Skaičiavimo centrą, kuriame veiktų toks kompiuteris. Ta idėja Mokslų akademijoje ir institute buvo sutikta gana skeptiškai. Abejota, ar kompiuteris bus pakankamai išnaudotas, ar Lietuvos mokslininkai turi tiek uždavinių, kuriems spręsti reikėtų tokios galingos skaičiavimo technikos? Iš kur atsiras specialistų, galinčių ją eksploatuoti? Instituto partinė organizacija, kuri dažnai oponuodavo nepartiniam direktoriui, siūlė verčiau naudotis Rygoje numatomu kurti Pabaltijo respublikų skaičiavimo centru.

A. Jucio optimistinį sumanymą parėmė J. Matulis, ir tai nulėmė teigiamą MA prezidiumo sprendimą. Buvo nutarta užsakyti moderniausią SSRS gaminamą kompiuterį BESM-2; tam Vyriausybė skyrė papildomai 3,5 milijono rublių. A. Jucys iš anksto ėmė raginti savo mokinius rengtis darbui su šiuo kompiuteriu. Užmezgęs pažintį su SSRS MA Skaičiavimo centro direktoriumi akademiku A. Dorodnicynu, jis sutarė, kad šis centras priims stažuotojus iš Vilniaus. Iš pradžių buvo pasiųsti K. Žukauskas, kad susipažintų su skaičiavimo įrenginiais, ir I. Glembockis, kad mokytųsi programuoti, vėliau dar keli teoretikai. Be to, Vilniaus universitete J. Kubiliaus iniciatyva buvo rengiami matematikai programuotojai, o Kauno politechnikos instituto rektorius K. Baršauskas A. Jucio prašymu įsteigė skaičiavimo technikos inžinierių specializaciją.

Šalia pradėto Lukiškėse statyti FMI pastato sparčiai ėmė kilti Skaičiavimo centro priestatas. Centras turėjo būti skirtas Lietuvos MA. 1961 m. FMI įkurta Elektroninių skaičiavimo mašinų laboratorija.

Užsakytąjį kompiuterį Uljanovsko gamykla atsiuntė dar nebaigus statyti priestato, tad didžiules dėžes, jas apkalus lentomis ir uždengus, teko sukrauti MA bibliotekos kieme. Tik lapkričio pradžioje buvo organizuota instituto darbuotojų talka ESM blokams pergabenti į Skaičiavimo centro pastatą. Direktorius kartu su visais iki vėlyvo vakaro stūmė sunkias dėžes.

Dar pusmetį kompiuteris buvo derinamas ir modernizuojamas iš gamyklos atvykusių specialistų, tad, virtęs BESM-2M, pradėjo veikti tik 1962 m. liepos 13 d. Jo parametrai buvo itin kuklūs: operatyvioji atmintis – 10 kB, išorinė atmintis – du magnetiniai būgnai po 30 kB ir keturi magnetinių juostų įrenginiai. Kompiuterį sudarė apie 3 000 elektroninių lempų ir 10 000 puslaidininkinių diodų, jam buvo reikalinga net 43 kW elektros energijos galia. Tad po poros metų sparčiai daugėjant kompiuteriu besinaudojančių MA institutų ir kitų įstaigų darbuotojų buvo užsakyta antroji – tobulesnė BESM-4; gauti paskyrą, pasinaudojus savo ryšiais su SSRS MA Skaičiavimo centru, vėlgi pavyko A. Juciui.

A. Juciui visada rūpėjo ne tik savo instituto ar skyriaus, bet ir bendri Lietuvos fizikos reikalai. Jo ir kitų vyresnės kartos fizikų iniciatyva nuo 1954 m. buvo organizuojami kasmetiniai respublikos fizikų pasitarimai, vėliau virtę konferencijomis. Profesorius buvo vienas aktyviausių jų pranešėjų ir dalyvių. Vienas iš konferencijų senbuvių prisiminė: „Ot, seniau tai būdavo konferencijos, kai dar gyvi buvo Jucys, Baršauskas. Konferencijas jie laikė ne antraeile respublikine priemone ir būtinai jose dalyvaudavo. Jie gyvai reaguodavo į naujas mintis ir pasiūlymus, klausdavo, diskutuodavo, išjudindavo visus dalyvius."

Tuo metu sparčiai daugėjant mokslo darbuotojų aukštosios mokyklos ir mokslo institutai ėmė leisti savo atskirus žurnalus bei darbų rinkinius, dažnai neužtikrindami kvalifikuotos ir objektyvios straipsnių atrankos. A. Jucys 1957 m. MA skyriaus biuro posėdyje iškėlė idėją centralizuoti mokslo žurnalų leidybą ir, gavęs biuro pritarimą, ją pateikė MA prezidiumui: „MA turėtų imtis iniciatyvos, sutelkdama mokslinių darbų spausdinimą respublikoje vienos organizacijos rankose. Tam reikalui turėtų būti leidžiami atskirų mokslo šakų žurnalai, kurie apimtų visus tos šakos darbus respublikoje." Tačiau J. Matulis, būdamas *MA darbų* vyriausiuoju redaktoriumi, nenorėjo, kad susilpnėtų šis žurnalas, tad pasiūlymo neparėmė.

Vis dėlto po kelių mėnesių vykusiame III respublikiniame fizikų pasitarime, A. Jucio bendradarbiui K. Ušpaliui pasiūlius, vienbalsiai buvo nutarta organizuoti bendrą fizikų ir matematikų žurnalą. Aptariant su matematikais jo atsiradimo galimybes Vilniaus universiteto rektorius J. Kubilius pasiūlė steigti du atskirus – fizikų ir matematikų – žurnalus. Kad nereikėtų sąjunginės žinybos leidimo, buvo nutarta pavadinti juos *rinkiniais*. Išsprendus visus organizacinius reikalus, *Lietuvos fizikos rinkinio* 1961 m. Nr. 1–2 pasirodė tik 1962 metais. Žurnalo vyriausiasis redaktorius P. Brazdžiūnas ir A. Jucys dėjo daug pastangų, kad žurnalas būtų pripažintas sąjunginiu, po penkerių metų tai pavyko pasiekti.

1962 m. V respublikinėje fizikų konferencijoje A. Jucys, skaitydamas įžanginį pranešimą, pasiūlė steigti Lietuvos fizikų draugiją. Jos prototipas buvo prieš karą aktyviai veikusi Lietuvos gamtininkų draugija. Jos pirmininku buvo siūlytas A. Jucys, bet šis atsisakė dėl daugelio kitų turimų visuomeninių pareigų. SSRS tai buvo vienintelė atskiros respublikos fizikų draugija. A. Jucys rūpinosi, kad ji būtų priimta į Europos fizikų draugiją.

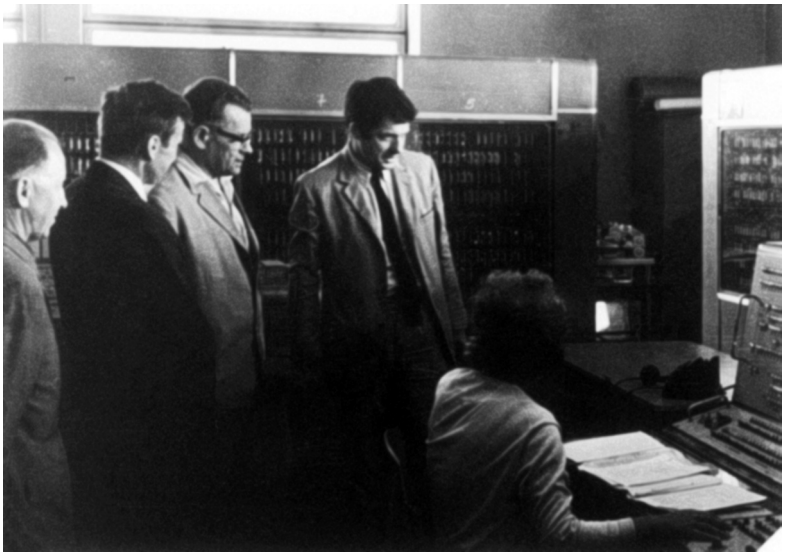

A. Jucys (trečias iš kairės) ir svečias iš Prancūzijos C. Moser FMI Skaičiavimo centre prie kompiuterio BESM-2M, 1968 m.

Pervargęs nuo įtemptų darbų, A. Jucys sunkiai susirgo. 1963 m. jis atsisakė FMI direktoriaus pareigų, nebebuvo perrinktas skyriaus akademiku sekretoriumi trečiajai kadencijai. Per septynerius vadovavimo institutui metus FMI mokslo darbuotojų skaičius išaugo iki 89, o visų darbuotojų – beveik dešimtį kartų. Instituto darbų tematiką ir pasiektus rezultatus gerai įvertino 1962 m. apsilankiusi SSRS MA prezidiumo komisija, kuriai vadovavo pats MA prezidentas M. Keldyšas, o į ją įėjo žymūs fizikai P. Kapica ir A. Aleksandrovas.

Pasveikęs A. Jucys negailėjo turėtų pareigų. Kaip teigė viename interviu: „Svarbu neužsisėdėti vadovaujančiame poste." Tad jis galėjo daugiau laiko skirti mokslui ir savo sukurtai mokslinei mokyklai. Iš viso profesorius parengė beveik penkiasdešimt mokslų kandidatų, vienuolika iš jų tapo daktarais (dabar – habilituoti daktarai), o keturi – Lietuvos mokslų akademijos nariais.

A. Jucys laikėsi nuomonės, kad laisvalaikis turi būti skirtas ne pasyviam poilsiui, o veiklai – tik kitokios rūšies. Jis skaitydavo paskaitas moksleiviams, rinko medžiagą ir rašė kraštotyrinius straipsnius apie gimtąjį kraštą, jo istoriją, vietovardžius. Jis buvo vienintelės tais laikais Lietuvoje veikusios kraštiečių draugijos prezidentas ir tas pareigas, kaip ir visas kitas, vykdė labai atsakingai.

Artėjo septyniasdešimtmetis, o profesorius dar stebino savo bendradarbius kūrybingumu ir darbštumu. Deja, širdis jau skaičiavo paskutines savaites.

A. Jucio atminimas buvo pagerbtas Heidelberge (Vokietija) vykusioje IV tarptautinėje atomo fizikos konferencijoje: atidarymo metu trumpai apžvelgta jo biografija bei nuopelnai atomo fizikai. Nekrologus A. Juciui išspausdino *Physics Today* ir *American Journal of the Optical Society*. Žymus fizikas teoretikas O. Sinanoglu, anksčiau nenorėjęs pripažinti, kad kai kurios jo skelbtos idėjos prieš tai buvo iškeltos Vilniuje, savo apžvalginiame straipsnyje įrašė tokią dedikaciją: „Šis darbas skiriamas dviejų didžiųjų atomo fizikos mokslininkų ir asmenybių šviesiam atminimui – profesoriui Edwardui U. Condonui iš JAV ir profesoriui Adolfui Juciui iš SSRS."

26. Mūsų profesorius

EGLĖ MAKARIŪNIENĖ

Apie akademiką profesorių Povilą Brazdžiūną, bene iškiliausią XX a. Lietuvos eksperimentinės fizikos atstovą ir fizikos terminijos kūrėją, rašyta gana daug, taip pat ir šio straipsnio autorės: paskelbta paties P. Brazdžiūno ir jo amžininkų atsiminimų, atskirų jo veiklos sričių apžvalgų. Rašant dar kartą kyla pavojus kartotis, tad tenka ieškoti naujų spalvų – to, kas primiršta, gal net nepastebėta ar laikyta mokslininko biografiniam portretui mažai reikšmingomis detalėmis. Užduotį palengvina tai, kad į P. Brazdžiūną šiandien žvelgiame jau iš gana didelio laiko atstumo. Praeičiai tolstant į užmarštį vertinga darosi viskas, kas išsaugo istorinę atmintį, todėl atsiranda ir naujų vertinimų. Minint Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmetį P. Brazdžiūnas pateko tarp šimto visų laikų iškiliausių Lietuvos žmonių, ta proga jo pavardė iškalta Vilniaus Vingio parke pastatytame paminkle – *Verpstėje*.

Labai įvairi P. Brazdžiūno veikla padėjo pagrindus aukšto lygio mokslinams tyrimams, kuriuos vykdė ir iki šiol Lietuvos ir geriausiuose užsienio mokslo centruose vykdo jo išugdyti mokslininkai. Dideli jo nuopelnai ir lietuvių mokslo kalbai, ypač lietuviškai fizikos terminijai.

Man teko garbė būti jo studente, moksline bendradarbe, paskui netikėtai tapau jo biografe.

1952 m. įstojau į Vilniaus universiteto Fizikos ir matematikos fakultetą studijuoti fizikos. Atsimenu profesorių P. Brazdžiūną nuo pat pirmųjų studijų

dienų. Mums, pirmakursiams, žiūrėjusiems į viską išsiplėtusiomis ir viskuo besižavinčiomis akimis, užburiamai skambėjo žodžiai *dekanatas, sesija, pirmoji, antroji, specialioji laboratorija*. Mums atrodė, kad už tų laboratorijų durų vyksta eksperimentai, kiekvienas kurių atveria nežinomas, neatskleistas gamtos paslaptis. Visa tai geriausiai supranta ir gali išaiškinti profesorius P. Brazdžiūnas, neseniai mokslų daktaro disertaciją apgynęs fizikas teoretikas Adolfas Jucys, dekanas Henrikas Horodničius. Tuomet fakultete P. Brazdžiūnas buvo vienintelis fizikas, turėjęs profesoriaus vardą, tad nejučiomis tarpusavyje kalbėdami pradėjome jį vadinti Profesoriumi.

Baigusi Vilniaus universitetą 1957 m., buvau paskirta dirbti į Profesoriaus vadovaujamą Radioaktyvaus spinduliavimo sektorių (RSS) Mokslų akademijos Fizikos ir matematikos institute, kuris kartu su keliais kitais akademiniais institutais tada buvo įsikūręs Mokslų akademijai priklausančiame pastate Antakalnyje (T. Kosciuškos g. 30). Kartu su dviem bendrakursiais buvome trys pirmieji jaunieji specialistai, paskirti į šį sektorių. Neturėjome jokių patalpų, tik vienas rašomasis stalas stovėjo Puslaidininkių laboratorijos bendrame kambaryje.

Netrukus Profesoriaus rūpesčiu buvau komandiruota į radioaktyvaus spinduliavimo matavimo kursus Maskvos fizikos institute, po to į Fizikos ir technikos institutą Leningrade, į S. M. Ryvkino vadovaujamą puslaidininkių fizikos laboratoriją. Komandiruotės metu P. Brazdžiūnas apsilankė šioje laboratorijoje, teiravosi apie mano darbus (tuo metu man buvo pavesta matuoti termostimuliuotas sroves puslaidininkiniuose bandiniuose, juos apšvitinus *gama* spinduliuote), bendravo su laboratorijos vedėju. Profesorius susitiko ir su kitais stažuotojais iš jo vadovaujamo RSS.

Po kiek laiko Fizikos ir matematikos institutui išsiplėtus, RSS buvo paskirtas vienas tuščias kambarys. Jo viduryje pastatėme vienintelį rašomąjį stalą, o kadangi prie jo dirbo tik P. Brazdžiūnas, jis buvo vadinamas Profesoriaus stalu. Po truputį turtėjome ir mes, sektoriaus mokslo darbuotojai: Regimantas Kalinauskas ir šio teksto autorė Eglė Borutaitė. Profesorius kelis kartus per savaitę ateidavo į sektorių 3-iame aukšte ir iš portfelio ištraukdavo bibliografines korteles, kuriose buvo suregistruoti rengiamo fizikos žodyno terminai. Profesorius, matydamas agresyvų rusų kalbos skverbimąsi į lietu-

višką terminiją, suprato, kaip svarbu turėti kad ir nedidelį terminų lietuvių ir rusų kalbomis žodyną. Jis išėjo 1958 m., žodyną sudarė per 1500 terminų, sudarytas buvo lizdiniu būdu, po pagrindinio, lizdinio, žodžio, abėcėlės tvarka buvo surašyti su juo susiję rūšiniai terminai. Žodyno gale pateikta terminų rodyklė rusų kalba. Žodynas buvo patogus vartoti, jame rasdavome visus mums reikalingus terminus.

XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje Profesoriaus prašymu buvo pradėtos pildyti fizikos terminų kortelės platesniam žodynui. Atskiriems darbuotojams buvo pavestos tam tikros sritys. Mūsų sektoriui teko branduolio fizika ir radioaktyvumas. Su kolegomis aptarinėjome kai kurių terminų, surinktų rusų, anglų ir vokiečių kalbomis, lietuviškus atitikmenis, dėl to kartais kildavo ir karštų ginčų. Užpildytas korteles įteikdavome arba P. Brazdžiūnui, arba jo pavaduotojui terminų komisijoje doc. Kostui Užpaliui. Jis buvo Profesoriaus dešinioji ranka ir atliko visą techninį, atrodytų, vienam žmogui neaprėpiamą, darbą. Visa komisija, rengianti keturkalbį *Fizikos terminų žodyną*, kiekvieną savaitės pirmadienį, o kartais dar ir ketvirtadienį, MA Fizikos, technikos ir matematikos mokslų skyriuje rinkdavosi svarstyti jau abėcėliškai išrikiuotų terminų. Svarstymai trukdavo iki 9 val. vakaro, o kartais ir ilgiau. Už ilgo stalo, nukrauto įvairiais žodynais, kiekvienas turėjome nuolatinę vietą ir savo kuruojamą sritį. Iškilus neaiškumams, tekdavo aiškintis vieno ar kito termino fizikinę prasmę. P. Brazdžiūnas kantriai išklausydavo įvairiausių nuomonių, kartais siūlydavo terminus iš anksčiau išleistų Vinco Čepinskio, Konstantino Šakenio ar Kazimiero Baršausko fizikos vadovėlių, pavyzdžiui, vietoje *radiuso – spindulį* ar *stipiną*, *radiacijos – spinduliuotę*, *inversijos – apgrąžą*, *deviacijos – nuokrypį* ir pan. Šie P. Brazdžiūno pasiūlyti terminai visiškai prigijo dabartinėje vartosenoje. Tekdavo tik stebėtis Profesoriaus tolerancija savo bendraamžių kolegų ir jaunesniųjų komisijos narių nuomonei. Kai kurias pareikštas pastabas ar naujai pasiūlytus terminus kortelėse žymėjosi K. Ušpalis, o komisijos sekretoriumi buvo paskirtas fizikas teoretikas Jurgis Narušis. P. Brazdžiūno vadovaujamoje komisijoje su pertraukomis posėdžiauti teko daugiau nei dešimtį metų, nuo žodyno svarstymo pradžios 1964 m. iki pat jo išėjimo 1979 m. Profesorius išleistu žodynu labai džiaugėsi, kalbininkai ir

SVARSTOMI RENGIAMO SPAUDAI *FIZIKOS TERMINŲ ŽODYNO* TERMINAI, 1977 M. DALIS KOMISIJOS NARIŲ (IŠ DEŠINĖS): POVILAS BRAZDŽIŪNAS, KOSTAS UŠPALIS, VACLOVAS KAVECKIS, ANGELĖ KAULAKIENĖ, EGLĖ MAKARIŪNIENĖ
Algirdo Dragūno nuotr.

kitų gamtos mokslų ir technikos sričių specialistai jį vertino kaip pavyzdinį terminų žodyną, o mums, jauniesiems, darbas prie žodyno buvo didelė kalbos ir žodžio branginimo mokykla.

Profesorius visuose savo raštuose skyrė ypač didelį dėmesį kalbai, turėjo labai jautrią lietuvių kalbos klausą. Mus, jaunuosius *Lietuvos fizikos rinkinio,* žurnalo, spausdinamo rusų kalba, straipsnių autorius, ragindavo rašyti didesnės apimties lietuviškas santraukas. Jis jas labai atidžiai perskaitydavo, jeigu būdavo parašyta labai blogai, grąžindavo autoriui pataisyti, o mažesnius taisydavo pats. P. Brazdžiūnas nepraleisdavo progos pataisyti ir mokslinės tarybos ar seminaro pranešėjo kalbos klaidų.

Su Profesoriumi daug teko bendrauti ir kitomis progomis.

1983 ar 1984 metų pavasarį teko kreiptis į Profesorių, kai MA centrinės bibliotekos leidžiamoje Lietuvos mokslininkų, MA akademikų bibliografijos rodyklių serijoje atėjo eilė ir knygai apie P. Brazdžiūną.

Jau buvo išleistos akademikų Pauliaus Slavėno, Adolfo Jucio, Boleslovo Styros, Juro Poželos rodyklės. Fizikos instituto Radiologinės laboratorijos bibliotekininkė Irena Blažienė, turėjusi tokio darbo patirtį (toje serijoje buvo paruošusi ir išleidusi B. Styros darbų rodyklę), pradėjo rengti knygą apie P. Brazdžiūno darbus ir pakvietė mane į talką – turėjau parašyti P. Brazdžiūno biografiją ir pateikti svarbiausias jo gyvenimo bei kūrybos datas.

Pirmiausia perskaičiau, kas rašoma apie P. Brazdžiūną visose lietuviškose enciklopedijose. Mane nustebino, kad apie tokį žinomą asmenį pateikta labai skirtinga faktinė medžiaga. Dar pavarčiau jo 4 tomų fizikos vadovėlį aukštosioms mokykloms, *Fizikos praktikos darbus*, 1941 m. išleistą knygą *Naujoji fizika. Spinduliavimas ir materija*. Su tokiu žinių bagažu ir nuvykome pas P. Brazdžiūną. Susėdę svetainėje už didelio apskrito stalo, ir užsiminėme apie planuojamą išleisti knygą. Pirmoji profesoriaus reakcija buvo tokia: „O kam to reikia ?“ Tada mudvi su I. Blažiene puolėme įrodinėti tokio leidinio būtinumą ir naudą.

Nežinau, ar Profesorių paveikė mūsų argumentai, ar kokie kiti motyvai, tačiau gavome iš jo medžiagos ir sutarėme, kad tada, kai turėsiu parašiusi biografijos apmatus, atnešiu parodyti.

Susipažinusi su kai kuria archyvine ir rankraštine medžiaga, parašiau pirmąjį variantą ir nunešiau P. Brazdžiūnui paskaityti. Grąžindamas man šią medžiagą, Profesorius šyptelėjęs tarė, kad perskaitė apie save tokių dalykų, kurių ir pats nežinojo. Po kelių konkrečių pastabų ir pataisymų pradėjo pasakoti apie karo aviacijos mokyklą (ne aviacijos kursus, kaip aš buvau parašiusi), apie įvairius karo aviatorių pokštus, kuriuos jie krėtė savo karininkams, apie nutupdytą lėktuvą *Analyse* ir juo skridusio Atatürko (Atatürk Mustafa Kemal Paşa) areštą, apie naktinį skrydį su lakūnu Pranu Hiksa, kuriame P. Brazdžiūnas buvo žvalgas. Jo pareiga buvo stebėti žemę, nurodyti skridimo kryptį, nusileidimo vietą. Apie šį naktinį skrydį Profesorius pasakojo taip emocingai, kad net po tiek daug metų jautėsi, kokia tai buvo ypatinga stresinė situacija: įvykdyti uždavinį arba žūti – kitos išeities nebuvo. Vėliau visus šiuos labai smulkiai aprašytus atsiminimus jau po Profesoriaus mirties perskaičiau jo autobiografijoje.

Per tą viešnagę Profesorius man padovanojo savo mokslo populiarinamojo straipsnio *Natūralinis ir dirbtinis radioaktingumas* (1935) kopiją. Ant jos

užrašė: „Didžiai gerbiamai kolegei E. Makariūnienei. Autorius. 1985.III.6.“ Dar padovanojo Arnoldo Piročkino ir Aleksandro Šidlausko knygą *Mokslas Vilniaus universitete*, tardamas: „Gal Tamsta neturi?“

Po to dažnai tekdavo kreiptis į Profesorių dėl ruošiamos knygos, nes vis trūkdavo kokios nors informacijos, reikėjo patikslinti vieną kitą faktą. Apie visus sutiktus žmones Profesorius pasakojo labai pagarbiai. Visada vyraudavo žodžiai: *labai malonus žmogus, maloniai pasikalbėjome, maloniai sutiko dalyvauti* ir pan. O kai kurias situacijas nuspalvindavo švelnaus humoro gaidele, tačiau be pašaipos. Profesorius minėdavo konkrečias pavardes, vardydavo įvykių smulkmenas, iš jo pasakojimų atrodė, kad visa tai buvo visai neseniai – taip viskas buvo ryšku.

Sykį jo pasiteiravau apie kalbos sunkumus išvykus į Šveicariją, į Ciuricho universitetą. Profesorius ėmė pasakoti, kad tuo metu Ciuriche studijavo įvairių tautų studentų ir kad vokiškai vieni kalbėjo geriau, kiti blogiau. Pats P. Brazdžiūnas Panevėžio realinėje mokykloje mokėsi vokiečių ir prancūzų kalbų, tad jam kalbos sunkumų tarsi ir nebuvo, tuo labiau, kad universiteto personalas buvo pratęs prie visokios vokiečių kalbos. Eksperimentinio darbo vadovas buvo prof. Edgaras Mejeris (Edgar Meyer), o straipsnį, išspausdintą žurnale *Annalen der Physik*, P. Brazdžiūnui padėjo parašyti ir vokiečių kalbą taisė laboratorijos darbuotojas Marcielis Scheinas. Jo eksperimentinis darbas Ciuricho universitete buvo toks sudėtingas, kad Vytauto Didžiojo universitete (Kaune) net buvo nusprendęs to darbo netęsti, galvojo apie medžiagų elektros laidumo tyrinėjimus.

Pasakojo Profesorius ir apie vis mažinamas lėšas VDU fakultetams bei katedroms, taip pat ir prof. Konstantino Rėgelio Fredoje įkurtam botanikos sodui. Kartą, po dar vieno lėšų apkarpymo, K. Rėgelis paėmė dvi gulbes iš botanikos sodo tvenkinių, patalpino į gardą ir atgabeno prie Matematikos ir gamtos fakulteto dekanato durų. Ir ką gi? Visi dekano priėmimo laukę žmonės gulbes praleido be eilės. „Vis dėlto damos!“ – sakė jie.

Profesorius pasakojo, kaip vokiečių okupacijos metais, dar iki universiteto uždarymo, ėmė vadovauti Alfonso Misiūno eksperimentiniam darbui. A. Misiūnas buvo matematikas, baigęs Lietuvos universitetą 1929 m. Fakultete tuo

Fizikos terminų žodyno komisijos posėdyje. Iš kairės: Jonas Stanaitis, Henrikas Horodničius, Alfonsas Juodviršis, Jonas Nainys
Algirdo Dragūno nuotr.

metu buvo toks prietaisas – dvigubas Vinstono tiltelis varžai matuoti, kurį ir panaudojo medžiagų laidumo matavimams. Tų eksperimentinių rezultatų užteko, kad 1948 m. A. Misiūnas apsigintų fizikos ir matematikos mokslų kandidato disertaciją.

Ruošdama Profesoriaus biografiją, norėjau pateikti ir vadovėlius, iš kurių jis mokėsi Panevėžio realinėje mokykloje ir Lietuvos universitete. Reikėjo išsamaus bibliografinio 5 tomų O. Chvolsono fizikos vadovėlio aprašo. Kadangi bibliotekose visų šio vadovėlio tomų nebuvo, tai paskambinau Profesoriui ir pasakiau, koks reikalas.

Profesorius parūpino visus penktojo leidimo tomus. Tada aš paklausiau, ar šį vadovėlį jis pirkęs Kaune. Profesorius papasakojo visą istoriją, kaip jis, žvalgų skyriaus karininkas, lydėjęs į lenkų okupuotą Vilnių tarptautinę

stebėtojų komisiją ir kokių incidentų prie lietuvių ir lenkų demarkacinės linijos patyrė. Šios kelionės metu (apie 1922 m.) jis ir nusipirkęs šį vadovėlį viename Vilniaus antikvariate. Profesorius parodė ir A. Wüllnerio keturių tomų eksperimentinės fizikos vadovėlį, iš kurio mokėsi studijuodamas Lietuvos universitete. Dar paminėjo, kad Panevėžio realinėje mokykloje mokėsi iš žymaus to meto pedagogo K. Krajevičiaus fizikos vadovėlio, iki Pirmojo pasaulinio karo sulaukusio daugelio laidų, bet jį padovanojęs Panevėžio mokyklos muziejui.

Bendraudamas Profesorius visada būdavo atidus savo pašnekovui, nesvarbu, kas jis bebūtų. Vieną gražią saulėtą 1985 m. rugsėjo dieną Lietuvos fizikų draugijos vardu vykome su Profesoriumi į Pedagoginio instituto 50-mečio iškilmes. Šventė buvo labai graži ir iškilminga. Prie pat paradinių durų svečius pasitiko studentai. Profesorius priėjo prie kiekvieno, padavė ranką, pasveikino su švente. Tada pagalvojau, jog tikriausiai daugelio šių studentų atmintyje šventė išliks reikšminga dar ir dėl to, kad juos sveikino profesorius P. Brazdžiūnas, pirmasis po karo atkurto Pedagoginio instituto Direktorius. Po to rektorate Profesorius sakė ilgą sveikinimo kalbą, kurioje išvardijo visus Pedagoginio instituto raidos etapus.

Profesorius labai nemėgdavo ilgų, ištęstų posėdžių. Ne kartą tekdavo jį pavėžėti į namus po mokslinės tarybos posėdžių, kurie institute kartais užsitęsdavo gana ilgai. Kartą nepatenkintas pasakė, kad visai neaišku, kam toks ilgas posėdis, tuo labiau, kad jo nutarimai nieko neįpareigoja ir nieko nekeičia.

Tačiau jei tik leisdavo sveikata, jis niekada neatsisakydavo dalyvauti ir tarti žodį. Maloniai sutiko dalyvauti ir Radioaktyvaus spinduliavimo skyriaus jubiliejaus šventėje, kurioje pasidalijo mintimis apie fizikos mokslo įstaigų kūrimą Mokslų akademijoje. 1981 m. balandžio 23 d. dalyvavo renginyje kalbos klausimais, vykusiame Radiologinėje laboratorijoje.

Mėgdavo Profesorius ir pajuokauti. Kartą vasarą Antakalnyje vaikštinėdami su Kęstučiu Makariūnu sutikome jį netoli namų. Profesorius buvo su balta drobine kepure. Pasikalbėjus apie šį bei tą, Kęstutis ir sako: „Profesoriau, Jūs su madinga kepure. Apie tokią Baltušis kalbėjo per televiziją,

VU Didžiajame kieme, universiteto iškilių žmonių garbės galerijoje, Profesoriaus 100-osioms gimimo metinėms atidengta atminimo lenta, 1997 m.
Virginijos Valuckienės nuotr.

sakėsi rublį keturiasdešimt mokėjęs." Profesorius šyptelėjo ir atsakė: „Matot, Tamsta, Baltušis permokėjo, aš mokėjau tik rublį dvidešimt." Skaniai pasijuokėm.

1986 m. sausio 15 d. užėjau pas Profesorių į namus nuotraukos bibliografiniam leidiniui. Jis pasitiko kaip visada gerai nusiteikęs, atnešė įvairiais laikotarpiais darytų nuotraukų, dar pajuokavo: „Imkite tą, kuri Tamstai labiau patinka." Išrinkau porą, sutarėme, kad grąžinsiu pasitaikius progai, kai susitiksime instituto mokslinėje taryboje.

Deja, daugiau sutikti profesoriaus P. Brazdžiūno nebeteko – jis mirė 1986 m. vasario 28 d., penktadienį, 6 val. ryto.

27. Skaičiavimo mašinos – mokslui
(Pirmosios Lietuvoje skaičiavimo mašinos moksliniams tyrimams penkiasdešimtmetį sutinkant)

LAIMUTIS TELKSNYS

Ėjo antrasis pirmosios nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. Lietuvoje veikė vienas Vytauto Didžiojo universitetas. Jis puoselėjo reikšmingą tradiciją – pasižymėjusius universiteto absolventus reguliariai siuntė į geriausius Vakarų Europos šalių universitetus pasisemti žinių ir parvežti jų į Lietuvą. Tarp jų buvo ir Vytauto Didžiojo universiteto alumnas Adolfas Jucys.

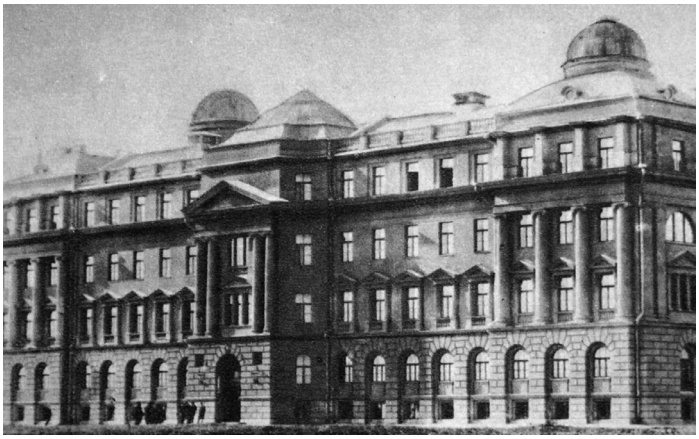

Vytauto Didžiojo universiteto Fizikos ir chemijos fakulteto rūmai, kuriuose dirbo Adolfas Jucys

Vytauto Didžiojo universiteto profesorius V. Čepinskis (pirmoje eilėje centre) ir asistentas A. Jucys (antroje eilėje pirmas iš dešinės)

1939 m. jis išvyko į Kembridžo universitetą Anglijoje pasisemti žinių apie atomą ir įsitikino, kad moksliniams tyrimams reikalingos skaičiavimo mašinos. Jam būnant Anglijoje prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. A. Jucys 1940 m. vasarą grįžo jau į Sovietų Lietuvą, neatsisakė minties apie skaičiavimo mašinas, tačiau jos įgyvendinimą teko atidėti dviem dešimtims metų.

Pirmoji elektroninė skaičiavimo mašina, skirta moksliniams tyrimams, A. Jucio iniciatyva pradėjo veikti 1962 m. liepos 14 d. Lietuvos mokslų akademijos Fizikos ir matematikos institute, specialiai pastatytame Skaičiavimo centre. Tai buvo elektroninė skaičiavimo mašina BESM-2M (originalo (rusų) kalba ji vadinosi *БЭСМ-2М – bolšaja elektronnaja sčiotnaja mašina,* lietuviškai – *didžioji elektroninė skaičiavimo mašina*).

Tuo metu tai buvo galingiausia Sovietų Sąjungoje gaminama elektroninė skaičiavimo mašina. Ją gauti akademikui A. Juciui padėjo jo kolega SSRS mokslų akademijos akademikas Anatolijus Dorodnycinas, kuris ir vėliau prisidėjo prie Skaičiavimo centro plėtros. Šią elektroninę skaičiavimo mašiną naudojo Lietuvos mokslų akademijos institutų mokslininkai, Vilniaus universiteto, Kauno politechnikos instituto darbuotojai, studentai, pramonės įmonių tyrėjai

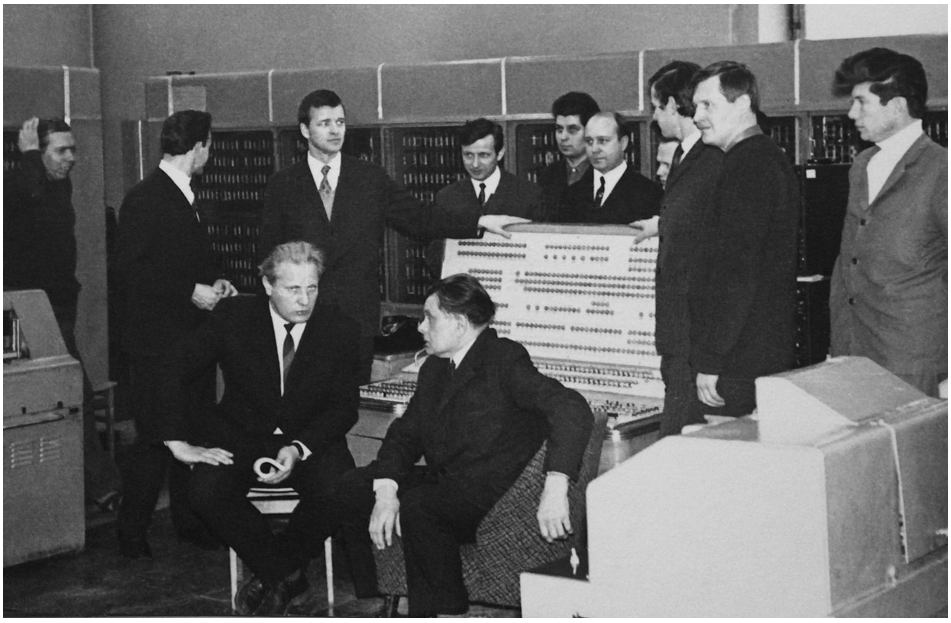

Prie pirmosios elektroninės skaičiavimo mašinos BESM-2M sėdi (iš kairės) akademikas V. Statulevičius, akademikas A. Jucys; stovi (iš kairės) J. Sruogis, V. Černiauskas, L. Telksnys, J. Petkevičius, V. Pelanis, K. Žukauskas, R. Rakauskas, Š. Raudys, J. Zdanevičius, J. Kušlikis

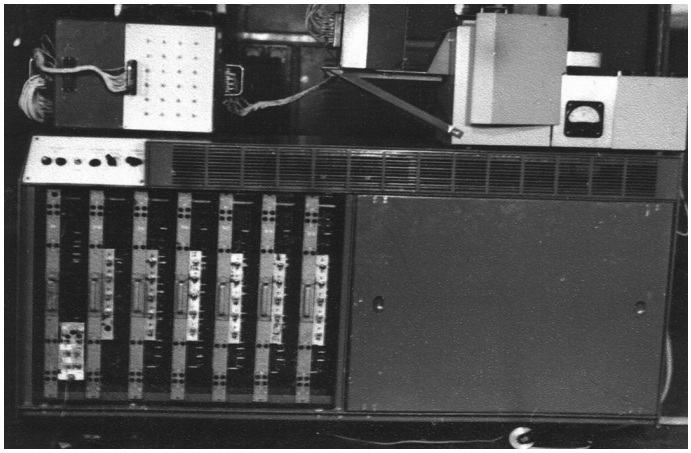

Vaizdų signalų automatinio įvedimo į skaičiavimo mašiną įrenginys

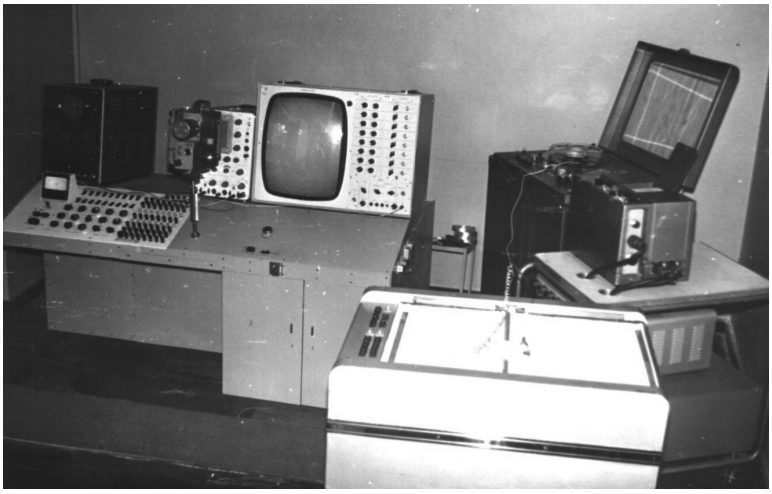

Įrangos kompleksas garsų ir vaizdų signalams į skaičiavimo mašiną įvesti, skaičiavimo rezultatams grafiškai atvaizduoti popieriuje ir displėjų ekranuose bei šiems procesams į magnetofonus įrašyti

bei konstruktoriai. Skaičiavimo mašinų specialaus konstravimo biuro prie Vilniaus skaičiavimo mašinų gamyklos konstruktoriai kūrė naujas skaičiavimo technikos priemones, modeliavo rašto ženklus atpažįstančio automato *Rūta 701* mazgus, tyrinėjo universalių skaičiavimo mašinų *Rūta-EVP 80-2* programinę įrangą, konstrukcijos elementus. Kad susietų įvairius vaizdų ir garsų signalų šaltinius ir skaičiavimo mašinas, buvo sukurta speciali įranga: vaizdų signalų automatinio įvedimo į skaičiavimo mašiną įrenginys, įrangos kompleksas garsų ir vaizdų signalams į skaičiavimo mašiną įvesti, skaičiavimo rezultatams grafiškai atvaizduoti popieriuje ir displėjų ekranuose bei šiems procesams į magnetofonus įrašyti.

BESM serijos elektroninės skaičiavimo mašinos, pasižyminčios gera programine įranga, nors techninės įrangos požiūriu ir nelabai modernios, buvo naudojamos daugiau kaip 20 metų: tai BESM-2M (1962), BESM-4 (1968), BESM-6 (1972), BESM-6 (1976). Skaičiavimo centre veikiančių elektroninių skaičiavimo mašinų galimybės buvo sistemingai plėtojamos: jos buvo sujungtos į sistemą, sukurtas terminalų tinklas.

Prie pirmojo grafinio terminalo. Iš kairės: Skaičiavimo centro vadovas M. Sapagovas ir Atpažinimo procesų skyriaus darbuotojai J. Kaukėnas, K. Juškevičius

Po Lietuvos mokslų akademijos institutų reformos 1977 m. Skaičiavimo centras tapo Matematikos ir kibernetikos instituto padaliniu. Šio instituto specialistai, aktyviai bendradarbiaudami su Kauno politechnikos instituto ryšininkais, plėtojo nuotolinių terminalų tinklą ir duomenis perduodavo telefono ryšio kanalais. 1979 m. pirmasis nuotolinis terminalas, veikiantis Palangoje, Širdies ir kraujagyslių sistemos fiziologijos ir patologijos mokslinio tyrimo institute, 350 km telefono ryšio kanalu sujungtas su skaičiavimo mašinomis BESM-6, esančiomis Vilniuje, Matematikos ir kibernetikos instituto Skaičiavimo centre.

Plečiant elektroninių skaičiavimo mašinų galimybių spektrą buvo sukurta skaičiavimo mašinų kolektyvinio naudojimo sistema MOKSLAS (1980). Joje kartu su didžiosiomis buvo pradėtos naudoti ir mažosios elektroninės skaičiavimo mašinos. Tai praturtino skaičiavimo sistemos galimybes.

Skaičiavimo sistemos MOKSLAS galimybėmis aktyviai naudojosi specialistai, spręsdami problemas, susijusias su tikimybių teorija, matematine statistika, funkcijų teorija, diferencialinėmis ir integralinėmis lygtimis, teorine ir technine kibernetika, medicininių duomenų apdorojimu, teorine atomų ir

Prie pirmojo nuotolinio terminalo. Iš kairės: V. Pikelis, K. Juškevičius, A. Žukauskas, J. Kaukėnas

molekulių spektroskopija, puslaidininkių fizika, aukštų temperatūrų fizika, branduoline fizika, astrofizika, metalų elektrinio nusodinimo teorija ir tam tikrų savybių galvaninių dangų gavyba, gyvulininkystės produktyvumo kėlimu, gamtos resursų panaudojimu ir apsauga, informatikos mokymu, Lietuvos istorija, lietuvių kalba ir literatūra. Pasitelkus šią sistemą, buvo sprendžiami statybinių konstrukcijų sintezės, mikroschemų projektavimo, širdies ir kraujagyslių sistemos būsenų vertinimo, šnekos signalų bei atmosferoje ir hidrosferoje judančių objektų atpažinimo, muzikos reiškinių analizės uždaviniai.

1980 m. buvo išbandytas SSRS mokslo akademijų kompiuterių tinklas AKADEMET, kuris dėl informacijos jame stokos taip ir nebuvo eksploatuojamas. Nuo 1983 m. Matematikos ir kibernetikos institute kelerius metus veikė Vakarų Europos ir JAV duomenų bazių tinklo terminalas. Lietuvos mokslų akademijos Matematikos ir kibernetikos instituto Skaičiavimo centras savo 25-erių metų sukaktį pasitiko jau turėdamas galingus skaičiavimo resursus ir aukštos kvalifikacijos specialistus.

Prie Matematikos ir kibernetikos instituto švenčiant Lietuvos mokslų akademijos Skaičiavimo centro 25-erių metų jubiliejų

Plėtojant skaičiavimo centrą įdiegtos dvi naujos serijos vieningosios sistemos elektroninės skaičiavimo mašinos ES 1045 (1983) ir ES 1060 (1990). Pasirodžius daugiaprocesorinėms elektroninėms skaičiavimo mašinoms, Skaičiavimo centro tolimesniam galingumo didinimui buvo numatyta pasitelkti daugiaprocesorinius skaičiavimo kompleksus ELBRUS. Jie buvo patrauklūs, nes skaičiavimo komplekso kompiuteriai duomenis galėjo apdoroti ne viename, o daugelyje vienu metu veikiančių centrinių procesorių, naudojančių bendrą operatyvinę ir išorinę atmintis, sąveikaudami su įvairia duomenų įvedimo ir išvedimo įranga. Kūrėjai planavo nuoseklų, sistemingą daugiaprocesorinio skaičiavimo komplekso galingumo didinimą. Daugiaprocesorinis skaičiavimo kompleksas ELBRUS-1 įsigytas 1985 m. Jam buvo pastatytas specialus pastatas, kuriame galėjo būti diegiami ir nauji skaičiavimų galią didinantys elektroninio komplekso komponentai.

Deja, daugiaprocesoriniai skaičiavimo kompleksai lūkesčių nepateisino. Paaiškėjo, kad Sovietų Sąjungos elektronikos ir skaičiavimo technikos

Matematikos ir kibernetikos instituto pastatas. Dalis jo buvo skirta daugiaprocesorinio skaičiavimo komplekso ELBRUS plėtrai

Daugiaprocesorinio skaičiavimo komplekso ELBRUS mašinų salė

pramonė yra pernelyg daug atsilikusi ir aukšto techninio lygio projektų įgyvendinti nepajėgia.

Sparčiai progresuojant mikroelektronikai devintajame dešimtmetyje greta didžiųjų elektroninių skaičiavimo mašinų pradėjo veržliai plisti ir mažosios elektroninės skaičiavimo mašinos, pasirodė asmeniniai kompiuteriai. Keičiantis elektroninių skaičiavimo mašinų plėtros ir jų panaudojimo metodų tendencijoms, 1991 m. didžiųjų elektroninių skaičiavimo mašinų atsisakyta. Prasidėjo interneto era.

28. Povilas Brazdžiūnas – eksperimentinės fizikos pradininkas Lietuvoje

ALGIRDAS ŠILEIKA

Praėjo jau daugiau kaip 25 metai, kai Lietuvos fizikų šeima ir visa Lietuvos inteligentija atsisveikino su išėjusiu Anapilin profesoriumi akademiku Povilu Brazdžiūnu – žmogumi, nuėjusiu sudėtingą gyvenimo kelią, atidavusiu visas savo jėgas ir energiją Lietuvos mokslo ir kultūros plėtrai, patriotiniam moksleivių ir studentų auklėjimui.

P. Brazdžiūnas gimė 1897 m. rugsėjo 18 d. Kupiškio rajono Žižmariškio viensėdyje, augo daugiavaikėje šeimoje. Lietuviškai skaityti ir rašyti išmoko rusų draudžiamoje slaptoje kaimo mokykloje. Kiek daugiau kaip metus pasimokęs valdiškoje Vabalninko mokykloje, kurioje visi dalykai buvo dėstomi rusų kalba, 1907 m. įstojo į Panevėžio realinės mokyklos parengiamąją klasę. Čia, nors irgi buvo mokoma rusiškai, bet norintiems jau leista mokytis ir lietuvių kalbos. 1914 m. baigęs šešias klases ir sėkmingai išlaikęs brandos egzaminus P. Brazdžiūnas buvo priimtas į septintą papildomą klasę, kurioje buvo dėstoma aukštoji matematika, fizika, chemija ir kiti dalykai, kurių reikėjo stojant į aukštąsias techninio profilio mokyklas.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, P. Brazdžiūnas grįžo pas tėvus ir užsiėmė žemės ūkio darbais, tiesa, neilgai. 1916 m. pradėjo mokytojauti Kupreliškio pradžios mokykloje, vėliau Daršiškiuose, o nuo 1917 m. Biržų gimnazijoje dėstė lietuvių kalbą, Lietuvos geografiją ir istoriją. Pasibaigus

karui, 1919 m. vasarą atvyko į Kauną, įstojo į Lietuvos karo aviacijos mokyklą, įgijo leitenanto laipsnį ir pradėjo dirbti aviacijos dalinio dirbtuvėse, po metų – Kauno miesto komendantūroje, o nuo 1921 m. – Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo žvalgų dalinyje.

Dar mokydamasis Panevėžio realinėje mokykloje, P. Brazdžiūnas labai domėjosi tiksliaisiais mokslais – matematika, fizika, chemija. Tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje, sužinojo apie įkurtus Aukštuosius kursus, 1920 m. įstojo į jų Matematikos ir fizikos skyrių. Čia jį ypač sudomino prof. V. Čepinskio skaitomos fizikos paskaitos. 1922 m. Aukštųjų kursų bazėje įkūrus Lietuvos universitetą, P. Brazdžiūnas palieka karinę tarnybą, tampa Matematikos ir gamtos fakulteto Matematikos ir fizikos skyriaus trečio kurso studentu, pradeda dirbti prof. V. Čepinskio Eksperimentinės fizikos katedros laborantu: ruošia fizikos paskaitų demonstracijas, prižiūri laboratorinius darbus. 1925 m. sėkmingai baigęs studijas ir apgynęs diplominį darbą, P. Brazdžiūnas paliekamas dirbti universitete. Po metų gavęs Lietuvos universiteto stipendiją, dvejiems metams (1926–1928) išvyksta į Ciuricho universiteto Fizikos institutą. 1930 m. už eksperimentinį darbą tema *Gyvsidabrio rezonansinės linijos 2536,7 Å Štarko efekto tyrimas* Ciuricho universiteto Filosofijos fakulteto taryboje jam suteikiamas filosofijos daktaro laipsnis.

Grįžęs į Lietuvą, P. Brazdžiūnas dalyvauja Baltijos jūros Lietuvos pakraščio magnetinių matavimų ekspedicijoje, po to bando pratęsti Ciuriche pradėtus mokslinius tyrimus, bet nesėkmingai – nėra reikiamos eksperimentinės bazės. P. Brazdžiūnas užsiima kita veikla: skaito paskaitas, veda fizikos praktikos darbus. 1933 m. apgina habilitacinį darbą ir po metų jam suteikiamas docento vardas.

Atlikdamas mokslinius tyrimus Ciuricho universiteto Fizikos institute, P. Brazdžiūnas turėjo galimybę instituto seminaruose sužinoti naujausius fizikos mokslo pasiekimus ir susipažinti su to meto fizikos korifėjais prof. E. Schrödingeriu, V. Pauliumi, V. Gerlachu, P. J. W. Debye, A. H. Comptonu ir kitais. Grįžęs į Lietuvą P. Brazdžiūnas ir toliau domisi fizikos mokslo naujienomis, su jomis supažindina studentus ir mokytojus: parašo knygą apie naujausius fizikos pasiekimus *Naujoji fizika: spinduliavimas ir materija*, kuri pasirodė 1941 m.

1939 m. Lietuvos Vyriausybei buvo perduotas lenkų okupuotas Vilniaus kraštas. Kauno Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) sudaryta komisija atvyksta į Vilnių perimti Stepono Batoro universiteto. Doc. P. Brazdžiūnas dalyvauja perimant Bendrosios ir Teorinės fizikos katedras su jų laboratorijomis. 1940 m. vasarą VDU Matematikos ir gamtos fakultetas persikelia į Vilnių. Prasideda darbas lietuviškajame Vilniaus universitete. Doc. P. Brazdžiūnas paskiriamas Fizikos katedros vedėju, skaito eksperimentinės fizikos kursą matematikos, fizikos ir chemijos specialybių studentams, organizuoja laboratorinius darbus. Po metų Vokietijai užpuolus Sovietų Sąjungą, darbas universitete kiek sutrinka, sumažėja studentų skaičius, kol 1943 m. universitetas uždaromas.

Artėjant frontui P. Brazdžiūnas pasitraukia iš Vilniaus. Grįžęs į sostinę 1944 m. spalio mėnesį, randa nusiaubtas fizikos laboratorijas, mechanines dirbtuves. Prasidėjus naujiems mokslo metams tenka ne tik ruoštis paskaitoms, bet ir užsiimti fizikos laboratorijų ir kitų eksperimentinių padalinių atstatomaisiais ir organizaciniais darbais. Turėdamas didelę mokytojavimo ir pedagoginio darbo universitete patirtį supranta, kad fizikos ir kitų mokslų plėtra iš esmės priklauso nuo mokytojų parengimo, todėl, neatsisakydamas darbo universitete, sutinka tapti ir Vilniaus pedagoginio instituto (VPI) direktoriumi. Tiesa, po metų jis lieka dirbti VPI Fizikos ir matematikos fakulteto dekanu ir Bendrosios fizikos katedros profesoriumi. Fizikos ir matematikos profesoriaus vardas P. Brazdžiūnui buvo suteiktas 1945 m. Vilniaus valstybiniame universitete (VVU), kur jis patvirtintas ir Eksperimentinės fizikos katedros vedėju. Tais pačiais metais universiteto rektoriaus įsakymu jis paskiriamas fizikos mokytojų tobulinimosi kursų organizatoriumi ir vedėju.

Nors ir turėdamas didelį administracinio ir pedagoginio darbo krūvį, profesorius supranta, kad reikia atgaivinti ir plėtoti mokslinius tyrimus. Dar 1934 m. Vytauto Didžiojo universitete pradėjęs kai kurių medžiagų elektrinio laidumo stipriuose elektriniuose laukuose tyrimus, jis panašius darbus Vilniaus universitete bando atlikti net ir vokiečių okupacijos metu. Su A. Misiūnu tęsė Cu-Al kietojo tirpalo elektrinės varžos priklausomybės nuo temperatūros

tyrimus. Fizikos katedros darbų tematiką lėmė ir Stepono Batoro universiteto eksperimentinė bazė: A. Žvironas tęsė Ciuriche vykdytus vandenilio spektro rezonansinės linijos hipersmulkiosios struktūros Zėmano efekto tyrimus, A. Puodžiukynas su H. Jonaičiu – paladžio varžos priklausomybę nuo okliuduotų dujų kiekio. Tiesa, visi šie darbai neturėjo aiškios perspektyvos, todėl reikėjo ieškoti naujos aktualesnės fizikinių tyrimų krypties.

Pradėjęs mokslinius tyrimus Ciuricho universitete, prof. P. Brazdžiūnas nuolat domėjosi naujausiais fizikos pasiekimais, įdėmiai sekė fizikos mokslo vystymąsi, naujų krypčių atsiradimą, vertino jų aktualumą ir perspektyvą. Tranzistoriaus išradimas (1948) ir konsultacijos su puslaidininkių fizikos korifėjumi Sovietų Sąjungoje akademiku A. F. Jofe, vadovavusiu fundamentiniams ir taikomiesiems puslaidininkių tyrimams SSRS MA Fizikos-technikos institute Leningrade, paskatino profesorių P. Brazdžiūną pradėti mokslinius puslaidininkių fizikos tyrimus. 1949 m. jis pradeda skaityti puslaidininkių fizikos spec. kursą, diplomantams M. Mikalkevičiui ir V. Tolučiui paveda atstatyti išlikusius po karo vakuuminės technikos įrenginius ir paruošti juos puslaidininkių plonų sluoksnių gamybai vakuuminio garinimo ir katodinio dulkinimo metodais. Šiuo laikotarpiu buvo pagaminti ploni PbS sluoksniai, ištirta jų elektrinių ir galvanomagnetinių savybių priklausomybė nuo stechiometrijos nuokrypio laipsnio bei temperatūros ir sėkmingai apginti abu diplominiai darbai. Taip prasidėjo puslaidininkių tyrimo darbai Vilniaus universitete. Šiuos darbus, vadovaujami prof. P. Brazdžiūno, sėkmingai plėtojo M. Mikalkevičius (tyrė stibio sulfido ir selenido plonų sluoksnių fotoelektrines savybes), J. Viščakas (domėjosi polikristalinių kadmio selenido sluoksnių optinėmis, elektrinėmis ir fotoelektrinėmis savybėmis), A. Širvaitis (tyrė kadmio sulfido, selenido ir teliurido fotojautrumą rentgeno ir *gama* spinduliams). Darbų tematika ir apimtis greitai plėtėsi, augo ir darbuotojų skaičius. 1951 m. į Eksperimentinės fizikos katedrą grįžta J. Požela, Maskvos universitete studijavęs branduolinę fiziką ir kosminius spindulius. Tuo metu Vilniuje šios fizikos krypties mokslinių darbų plėtoti nebuvo sąlygų, todėl prof. P. Brazdžiūnas prikalbina J. Poželą įsijungti į puslaidininkių tyrimus ir išrūpina jam vietą tikslinėje

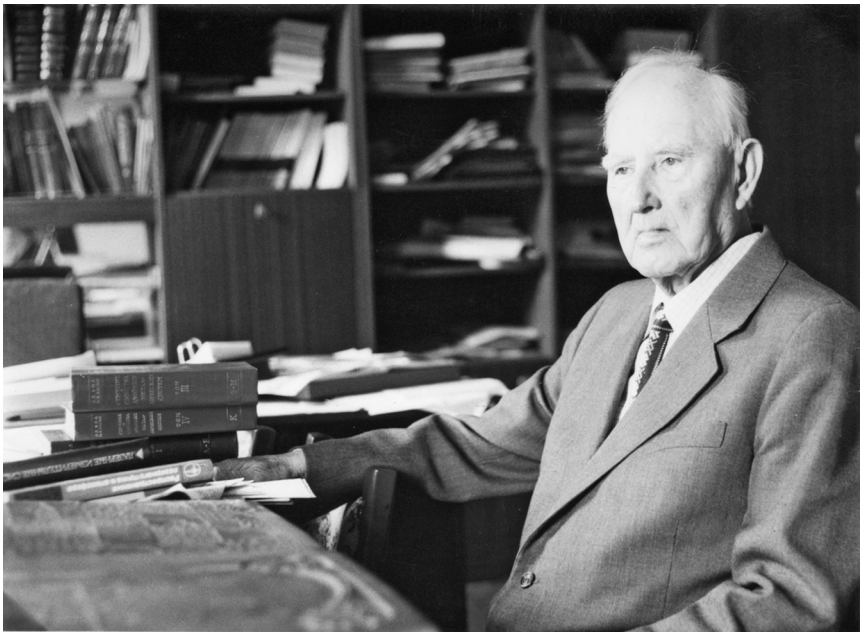

Prof. P. Brazdžiūnas, 1995 m.

aspirantūroje SSRS MA Puslaidininkių institute Leningrade (moksliniu vadovu sutinka būti akademikas A. F. Jofė).

1948 m. pabaigoje Kaune įkuriamas LMA Technikos mokslų institutas. Prof. P. Brazdžiūnui pavedama organizuoti šio instituto Techninės fizikos poskyrį Vilniuje ir jam vadovauti. Pirmieji jo moksliniai darbuotojai – inžinieriai, o tematika atsitiktinė – pagal darbuotojų specialybes: aukšto dažnio elektromagnetinio lauko stiprumo pasiskirstymas fideriuose siekiant darbo rezultatus panaudoti fizioterapijoje ir gravimetrinių anomalijų Lietuvos teritorijoje tyrimas, kuris tampa savotiška prieškariu P. Brazdžiūno vykdytų geofizinių matavimų Baltijos jūros pakraštyje tąsa.

1949 m. prof. P. Brazdžiūnas išrenkamas LMA nariu korespondentu, o kiek vėliau (1956) – tikruoju nariu (akademiku). Jis gerai supranta, kad universitete sėkmingai pradėtus puslaidininkių tyrimus reikia plėtoti ir Mokslų akademijoje – mat čia moksliniai darbuotojai visą darbo laiką gali skirti tyrimams, o tai neįmanoma universitete, kur pagrindinis darbo laikas skiriamas pedagoginei

veiklai. Tiesa, akademijoje iš pradžių reikėjo sukurti eksperimentinę technologinę ir matavimų bazę. Jau 1950 m. į LMA aspirantūros puslaidininkių fizikos specialybę įstoja profesoriaus diplomantas V. Tolutis, truputį vėliau bendradarbiais priimami VVU absolventai I. Levitas ir K. Valacka. Buvo numatyta plėtoti puslaidininkių plonų sluoksnių ir daugiasluoksnių struktūrų gamybos technologiją ir pradėti nuoseklius jų fizikinių savybių tyrimus.

Su prof. P. Brazdžiūnu pradėjome bendrauti jau pirmaisiais studijų metais. 1949–1951 m. jis mums dėstė bendrosios fizikos kursą. Didelį įspūdį paliko gražiai ir įdomiai skaitytos paskaitos, papildomos daugeliu įdomių demonstracijų. Paskaitoms profesorius ruošdavosi labai kruopščiai, visada turėdavo išsamų, gana solidų konspektą. Po keleto metų P. Brazdžiūnas parašė, galima sakyti, pirmą lietuvišką keturtomį bendrosios fizikos vadovėlį.

Profesorius jau pirmaisiais studijų metais stengdavosi įtraukti studentus į mokslinę veiklą. Gerai prisimenu, kaip antro kurso pradžioje profesorius daug kalbėjosi su mūsų kurso studentais, siūlydamas organizuoti ir atlikti vienokį ar kitokį eksperimentą, ir sugebėjo mumyse įžiebti susidomėjimą fizikos mokslu.

Man pasiūlė kursinio darbo temą – eksperimentinis elektrono specifinio krūvio nustatymas, nurodė literatūrą. Pirmiausia turėjau susipažinti ir gerai išstudijuoti prof. E. Špolskio *Atomo fizikos* I tomo pirmą skyrių. Pasiūlyta tema tikrai buvo įdomi ir mane visiškai ištraukė iš šachmatų klubo, kuriame anksčiau dažnai lankydavausi. Tiesa, eksperimentui atlikti nebuvo tinkamų sąlygų, todėl kursinis darbas buvo referato pobūdžio, tačiau tema sužadino susidomėjimą eksperimentine fizika, įsuko mane į studentų mokslinės draugijos veiklą.

Studijuodamas aukštesniuose kursuose, likau dirbti laborantu profesoriaus P. Brazdžiūno vadovaujamoje Eksperimentinės fizikos katedroje. Profesorius labai daug dėmesio skyrė eksperimentiniams darbams ir iš mūsų, laborantų, reikalaudavo paruošti vis naujus laboratorinius darbus ir mokslniams tyrimams reikalingą aparatūrą. Laboratoriniai darbai papildydavo jo dėstomus puslaidininkių ir dielektrikų fizikos spec. kursus. Jo vadovaujamas ir glaudžiai bendradarbiaudamas su asistentu M. Mikalkevičiumi atlikau kai kurių optinių stibio sulfido ir selenido savybių tyrimus, 1954 m. apgyniau

diplominį darbą. Pasibaigus studijoms Vilniaus universitete profesorius, norėdamas išplėsti puslaidininkių tyrimus jo vadovaujamame Techninės fizikos poskyryje, pasiūlė man stoti į LMA aspirantūrą. Gerai suprasdamas, su kokiais materialiniais sunkumais teks susidurti aspirantui (maža stipendija, gyvenamojo ploto nuoma), jis sudarė galimybę metus dirbti Eksperimentinės fizikos katedros asistentu lygiagrečiai su aspirantūros studijomis Mokslų akademijoje. Man tai buvo rimta materialinė parama visu aspirantūros studijų laikotarpiu.

Prof. P. Brazdžiūnas buvo sumanus eksperimentinių tyrimų ir jų bazės organizatorius. Įstoję į LMA Fizikos technikos instituto (direktorius prof. A. Žukauskas) Techninės fizikos poskyrio, kuriam vadovavo profesorius P. Brazdžiūnas, aspirantūrą, nutarėme plėtoti puslaidininkių optinių savybių tyrimus. Tuo metu poskyryje jokios eksperimentinės tokių tyrimų bazės nebuvo. Profesorius P. Brazdžiūnas sugebėjo pasiekti, kad instituto mokslinė taryba patvirtintų mano disertacijos temą iš puslaidininkių optinių savybių tyrimo srities, ir netrukus pradėjo reikalauti iš instituto direkcijos lėšų, reikalingų optiniams prietaisams, fotodaugintuvams ir kitiems elementams įsigyti. Gauti lėšų tuo metu buvo labai sunku, todėl nieko nuostabaus, kad jis sulaukė neigiamo atsakymo. Tada profesorius paskatino mane greičiau išlaikyti kandidatinio minimumo egzaminus. Baigiantis pirmiesiems aspirantūros metams išlaikiau visus keturis egzaminus. Tada eiliniame direkcijos posėdyje Kaune instituto direktoriui profesorius P. Brazdžiūnas pareiškė, kad aspirantas išlaikė visus kandidatinio minimumo egzaminus, todėl skubiai reikalingos lėšos eksperimentinei bazei kurti. Jų buvo skirta gana greitai, ir eksperimentinis darbas prasidėjo.

Sparčiai plėtojantis fizikos ir matematikos tyrimams, 1956 m. Mokslų akademijoje įkuriamas Fizikos ir matematikos institutas, kuriame buvusio Techninės fizikos poskyrio bazėje suformuojama Puslaidininkių laboratorija. Profesoriaus P. Brazdžiūno vadovaujamų darbų tematika plečiasi, ypač sugrįžus iš tuometinio Leningrado J. Poželai, ten padirbėjusiam ir apgynusiam fizikos ir matematikos mokslų iš labai perspektyvios krypties kandidatinę disertaciją – elektriniai reiškiniai puslaidininkiuose stipriuose elektriniuose laukuose.

LMA puslaidininkių laboratorijoje ir VVU Eksperimentinės fizikos katedroje gauti prof. P. Brazdžiūno mokslinių tyrimų rezultatai buvo apibendrinti jo vadovaujamų pirmųjų aspirantų (V. Tolučio, M. Mikalkevičiaus, J. Viščako, A. Šileikos, A. Širvaičio, K. Valackos) kandidatinėse disertacijose. Matydamas, kad puslaidininkių fizikos darbai vyksta sparčiai ir yra paruoštas nemažas būrys mokslinių darbuotojų, sugebančių tuos tyrimus plėtoti ir jiems vadovauti, profesorius atkreipė dėmesį ir į kitas fizikos sritis, kuriose reikia pradėti mokslinius tyrimus ir ruošti sparčiai besiplėtojančiai Lietuvos pramonei reikalingus specialistus.

1957 m. didelėmis prof. P. Brazdžiūno pastangomis Fizikos ir matematikos institute įkuriamas Radioaktyvaus spinduliavimo sektorius. Dar gerokai anksčiau, kai VVU Eksperimentinės fizikos katedroje buvo tiriamas kai kurių puslaidininkių fotojautrumas *gama* spinduliams, profesorius galvojo apie radioaktyvių izotopų panaudojimą priemaišų difuzijos puslaidininkiuose tyrimams ir eksperimentinius branduolio fizikos darbus. Siekdamas greičiau ir kvalifikuočiau juos pradėti, 1955 m. jis siunčia VVU Fizikos ir matematikos fakulteto absolventą K. Makariūną į Leningrado Fizikos ir technikos instituto radioaktyvių izotopų taikymo specialybės aspirantūrą, tačiau aspirantas gana greitai persiorientavo į branduolio fiziką. Rinkdamasis radioaktyvaus spinduliavimo sektoriaus mokslinių tyrimų kryptį, profesorius konsultavosi su Leningrado Fizikos ir technikos instituto mokslininkais. Nuspręsta užsiimti preciziniais atsivežtinių radioaktyvių izotopų tyrimais, kuriems atlikti įsigytas unikalus *beta* spektrometras. Turėdamas didelį darbo universitete krūvį, profesorius pasiūlo sektoriaus vadovu K. Makariūną, o pats tik iš šalies domisi sektoriaus veikla ir inicijuoja Mokslų akademijos laboratorijos, skirtos darbams su radioaktyviais izotopais, kūrimą. Vėliau buvo įkurta radiologijos laboratorija.

Praėjus dešimtmečiui po karo, Lietuvoje pradėjo sparčiai augti radiotechnikos ir elektronikos pramonė – kūrėsi naujos įmonės, taikomojo profilio mokslo įstaigos, tačiau trūko specialistų, sugebančių dirbti tų įstaigų laboratorijose ir konstravimo biuruose. Prof. P. Brazdžiūnas suprato, kad reikia pradėti ruošti radiofizikos specialistus. Jo siūlymu 1960 m. VVU Eksperimentinės fizikos katedros bazėje įkuriamos Puslaidininkių fizikos ir

Radiofizikos katedros bei Puslaidininkių fizikos probleminė laboratorija. Profesorius imasi vadovauti Radiofizikos katedrai ir jos mokslinei veiklai. Tuojau pat pradedami moksliniai darbai, kurių pagrindinė kryptis – puslaidininkinių medžiagų dielektrinių savybių (fazinių virsmų, savaiminės poliarizacijos, domenų sandaros) tyrimas taikant superaukšto dažnio metodą ir triukšmų puslaidininkiuose bei puslaidininkiniuose prietaisuose tyrimas. Po metų profesoriaus iniciatyva prie Radiofizikos katedros buvo įkurta Molekulinės akustikos probleminė laboratorija, kurios pagrindinė mokslinių tyrimų kryptis – ultragarsinių ir hipergarsinių bangų žadinimas, stiprinimas ir sklidimas segnetoelektriniuose puslaidininkiuose.

Praėjus keletui metų nuo Radiofizikos katedros įkūrimo paaiškėja, kad ruošiamų specialistų profilis jau nebepatenkina išaugusios pramonės poreikių. Pradedama radiofizikos specialybę plėsti elektronikos kryptimi. 1970 m. Fizikos fakultete įkuriama Kieto kūno elektronikos katedra, kuriai, kaip ir kiekvienam naujam padaliniui, imasi vadovauti prof. P. Brazdžiūnas. Katedros darbuotojai iš karto įtraukiami į mokslinę veiklą. Pagrindinė tyrimų kryptis – amorfinių, organinių bei kitų netvarkios sandaros medžiagų elektrinių, fotoelektrinių bei optinių savybių tyrimas ir jų praktinio taikymo paieška. Profesorius dėl didelio pedagoginio, administracinio ir visuomeninio darbo krūvio nebeturi laiko giliau įsitraukti į mokslinį darbą ir po ketverių darbo metų pasitraukia iš katedros vadovo pareigų.

Radiofizikos katedros įkūrimo metai sutapo su lazerio atradimu (1960). Nepaisydamas didelio užimtumo, prof. P. Brazdžiūnas įdėmiai seka lazerių fizikos plėtrą ir pastebi dideles šios fizikos mokslo krypties perspektyvas. 1962 m. jis prikalbina penkis radiofizikos specialybės trečio kurso studentus (K. Burneiką, I. Gulbinaitę, E. Maldutį, A. Piskarską ir A. Stabinį) vykti į Maskvos universitetą ir tęsti lazerių fizikos studijas. Taigi profesorius yra susijęs ir su lazerinės fizikos atsiradimu Lietuvoje.

Prof. P. Brazdžiūnas aktyviai dalyvavo LMA veikloje. 1963–1976 m. jis buvo renkamas Fizikos, technikos ir matematikos mokslų skyriaus akademiku sekretoriumi, Mokslų akademijos prezidiumo nariu. Jis daug nuveikė plėsdamas eksperimentinės fizikos tyrimus akademijos institutuose. Kai

iškilo Fizikos ir matematikos instituto padalijimo klausimas, profesorius ėmėsi ryžtingų žingsnių, kad prieš suskaldant institutą būtų įkurti bent du eksperimentinės fizikos padaliniai, kurie turėtų būti įtraukti į būsimą Fizikos institutą. Jo pasiūlymui įkurti dvi eksperimentinės fizikos grupes – Kvantinės elektronikos sektorių Puslaidininkių fizikos instituto Puslaidininkių optikos laboratorijoje ir Plazmos spektroskopijos padalinį prie Fizikos ir matematikos instituto Teorinės fizikos sektoriaus – pritarė LMA prezidiumas ir minėtų institutų vadovai. Taip prof. P. Brazdžiūno iniciatyva Mokslų akademijoje atsirado dar dvi fizikos mokslo tyrimų kryptys. Profesorius ypač rūpinosi Plazmos spektroskopijos skyriumi – net ir išėjęs į pensiją liko to skyriaus mokslinis bendradarbis konsultantas.

Laikotarpis, kai prof. P. Brazdžiūnas ėjo Fizikos, technikos ir matematikos mokslų skyriaus akademiko sekretoriaus pareigas, pasižymėjo sparčia šių mokslo sričių tyrimų plėtra ir naujų mokslinių institucijų bei laboratorijų, sektorių ir kitų padalinių steigimo gausa. Buvo įkurtas savarankiškas Branduolio fizikos ir radioaktyvių izotopų tyrimo skyrius (1965), Puslaidininkių fizikos institutas (1967), Fizikinių-techninių energetikos problemų institutas (1967), paruoštas Fizikos ir matematikos instituto reorganizavimo į Matematikos ir kibernetikos bei Fizikos institutus projektas, skyriaus institutuose įsteigta daug naujų padalinių. Visi šie mokslo krypčių ir institucijų kūrimo klausimai būdavo kruopščiai ir dalykiškai svarstomi skyriaus biure, visuotiniame skyriaus susirinkime ir, profesoriui pateikus šiuos klausimus Mokslų akademijos prezidiumui, paprastai sulaukdavo pritarimo. Kaip akademikui sekretoriui jam teko rūpintis mokslinių tyrimų koordinavimo klausimais, organizuoti skyriaus institutų mokslinės veiklos ataskaitų svarstymus. Prof. P. Brazdžiūnas buvo daugelio institutų mokslinių tarybų, respublikinių probleminių puslaidininkių fizikos ir chemijos bei optikos ir spektroskopijos tarybų nariu, aktyviai dalyvaudavo jų darbe. 1966–1981 m. jis buvo Vilniaus universiteto mokslinių laipsnių (fizikos ir matematikos mokslų kandidatų ir daktarų) teikimo tarybos narys, o 1972–1975 m. – jos pirmininkas.

Prof. P. Brazdžiūnas atliko didelį pedagoginės ir mokslinės literatūros leidybos darbą. Dar prieškario metais jis paruošė konspektus *Klaidų skaičiavimas* ir

Termodinamika, parašė jau anksčiau minėtą vadovėlį *Spinduliavimas ir materija* (1941). Pokario metais buvo išleistas keturių tomų *Bendrosios fizikos* vadovėlis (1960–1965 m.), keleto laidų sulaukė *Fizikos praktikos darbai*. Fiziką studijuojantiems studentams tai buvo itin vertinga literatūra. Profesorius labai domėjosi Lietuvos fizikos istorija, ypač senajame Vilniaus universitete. Jo iniciatyva buvo sudaryta senesnės kartos fizikų grupė, kuri turėjo paruošti pirmąjį Lietuvos fizikos istorijos tomą, apimantį senuosius ikisovietinius laikus. Knyga *Fizikos istorija Lietuvoje 1579–1940 m.* (ats. red. H. Jonaitis) leidyklai *Mokslas* įteikta dar iki profesoriaus mirties. Deja, dėl ilgai trukusio papildomo redagavimo, ji išleista tik 1988 m. Prof. P. Brazdžiūnas aktyviai dalyvavo ruošiant tris lietuviškas enciklopedijas. Jau nuo 1931 m. jis bendradarbiauja leidžiant *Lietuviškąją enciklopediją* (1933–1940): pirmajam jos tomui, pasirodžiusiam 1933 m., parengia du fizikos straipsnius *Aberacija* ir *Absorbcija*. Pokario metais jis buvo *Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos* (1966–1971) ir *Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos* (1976–1985) fizikos vardynų sudarytojas, straipsnių recenzentas, redaktorius, konsultantas. Didelis profesoriaus noras buvo parengti ir *Fizikos enciklopediją*.

Itin aktualia problema prof. P. Brazdžiūnas laikė mokslinių fizikos straipsnių publikavimą. Pokario metais pirmieji fizikos mokslinių tyrimų rezultatai išspausdinti 1947 m. Vilniaus universiteto mokslo darbuose – profesorius buvo fizikos ir matematikos serijos atsakingasis redaktorius. Kiek vėliau (1955) moksliniai fizikos straipsniai pradėti spausdinti *LTSR Mokslų akademijos darbų B serijoje*, *Fizikos-technikos instituto darbuose* ir *Kauno politechnikos instituto darbuose*. Dauguma tų leidinių išeidavo nereguliariai, straipsniai dažnai būdavo nerecenzuojami, dalis jų nebuvo aukšto mokslinio lygio, be to, skelbiami lietuvių kalba, todėl už respublikos ribų likdavo nežinomi. 1958 m. profesorių P. Brazdžiūno ir A. Jucio iniciatyva buvo iškelta idėja sukurti vieną bendrą Lietuvos fizikos ir matematikos mokslinį žurnalą ir leisti jį rusų kalba. Lietuviškai spausdinti tik trumpas santraukas, kroniką ir personalijų skyrelį. Kiek vėliau, po diskusijų fizikų ir matematikų pasitarimuose, buvo prieita prie išvados turėti du atskirus leidinius. Atsižvelgiant į tuometinį fizikos mokslo lygį Lietuvos mokslo įstaigose buvo nutarta leidinį pavadinti *Lietuvos fizikos rinkiniu*, nes tokiam leidinio pavadinimui nereikalingas

sąjunginių organų leidimas. Žurnalo atsakinguoju redaktoriumi buvo išrinktas prof. P. Brazdžiūnas, jau turėjęs nemažą redagavimo patirtį ir gerai mokėjęs rusų kalbą. Pirmasis *Lietuvos fizikos rinkinio* numeris pasirodė 1961 m. Prof. P. Brazdžiūnas žurnalo leidybai vadovavo ištisus 25 metus. Jis daug dėmesio skyrė straipsnių ir jų kalbos kokybei, reikalavo sklandžiai ir nuosekliai pateikti pagrindinius rezultatus, aiškiai formuluoti išvadas, pateikti išsamias santraukas lietuvių ir viena užsienio (anglų, vokiečių, prancūzų) kalba. Žurnalo kokybė sparčiai gerėjo, jis sulaukė pripažinimo Sovietų Sąjungoje ir nuo 1968 m. buvo įtrauktas į sąjunginių leidinių katalogą. Nemaža žurnalo tiražo dalis (keli šimtai egzempliorių) mainais per Lietuvos mokslų akademijos ir Valstybinio Vilniaus universiteto bibliotekas iškeliaudavo į Vakarų šalių universitetų ir kitų mokslo įstaigų bibliotekas. Susidomėjimas žurnalu augo, nuo 1974 m. jis pradėtas leisti ir Jungtinėse Amerikos Valstijose (anglų kalba). Tai didelis vyriausiojo redaktoriaus prof. P. Brazdžiūno nuopelnas.

Su leidybine veikla tiesiogiai susijęs profesoriaus darbas kuriant lietuvišką terminiją. Kolektyvinis lietuviškų fizikos terminų kūrimas, jų svarstymas prasidėjo jau 1930 m. Vytauto Didžiojo universiteto Fizikos katedroje. Aktyviai šiame darbe dalyvavo dauguma katedros darbuotojų. Sukurtus terminus dėstytojai vartojo skaitydami paskaitas, rašydami vadovėlius. Nors buvo surinkta nemažai medžiagos, tačiau fizikos terminų žodynas dėl lėšų stokos nebuvo paruoštas. Pirmaisiais pokario metais pagrindinis fizikų dėmesys buvo sutelktas į laboratorijų atkūrimą, paskaitų ruošimą ir skaitymą, laboratorinių darbų rengimą ir kitus mokslo organizavimo darbus. Ir tik 1954 m. pirmajame respublikiniame fizikų pasitarime nutarta suaktyvinti terminologinį darbą ir parengti fizikos terminų žodyną. Buvo sudaryta žodyno rengimo komisija, vadovaujama prof. P. Brazdžiūno. 1958 m. išspausdintas profesoriaus suredaguotas dvikalbis (lietuvių, rusų) *Fizikos terminų žodynas* (daugiau kaip 3500 terminų). Tai buvo pirmasis lietuviškas fizikos terminų žodynas.

Tiesa, netrukus paaiškėjo, kad jis nepakankamas. Be to, prieškario metais dauguma mokslinių fizikos straipsnių buvo spausdinama vokiškai, o pokario metais įsigalėjo anglų kalba. Tad iškilo būtinybė parengti gerokai didesnį daugiakalbį, bent jau keturkalbį, fizikos terminų žodyną. Į jo rengimą įtraukti

Mokslų akademijos institutų ir aukštųjų mokyklų fizikai. Tai buvo milžiniškas darbas, atliekamas glaudžiai bendradarbiaujant su kalbininkais. 1971 ir 1973 m. rotaprintu išspausdintos dvi šio žodyno dalys, pateiktos toliau svarstyti fizikų bendruomenei. Žodyne pateikta apie 20 000 lietuviškų fizikos terminų su jų atitikmenimis rusų, anglų ir vokiečių kalbomis. Po gana ilgų svarstymų *Fizikos terminų žodynas* išspausdintas 1979 m. Tai yra unikalus veikalas lietuvių terminologijos istorijoje. Kai 1992 m. Atėnuose Lietuvos fizikų draugiją priimant į Europos fizikų draugiją teko apibūdinti mūsų draugijos veiklą, kaip vieną iš jos atliktų darbų Europos fizikų draugijos prezidentui įteikiau *Fizikos terminų žodyną*. Jis ir kiti draugijos valdybos nariai buvo nustebę, kad tokios mažos šalies fizikai galėjo paruošti tokį didingą veikalą.

Prof. P. Brazdžiūnas pastebėjo, kad sparčiai besiplėtojančių naujų fizikos krypčių terminų šiame dideliame žodyne nėra pakankamai, todėl sudaryta profesoriaus vadovaujama komisija, parengusi trikalbį (lietuvių, rusų ir anglų kalbomis) *Lazerių fizikos terminų žodyną*, kuris rotaprintu išspausdintas 1984 m. ir kaip projektas pateiktas toliau svarstyti. Prof. P. Brazdžiūnas aktyviai dalyvavo 1972 m. prie Mokslų akademijos prezidiumo įsteigtos Terminologijos tarybos darbe. Jis pagrįstai laikomas žymiausiu lietuvių fizikos terminijos kūrėju ir šio darbo organizatoriumi.

Jau po 3-iojo respublikinio fizikų suvažiavimo 1958 m. kilo mintis sukurti fizikus vienijančią visuomeninę organizaciją. 1962 m. sausio mėn. vykusiame 5-ajame fizikų suvažiavime akad. A. Jucys išsakė mintį, kad atėjo laikas įkurti Lietuvos fizikų draugiją, kuri suvienytų aukštosiose mokyklose, Mokslų akademijos institutuose dirbančius fizikus ir vidurinių mokyklų fizikos mokytojus, rūpintųsi fizikos mokslo plėtra Lietuvoje, kadrų ruošimu, kitais fizikus dominančiais klausimais. Buvo priimta atitinkama rezoliucija, kurioje suvažiavimo organizaciniam komitetui pavesta paruošti draugijos įstatus ir rūpintis Lietuvos fizikų draugijos steigimu. Milžinišką darbą ruošiant draugijos kūrimo dokumentus atliko prof. P. Brazdžiūnas. Jo dėka 1962 m. lapkričio mėn. Lietuvos mokslų akademijos prezidiumas priėmė nutarimą dėl Lietuvos fizikų draugijos prie Fizikos ir matematikos instituto steigimo ir patvirtino jos įstatus, kurie pateikti 1963 m. kovo mėn. vykusioje

6-ojoje respublikinėje fizikų konferencijoje. Dauguma konferencijos dalyvių pareiškė norą tapti Lietuvos fizikų draugijos nariais. Jos pirmininku buvo išrinktas prof. P. Brazdžiūnas, šias pareigas ėjęs visą likusį gyvenimą, išskyrus 1966–1968 m. Jo iniciatyva Lietuvos fizikų draugijoje buvo sudarytos aktyviai veikusios fizikos terminų ir Lietuvos fizikos istorijos komisijos. Draugija rūpinosi mokslinių fizikos tyrimų plėtote, rėmė Šiaulių pedagoginio instituto fizikų sukurtą neakivaizdinę jaunųjų fizikų mokyklą *Fotonas*, aktyviai dalyvavo organizuojant fizikų olimpiadas. Paprastai fizikos olimpiadų nugalėtojų diplomus ir *Fotono* mokyklos baigimo pažymėjimus įteikdavo pats draugijos pirmininkas prof. P. Brazdžiūnas.

Be plačios mokslinės ir organizacinės veiklos, prof. P. Brazdžiūnas buvo ir vienas iš aktyviausių fizikos mokslo skleidėjų. Populiaria moksline literatūra susidomėjo dar mokydamasis Panevėžio realinėje mokykloje, skaitė ir analizavo Rusijoje leidžiamus fizikos leidinius. Stažavosi Ciuriche, klausėsi žymiausių to meto Europos mokslininkų paskaitų įvairiais fizikos klausimais ir susipažino su mokslo populiarinamųjų paskaitų skaitymo metodika. Grįžęs į Lietuvą jis įsitraukė į fizikos mokslo pasiekimų populiarinimą ir dar prieškario metais išspausdino keliasdešimt straipsnių plačiosios visuomenės mėgstamuose žurnaluose *Kultūra*, *Kosmos*, *Gamta*. Pokario metais prof. P. Brazdžiūnas populiarinamuosius straipsnius skelbė žurnaluose *Mokslas ir gyvenimas*, *Jaunimo gretos*, *Švyturys*, laikraščiuose *Tiesa*, *Gimtasis kraštas* ir kituose leidiniuose. Straipsnių tematika labai plati – jie skirti naujausiems fizikos mokslo pasiekimams, Lietuvos fizikų laimėjimams ir jų taikymui įvairiose technikos srityse, supažindinti su fizikos mokslo raida senajame Vilniaus universitete. Profesorius taip pat paskelbė daug proginių biografinio pobūdžio straipsnių apie žymiausius pasaulio ir Lietuvos mokslininkus.

Prof. P. Brazdžiūnas fizikos mokslą populiarino ne tik publikuodamas straipsnius plačiajai visuomenei, bet ir kitais būdais: skaitė paskaitas, ypač mėgdavo susitikimus su moksleiviais. Buvo aktyvus *Žinijos* draugijos narys: ne tik skaitė paskaitas, bet ir dalyvavo draugijos organizacinėje veikloje, ruošė metodinę medžiagą, teikė pagalbą lektoriams, skaitantiems paskaitas fizikos tematika. Su prof. P. Brazdžiūno darbu *Žinijoje* susipažinau dar

22-osios fizikų konferencijos veteranai: doc. H. Horodničius, profesoriai P. Brazdžiūnas, A. Puodžiukynas, 1979 m., Ariogala

dirbdamas Eksperimentinės fizikos katedroje laborantu. Profesorius savo paskaitose, kurios buvo labai įvairios tematikos, aktualios bei patrauklios, daug eksperimentuodavo, pateikdavo įvairių demonstracijų. Man, kaip laborantui, ne kartą teko jį lydėti ne tik Vilniuje, bet kartu vykti ir į kitus Lietuvos miestus. Veždavausi didelį lagaminą, prikrautą įvairių prietaisų, ir paskaitose demonstruodavau fizikos reiškinius, susijusius su dėstoma tema. Dažniausiai tekdavo vykti kartu, kai profesorius skaitydavo paskaitą *Katodiniai spinduliai ir jų praktinis taikymas*. Mokslo populiarinimo klausimais dažnai kalbėdavo per radiją, dalyvaudavo televizijos laidose, pasisakydavo konferencijose bei įvairiuose proginiuose renginiuose.

Trumpa prof. P. Brazdžiūno mokslinės, organizacinės ir visuomeninės veiklos apžvalga aiškiai parodo, kad profesorius buvo naujų eksperimentinės fizikos krypčių atsiradimo Lietuvoje pradininkas ir pagrindinis šių mokslinių tyrimų organizatorius. Milžiniškas jo indėlis į Lietuvos fizikos raidą buvo aukštai įvertintas valstybiniu lygiu. 1957 m. prof. P. Brazdžiūnui suteiktas

nusipelniusio mokslo veikėjo garbės vardas, jis apdovanotas daugybe garbės raštų, ordinų ir medalių. 1970 m. už keturių tomų *Bendrosios fizikos* vadovėlį, redaguotus *Fizikos praktikos darbus* ir *Fizikos terminų žodyną* (1958) jam skirta respublikinė premija. Atsižvelgdamas į plačią ir sėkmingą profesoriaus veiklą vykdant ir plėtojant eksperimentinės fizikos tyrimus ir siekdamas įamžinti jo atminimą, Lietuvos mokslų akademijos prezidiumas 1993 m. įsteigė vardinę Povilo Brazdžiūno premiją, kuri kas ketveri metai skiriama Lietuvos mokslininkams už geriausią eksperimentinės fizikos darbą.

Asmenvardžių rodyklė

A

Alantas Vytautas 17
Ačaitė Juzefa 241
Adamkus Valdas 66, 110
Akajevas Aka 85
Aksamitauskaitė Ona 176
Aleknavičius Vytautas 275
Aleksandrovas Aleksandras 370
Alijevas Geidaras (Гейдар Алиев) 66
Ališauskaitė-Kiselienė Valerija 213, 214
Ališauskas Sigitas 361
Alminas Kazimieras 17
Ambrazas Vytautas 103
Ambrazevičius-Brazaitis Juozas 16, 17, 20
Ambrozaitis Kazys 192
Ammeris Karlas (Karl Ammer) 132
Andrašius Juozas 273
Andriušaitytė Julija 44
Ardzinba Vladislavas (Владислав Ардзинба) 85
Armstrongas Nilas Oldenas (Neil Alden Armstrong) 282
Arnastauskienė Tamara 218
Atatürk Mustafa Kemal Paşa 377
Atkočiūnas Juozas 357
Atlavinytė Ona 218
Audickas Pranas 275

B

Babenskas Marijonas 214
Badarienė Aldona 94
Bagdonavičienė Dalia 94
Bajevas Aleksandras (Александр Баев) 288
Bajorūnas Povilas 274
Bakšys Jonas 166
Balčikonis Juozas 28, 29, 48, 69, 88, 277, 278
Balčiūnas Balys 218
Balčiūnienė Irena 172
Baltrušaitis Jurgis 108
Baltušis Juozas 380
Balžekas Jonas 226
Banaitis Stanislovas 160, 165
Bandzaitis Antanas 359
Banys Jūras 52
Baranauskas Antanas 33
Bareikis Vytautas 51
Barkauskas Alvydas 279
Baronas Michailas 34, 39
Baršauskas Kazimieras 25, 277, 367, 369, 370, 375
Basanavičius Jonas 25, 36, 304
Basys Vytautas 159–174
Basovas Nikolajus (Николай Басов) 51
Baubinas Ričardas 290
Baubinienė Ala 166
Bazalykas Alfonsas 289
Bekiu Augustas Liudvikas (August Ludwik Bécu) 229, 230
Bense Gertruda (Gertrud Bense) 132
Bereščanskis Dmitrijus (Дмитрий Берещанский) 87
Berija Lavrentijus (Лаврентий Берия) 67
Bieliauskas Feliksas 42
Bieliukas Kazimieras 25, 61, 202, 277, 278, 285, 289
Bigenis Henrikas 275
Biržiška Mykolas 14, 19, 47, 205
Biržiška Vaclovas 20
Biziulevičienė Genė 234
Biziulevičius Gediminas Arvydas 237, 244
Blažienė Irena 377
Bluzmanas Petras 271
Blužas Juozas 166

Bolognesi Giancarlo 101, 102
Brašiškis Stasys 30
Brazauskas Algirdas 154, 155
Brazdžiūnas Povilas 49, 50, 277, 278, 298, 367, 368, 371, 373–381
Bražėnienė Valerija 232
Brėdikis Jurgis 165, 170
Bretkūnas Jonas 132
Briotė Jokūbas 229
Broga Linas 106
Bružas Bronius 39, 40
Bublys Kazimieras 273
Budrys Dzidas 55, 88, 92, 185, 332
Budrys Rimantas 88, 181
Būdvytis Antanas 289
Būga Kazimieras 304, 310
Bugailiškis Peliksas 55
Bulavas Jonas 319–327, 337
Bulavas Juozas 37, 38, 55, 56, 66, 80, 84
Bulygina Tatjana (Татьяна Булыгина) 100, 103
Bumelis Algirdas Vladas 288
Buračas Antanas 79–96
Buračas Jonas 90
Burbaitė Aldona 216
Burbulis Genadijus 86
Burokevičius Mykolas 109
Butėnas Juozas 273
Butkus Jonas 218

C

Canderis Enochas (Enoch Zander) 225
Chajamas Omaras (Omar Khayyam) 178
Charazovas Valerijus (Валерий Харазов) 152
Chochlovas Remas (Рем Хохлов) 51
Chodorovskis Klementas 285
Chruščiovas Nikita (Никита Хрущёв) 28, 121, 189, 264, 286, 287
Churginas Aleksis 178
Condonas Edwardas U. (Edward U. Condon) 372

Č

Čaplinskas Saulius 247
Čeičys Jonas 319
Čekuolis Algimantas 84
Čepienė Kostė 35
Čepinskis Vincas 375, 384, 392
Čepulytė Valerija 202
Černiauskas Gediminas 82, 95
Černiauskas Valentinas 385
Česnys Gintautas Jurgis 171, 172
Česnulevičiūtė Petronėlė 108
Čiurlionienė Sofija 310
Čižas Algirdas 352
Čyras Aleksandras 137–156, 349–357

D

Dabkevičius Zenonas 289
Dagys Jonas 271, 277, 283
Dalgarno Alexander 362
Dalinkevičius Antanas 200
Dalinkevičius Juozas 14, 199–209
Dambrauskaitė Romana 106
Dambrauskas Vytautas 272
Daniliauskas Antanas 26
Darvinas Čarlsas (Charles Robert Darwin) 26
Daujotas Marijonas 285
Daujotis Vytautas 233
Daujotytė Viktorija 105–116
Daukantas Simonas 32
Dauknys Valerijonas 289
Daukšas Kazys 55, 271
Daukšys Bronius 42
de Vrieso Hugo (Hugo de Vries) 321
Deveikaitė Vilma 238
Dičiuvienė Ekaterina 35
Dienys Vincentas 51
Diop Momar-Coumba 282
Dobravolskas Algis 81, 95
Dobroliubovas Nikolajus (Николай Добролюбов) 130
Domeika Ignotas 207
Domeika Vaclovas 200
Donelaitis Kristijonas 133
Dorodnycinas Anatolijus (Анатолий Дородницын) 369, 384
Dostojevskis Fiodoras (Фёдор Достоевский) 116
Drobnys Aleksandras 144, 152, 284
Dubakienė Rūta 171, 234, 240
Dundulis Bronius 23, 185
Dvarionas Balys 191
Dvorianovas Vladimiras (Владимир Дворянов) 74
Dzemyda Alfonsas 275

E

Eidukaitė Audronė 236
Eitminavičiūtė Irena 211–219
Eringis Kazimieras 289, 301

F

Fainkauzas Davidas (David Fajnhauz) 34
Falkenhanas Viktoras (Viktor Falkenhahn) 132
Fano Ugo 362, 363
Fedorenka Nikolajus (Николай Федоренко) 149
Filšinas Genadijus (Геннадий Филшин) 86
Fledžinskis Jonas 18

Frankas Jozefas (Joseph Frank) 230
Fresnelis Augustinas Jeanas (Augustin-Jean Fresnel) 315
Froese Fischer Charlotte 363

G

Gabrielianas Henris (Henry Gabrielian) 130
Gaigalaitė Aldona 28
Gailevičienė Šeina 34, 35
Gailiušis Brunonas 289
Gaižutis Algirdas 48, 64, 92, 345
Gali Arne 134
Garbinčius Albertas 281
Garmus Povilas 271
Gaudrimas Juozas 278
Geda Sigitas 108
Gedvilas Mečislovas 25
Gendvilienė Emilija 275
Gendvilis Bronius 275
Genzelienė Apolonija 106
Genzelis Bronislovas 96, 106
Gerasimčik Natalija (Gerasimchik Natalija) 238
Geringas Hermanas 274
Germantas Pranas 15, 16, 17, 204
Gertus Bronius 118
Gėtė Johanas Volfgangas (Johann Wolfgang von Goethe) 112, 301
Giniūnas Kazimieras 289
Girdenis Aleksas 102
Girdzijauskaitė Audronė 175–197
Girdzijauskaitė Ona Eugenija 178
Girdzijauskas Juozapas 106
Girdzijauskas Vytautas 159, 164, 165, 175–197
Girgždys Aloyzas 281, 289
Girnius Kęstutis 154
Glembockis Ivanas 361, 369
Gnedenka Borisas 51
Goldbergienė Mira 218
Goldšteinas Jevgenijus (Евгений Гольштейн) 137
Golubevas Sergejus (Сергей Голубев) 243
Goštautas Vladas 176
Gregorauskas Marijonas 185
Greičiūnas Valentinas 154
Greičius Gediminas 238
Grevinkas Konstantinas 201
Gribanovas Borisas (Борис Грибанов) 249
Griciūtė Laima 187, 190
Grigaliūnas Jonas 281
Grigelionis Bronius 51
Grigelis Algimantas 199–209
Grigelis Antanas 218
Grigorovičius Jurijus (Юрий Григорович) 86
Grinius Kazys 183
Grižas Romas 81
Grubliauskas Liudvikas 241
Gudavičius Edvardas 48
Gudelis Vytautas 281, 289
Gusnicevas Fiodoras (Фёдор Гусницев) 324
Gutmanas Aronas (Aronia Guttman) 165
Gutmanas Lazaris 187

H

Hartree Douglas R. (Douglas Rayner Hartree) 362, 369
Heilmannas Luidžis (Luigi Heilmann) 98
Honeckeris Erichas (Erich Honecker) 101
Horodničius Henrikas 271, 374, 379, 405

I

Indriūnas Juozas 278
Ivanauskas Feliksas 51, 52
Ivanauskas Tadas 14, 49, 51, 52, 71, 181, 219, 271, 273, 277
Ivanovas Viačeslavas (Вячеслав Иванов) 97
Ivaškevičius Adolfas 30, 43
Ivinskis Zenonas 13–21

J

Jablonskis Jonas 310, 311
Jablonskis Konstantinas 14, 32, 40, 42 55, 120, 122, 123
Jackevičius Algirdas 190
Jakovlevas Aleksandras (Александр Яковлев) 72
Jakštas Adomas 130
Jakubavičius Vaclovas 272
Jakulis Antanas 101
Janickis Jonas 277, 278
Jankauskaitė Adelė 275
Jankauskas Mykolas 273, 285, 287
Jankevičius Karolis 289
Janulaitis Augustinas 14
Janulevičiūtė Nijolė 241, 242
Janulevičiūtė-Žvironienė Adolfina 24
Janulionis Juozas 283
Januškevičius Zigmas 165, 166, 167, 169, 173, 187, 277, 278, 289
Jasas Rimantas 31, 40
Jelcinas Borisas (Борис Ельцин) 85, 86
Jenner Edward 229
Jodelė Pranas 201, 202
Jofė Abramas (Abramo Joffe) 51, 368, 394, 395
Johansenas Wilhelmas (Wilhelm Johannsen) 321

Jonauskienė Ilona 235
Jonikas Juozas 279, 280
Jonynas Ignas 32, 185
Jovaiša Albinas 30, 131
Jucys Adolfas 49–51, 72, 277, 278, 359–372, 374, 377, 383, 384, 385, 401, 403
Jučas Mečislovas 124
Judd Brian R. 362
Judinas Davidas (Давид Юдин) 137
Juodka Benediktas 45, 51, 55, 59, 64, 96, 231, 234, 277, 341
Juodvalkis Antanas 279
Juodviršis Alfonsas 379
Juodviršis Arvydas 288
Jurgeliūnas Antanas 181, 182, 187, 230
Jurginis Juozas 25, 26, 34, 42, 48, 55, 60, 117–127, 278, 298
Jurginis Matas 117
Jurgutis Vladas 14, 15, 19
Jurkšaitė-Pocienė Justina 183
Jusaitis Romas 274
Juškevičius Kęstutis 387, 388
Juškevičiūtė Irena 183, 196
Juzeliūnas Julius 83

K

Kačianauskas Rimantas 349–357
Kadytė Benedikta 213, 214, 218
Kadžiulis Leonas 263–270, 289
Kaikaris Vytautas 271
Kairelis Alfonsas 152
Kairiūkštis Leonardas 49, 52, 94, 159, 236, 271–301
Kalanta Stanislovas 351, 357
Kalėtinas Leonas 240
Kalinauskas Regimantas 374
Kaminskas Jonas 131
Kančys Benediktas 273
Kanopkaitė Sofija 90, 232, 237, 288
Kanovičius Grigorijus 130
Kantarovičius Leonidas 137
Kantas Imanuelis (Immanuel Kant) 116
Kapica Piotras (Петр Капица) 372
Kapica Sergejus (Сергей Капица) 86
Karazija Povilas 32
Karazija Romualdas 359–372
Karevičienė Filomena 35
Karkauskas Romanas 351, 357
Karpavičius Antanas 283
Karpavičius Kęstutis 288
Katilius Kazys 187
Katilius Ramūnas 51
Katkuvienė Jūratė 232, 247
Kaukėnas Jonas 387, 388
Kaulakienė Angelė 376
Kaunas Domas 46, 103
Kaušinis Saulius 91
Kavaliauskas Česlovas 91
Kavaliauskas Paulius 289, 291
Kaveckas Konradas 306
Kaveckis Mykolas 201
Kaveckis Vaclovas 376
Kazakevičius Rimgaudas 190, 241
Kazbarienė Birutė 240
Kaziūlytė Genovaitė 216
Kazlauskas Julius 213, 218
Keldyšas Mstislavas (Мстислав Келдыш) 372
Kibarskis Chackelis 187
Kisarauskas Vincas 40
Kiselienė Valerija 213, 218
Kiselytė Teklė 218
Kiuberienė Birutė 232
Köleris Georgijus (Georgi Köhler) 243
Kolmogorovas Andrejus (Андрей Колмогоров) 50
Kondrašas Juozas 184
Konstantinavičius Kazimieras 364
Kontrimavičius Vytautas 52, 64, 159, 231, 241, 257, 290
Korsakas Kostas 36–38, 43, 48, 50, 69, 92, 129–135, 278
Kostkevičiūtė Irena 105, 106, 113
Krajevičius Konstantinas 380
Kraujelis Kazimieras 235
Krėvė-Mickevičius Vincas 14, 19, 47, 106, 296
Kriščiūnas Jonas 49, 221–228, 278, 324
Krištopaitis Juozas Algimantas 95
Kručkauskas Jonas 273, 275
Kruopas Jonas 130
Krutinis Antanas 357
Kubilius Jonas 50, 51, 60, 86, 91, 107, 271, 277, 278, 297, 367, 368, 369, 371
Kubilius Vytautas 106, 131, 135
Kučinskienė Zita Aušrelė 174
Kučma Leonidas 85
Kudzys Antanas 48
Kulys Juozas 51, 52, 288
Kunevičius Česlovas 176
Kuolys Darius 115
Kupčinskas Juozas 187
Kupčinskas Limas 174
Kupmansas Tonas (Tono Kupmanso) 137
Kuprionis Jonas 297
Kušlikis Juozas 385
Kuzma Vladas 159, 187
Kvedaras Antanas 275, 279, 283, 285

L

Labanauskienė Danutė 31, 32
Landsbergis Vytautas 84, 85, 155, 156

Lankutis Jonas 131, 133, 135
Lasinskas Mykolas 289
Lašas Vladas 49, 160–164, 187, 277, 285, 298
Laucevičius Edmundas 40–44
Laucevičius Liubomiras 187, 191
Laukaitis Valdemaras 232, 234
Laurenčikas Antanas 226
Laurenčikienė Jurga 238, 243
Lebedys Jurgis 108, 110
Leinikki Pauli 242
Lekavičius Algirdas 289
Lekevičius Romualdas 289
Leknickaitė-Jurginienė Stasė 119
Leontjevas Vasilijus (Василий Леонтьев) 150
Lepešinskaja Olga (Ольга Лепешинская) 164
Levinsonas Jošua (Josh Levinson) 361
Liepinis Algirdas 218
Lindė-Dobilas Julijonas 125
Linikas Jurijus 50
Liobytė Aldona 113
Liutkevičius Evaldas 235
Lysenka Trofimas (Трофим Лысенко) 52
Lomonosovas Michailas (Михаил Ломоносов) 51, 126
Loren Sofi 175
Lubys Bronislovas 146
Lukauskas Kazimieras 240, 241, 244
Lukauskas Stasys 71
Lukinas Mykolas 273, 279
Lukoševičiūtė Aldona 170
Lukoševičius Vincentas 332
Lukšienė Meilė 105, 106

M

Macevičius Jonas 36, 92
Maciulevičius Daumantas 352
Mačernis Vytautas 116
Mačiulaitytė Lidija 184
Maiminas Efremas (Efrem Maimin) 155
Maironis Jonas Mačiulis 33, 107–109, 112, 115, 178, 301
Makariūnas Kęstutis 289, 380
Makariūnienė (Borutaitė) Eglė 373–381
Maldeikis Eugenijus 81
Malickaitė Radvilė 243
Mališauskas Vaclovas 87, 88
Maniukas Juozas 218
Maniušis Juozas 144
Marcielis Scheinas (Marceli Schein) 378
Marcinkevičius Algimantas 167, 187, 230, 231
Marcinkevičius Juozas 23–46
Marcinkevičius Justinas 83, 91, 95, 96, 111
Marcinkevičius Mykolas 187
Masiulytė (Terleckienė) Malvina 68
Mastauskis Stasys 223
Matiukaitė-Neniškienė Genovaitė 226
Matulaitis Stasys 40
Matulionis Algirdas 51, 273, 276, 280, 287, 298
Matulionis Povilas 312
Matulis Alfonsas 51, 170, 171, 190
Matulis Juozas 14, 15, 19, 27, 30, 33–35, 38–41, 43–44, 49–51, 55, 89, 118, 159, 200, 201, 213, 271, 277, 278, 283, 285, 286, 289, 296–301, 366, 369, 370
Matuzevičius Dainius 243
Mauricas Mykolas 232, 237, 240, 244–245, 248
Mažiulis Vytautas 40, 48, 49, 97–104, 134
Mažylis Pranas 160, 161, 187
Medalinskas Alvydas 80
Medonis Eduardas 310
Mejeris Edgaras (Edgar Meyer) 378
Mendelis Gregoras (Gregor Mendel) 212, 321
Merkys Alfonsas 52, 90, 281, 298
Merkys Vytautas 48, 117–127
Meškauskas Eugenijus 37, 99, 111, 185
Meškauskas Juozas 15, 20
Meškauskas Kazimieras 27, 43, 55, 80, 87–89, 278, 298
Michelini Guido 97–104
Michno Stanislovas 209
Mickevičius Adomas 178
Mickis Algis 167, 168
Mickūnytė Teresė 13
Mikšys Virgilijus 281
Milašas Antanas 182, 183
Milošas Česlovas 259
Minkevičius Antanas 159, 271, 277, 283
Minkevičius Jokūbas 92
Mironas Kazimieras (Казимир Мирон) 273
Misiūnas Alfonsas 378, 379, 393
Miškinienė Asta 238, 243
Miškinis Antanas 301
Mitscherlichas Alfredas (Eilhard Alfred Mitscherlich) 268
Mykolaitis-Putinas Vincas 14, 15, 48, 106–108, 110, 113, 115, 129
Molčanovas Aleksandras 283
Molis Stasys 218
Moncevičiūtė-Eringienė Elena 190, 236, 242

Morganas Tomas Hantas (Thomas Morgan) 212
Morkūnas Antanas 226
Moser Carl 371
Motuzas Algirdas Juozas 303–317
Mulevičius Leonas 124, 332, 338
Murata Ikuo 133
Murovska Modra 242

N

Nagevičius Juozas 357
Nainys Jonas 379
Napoleonas Bonapartas (Napoleon Bonaparte) 178
Narušis Jurgis 375
Nastopkienė Elena 283
Navickas Vytas 81, 94
Navikaitė-Meškauskienė Michalina 25
Negovskis Vladimiras (Vladimir Negovski) 168
Nezgada Vytautas 169
Nieminen Eino 132
Niunka Vladas 36, 37, 80, 92, 131
Noreika Jonas (Vėtra) 81
Noreika Virgilijus 183
Norkūnas Petras 187
Norkūnas Pranas 187

O

Olofas Falkas Knutas (Knut Olof Falk) 132
Ozolas Romualdas 84, 85
Ozolinčius Remigijus 281, 290

P

Pacauskas Pranas 314
Padegimas Bernardas 162, 247
Pagirys Julius 213, 218
Pakalka Kazys 40
Pakalnis Romas 289
Pakarklis Povilas 32, 55, 60, 118, 120, 125
Pakuckas Česlovas 201
Paleckis Justas 187, 191, 284
Palionis Jonas 103
Paliulis Stasys 283
Palšys Adolfas 275
Paškauskienė Valerija 13–21
Pašuta Vladimiras 122
Pauliukevičius Gediminas 281, 289
Pavilonis Salezijus 218
Pečiulienė Ona 218
Pelanis Vincas 385
Perechod Vladimiras (Владимир Переход) 273
Peteris Hansas Hartmutas (Hans Hartmut Peter) 239, 242
Petkevičaitė-Bitė Gabrielė 116
Petkevičius Jonas 385
Petniūnas Valentinas 281
Petrauskas Povilas 240
Petrauskas Mikas 306
Petrauskas Vytautas 41, 92
Petrauskienė Jadvyga 289
Petrauskienė Veronika 30
Pieškus Juozas 232, 236, 240, 244
Pikelis Vitalijus 388
Pileckis Simonas 273
Piročkinas Arnoldas 378
Piskarskas Algis 51, 52
Poplavska Janina Idalija 200, 209
Povilaitis Vytautas 213, 218
Požela Juras 31, 32, 47–55, 70, 75, 96, 231, 241, 277, 278, 282, 298, 368, 377, 394, 397
Prapuolenis Leonas 18
Prasauskas Valdas 239, 243
Praškevičius Antanas 167
Prielgauskienė-Glebavičiūtė Antanina 218
Primakovas Jevgenijus (Евгений Примаков) 85
Prudnikovas Vladimiras 72
Průfferis Janas (Jan Průffer) 228
Purėnas Antanas 49
Purėnas Petras 70
Puronas Vytautas 55–75
Pušinis Bronius 29

R

Rabačiauskaitė Aurelija 105, 113
Račkus Juozapas 237
Ragulskis Kazimieras 52
Rajeckas Raimundas 92, 137–156
Rakauskas Rimantas 385
Ramanauskas Vytautas 289
Ramanavičienė Almira 245
Ramanavičius Arūnas 245
Rančelis Vytautas 289
Rasikas Rapolas 34
Rasteikienė Liuda 231, 288
Rauckis Eduardas 218
Rauckis Mykolas 213, 218
Raudys Šarūnas 385
Raulinaitis Pranas Viktoras 16
Razmukas Pranas 37
Razumas Valdemaras 9, 46, 52, 96
Redaitienė Elvyra 240
Rėgelis Konstantinas 378
Remenytė-Mažiulienė Irena 103
Rimka Albinas 14, 15, 20
Rimkevičiūtė V. 162
Rimskaja Liudmila (Ludmila Rimskaya) 180
Rimkutė Petronėlė 212
Ryvkin Moisej (Моисей Рывкин) 374
Romancovas Michailas (Михаил Романцов) 243

Romeris Mykolas 32
Rosinas Albertas 103
Rozauskas Eugenijus 34, 35
Rubikas Jonas 189, 190
Rudytė Teresė 216
Rudzikas Zenonas 51, 96, 234, 282, 289, 361
Rudzinskas Dionizas 319, 320, 325
Rūķe-Draviņa Velta 132
Ruokienė Ona 304
Ruokis Viktoras 303–317
Rutkauskas Aleksandras 293
Rutkauskas Aleksandras Vytautas 94

S

Sabaliauskas Algirdas 129–135
Sacharovas Andrejus (Андрей Сахаров) 86
Sadauskas Pranas 231, 232, 241, 244, 247
Sadkovska Danuta 45
Safarewiczius Janas (Jan Safarewicz) 133
Sakalauskas Vytautas 82
Salys Antanas 14, 131
Sapagovas Mifodijus 87, 387
Sapogovas Jonas 165
Sarma Paulas (Paul Sarma) 273
Sauka Donatas 92, 108
Sauka Leonardas 48, 96
Savukynas Algimantas 361, 363
Sazonovas (asmenybė nenustatyta) 75
Schmalstiegas Williamas R. (William R. Schmalstieg) 133
Schneideraitis (asmenybė nenustatyta) 17
Scholz (asmenybė nenustatyta) 18
Scholzas Friedrichas (Friedrich Scholz) 132
Sekmokas Arvydas 82
Sennas Alfredas (Alfred Erich Senn) 133
Serbenta Ladas Vladas 88
Sergeda Mykolas 304
Severinson Eva 239
Sideraitė Šeinė 191
Sidorenko Aleksandras (Александр Сидоренко) 288
Silinytė Aja 42
Sinanoglu Octay (Oktay Sinanoğlu) 362, 372
Sirvydas Konstantinas 40
Sirvydis Vytautas 148, 171, 230
Skardžius Pranas 47
Skinulytė-Mažiulienė Janina 97
Skirkevičius Algirdas 221–228, 290
Sklėriūtė Danutė 35
Skuodienė Laima 281
Skūpas Laurynas 99
Slapšytė Gražina 234
Slavėnas Paulius 41, 95, 184, 277, 278, 377
Sliesaravičius Algirdas 319–327, 345
Smailys Alfredas 86, 167–169
Smetona Antanas 40, 44, 119, 263, 274
Sniečkus Antanas 29, 41, 42, 66, 89, 119, 284
Sočnevas Arturas 242
Sokolas Ėvaldas (Sokols Ēvalds) 134
Sruogis Julius 385
Stahlecker Franz Walter 17
Staigeris Emilis (Emil Štajger) 109
Stakėnas Vidas 281
Stalinas Josifas 28, 61, 119, 123, 129, 213, 264
Stanaitis Jonas 379
Stancevičius Antanas 316, 317
Stanevičius Simonas 301
Stangas Christianas S. (Christian S. Stang) 132
Stanionytė Aldona 218
Statkutė Jūratė Regina 71
Statulevičiaus Vytautas 51, 66, 83, 86, 87, 89, 278, 298, 385
Stepanovas Georgijus (Георгий Степанов) 134
Stinskas Vincas 285
Styra Boleslovas 91, 281, 289, 377
Styrikovičius Michailas (Михаил Стырикович) 51
Stradinis Paulas 187
Straigis Justinas Vytautas 226
Stravinskienė Vida 281
Strazdienė Valentina 218
Strukčinskas Mindaugas 329–338
Sukacienė Irena 218
Sukačiovas Vladimiras (Владимир Сукачёв) 283
Suslovas Michailas (Михаил Суслов) 29
Sužiedėlis [Simas] 203
Svarinskas Antanas 101
Svičiulis Albertas 190, 241

Š

Šadžius Rimantas 88
Šakenis Konstantinas 375
Šakinienė Egidija 243
Šalčius Petras 14, 55, 88, 329–338
Šalkauskis Stasys 14
Šapšalas Seraja (Seraj Szapzal) 70, 88
Šarkūnas Viktoras 218
Ščerbakov Dmitrij (Дмитрий Щербаков) 366
Šekštelienė Nijolė 231, 240, 247

Šernas Leonardas 272–276, 283, 285
Šernas Vytautas 274
Šeštokas Vaclovas 289
Šidlauskas Aleksandras 378
Šikšnius Kazys 310
Šileika Algirdas 51, 368, 391–406
Šileris Fridrichas (Friedrich Schiller) 301
Šimkūnas K. 226
Šimonis Kazys 194
Šipenka Piotras 324
Šivickis Pranciškus Baltrus 14, 49, 71, 203, 211–219, 277, 298
Šleikus Povilas 218
Šleževičius Adolfas 145, 155
Šleževičius Kazys 271
Šopauskas Kazimieras 289
Šprinkas Borisas 324
Špukas Kazys 202
Šumauskas Motiejus 127, 284
Šumkovas Viktoras (Виктор Шумков) 41
Šuplecova Valerija (Шуплецова Валерия) 243
Šuravinaitė-Steponavičienė Liudmila 191
Šuškevičius Stanislavas 85
Švedas Alfonsas 289

T

Taine Hippolyte Adolphe 125
Talleyrand Charles-Maurice 178
Tamošiūnas Vytas Antanas 159, 229–248, 289
Taujenis Balys 285
Telksnys Laimutis 95, 383–390
Tėvas Stanislovas 258
Timofejevas Vladimiras (Тимофеев Владимир) 273, 283
Tyla Antanas 40
Tonkūnas Juozas 263–270, 315
Toporovas Vladimiras (Владимир Топоров) 132
Tornau Jurgis 113
Trostas Pavelas (Pavel Trost) 132
Tumas-Vaižgantas Juozas 310
Tuminauskas Stasys 273
Tureckytė Tatjana 191

U

Ulmanis Karlas (Karl Ulmanis) 283
Ulpis Antanas 40, 41
Ulvydas Kazys 130, 278
Umbrasas Kazys 130
Uosis Stasys 87
Uspaskichas Viktoras 146
Ušinskas Stasys 194
Ušpalis Kostas 371, 375
Uždavinys Giedrius 148, 171, 230

V

Vabalevičius Stasys 289
Vagneris Hansas (Hans Wagner) 242
Vaheri Antti 242
Vaičiulaitis Antanas 127
Vaičiūnas Petras 33, 34
Vaičiuvėnas Vytautas 240
Vaičys Mečislovas 273, 289
Vaigauskas Zenonas 74
Vailionis Algimantas 36
Vaišvila Zigmas 74
Vaitkevičius Bronius 126
Vaitkus Juozas Vidmantas 52
Valančius Motiejus 33, 107
Vanagas Vladas 361
Varkalis Kazimieras 218
Vasiliauskas Aleksandras 137–156
Vasiliauskas Kazys 14, 116
Vasiliauskas Stasys 241
Vasiliauskienė Veronika 96, 339–346
Vasinauskas Petras 264, 337, 339, 344
Vavilovas Nikolajus (Николай Вавилов) 320, 321
Vazalinskas Vytautas 264
Vėbra Rimantas 105
Veisaitė Irena 110
Velichovas Jevgenijus (Евгений Велихов) 85
Vencius Ksaveras 20, 21
Venclova Antanas 25, 131
Venclova Tomas 81
Venclovienė Jonė 281
Venslauskas Mindaugas Saulius 165
Vernadskis Vladimiras (Владимир Вернадский) 288
Veselka Julius 145
Vėtra (Jonas Noreika) 81
Vilemas Jurgis 51
Vilkas Eduardas 50, 58, 66, 80, 84–86, 89, 92, 96, 137–156
Vinkus Antanas 176
Vinogradovas Viktoras (Виктор Виноградов) 132
Virbickas Juozas 249–260, 289
Visockienė Daina 240
Viščiakas Jurgis 90, 91
Vitenšteinas Giršas 166
Vitkus Kęstutis 170
Vlasovas Jurijus (Юрий Власов) 86
Volskis Gediminas 213, 218
Volskis Ričardas 289
Vosylius Jonas 36
Vrublevskienė Emilija 45
Vrublevskis Eustachijus 45
Vrublevskis Tadas 44, 46

W

Wybourne Brian G. 361
Wüllner Adolph 380

Z

Zabiela Petras 166
Zaborskaitė Vanda 105–116
Zabulis Henrikas 101
Zaikauskas Bronislovas 144
Zajančkauskas Petras 289
Zakas Michailas 185
Zamenhofas Liudvikas 310
Zdanevičius Jonas 385
Zinkevičius Zigmas 48, 91
Zinkus Jonas 135
Zoluba Adolfas 72
Zolubienė Ona 72
Zulonas Petras 196
Zviedrys Arvydas 273

Ž

Žalakevičius Mečislovas 249–260, 290
Žaliūnas Remigijus 174
Žebenka Romanas 213
Žeižienė Danutė 94
Žemaitis Kęstutis 231
Žemaitis Zigmas 306
Žemaitytė Marija Danguolė 173
Žilevičius Zenonas 87
Žilkinas Borisas (Борис Жилкин) 273
Žindžiūtė-Michelini Birutė 102
Žiugžda Juozas 24–26, 28–30, 34, 36, 38, 56, 61, 70, 118, 119, 121, 122, 278
Žiurlys Alfonsas 179, 185
Žiurlytė Paulina 195
Žiurlytė-Jakulienė Audronė 101
Žukauskas Aleksandras 388
Žukauskas Algirdas 51, 52, 87, 90, 278, 281, 283, 286, 287, 289, 294, 365
Žukauskas Konstantinas 359, 369, 385
Žuklys Lionginas 273
Žukovas Georgijus (Георгий Жуков) 67

Ak-05 Akademija ir akademikai atsiminimuose / [Autorių kolektyvas]; sudarė Domas Kaunas; redakcinė kolegija: Valdemaras Razumas (pirmininkas), Domas Kaunas (pirmininko pavaduotojas), Asta Paškevičienė (ats. sekretorė) ir kt. – Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2013. – 416 p.: iliustr.

Asmenvardžių rodyklė: p. 407–415.

ISBN 978-9986-08-054-1

Atsiminimų knyga skirta Lietuvos mokslų akademijos įkūrimo 70-mečiui pažymėti. Joje 28 autorių kolektyvas pasakoja apie šalies intelektiniam gyvenimui reikšmingos mokslo institucijos netolimą praeitį. Knygoje dėmesys telkiamas į Akademijos ir svarbiausių mokslo krypčių kūrėjų gyvenimo ir veiklos bendruosius bruožus. Autoriai pateikia asmenybių biografinius portretus, jų darbus, pripažinimą ir nesėkmes, mokslo ryšius, mokslinės brandos kelio ypatumus ir XX amžiuje tekusius išbandymus. Tekstus gilina mokslo istorijai svarbūs duomenys, platesniajai visuomenei – populiarios žinios apie mokslą ir mokslininkams nutikusius įdomius įvykius. Knygoje panaudotos nuotraukos iš Akademijos ikonografijos archyvo ir autorių asmeninių rinkinių.

UDK 061.12(474.5)(092); 061.12(474.5)(091)

AKADEMIJA IR AKADEMIKAI
ATSIMINIMUOSE

Apipavidalino Miglė Datkūnaitė
Redagavo Vidas Valskys
Korektūrą skaitė Zina Turčinskienė
Asmenvardžių rodyklę sudarė Regina Kunigėlienė,
Egidija Jakutienė, Zina Turčinskienė
Maketavo Regina Kunigėlienė, Egidija Jakutienė

Išleido Lietuvos mokslų akademija
Gedimino pr. 3, LT-01103 Vilnius
http://lma.lt/
Tiražas 750 egz.

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“,
Dariaus ir Girėno g. 39, LT-02189 Vilnius